KARL KAUTSKY

Thomas More ve Ütopyası

Çeviren: Oğuz Özügül

pencere yayınları

Karl Kautsky
Thomas More ve Ütopyası

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
Blöschke - Ducke Stutgard Berlin1922 baskısından çevrilmiştir
Birinci Baskı: Eylül 2006
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Kapak ve İç Baskı: Kilim Matbaacılık Maltepe Mah. Litros yolu
Fatih San. Sitesi No: 12/204 Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-92-7

PENCERE YAYINLARI: 207
info@pencereyayinleri.com

pencere
yayınları

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6 Kadıköy /
İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41

Karl Kautsky

Thomas More ve Ütopyası

KARL KAUTSKY'DEN TARİHSEL BİR GİRİŞ YAZISIYLA

Çeviren: Oğuz Özügül

İÇİNDEKİLER

İLK BASIMA ÖNSÖZ 7
İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ 9
BİRİNCİ BÖLÜM – HÜMANİZM VE REFORMASYON DÖNEMİ 11
GİRİŞ 11

Birinci Fasıl, Kapitalizmin ve Modern Devletin Başlangıcı 14
1. Feodalizm 14
2. Kentler 16
3. Dünya Ticareti ve Mutlakiyetçilik 19

İkinci Fasıl. Emlak ve Arazi Mülkiyeti 30
1. Derebeylerin ve Kapitalistlerin Toprak Hırsı 30
2. Proletarya 33
3. Serflik ve Meta Üretimi 36
4. Yeni Soylu Sınıfın Ekonomik Gereksizliği 38
5. Şövalyelik 39

Üçüncü Fasıl. Kilise 42
1. Ortaçağ'da Kilisenin Zorunluğu ve Nüfuzu 42
2. Papalık İktidarının Temelleri 50
3. Papalık İktidarının Çöküşü 55

Dördüncü Fasıl. Hümanizm 71
1. Paganlık ve Katolisizm 71
2. Paganlık ve Protestanlık 77
3. İnançsızlık ve Boşinanç 82

İKİNCİ BÖLÜM: THOMAS MORE 91
Birinci Fasıl. Thomas More Biyografilerinin Yazarları 93
1. William Roper 93
2. Stapleton 95
3. Cresacre More ve Diğerleri 97
4. Rotterdamlı Erasmus 102

İkinci Fasıl. Hümanist More 114

2. Hümanist Bir Yazar Olarak More 116
3. More ve Kadınların Eğitimi – More'un Pedagojisi 119
4. More'un Sanatla ve Doğabilimleriyle İlişkisi 123

Üçüncü Fasıl. More ve Katolisizm 126
1. More'un Dindarlığı 126
2. Ruhban Egemenliğine Karşı More 128
3. More'un Dinsel Hoşgörüsü 133

Dördüncü Fasıl. Politikacı More 141
1. XVI. Yüzyılın Başlarında İngiltere'deki Politik Durum 141
2. Despotlardan Nefret eden Monarşi Yandaşı More 150
3. Londra Burjuvazisinin Temsilcisi More 152
4. "Utopia"daki Politik Eleştiri 157
5. Despotlardan Nefret Eden More Kralın Hizmetine Giriyor 165
6. Lutherciliğe Karşı Mücadele More167
7. Krallıkla ihtilafta More 172
8. More'un Sonu 179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: "UTOPİA " 183
Birinci Fasıl. Ekonomist ve Sosyalist More 185
1. More Sosyalizminin Kökleri 185
2. "Utopia"daki Ekonomi Eleştirisi 196
3. İngiltere'de Reformasyonun Ekonomik Eğilimleri 204

İkinci Fasıl. "Utopia" Basımları ve Çevirileri – Eserin Kompozisyonu 213

Üçüncü Fasıl. "Utopia"lıların Üretim Tarzı 222
1. Anlatılanlar 222
2. Eleştiri 232

Dördüncü Fasıl. "Utopia"lılarda Aile 243
1. Anlatılanlar 243
2. Eleştiri 248

Beşinci Fasıl. "Utopia"da Politika, Bilim ve Din 256
1. Politika 256
2. Bilim 260
3. Din 264
Altıncı Fasıl. "Utopia"mn Amacı 268

İLK BASIMA ÖNSÖZ

"Uluslararası Kitaplık" için sosyalizmin başlangıç yıllarını kaleme almayı tasarladığım zaman More ile Münzer'i birlikte tek bir ciltte ele alabileceğimi düşünmüştüm. Ne ki More'la ilgili araştırmalarım derinleştikçe konuya daha sıkı bağlandım, "Utopia"nın yazarı bana çok daha önemli ve çekici geldi. Hiçbir önyargım olmaksızın işe başlamıştım. Günümüzde sosyalist hareket ne More hakkında olumlu bir yargı nedeniyle kazançlı çıkıyor ne de olumsuz bir yargı yüzünden kayba uğruyor. Sonuçta bu kişiye karşı içimde oluşan samimi coşku, heyecan onun bir sosyalist olarak tutumuna değil, tüm kişiliğine verilmelidir. Ona karşı eleştirmenlik görevimi asla unutmadım; buna karşın okurlardan bazıları More hakkında anlattıklarımı tek yanlı olumlu buluyorsa onların dikkatini şuna çekerim: Her zaman hiç de yandaşlarınca kaleme alınmamış More biyografileriyle karşılaştırılırsa anlattıklarımın hâlâ ne kadar serin kanlı, mesafeli olduğu görülür. More'la ilgilenmek, onu sevmesini bilmeden mümkün değildir.

İngiltere'de More hakkında geniş kapsamlı bir literatür mevcuttur; zira o yine de bir çeşit ulusal kahraman haline gelmiştir. Almanya'da ise uzmanlar çevresi dışında varlığı pek bilinmemektedir. Ancak İngilizler de bugüne kadar onu sadece pratik bir politikacı ve hümanist bir bilge diye görmüş, sosyalizminin neye yarayacağını bilmemişlerdir.

Bütün bunlar More'u ayrıntılarıyla ele almak, tarihsel ve biyografik etkenlere başlangıçta düşündüğümden daha geniş yer vermek üzere beni teşvik etmişti. Britanya Müzesindeki More'la

ilgili bazı önemli yayınların elimin altında bulunması bu konuda bana destek oldu. Çalışmamın kapsamını genişletmekle, yalnız Alman sosyalist literatüründe değil, üstelik tarih literatüründe de mevcut boşluğun doldurulmasına katkıda bulunduğumu umarım.

Bununla beraber elinizdeki kitap sırf uzmanlar değil, geniş bir okur kitlesi için kaleme alınmıştır. Bu kitleden, Thomas More'un içinde yaşadığı tarihsel durumu bilmesini koşul olarak öne süremezdim, ama bu tarihsel durumu bilmeden de More'u anlamak mümkün olmazdı. Ancak bu öylesine kendine özgü bir durumdu ki, birkaç sözcükle açıklamak mümkün değildi, onu betimlemek için sık sık Ortaçağ tarihine geri gitmek gerekiyordu. İşte kitabı oluşturan üç bölümden ilkini kapsayan giriş yazısı böyle meydana çıktı.

Tarihsel bakış açım basmakalıp ideolojik bir bakış açısı değil de, Marksçı tarih anlayışının materyalist bakış açısı olduğu için bu giriş yazısı daha da zorunlu görünüyor. Bu çalışmamda Marks'ın ya da Engels'in eserlerinden alıntı yapmaya pek fırsat çıkmadı. Teorik yönden bu iki insana borçlu olduğum şeyleri birkaç alıntı sezdirmeye yetmeyecekti. İnsan bir yazarın görüş açısını ve belirli olguları olduğu gibi aktardığı zaman bunu alıntılarla sergilemek mümkündür, ama onun tüm araştırma yöntemini kendine mal etmeye çalıştığı zaman değil. Bu yüzden, şayet yeni, dikkate değer görüş açılarını ortaya koymayı başarabildiysem, bunu Marksçı tarih anlayışına ve yöntemine borçlu olduğumu bu noktada hatırlatmak yerinde olur. Araştırmacıya her adımda yeni ve beklenmedik ufuklar açan bu verimli yöntem ve de bir insanla bir dönemi ele alırken, bu kadar ilginç şekilde düşünülmesi mümkün olmayan bu yöntemi uygulamak, elinizdeki kitabı yazmak için harçadığım emeği son derece zevkli bir çalışma haline getirdi. Tek dileğim, kitabın konusunun yazara olduğu gibi okura da çekici gelmesidir.

Londra, Ağustos 1887
KARL KAUTSKY

İKİNCİ BASIMA ÖNSÖZ

Yıllardan beri bu kitabın ilk basımı tükenmişti ama çalışmalarım beni Reformasyon döneminden o kadar uzaklaştırmıştı ki, Thomas More'la ilgili en yeni yayınları incelemeye vakit bulamamıştım. Ancak geçen yaz bunun için bir fırsat çıktı ve şaşkınlıkla bu yayınların dikkate almaya değmeyecek kadar az olduklarını ve herhangi önemli bir değişiklik yapma nedeni sayılmayacaklarını gördüm. Birkaç önemsiz ayrıntının eklenmesi ve biçimsel yönden yeni düzeltmeler dışında kitapta hiçbir şey değiştirilmemiştir. "More"umu kaleme aldığımdan bu yana geçen yirmi yılın çıkardığım sonuçları ve de bu sonuçların elde edilmesini sağlayan yöntemleri en ufak bir şekilde sarsmadığını belirterek bu çalışmayı vicdanım rahat olarak okurlara sunabilirim.

Benim "Thomas More"um, Marks ve Engels'in Alman öğrencilerinden birinin, ustalarımızca geliştirilen materyalist tarih anlayışına dayanarak yayımladığı ilk kapsamlı tarihsel çalışmadır. Bir zamanlar pek dikkate alınmayan bu anlayış o günden sonra sosyal demokraside ve onunla birlikte tüm proleter düşünceye egemen bir yöntem haline gelmiştir; ne ki bu anlayışa yönelik eleştirel saldırılar da aynı ölçüde artmıştır ve bu saldırılar sadece rakiplerimizden gelmiyordu. Ancak bütün bu eleştiriler ve bunalımlar materyalist tarih anlayışının yayılmasına ve gelişmesine en ufak bir halel bile getirmiyordu ve bu anlayış yıldan yıla çoğalan değişik dillerdeki bilimsel yayınlarda da teşvik edici etkisini gösteriyordu, bu yayınlar geçmişe ve günümüze git gide daha derinden vakıf olma yolunu bize açmaktadır, tıpkı bütün uygar ülkelerdeki proleter sınıf savaşının pratiğine sağladığı

güven ve tutarlıkta olduğu gibi. Bu tür etkiler, bir araştırma ve düşünme yönteminin en güvenli şekilde sınandığı bir denek taşıdır: sizlerin bu etkiyi sözü geçen yöntemin sonuçlarından anlamanız gerekiyor.

Berlin, Mart 1907
KARL KAUTSKY

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜMANİZM VE REFORMASYON DÖNEMİ

Giriş

İki heybetli insan sosyalizmin eşiğinde duruyor: Thomas More ve Thomas Münzer, dönemlerinde ünleri tüm Avrupa'yı saran iki kişi: Biri ülkesinde en üst politik makama yükselmiş, eserleriyle çağdaşlarının hayranlığını kazanmış devlet adamı ve bilge; diğeri, çabucak bir araya topladığı proleter ve köylü yığınları karşısında Alman hükümdarlarının tir tir titrediği bir ajitatör ve örgütleyici. İkisi de bakış açısı, yöntem, mizaç bakımından taban tabana zıt, ikisi de amaçları, yani komünizm, gözü peklik, inançlarına bağlılık ve de sonları açısından aynı: İkisinin de ölümü giyotinle olmuştur.

Kimi zaman More ile Münzer'in, sosyalizmin tarihini başlatma şerefini hak etmedikleri iddia edilmiştir. Buna uygun olarak sarfedilen boş laflar da şöyleydi: Yoksul insanlar her zaman var olmuştur ve her zaman var olacaktır, ayrıca sosyalistler de hep vardı ve daima var olacaktır, ama hedeflerine asla yaklaşamayacaklar ve bunlar, Antikçağ'dan bir dizi sosyalistin adı sıralanarak bize kanıtlamaya uğraşılmaktadır: Lykurg ve Pythagoras'tan başlayıp Platon'a, Gracchus kardeşlere*, Catilina'ya, İsa'ya, havarilerine ve çömezlerine kadar. Daha Antikçağ'da meta üretiminin başlamasıyla birlikte Romalılarca Proleter denilen mülki-

* Kardeş iki Roma Konsülü (Gaius Sempronius Gracchus M.Ö.153-121) ve (Tiberius Sempronius Gracchus M.Ö. 162-133); dönemlerinde bir dizi reformu gerçekleştirmeye çalışmışlardır –ç-

yetsiz özgür bir sınıfın ortaya çıktığını inkar etmeyi düşünmüyoruz. Buna bağlı olarak bazı toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yönelik girişimler de göze çarpıyordu. Ancak Antikçağ proletaryası modern proletaryadan çok farklıydı. Bu fark o kadar sık anlatılmıştır ki, burada ayrıntılarına gitmeyi gerekli bulmuyoruz. Yeterli olan, modern proletarya ile Antikçağ proletaryası arasındaki farkla, tüm uygarlığın üzerinde yükseldiği vazgeçilmesi mümkün olmayan işçiler ve müziç asalak aylaklar arasındaki farktır.

Antikçağ proletaryası ile modern proletarya gibi sözümona Antikçağ "sosyalizmi" ile modern sosyalizm de aynı şekilde birbirinden farklıdır. İkisinin farkını kanıtlamak için tüm Antikçağ tarihini kapsayan başlıbaşına bir makale kaleme almak gerekecekti, çünkü yüzeysel bakılırsa Antikçağ "sosyalizmi"ne ilişkin farklı girişimler aynı ilkenin dışavurum biçimleri olarak görülür, oysa aslında en farklı nedenlerden dolayı sevk ve teşvik edilmiş, farklı eğilimlere hizmet etmiştir.

Geleneksel tarih yazımı, Julius Sezar'ın Roma'sında ve Demosthenes'in Atina'sında tıpkı III. Napoleon'un Paris'indeki ve sıkıyönetim Berlin'indeki gibi aynı proletaryayı bulacağını sanıyordu. Oysa modern proletarya meydana çıktığı 400 yıllık kısa süre içinde aslında bir kez bile aynı kalmamış, tersine bu dönem içinde ekonomik gelişmeye uygun olarak çok büyük değişiklikler geçirmiştir. Bugünün proletaryası önemli birçok noktada 1848 yılı proletaryasından, hele hele "Utopia" döneminin proletaryasından farklı görünür; o günlerde sermaye ekonomik devriminin henüz başlarındaydı; feodalizm halk kitlelerinin ekonomik yaşamı üzerinde hâlâ yaygın şekilde hüküm sürüyordu. Yeni çıkarlar tarafından koşullanan yeni fikirler hâlâ feodalizmden kaynaklanan düşünce dünyasının kalıbına giriyordu ve bu fikirler, kendilerine denk düşen maddi esasların temelleri iyice sarsıldıktan sonra, geleneksel yanılsamalar halinde etkisini sürdürüyordu.

Bu dönemin kendine özgü karakterine o günlerin sosyalizmi de denk düşmek zorundaydı. More, kendi çağının yetiştirdiği biriydi; döneminin engellerini aşması mümkün değildi; ama o günün toplumunda, toplumun kendi içinde taşıdığı sorunları gör-

mesi, keskin zekasının yaratıcılığına, belki kısmen de içgüdüsüne kanıt oluşturur.

More sosyalizminin temelleri moderndir, ancak onu o kadar çok köhne öğe sarıp sarmalamıştır ki, bu temelleri meydana çıkarmak genellikle çok zordur. Eğilimi bakımından More'un sosyalizmi hiçbir noktada gerici değildir; bu sosyalizm ondokuzuncu yüzyıldaki kimi "sosyal reformcular"ın dünyanın kurtuluşunu feodalizme geri dönüşte görmelerinden çok uzaktır. Ancak karşılaştığı sorunların çözümü için çoğu kez elinde sadece feodal dönemin araçları bulunuyordu. Bu yüzden onları izlediği modern amaçlarına uyarlamak için, sık sık garip denecek kadar kendini duruma uydurmak zorunda kalıyordu.

Bu nedenle More'un komünizmine içtenlikle yaklaşan bir kimseye onun, aslında döneminin ihtiyaç ve araçlarına ilişkin ayrıntılı ve çok iyi düşünülmüş bir yargıya dayalı açıklamaları ayrıksı, garip, gelip geçici gibi görünür.

Her sosyalist gibi More de ancak yaşadığı dönemden anlaşılır. Ne ki bu dönemi anlamak, daha sonraki herhangi bir sosyalistin dönemini anlamaktan zordur, çünkü o bizimkinden farklıdır. Bu dönemi anlamak, yalnız kapitalizmin başlangıcı değil, feodalizmin sonu hakkında da bilgi sahibi olmayı, özellikle de bir yanda kilisenin öte yanda dünya ticaretinin o günlerde oynadığı büyük rolü anlamayı koşul sayar. More da bu ikisinden çok derin bir şekilde etkilenmiştir ve bu ilk sosyalistin kişiliğini, eserlerini betimlemeyi denemek istiyorsak, kendisinin de bir ürünü olduğu tarihsel durumu en azından birkaç kaba çizgiyle belirtmediğimiz zaman bu deneme havanda su dövmeye ya da boş laflarla konunun yüzeyinde dolaşmaya benzer.

İşte bu, kitabımızdaki ilk bölümün görevi olmaktadır.

KAPİTALİZMİN VE MODERN DEVLETİN BAŞLANGICI

1. Feodalizm

"Bilimler gelişiyor, zekalar işliyor, tam yaşanacak bir ortam" diye Hutton döneminden söz ediyordu ve haksız da değildi. Geleneksel ilişkileri, miras kalmış önyargıları cesaretle ortadan kaldıran, ağır aksak giden toplumsal gelişmeyi harekete geçiren ve Avrupa toplumunun ufkunu birden bire sonsuza kadar genişleten, yeni sınıflar yaratan, yeni fikirleri, yeni mücadeleleri meydana çıkaran bir yüzyılda ortam, onun gibi kavgaya hazır bir dahi için yaşanacak bir ortamdı.

"Tüm ruhuyla şövalye" olan Hutton döneminden dolayı sevinmek için her nedene sahipti. Şövalye sınıfının üyesi olarak dönemine pek de hayra yorarak bakmıyordu. Ait olduğu sınıf o zamanlar ezilenler tarafındaydı: Onlarla aynı kaderi paylaşıyordu. Önünde seçenek olarak ya sefalete düşmek ya da kendini satarak bir kralın hizmetinde tepeden tırnağa başarısızlığa uğramış varoluşuna tahammül etmek kalıyordu.

Onaltıncı yüzyıla damgasını vuran olgu, feodalizmin yükselen kapitalizme karşı giriştiği ölüm kalım mücadelesiydi. Bu yüzyıl her iki üretim tarzının belirtilerini taşır, her ikisinin mucizevi bir karışımını sunar.

Feodalizmin temeli, sınırlı kooperatifler çerçevesi içinde köylülerin ve zanaatçıların üretiminden oluşuyordu.

Genellikle bir ya da birkaç köy, ortak mülkiyetleri altındaki orman, otlak, su ve başlangıçta ekilebilir topraklar da dahil ol-

mak üzere birleşerek sınırlı bir kooperatif kuruyordu. Ortaçağa özgü tüm üretim süreci işte bu kooperatifler içinde yürüyordu. Ortak mülkiyet altındaki topraklar ve de özel mülkiyete geçmiş tarla ve bahçeler ihtiyaç duyulan gıda maddelerini, tarım ürünlerini, hayvan yetiştirilmesini, avcılığı ve balıkçılığı, ataerkil köylü ailelerince ya da köyün zanaatçıları tarafından işlenmiş ağaç, yün vs. gibi ham maddeleri sağlıyordu. Bu komünler içindeki özel ve de kamusal faaliyetler, ya üreticinin ya ailesinin ya kendi kooperatifinin ya da ama gerektiğinde derebeyinin kişisel ihtiyacı için günlük kullanım eşyalarının tedarik edilmesine dayanıyordu.

Sınırlı bir kooperatif, genellikle kendine tamamen yeten ve dış dünya ile hemen hemen ekonomik hiçbir bağı olmayan ekonomik bir sistemdi.

Buradan ortaya çıkan sonuç garip bir dışlanmışlıktı. Kooperatife ait olmayan bir kimse komünde mesken tutsa bile, kooperatiften yetki alarak mülk edinmediği sürece yabancı, hakları olmayan ya da asgari hak sahibi biri sayılıyordu. Ve kooperatif dışındaki dünyaya yabancı ülke gözüyle bakılıyordu. Kooperatif üyelerinin kafalarında, mülk sahibi olamayacak durumdaki dışarıdan gelen göçmenlere karşı bir yandan aristokratik bir kibir, öte yandan da ekonomik yönden geri kalmış ücra bölgelerde bugün bile karşılaşılan yerel bir dar görüşlülük ve güvensizlik politikası oluşuyordu. Sadece kendini düşünmecilik (partikularizm) ve feodal Ortaçağ'a özgü kooperatifsel ayrılık bu temellere dayanıyordu.

Feodal devletin ekonomik bağı bu koşullar altında oldukça gevşek bir bağdı. Krallıklar oluşur oluşmaz aynı hızla dağılıyordu. Ulusal dil bile önemli bir birleştirici değildi, çünkü sınırlı kooperatiflerin ekonomik yalıtlanmışlığı lehçelerin korunmasını ve oluşmasını kolaylaştırıyordu.

Sınırlı kooperatiflerin üstünde yer alan biricik güçlü örgüt, evrensel dili Latinceyle ve evrensel mülkleriyle evrensel Katolik kilisesiydi. Avrupa'nın küçük, kendine yeten üretim sistemleri kitlesini Katolik kilisesi bir arada tutuyordu.

Devletin bağları gevşek olduğu zaman devletin başındaki kralın gücü aynı şekilde azalıyordu. Krallık devletin kendisinden

fazla güç alamıyordu, bu gücü o günlerdeki diğer toplumsal güçler gibi kendi mülklerinden kazanıyordu. Bir derebeyinin mülkü ne kadar fazla, bir kooperatifteki köylüler ve ülkedeki kooperatifler derebeyine ne kadar çok haraç ödemekle yükümlü olursa, derebeyinin elinin altında o kadar bol gıda maddesi, çeşitli kişisel hizmetler bulunuyordu; Şatosunu daha büyük ve gösterişli şekilde inşa ettirebiliyordu, sarayında kendine giysiler, araçlar, süs eşyaları ve silahlar yapan daha fazla zanaatçıyı ve sanatçıyı çalıştırabiliyordu; atlı maiyetinin sayısını, konukseverliğini artırabiliyor, toprak ve insan bahşederek daha çok vasallığı kendine bağlayabiliyordu.

Genellikle en büyük mülk sahibi ve dolayısıyla en nüfuzlu kişi kraldı. Ancak otoritesi, diğer büyük mülk sahiplerini boyunduruğu altına alacak kadar fazla değildi. Bunlar birleştiği zaman kralın karşısında neredeyse her zaman üstün duruma geçiyorlardı, aralarından en büyükleri tek başına da küçümsenecek bir rakip değildi. Kral eşitler arasında birinci diye kabul edildiği zaman bundan hoşnut olmak zorunda kalıyordu. Derebeylik geliştikçe, derebeyler özgür köylüleri boyundurukları altına alarak güçlerini artırdıkça, bu yüzden ordunun çekiciliği azaldıkça ve kral şövalyelere bağımlı duruma düştükçe, kralın konumu git gide acınacak hale geliyordu. Ancak kentler yeterince güçlendiği, kendisine sağlam bir destek olduğu zaman kralın ve genel olarak hükümdarın otoritesi, aşağılanmışlığından kurtularak artmaya başladı.

2. Kentler

Ortaçağ kent toplumlarının temeli, köy toplumlarınınki gibi sınırlı kooperatiflerden oluşuyordu. Kentlerin kuruluşunu ticaret, özellikle de İtalya ile yapılan ticaret teşvik ediyordu. Bu ticaret, Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra büyük sarsılma döneminde bile tamamen kesilmemişti. Ne ki köylüler bunu pek gerekli görmüyor, ihtiyaç duydukları şeyleri kendileri üretiyordu. Ancak hükümdarlar, yüksek soylular, üst kademedeki ruhbanlar daha gelişmiş bir sanayinin ürünlerini talep ediyordu. Saraya bağlı zanaatçılar bu talebi sadece kısmen karşılayabiliyor-

du. İtalya'dan gelen zarif dokumaları, süs esyalarını ve benzer şeyleri üretecek durumda değillerdi. Alman kralları Roma seferleri sırasında bu değerli eşyaları beraberlerinde getiriyordu; ama bunun yanı sıra düzenli bir ticaret yine de giderek artmaktaydı, Almanya'da bu ticaret özellikle onuncu yüzyıldan bu yana Harz bölgesinde çıkarılan gümüş madeni sayesinde gelişiyordu. Goslar kenti yakınlarında gümüş madenleri 950 yılında işletmeye açılmıştı. Harz bölgesindeki gümüş madenlerinin Ortaçağ ticareti üzerindeki etkisi için Anderson'un *"An historical and chronological deduction of the origine of commerce,* 1. cilt, s. 93, Londra 1787" adlı kitabına bakılabilir.

Dünyevi iktidar sahiplerinin saraylarında, piskoposların ikametgahlarından ve de belirli yol kavşaklarında, örneğin Alp dağları geçitlerinden Ren ya da Tuna ırmaklarına uzanan yollarda, sığ sularda giden gemilerin de ulaşabildiği Paris ve Londra gibi ülke içlerindeki korunmalı limanlarda kısa sürede metaların biriktiği depolar oluştu; bu metalar bugün bize önemsiz görünseler de, kentlerin çevresinde oturanların, dışarıdan gelen soyguncuların, Normanların (Vikingler) ve Macarların vs. iştahlarını kabartıyordu. Kentleri tahkim etmek bir zorunluk haline gelmişti. Böylece köyden çıkarak kentleşmeye doğru bir gelişme süreci başlamış oluyordu.

Ne ki kentler surlarla çevrelendikten sonra da tarım ve özel ihtiyaçların üretimi genellikle, tahkim edilmiş yerleşim yeri sakinlerinin sınırlı kooperatifler çerçevesi dahilinde ağırlıklı faaliyetleri olarak kaldı. Ticaret, bu faaliyetin niteliğini etkileyemeyecek kadar önemsizdi. Kent yurttaşları da aynı şekilde yerel dar görüşlüydü ve köylüler gibi dışlanmıştı.

Sınırlı kooperatiflerdeki tüm haklara sahip eski ailelerin yanısıra kısa sürede yeni bir güç, sınırlı kooperatifler örneğine göre kooperatiflerde, loncalarda örgütlenen zanaatçıların gücü ortaya çıktı.

Zanaat başlangıçta meta üretimi değildi. Zanaatçı ya sınırlı kooperatiflerle ya da bağımlı olarak bir derebeyi ile belirli bir görev ilişkisi içindeydi. Zanaatçı satış için değil, sınırlı kooperatifin ya da ait olduğu sarayın ihtiyaçları için üretiyordu. Kentlerde, özellikle piskoposların ya da hükümdarların ikamet yerleri

olan kentlerde doğal olarak bu tür zanaatçılarla, yani bağımlı olanlarla sık sık karşılaşılıyordu. Ticaret geliştiği ve sanayi ürünlerine bir pazar açıldığı zaman kentler diğer zanaatçılar için de bir çekim merkezi haline geldi. Zanaatçı artık bir görev ilişkisi içinde çalışmaya muhtaç değildi, özgür bir meta üreticisi olabilirdi. Kentteki bağımlı zanaatçılar yükümlülüklerini üstlerinden atmaya uğraşıyordu; çevredeki bağımlı zanaatçılar da başarabildikleri ve kent tarafından korunma şansları olduğu zaman kente kaçıyordu. Zanaatçıların sayısı ve gücü git gide arttı; ama büyük bir bölümü sınırlı kooperatiflerden ve böylelikle kent yönetiminden dışlanıyordu; bu yönetim, köy komünü üyeliğinden burnu büyük kent eşrafı haline gelmiş asıl kooperatif üyelerinin ardılları için bir hak olarak saklı tutuluyordu. Loncalar ve aileler arasında bir sınıf mücadelesi baş göstermişti, bu mücadele genel olarak loncaların üstünlüğüyle sonuçlanıyordu. Aynı zamanda, derebeyinin ya da hükümdarın egemenliğinden kurtararak kenti bağımsızlığa kavuşturmak için bir mücadele de sürdürülüyordu ve bu mücadele genellikle kentin bağımsızlığına yol açıyordu.

Mülk sahibi soylulara karşı yürütülen bu mücadelede zanaatçılar, angarya külfetini azaltmaya çalışan köylülere karşı belirli bir yakınlık duyuyordu. Bu iki sınıf çoğu zaman birlikte hareket ediyordu. Bu mücadeleler nedeniyle küçük burjuvazi içinde demokratik, cumhuriyetçi bir eğilim meydana çıkıyordu, ama sınırlı kooperatifin önceki dışta bırakırlığı bununla tamamen aşılmamıştı, bu dışlanmışlık sadece bir parça genişletilmiş bir alanda, lonca ve komün alanda uygulanıyordu.

Ama kentlerdeki sınırlı kooperatiflerin yalıtlanmışlığını zanaatçılara özgü meta üretimi ortadan kaldırdı; Zanaatçılar sırf kent için değil, genellikle geniş kapsamda çevre bölgeler için de çalışıyordu; ne ki, bağımlı zanaatçılarını kaybetmiş olan, köylüleri sömüren derebeyine çalıştıkları gibi, hemen hemen tüm ihtiyaçlarını kendileri üretmeye devam eden köylüler için o kadar fazla çalışmıyorlardı. Öte yandan zanaatçılar erzaklarını ve ham maddeleri köylerden sağlıyordu. Ekonomik etkileşim ve de ama kentle köy arasındaki çelişki başlamıştı. Sınırlı kooperatiflerin yanı sıra büyük ya da küçük arazilere sahip kentler giderek ikinci ekonomik birim olarak ortaya çıkıyordu. Ama ortak amaçlar

için sürekli ya da geçici birleşmelerine karşın kentlerin birbirinden yalıtlanmışlığı hâlâ devam ediyordu. Böylelikle devletsel bağ korunmuyor, tersine parçalanıp dağılıyordu, çünkü zengin ve gururlu kent cumhuriyetleri sınırlı kooperatifler için tamamen imkansız görünen bir bağımsızlık kazanmıştı. Bunlar devletin dağılmışlığına büyük derebeyliklerin yanı sıra yeni bir neden oluşturuyordu.

Hükümdarların nüfuzu kentlerin yardımıyla soylular karşısında artmıştı. Ne ki sonuçta kentler özellikle o güne kadar müttefiği olduğu hükümdarlar tarafından tamamen yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı; ama bu eğilim çok sınırlı bir şekilde gerçekleşebildi; zira kentlerde, hükümdarları katı bir devlet mutlakiyetçiliğinin kalesi haline getirecek olan yeni bir güç, dünya ticaretini var eden ticari sermayenin devrimci gücü oluşmaktaydı.

3. Dünya Ticareti ve Mutlakiyetçilik

Bilindiği gibi İtalya ile kuzey Almanya arasındaki ticaret Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra da tamamen kesilmemişti. Bu ticaret kentlerin kurulmasına neden olmuştu. Ancak küçük çapta kaldığı sürece kentlere, kendilerine özgü karakterlerine kazandırmaya yetecek güçte değildi. Sınırlı kooperatifler çerçevesinde yapılan tarım ve daha sonra lonca zanaatçılığı başlangıçta kentlerde hâlâ ağır basıyordu ve onların karakterlerini belirliyordu.

Birçok kentte yüzyılımıza kadar, hatta bazılarında bugün bile lonca zanaatçılığı görülür. Ancak bir dizi kent git gide büyük birer kente dönüştü ve böylelikle yeni sosyal bir düzenin öncüsü haline geldi. Bu kentler, tarihsel ve coğrafi durumların sağladığı ayrıcalıklı koşullar nedeniyle deniz aşırı ticaretin, dünya ticaretinin merkezleri oldular.

Doğuyla, özellikle Konstantinopel (İstanbul) ve Mısır'la yapılan deniz aşırı ticaret Ortaçağ Avrupa'sında önce güney İtalya'da, Amalfi'de başlamıştır; burada Grekler ve Araplar yerli halkla başlangıçta düşmanca, sonra da çıkara dayalı bir ilişki içindeydiler. Doğu'da zanaatlar ve teknik bilgi her ne kadar kay-

bolmaya yüz tutmuşsa da Batı'dan hâlâ çok üstündü. Doğu'da sadece çok eski üretim dalları korunmakla kalmamış, onların yanı sıra yenileri de gelişmişti, örneğin Yunanistan'da ipeğin üretimi ve işlenmesi gibi. Bundan başka Müslüman halkların göçleri, Uzakdoğunun önde gelen uygar ülkelerinin, Hindistan'ın ve Çin'in Mısır'la, Akdenizin kıyı ülkeleriyle Roma egemenliği döneminde görülenden çok daha yakın bir ilişki içine girmesini sağlamıştır.

Bu durumda Amalfi'li tüccarların Avrupa'ya getirdiği metalar büyük, hatta Avrupalı barbarların gözünde masalsı, muazzam, hazinelerdi. Bunları ele geçirme ve elde tutma hırsı kısa sürede Avrupa'daki tüm egemen sınıfların gözünü bürüdü. Bu hırsın, doğuya yapılan ve Haçlı seferleri adıyla bilinen yağma ve istila seferlerine büyük katkısı oldu; öte yandan bu hırs, önce kuzey İtalya'da olmak üzere coğrafi yönden elverişli yerlerde bulunan kentlerde böylesine kazançlı bir ticarete katılma eğilimlerinin doğmasına da neden oldu.

Zamanla ithal edilen sanayi ürünlerinin, özellikle dokumaların benzerini yapma gayretleri görülmeye başlandı. Daha onikinci yüzyılda Palermo'da Grek savaş tutsakları tarafından işletilen ipek dokuma atölyelerine rastlarız. Bu tür dokuma atölyeleri ondördüncü yüzyılda kuzey İtalya kentlerinde de kurulmuştu.

Ürünün benzerini imal etme gayretlerinin başarıya ulaştığı yerlerde tüccarlar kısa süre sonra hammadde ithalinin ve bunların kiralanmış işçiler tarafından işlenmesinin daha kazançlı olduğunu gördüler; ancak özgür işçi bulmak koşuluyla, hem de tüccarlar için çalışırken lonca yükümlüğü ve angarya tarafından engellenmeyen, özgürlüklerinden kendileri yararlanmak ve kendi başlarına çalışmak üzere hiçbir üretim aracına sahip olmayan, tersine iş güçlerini satmaya zorlanmış işçileri bulmak koşuluyla.

Böylece çeşitli imalathane kurma girişimleri başlamış ve kapitalist üretim tarzının temelleri atılmış oluyordu.

More'un döneminde, yani onaltıncı yüzyılın başlarında bu girişimler dikkate alınmayacak kadar azdı. Sanayi özellikle hâlâ loncalara bağlı zanaatçıların elindeydi. Sermaye hâlâ önemli ölçüde ticari sermaye biçiminde gözüküyordu. Ama bu biçimiyle bile feodal üretim tarzı üzerinde yıkıcı etkilerde bulunuyordu.

Meta değiş tokuşu arttıkça para da büyük bir güç haline geliyordu. Para herkesin kabul ettiği ve kullandığı, karşılığında her şeyin, feodal üretim tarzınca sunulan her şeyin, kişisel hizmetlerin, evin ve sarayın, yiyeceğin ve içeceğin, aile içinde üretilemeyen birçok eşyanın, mülkiyetleri git gide bir ihtiyaç haline gelmiş ve paradan başka bir şeyle alınamayan eşyaların elde edilebildiği bir metaydı. Para kazanan, meta üreten ya da meta ticareti yapan sınıflar giderek önem kazanmaya başladılar. Kalfalarının yasal olarak sınırlandırılmış sayısı nedeniyle vasat bir refah düzeyine ulaşabilmiş lonca ustasının yerine kısa sürede, kazanç tutkusu ölçüsüz, sermayesi sınırsızca genişlemeye müsait, bu sayede elde ettiği ve kendisi için hiç de nahoş olmayan çok büyük ticari kazancıyla tüccar geçmişti.

Ticaret sermayesi ondördüncü, onbeşinci ve onaltıncı yüzyılların devrimci ekonomik gücüdür. Bu sermaye ile birlikte topluma yeni bir can geldi ve yeni görüşler doğdu.

Ortaçağ'da karşımıza bir yandan dar kafalı kendini düşünmecilik, taşralılık, öte yandan tüm batı Hristiyanlık alanını kapsayan bir kozmopolitlik çıkar. Buna karşılık ulusallık duygusu çok zayıftır.

Tüccar, köylüler ya da zanaatçılar gibi, kendini küçük bir bölgeyle sınırlayamaz, bütün dünya mümkün olan her yerde ona açık durmalıdır; sürekli yeni pazarlar açmak için uğraşır, didinir. Ömrü boyunca genellikle kentinin çevresinden dışarı çıkmamış lonca yurttaşlarının tersine tüccarın devamlı bilinmeyen yerlere doğru gitme telaşı içinde olduğunu görürüz. Tüccar Avrupa'nın sınırlarını aşar ve Hindistan'a ulaşan deniz yolunun bulunmasıyla ve Amerika'nın keşfiyle doruk noktasına çıkan, aslına bakılırsa bugün de devam eden keşifler dönemini başlatır. Bugün de birçok keşif yolculuğunun itici gücü bilimsel araştırma yapanlar değil, tüccardır. Venedikli Marco Polo daha onüçüncü yüzyılda Çin'e ulaşmıştı. Marco Polo'dan on yıl sonra gözü pek Cenevizliler ancak iki yüzyıl sonra başarılacak bir denemeye, Afrikayı kıyıdan dolaşarak deniz yoluyla Hindistan'a gitme denemesine girişmişti (Bkz. Sophus Ruge, *Keşifler Çağının Tarihi*. Berlin 1881. s. 23). İtalya'dan İngiltere'ye ve Hollanda'ya Onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru Cenevizliler ve Venediklilerce başarılan

deniz ulaştırmacılığı yolunun açılması ekonomik gelişme için büyük önem taşıyordu. Bu durum adı geçen kuzeybatı ülkelerinde kapitalizmi olağanüstü bir biçimde teşvik etmişti.

Ticaret, ülke topraklarına bağlı kalmanın yerine, kendini her yerde, para kazanma imkanı olan her yerde rahat hisseden bir kozmopolitliği geçirmişti. Ama aynı zamanda ulusallığın karşısına kilisenin evrenselliğini çıkarıyordu. Dünya ticareti batı halklarının ufkunu, katolik kilisesinin etki alanını aşacak şekilde genişletmiş, ama aynı zamanda, bu ufku kendi ulusal toprakları üzerinde daraltmıştır.

Bu durum paradoks gibi görünse de açıklaması kolaydır. Ortaçağ'ın küçük, kendine yeten komünlerinin birbirleriyle olan ekonomik çelişkileri, ki böyle bir çelişki mevcutsa, çok azdı. Bu komünlerin kendi içlerinde elbette çelişkiler vardı, ama kendilerini rahat bıraktığı sürece dış dünya umurlarında değildi. Ne ki büyük tüccar için ait olduğu komünün yabancı ülkelerde oynadığı rol hiç de önemsiz değildi. Ticari kazanç, mümkün olduğu kadar ucuza satın alıp elden geldiğince pahalıya satmaktan kaynaklanır. Kazanç, satıcı ile alıcının hangi güç ilişkisi içinde bulunduğuna yakından bağlıdır. En kazançlı olanı elbette ki, bir kimsenin, mal sahibinden elindeki metaları hiçbir şey ödemeden alabilecek rahat bir durumda olmasıdır. Gerçekten de ticaret başlangıçta genel olarak korsanlıkla aynı anlama geliyordu. Bu durumu bize yalnız Homeros'un destanları kanıtlamaz. Kitabın üçüncü bölümünde göreceğimiz gibi onaltıncı yüzyıl İngiltere'sinde de korsanlık sermayenin "başlangıç birikimi" için geçerli bir biçimdi ve bu yüzden devletten destek görüyordu.

Ama ticaretle birlikte satıcılarla alıcılar arasında bir rekabet de doğuyordu. Bu çelişkiler dış pazarlarda ulusal çelişkiler haline gelmekteydi. Örneğin Cenevizli müşterilerle Konstantinopel'deki Grek satıcılar arasındaki çıkar çelişkileri ulusal bir çelişkiye dönüşmüştür. Öte yandan aynı pazarda Cenevizli ve Venedikli tüccarlar arasındaki çıkar çelişkisi aynı şekilde ulusal bir çelişki haline gelmiştir. Cenova hem Venedik hem de Yunanistan karşısında daha güçlü olduğu sürece Konstantinopel'de daha iyi ticari ayrıcalıklara sahip olmayı umabiliyordu. Anavatan, ulus ne kadar büyük ve güçlü olursa kazanç da o kadar fazla oluyordu.

Bugün şovenizm, yabancı ülkelerdeki tüccarlar arasında olduğu kadar hiçbir yerde böylesine önemli değildir, bugün "ulusun onuru"na bağlılık, yabancı ülkede "ulusal" bir tüccarın karşısına o ülkenin insanlarını dolandırmasına engel çıkarıldığı zaman hâlâ geçerlidir.

Dünya ticaretinin gelişmesi nedeniyle ortaya güçlü ekonomik bir çıkar olgusu çıkmıştır, bu olgu devletlerin o güne kadarki gevşek yapısını güçlendirip istikrara kavuşturmuş, ama bu devletlerin birbirinden ayrılmasını ve böylelikle Hristiyanlığın göze çarpan bir şekilde birbirinden yalıtlanmış birçok ulusa bölünmesini kolaylaştırmıştır.

Dünya ticaretinin meydana çıkmasından sonra ulusal devletlerin güçlenmesine iç ticaretin katkısı hiç de az olmamıştır.

Ticaret, doğası gereği belirli meta birikim yerlerinde, geniş bir bölgeden gelen yolların birleştiği kavşak noktalarında merkezileşmeye çalışır. Burada yabancı ülkelerden gelen metalar, bu merkezden ülkenin her yerine ana ve tali yollardan oluşan dal budak salmış bir ağ vasıtasıyla dağıtılmak üzere toplanır. Aynı kavşak noktalarında, yabancı ülkelere gönderilmek üzere ülke içinden gelen metalar da toplanır. Bu tür bir meta birikim yerinin hakim olduğu bölge ekonomik bir sisteme dönüşür, sistemin merkezlere bağımlılığı arttıkça ve meta üretimi gelişip kişisel ihtiyaçlar için yapılan üretimi gerilettikçe bu sistemin bağları daha sıkı bir duruma gelir.

Merkezin hakim olduğu bölgede her yerden insanlar, kimi orada kalmak, kimi de işini gördükten sonra evine dönmek üzere bu merkeze akın eder. Merkez gelişir, büyük bir kente dönüşür, burada yalnız ekonomik yaşam değil, bu ekonomi tarafından hükmedilen ülkenin buna bağımlı entelektüel yaşamı da merkezi duruma gelir. Kentin dili tüccarların ve aydınların dili olur. Bu dil latincenin yerine geçmeye ve yazı dili olmaya başlar. Ama köylü lehçelerini de yavaş yavaş ortadan kaldırır: Böylece ulusal bir dil oluşur.

Devlet yönetimi ekonomik örgütlere ayak uydurur. Yönetim de merkezileştirilir, politik merkezi otorite ekonomik yaşamın tam ortasında yerini alır ve burası ülkenin başkenti olur, bu mer-

kezi yer şimdi sırf ekonomik değil, politik yönden de ülkeye hükmeder.

İşte ekonomik gelişme, modern devleti, ortak bir dile, merkezileştirilmiş bir yönetime, bir başkente sahip ulusal devleti böyle oluşturuyordu

Bu gelişme süreci bugün de birçok bakımdan henüz tamamlanmamıştır; bu süreç birçok defa kesintiye uğramışsa da tuttuğu yön daha onbeşinci yüzyılın sonu ile onaltıncı yüzyılın başlarında batı Avrupa ülkelerinde belirgin şekilde fark ediliyor ve feodalizm o zamanlar ekonomik yaşamı ve gelenekler sayesinde manevi yaşam biçimlerini hâlâ büyük ölçüde etkilediği için özellikle bu yüzden belki daha belirgin bir şekilde görülüyordu. Birkaç kuşak sonra kendiliğinden anlaşılacak bu durum, o zamanlar hâlâ kendi "varoluş hakkı"nı ve aynı şekilde mevcut eskinin hükümsüzlüğünü kanıtlamalıydı. Yeni ekonomik, politik ve manevi yön mevcut ilişkiler arasından kendine bir yol açmak zorundaydı, polemiğe başvurmalıydı ve bu yüzden çoğu zaman hedefini gelecek yüzyıldakinden daha net bir biçimde göstermeliydi.

Biraz önce anlatılan, krallığa ya da daha doğrusu hükümdarın otoritesine uzanan gelişme sürecinin, gücünden hâlâ bir şeyler korumuş olduğu yerlerde bu otoriteye genellikle yarar sağlayacağı meydandadır. Yeni politik merkezi gücün hükümdarın çevresinde toplanması, merkezileştirilmiş yönetimin ve ordunun başına hükümdarın geçmesi doğaldı. Hükümdarın çıkarlarıyla ticari çıkarlar çakışıyordu. Hükümdar güvenilir komutanlara ve ekonomik gücün niteliğine uygun olarak bu gücün çıkarlarına hizmet eden, parayla tutulmuş güçlü bir orduya ihtiyaç duyuyordu: Feodal mülk sahiplerinin maiyetindekilere ve seferber ettiği askerlere karşı ücretli askerler ordusu. Ticaretin, ülke içinde olduğu gibi dışta da çıkarlarını koruyacak bir orduya ihtiyacı vardı: Birbirine rakip ulusları alt etmek, pazarları ele geçirmek, küçük komünlerin devlet içinde serbest ticarete karşı çıkardığı engelleri ortadan kaldırmak, ticaret tarafından açıklanan mülkiyet hakkına, yalnız teorik yönden değil, üstelik küstahça reddederek direnen büyük ve küçük derebeylere karşı jandarmayı kullanmak için.

Uluslararası ilişkilerle birlikte değişik uluslar arasında sürtüş-

me nedenleri de artıyordu. Ticaret savaşları git gide daha sık ve şiddetli oluyordu. Ancak her savaş hükümdarın nüfuzunu artırıyor ve onu müstebit hale getiriyordu.

Bu gelişmeden yararlanabilecek yasal, yani geleneksel krallıkların bulunmadığı yerlerde devletin ihtiyaç duyduğu ücretli asker alaylarının önderi bu gelişmeyi mutlakiyetçiliğe vardırıyordu. Örneğin kuzey İtalya'daki değişik cumhuriyetlerde olduğu gibi.

Ancak yeni rejimin krala yalnız başkomutan değil, devleti yönetecek bir egemen olarak da ihtiyacı vardı. Feodal, kendini düşünmeci yönetim aygıtı çökmek üzereydi, oysa yeni, merkeziyetçi yönetim mekanizması, yani bürokrasi henüz yolun başındaydı. Politik merkeziyetçiliği koşullamış ve teşvik etmiş olan ekonomik merkeziyetçiliği desteklemek üzere, gelişmiş ticaretle birlikte kapitalist üretim tarzının eşiğine gelmiş meta üretimi için ekonomik bir zorunluğa dönüşen bu politik merkeziyetçilik başlangıç döneminde, ayrılmaya çalışan öğelere, yani soylulara karşı yönetimin bütünlüğünü koruyacak güçlü bir kişiliğe ihtiyaç duyuyordu. Bu güce sadece orduya egemen olan kişi sahipti. Askeri ve yönetsel aygıta ilişkin tüm güçlerin bir elde toplanması, başka bir deyişle kralcı mutlakiyetçilik, reformasyon dönemi ve daha da ilerisi için ekonomik bir zorunluktu. Bunun önemini burada ne kadar vurgulasak azdır, çünkü More'un davranışları ve eserleri, eğer bu noktayı göz ardı edersek, bize tamamen anlaşılmaz, hatta modern bakış açısından saçma görünecektir.

O günlerde ve de birçok durumda devlet içinde kralın haberi olmadan ya da hatta kralın isteğinin aksine bir şeyler yapma umudu yoktu. Devlet içinde yapılması gereken her şey için hükümdarın onayının alınması zorunluydu.

Ülkede kralcı mutlakiyetçilik güçlendikçe sermayenin çıkarlarına, özellikle o zamanlar ticarete ve büyük sermayeye daha çok hizmet eder hale geldi. Sermaye ile krallığın çıkarları belirli bir dereceye kadar git gide özdeş duruma gelmekle kalmadı, üstelik birbirine olan bağımlılıkları da devamlı arttı.

Kralların kendi mülklerine dayanan nüfuzu dünya ticaretinin gelişmesi oranında azalmaya başladı. Para, giderek iktidarlarının temeli haline geldi. Önem ve otoriteleri büyük ölçüde ordularına

ve sahibi oldukları saraylara dayanıyordu. Her ikisi de pahalıya, çok pahalıya mal oluyordu. Feodal savaş stratejisinin yerine, zengin kentler tarafından geliştirilmiş, bundan üstün, yeni bir strateji geçti. Bu kentler disiplinsiz şövalyelerin karşısına sıkı disiplinden geçmiş piyadeyi çıkarmakla kalmayıp yeni teknik kazanımlardan da yararlandılar ve topçu birlikleri sayesinde şövalyelerin yüreğine korku saldılar.

Böylece savaş bir para sorunu haline geldi. Savaş lüksünü sadece yaya serfleri, piyadeleri silah altına almak ve büyük cephaneliklere sahip olmak için yeterli parası olanlar karşılayabiliyordu.

Bunlara bir de sarayın ve maiyetin masrafları ekleniyordu. Ticaretin ve krallığın çıkarları, feodal soyluların direncinin kırılmasını gerektiriyordu, ancak onların tamamen yok edilmeleri değil, sadece yeni durum ve koşullara uymaları talep ediliyordu. Soylular maiyetindekileri besleyerek, yararsız, hatta krallık ve ticaret için tehlikeli bir şekilde şatolarında uzun süre oturmamalıydı.

Onlar kralın sarayında, gözetimi altında, hizmetinde bulunmalıydı; gelirlerini kendi ordularının masraflarını karşılamak yerine sarayda lüks içinde israf etmeliydi, özellikle satışına dünya ticaretinin, tüccarın kazancının bağlı olduğu metaları satın almak için harcamalıydı. Altın ve gümüşle işlenmiş dokumaların, lame kumaşların, kadifelerin, damaskoların, satenlerin, canfeslerin, diğer ipek ve altınla dokunmuş kumaşların gümrüklendirme işlemini düzenleyen 1512 yılına ait bir İngiliz meclis belgesinde tek bir gemiyle bu tür dokumalardan 3000–4000 parçanın İngiltere'ye geldiğinden söz edilir. (G. L. Craik, *The History of British Commerce,* 1. Cilt, s. 217).

Böylece soyluların saray lüksü ticareti de krallığı da aynı şekilde teşvik ediyordu: Bu lüks kazancı artırıyor, soyluları mali yönden zayıflatıyordu, kralın bağışlarına, tüccarların verdiği kredilere bağımlı ve her ikisine de hizmete hazır hale getiriyordu.

O zamanlar tüccarlar ve krallar akla gelen her çareye başvurarak, özellikle kendileri örnek olarak lüksü yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Yine her çareye başvurarak, gerektiğinde kaba güç kullanarak, mümkünse namus sözü vererek ve ilkel bir kabalığa

karşılık arkasında kurnazca bir küstahlık gizleyen tuzaklar kurarak soyluları şatolarından saraya çekiyorlardı.

Ne ki krallar bir yandan lüksün yayılması için kendileri örnek olarak soyluları teşvik ederken, öte yandan soylular da kralları aynı şekilde teşvik ediyordu.

Onaltıncı yüzyılın başlarında insan bugün olduğu gibi servetini devlet tahvillerine ya da hisse senetlerine yatıramıyordu. Tüccar, mültezim ya da atölye işletmecisi olarak faaliyet göstermek istemeyen aylak zenginler, özellikle de yüksek soylular bu yüzden birikmiş servetlerini her zaman değerini koruyan ve her yerde alıcı bulan değerli madenlere ve mücevherlere yatırıyordu. Yoksa bu hazinelerini sandıklarına mı kilitleseydiler? Altın ve mücevher o zamanlar bir güçtü, tıpkı daha önce kalabalık bir maiyetin oluşturduğu güç gibi. Bu güce sadece sahip olmak değil, üstelik onu teşhir etmek de isteniyordu: Kimilerini saygı göstermek ve boyun eğmek, kimilerini de teveccühte bulunmak ve hatır saymak üzere harekete geçirmek için bu güç nüfuz kazanmaya yarayan en iyi araçtı. Ortaçağ'da egemenler gelirlerini kalabalık maiyetlerini tutmak için sarf ederken şimdi de değerli süs eşyalarını elde etmek için harcıyordu ve daha önce kendini saydırmak üzere davetlerde maiyetiyle birlikte boy gösterirken şimdi de bunun için tüm değerli süs eşyalarını takıp takıştırıyordu.

Hatta kimilerinin, göz kamaştırma gayreti yüzünden sırf ödünç alınmış bir zenginliği teşhir etmek üzere tahrik edilmiş olması akla yakındır.

Kral saray mensuplarının gerisinde kalmamalıydı; gücünün üstünlüğünü şaşaasının üstünlüğüyle de göstermek zorundaydı. Böylece soylular ve kral birbirlerini karşılıklı olarak git gide daha gösterişli olmaya zorluyordu.

Bu yüzden şatafatlı bir sarayın masrafları onbeşinci yüzyıldan bu yana giderek hükümetten beklenen icaplar arasına girmişti ki, bu olmadan kral bu masraflara katlanmayı aklından geçirmiyordu.

Çok büyük meblağlar yutan çılgınca bir lüks yayıldıkça yayılıyordu.

Kralların feodal mülklerinden elde edilen gelir bütün bu gi-

derleri karşılamıyordu. Bu yüzden vergi almaya başladılar. Vergi gelirlerinin büyük bölümünü o zamanlar pek şakaya gelmeyen zengin kentlerden bekliyorlardı. Bu nedenle krallar bu zengin kentlere koymak istedikleri vergiler konusunda onların onayını almaya başladılar; kentlerden, diğer iki zümrenin, soyluların ve ruhbanların yanı sıra çıkarılacak vergilerin tutarı üzerinde kralla anlaşmak üzere üçüncü zümre olarak temsilci gönderilmesi istendi. Yeterli güce sahip yerlerdeki kentler bu tür vergilere sadece belirli koşullar altında razı oldu; buradan İngiltere'de özellikle elverişli durum ve koşullarda -yani küçük mülk sahiplerinin burjuvaziyle birleşmesi sonucunda- meclisin yasa çıkarma yetkisi doğdu.

Ardı arkası kesilmeyen savaşlar ve sarayın aşırı savurganlığı nedeniyle para bağışları kralların hazinesinde açılan gediği kapatmaya pek yetmiyordu. Vergilerin halkı aşırı derecede bunaltmasına karşın krallardan bir çoğu sürekli sıkıntı içindeydi; bu hiç de iç açıcı olmayan para sıkıntısından kurtarmak için zengin tüccarlar ve bankacılar onlara seve seve yardımcı oldu, elbette karşılıksız değil, genellikle devlet gelirlerinin bir bölümüne rehin koyarak. Devlet borçlanmaya başladı, devletler ve başındakiler sermayenin çıkarlarına hizmet ederek onun esaretine girdi.

"Borçlanarak devletin ihtiyaçlarını karşılama yöntemini İngiltere'de ilk defa III. William'ın yürürlüğe koyduğuna inanmak çok büyük bir yanılgıdır. İngiliz hükümetlerinin ezelden beri borçları mukaveleye bağlamak gibi bir alışkanlığı vardı. Bu borçları namusuyla ödeme alışkanlığını yalnız burjuva devrimi getirmiştir" (Macaulen, *İngiltere Tarihi.* Almancası von Lemcke.1. Cilt, s. 211).

Mutlakiyetçiliğin nüfuzu halkın üzerinde olduğu gibi köylülerin ve zanaatçıların, soyluların ve ruhbanların üzerinde de artıyordu. Ancak mutlakiyetçilik nedeniyle tüccarların, bankacıların ve arazi spekülatörlerinin görüşleri ve çıkarları mutlakiyetçiliğin karşısında önem ve geçerlik kazanıyordu.

Devletin başında bir kralın bulunmasının zorunluğunu ve vazgeçilmezliğini savunan anlayış ve de söz konusunun onu sırf burjuvazinin çıkarlarına hizmet eder hale getirmek olduğu anlayışı bugün bile burjuva kitlesinin anlayışıdır. Onsekizinci yüzyıl-

da büyük devrime yol açan mücadelede ana sorun krallığın, soylulara ve ruhbanlara mı yoksa üçüncü zümreye mi hizmet etmesi gerektiği sorunuydu. Burjuva ideologları köylülerin ve aristokratların cumhuriyetlerini elbette biliyordu, ama hemen hemen hiçbirinin aklına bir burjuva cumhuriyeti düşüncesi gelmiyordu. "Aydınlanma" filozofları daha çok "aydınlanmış" olanların, yani kendi görüşleri doğrultusunda hareket eden despotizmin çevresinde toplanıyordu. İlk defa olguların gücü Fransızlara burjuva cumhuriyetini zorla kabul ettirmiştir; bu kralsız krallık burjuva durum ve koşullarına, ancak merkezileştirilmiş ordu ve bürokrasi mekanizması kurulduktan ve işler hale geldikten sonra uyum sağlamıştır.

EMLAK VE ARAZİ MÜLKİYETİ

1. Derebeylerin ve Kapitalistlerin Toprak Hırsı

Meta üretimi ve ticareti yeni çıkarlarıyla yeni sınıfları ve yeni görüşleri meydana çıkarmakla kalmıyor, üstelik mevcut sınıfları da buna uygun olarak dönüştürüyordu. Bu üretimin ve ticaretin yarattığı yeni ihtiyaçlar kentlerden kırsal bölgeye kadar yayılıyordu ve orada kentlerdeki gibi herşeyi satın alan altına, gümüşe, metalara karşı bir ihtiyacın ve tamahkârlığın doğmasına neden oluyordu. Böylece feodalizmi yeni üretim koşullarına uydurmak, emlak ve arazi mülkiyetini bir para kaynağına çevirmek zorunluk oluyordu; zıraatın meta üretimine geçmesi gerekiyordu; çiftçi kişisel ihtiyaçları için üretmeye devam edebilirdi, ama bunun yanı sıra meta olarak pazara sürülebilecek bir ürün fazlasını da istihsal etmek zorundaydı.

Bu pazarı kent sunuyordu. Kentin yalnız gıda maddelerine değil, devamlı artan miktarda hammaddelere, yalnız tahıla ve ete, peynire ve tereyağına değil, yüne ve ketene, deriye, keresteye vs. de ihtiyacı vardı.

Böylece köylülere belirli koşullarda meta üretme olanağı sağlandı. Zıraat ondan sonra bir para kaynağı haline geldi ve bu durumun görüldüğü yerlerde, derebeyine karşı yükümlü olduğu kişisel hizmetleri ve ürün tedarikini vergiye çevirmek köylünün gücüne ve çıkarına bağlı kaldı. Özellikle elverişli durum ve koşullarda köylü kendini derebeyinin boyunduruğundan bile tamamen kurtarabiliyordu.

Bu köylüler gibi aynı şekilde derebeyleri de feodal yükümlü-

lüklerini vergiye çevirmek için uğraşıyordu. Ama bu dönüşüm köylüye sadece çok elverişli koşullarda yarar sağlıyordu. Zirai meta üretimi yeterince gelişmediği zaman bu dönüşüm onlara zarar veriyordu. İngiliz köylüleri için bu, feodal bağları gevşetmeye yarayan bir araçtı, Almanya'daki köylü kitlesi için vergiler, derebeylere önemli bir yarar sağlamadan köylüyü umutsuzluğa ve yıkıma sürükleyen bir felaket haline gelmişti.

Bu sırada İngiliz köylüleri elverişli durumlarına uzun süre sevinememişti. Meta üretimi topraklara ve araziye bir meta karakteri ve böylelikle bir değer kazandırmıştı, bu değeri, araziden beslenen ahalinin sayısı değil, bu ahalinin sağladığı ürün fazlası belirliyordu. Toprağı işleyenlerin sayısı sağladıkları ürüne oranla daha az ve köylüler yaşam standartları bakımından kanaatkâr olursa, ürün fazlası o kadar külliyetli, arazinin değeri de o kadar büyük oluyordu.

Bu yüzden Ortaçağ sona ererken ve Yeniçağ başlarken tüm batı Avrupa'da iki özgün fenomenle karşılaşırız: Bir yandan arazi ele geçirme hırsı, hem de özellikle işletilmesi fazla kişiyi gerektirmeyen orman ve otlak gibi arazileri ele geçirme hırsı ortaya çıkıyor, diğer yandan da zirai alandaki ahalinin sayısını elden geldiğince azaltmak için uğraşılıyordu, bu, kısmen çok kişinin çalışmasını gerektiren zirai ürünleri daha az kişinin iş gücüne ihtiyaç duyan diğerleriyle değiştirerek, kısmen de çiftçilerin iş yükünü arttırarak, örneğin daha önce üç kişinin yaptığı işi iki kişiye yaptırarak ve üçüncüyü gereksiz hale getirerek sağlanıyordu.

Feodalizm dönemi de kendine özgü bir toprak hırsına sahipti, bu tıpkı Yeniçağ'ın toprak hırsı gibi tamahkârdı; ama niteliği tamamen farklıydı. Derebeyler toprağa üzerindeki köylülerle birlikte göz dikmişti, ülkenin yeni efendileri ise köylünün toprağını talep ediyordu.

Feodal soyluların istediği şey yalnız toprak değil, toprakla birlikte insanlardı. Sahip oldukları arazi üzerindeki nüfus ne kadar sık olursa o zaman vergi ödeyenlerin, hizmet edenlerin ve elinde tutabildiği savaşçı maiyetin sayısı da o kadar artıyordu. Ortaçağ'ın soyluları köylüleri sürüp atmaya değil, tersine toprağa bağlamaya ve mümkün olduğu kadar çok yeni göçmenin gelmesini sağlamaya uğraşıyordu.

Ancak yeni soylular farklıydı.

Köylüleri ölesiye çalıştırmak fazla kazanç getirmediği için kendilerini meta üretimine geçmek, kendi zirai işletmelerini kurmak zorunda hissediyorlardı -İngiltere'de bu işletmeler hemen kapitalist kiracılara devredilmişti-: Bunun için köylülerin topraklarından bir bölümüne ihtiyaç vardı, ama sahiplerine değil. Onları bu topraklardan sürüp atmak çıkarları açısından gerekliydi.

Daha önce değindiğimiz gibi buna otlakların ve ormanların değer kazanması da ekleniyordu. Derebeyler ortak otlakları ve ortak ormanları özel mülkiyet olarak ele geçirmeye ve köylüleri onları kullanmaktan men etmeye başladılar.

Ne var ki, köylülerin hayvan mevcudunu koruyabilmesi ortak otlaklara bağlıydı; büyük baş hayvanların yararı sadece süt, et ve deri ürünlerinden ileri gelmiyordu, üstelik onlar tarımda sabana koşmak ve gübre sağlamak bakımından özellikle gerekliydi. Ormanlar köylüler için avlanma, ağaç ve otlardan yararlanma açısından ve domuz otlakları olarak da önem taşıyordu.

Ortak ormanlar ve ortak otlaklarla birlikte köylüler önemli işletme araçlarından yoksun kaldılar ve aynı zamanda daha önce sözü edildiği gibi vergiler de onları yıkıma götürdü. Köylülerin birbiri ardına her şeyini kaybederek telef olması, "Yahudiler"ce değil Hristiyan-Cermen soylularınca yerlerinden yurtlarından edilmesi şaşılacak bir durum değildi. Köylülere ait toprakların arazi sahiplerinin çıkarlarına uygun olarak gaspedilmesi ekonomik süreç tarafından geciktirildiği yerlerde köylülerce bilinmeyen bir hukuka, büyük mülk sahiplerinin şimdi çok işine gelen Roma hukukuna dayanarak açılan davalar ya da bir bahane göstermeden doğrudan uygulanan fiziki zorbalık da buna yardımcı oluyordu.

Kırsal bölge halkının kitleler halinde proleterleşmesi bu gelişmenin sonucuydu. Proleteryanın sayısı, başka bir bağlamda da söz edeceğimiz manastırların kapatılmasıyla ve maiyetlerin dağıtılmasıyla daha da arttı.

Zirai ürünler için pazar bulunmadığı zaman mülk sahipleri, yükümlü köylülerinin tedarik ettiği yığınlarca gıda maddesini kendileri tüketmekten başka bir çare bulamıyordu. Sağlam midelerine karşın bunu yalnız başlarına başaramadıkları için başkala-

rını yardıma çağırıyorlardı, bunlar kendilerine bağımlı hale gelen, maiyetini oluşturan, nüfuz ve güç kazandıran dostlar, gezgin şövalyeler, silahşörlerdi. Warwick kontunun, şatolarında her gün 30.000 kişiye ziyafet verdiği söylenir. Buna karşılık o kralları tahta çıkarıp tahttan indirebilecek kadar da güçlüydü, yani bir "kral yapıcı"ydı.

Mülk sahiplerine tüketemedikleri zırai ürün fazlasını satma, yeni koşullarda kendilerine maiyetinden daha fazla güç ve nüfuz kazandıran bir şeyle, yani parayla değiştirme olanağı sunulduğu zaman bu durum değişti. Aynı zamanda hükümdarların ve böylelikle polisin gücü artıyordu. İç çekişmeler azalıyor, bu yüzden maiyetler gereksiz hale geliyordu. Bunlar, efendilerine çabucak baştan atılması gereken yararsız obur sürüleri olarak görünmeye başladılar. Hükümdarlar maiyetlerin dağıtılmasını teşvik ediyordu, kendileri de maiyetin hâlâ tehlike teşkil edebilecek bir güç olduğu yer ve durumlarda çoğu kez onları dağılmaya zorluyordu.

Maiyetlerin dağıtılması, köylülere ait toprakların gaspedilmesi, Reformasyon'dan bu yana manastırlara el koyulması hızla muazzam bir proleter kitlesi yaratıyordu.

2. Proletarya

Roma İmparatorluğu'nu istila eden Cermen halkları Romalıların üretim tarzıyla birlikte yoksullaşma olasılığını da devralmıştı. Daha Merovenjler döneminde kilise kapılarındaki dilenciler arasında Franklara özgü adları olan dilencilere de rastlanıyordu (Paul Roth, *En Eski Çağlardan Onuncu Yüzyıla Kadar Kilise Vakıfları Sistemin Tarihi*. Erglangen 1850, s. 185). Tüm Ortaçağ boyunca yoksulların bakımı kilisenin en önemli işlevlerinden biriydi. Ne ki yoksulluk sadece tek tük karşılaşılan bir olaydı. Ortaçağ kitlelerin sıkıntılı durumunu da elbette biliyordu, ama bu sıkıntılı durum genellikle dış düşmanlara ya da doğaya, Macarların ya da Normanların (Vikingler) yağma seferlerine, mahsulun bereketsizliğine vs. veriliyordu. Bu sıkıntılı durum neredeyse tüm halka yayılıyordu ve geçici nitelikteydi. Ancak yeni çağın başlamasıyla birlikte toplumun özel, kalabalık bir sınıfı olarak,

Roma Cumhuriyetinin sonunda ve imparatorlar döneminde mevcut olduğu gibi, daimi bir kurum olarak proleterya tekrar meydana çıkıyordu.

Ama bu yeni yaratılan proletarya ile Antikçağ proletaryası arasında büyük bir fark vardı. Yeni proletaryanın yanı başında, kendisinden daha aşağıda bulunan, doğrudan ya da dolaylı sömürerek yaşamını sürdürebileceği bir sınıf, köleler ve hakları olmayan taşralılar yoktu. Ancak meydana çıktığı dönemde modern proleterya da, eski Roma'nın bağımsız aşağı sınıfı gibi satışından kazanç elde edebileceği bağımsızlık haklarına sahip değildi. Modern proletarya egemen sömüren sınıfların tortusu olarak meydana çıkmadı, hükmedilen, sömürülen sınıfların dağılmasından oluştu. Dünya tarihinde ilk defa onbeşinci yüzyılda toplumun en aşağı sınıfı olarak bir özgür proletarya sınıfının, çıkarları mevcut sınıf egemenliğini bir başkasıyla değiştirmek olmayan, tersine her çeşit sınıf egemenliğinin kaldırılmasını talep eden bir sınıfın ortaya çıktığını görüyoruz.

Böylece proletaryanın üstlenmiş olduğu büyük tarihi rolden ortaya çıktığı dönemde elbette kimsenin -başka türlü nasıl olabilirdi ki- proletaryanın kendisinin bile haberi yoktu.

Toplumun en aşağı sınıfı olduklarını fazlasıyla belirgin bir şekilde anlamışlardı. İçgüdülerinden başka hiçbir şeyi kendilerine ait diye tanımlamıyorlardı ve işgüçlerini satmaktan ya da sefalet içinde açlıktan ölmekten başka seçenekleri yoktu.

Bu yeni meta ile birlikte alıcıları da meydana çıkmıştı: Komutanlar ve tüccarlar. Onların bu işgücüne ücretli askerler ordusunda ve atölyelerde ihtiyacı vardı. Yukarıda nitelenen yöntemlerle kitleleri proleterleştirmek sanayi için olduğu gibi askeri sistem için de önemliydi. Ne var ki işsiz kalan insanların hepsi bu iki faaliyet alanında kendilerine pek öyle kolayca yer bulamıyordu. Kapitalist işletmelerin, her şeyden önce becerikli işçilere ihtiyacı vardı, ancak onları yerlerinden edilmiş köylüler, silahşörler, keşişler arasında pek bulamıyorlardı. Elbette zanaatçılar da proleterleşmeye başlamıştı -lonca ustaları daha o zamanlar, yabancı ülkelerden meta ithal eden ve yerli sanayi ürünlerini lonca teşkilatı dışındaki yerlerde imal ettiren tüccarların rekabetinden şikayetçiydi- ancak zanaat genel olarak hâlâ kendi yağıyla kav-

ruluyordu. Binlerce işsiz ortalıkta dolaşırken kapitalistlerin işçi azlığından yakınmasına şaşmamalı.

Savaşlar çok sayıda insan kitlelerini talep ediyordu; ama kırsal bölge halkı büyük bölümüyle silah kullanmasını unutmuştu, ve savaş özellikle Ortaçağ sona erdikten sonra öğrenilmesi gereken bir sanat olmuştu. Herkes asker olamıyordu; ama bir kere asker olan hep öyle kalıyor ve başka bir meslek için yetersiz hale geliyordu. Mevcut ordulardaki asker sayısı onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda hâlâ çok azdı; savaş sona erdikten sonra askerlerin büyük çoğunluğu terhis edilmişti. Bu terhis edilmiş silahşörler sessiz, sakin bir iş tutmaktan aciz, serserileşmiş ve canavarlaşmış bir şekilde herkesi yıldırıyordu; kimse onların suratını görmek istemiyordu. Mahrumiyet ve umutsuzluk içinde kalan bu askerler kondottieri'lerinin* emri altında başkaları için büyük çapta yaptıklarını şimdi kendileri için küçük çapta yapma kararını kolayca alıverdiler. Hepsi birer soyguncu oldu. Doğallıkla en çok da en savunmasız olanları, yani köylüleri soyuyorlardı. Kitlelerin proleterleştirilmesinin bir sonucu olan bunlar, öte yandan bu proleterleştirme sürecini tekrar hızlandıran bir araç haline gelmişti. Bunu o zamanki savaşlar için de söylemek mümkündür. Almanya'da kırsal bölge halkının proleterleştirilmesi Köylüler Savaşı'ndan bu yana büyük boyutlara ulaşıyordu, bununla beraber dünya ticaret yollarının değiştirilmesi nedeniyle kapitalist sanayinin ve bir sömürge politikasının oluşması engelleniyordu. Dolayısıyla sanayinin ve sömürgelerin, başka ülkelerde proleteryanın hiç olmazsa bir kısmını elinde tuttuğu çıkış yolları proletaryaya kapanmıştı ve bu yüzden kendini tamamen savaşa ya da soygunculuğa vermek zorunda kalıyordu. Bu bize göre Otuz Yıl Savaşları'nın önemli bir nedeniydi. Savaş, ücretli asker birliklerini meydana getiren proleter yığınları sayesinde mümkün oluyordu. Savaşın kendisi de köylülerin tekrar yeni bir sefa-

* Bugün büyük müteahitlerin yaygın bir işçi ordusuyla zamanımızın devasa binalarını, kanalları ve buna benzer şeyleri inşa etmesi gibi, ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda İtalya'da büyük savaş–müteahitleri çok iyi silahlanmış ordularla "sevimli" ticaret için gerekli savaşları, kuşatmaları tedarik ediyor ve benzer ihtiyaçları karşılıyordu, elbette münasip bir ücret karşılığında. Bu büyük savaş-müteahitlerine kondottieri deniyordu.

lete düşmesine, yeni proleterlerin ve bu yüzden yeni ücretli askerlerin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Savaşan taraflar, köylüler neredeyse tamamen ortadan kaybolana kadar, yedekteki askerleri tükenmiş saymıyordu. Daha sonra ortada gerçekten de asker kalmadı.

Mahrumiyet, eline silah almamış işsizleri, durumları daha iyi olanların merhametini ve gözü kapalı güvenini sömürmeye itiyordu. Serserilik ve dolandırıcılık ülkenin başına bela oldu, soyguncular ve hırsızlar yollarda cirit atıyordu.

Göz korkutucu acımasız yasalar vasıtasıyla boş yere serseriliği önlemeye uğraşıldı. Bununla çalışma fırsatı yaratılmadı, kırsal bölge halkının proleterleştirilmesi engellenmedi. Küçük çiftçileri mülk sahiplerine karşı koruma çabalarının hepsi boşa çıktı. Tüm yasalara ve genelgelere karşın, darağacına ve işkence çarkına karşın kitlelerin sefaleti ve serserileşmesi artmaya devam etti.

3. Serflik ve Meta Üretimi

Çifliklerinde kalmalarına izin verilen köylülerin yazgısı azat edilen meslektaşlarınkinden hiç de daha iyi değildi. Bazı bölgelerde özellikle İngiltere'nin bazı bölgelerinde köylüler tamamen ortadan kalkmış ve yerini o günlerde eksikliği duyulmayan gündelikçi işçilerle atölyelerini işleten kapitalist kiracılar almıştı.

Köylülerin yerine gündelikçi işçi bulunamayan yerlerde köylüler gündelikçi işçi düzeyine indirilmelerine katlanmak zorunda kalıyordu. Ortaçağ'da derebeyinin köylülerine ihtiyacı vardı. Köylü sayısı arttıkça nüfuzu da artıyordu. Kentler derebeyinden kaçan köylüleri koruyacak kadar güçlendiği, Haçlı seferleri de halktan bir yığın insanı ülke dışına götürdüğü zaman ve serfliğin katı baskısı gereksiz hale geldiği, ülkede genel bir nüfus azalması belirdiği zaman derebeyler halkı tutmak ve yenilerini ülkeye çekmek için elverişli koşullar sağlamak zorunda kaldılar. Onüçüncü yüzyılda köylülerin durumundaki düzelme bu yüzdendir. Ondördüncü yüzyıldan itibaren köylüler derebeyler için git gide gereksiz hale geliyor ve böylece durumları tekrar hissedilir derecede kötüleşiyordu. Köylüler topraklarından sürülüp atılmıyorsa bunun nedeni gündelikçi işçiden tasarruf etmek içindi. Köylüle-

rin çiftliklerine ait araziler, derebeyinin topraklarını genişletebilmesi için küçültülüyordu, genellikle köylüye bir kulübe ile bir parça bahçeden başka bir şey kalmıyordu. Köylünün angarya hizmeti buna uygun olarak hiç de azaltılmıyordu. Tam tersine hadsiz hesapsız artırılıyordu. Kişisel ihtiyaç için yapılan üretimin belli bir sınırı vardır, bu sınır ürünü tedarik edenlerin ihtiyacıdır, hatta üretimin angaryaya dayandığı yerlerde bile. Buna karşılık aynı ölçüsüz kazanç hırsı kapitalizme olduğu gibi angaryaya dayalı meta üretimine de özgüdür: Fazla para göz çıkartmaz. Ne var ki bu üretim için, kapitalizmin arasıra hissettiği engellerden biri ortaklıkta yoktur: Özgür işçilerin direnme gücü.

Bu yüzden angaryaya dayalı meta üretimi en iğrenç sömürü biçimidir. Doğuya özgü ataerkil kölecilik, Amerika'nın güney eyaletlerindeki şeker kamışı ve pamuk tarlalarında son birkaç on yıldan öncesine kadar hüküm süren köleciliğin yanında bir cennet kalır. Feodal dönemin serfliği de, meta üretiminin gelişmesinden doğan serflikten kıyas kabul etmeyecek kadar daha ılımlıydı (Bkz. Marks, *Kapital*, 1. Cilt, s. 219 [Fabrikatör ve Boyar]).

Kentlerdeki kapitalist üretim tarzı arasıra serfliği teşvik etmiyor değildi. Kapitalizm, bir zamanlar sadece serf sahibi büyük zırai işletmelerin arasıra başarabildiği gibi gelişmek için çok fazla hammaddenin tedarik edilmesine ihtiyaç duyuyordu. Serflik daha sonraları Amerika'daki kölecilik gibi belirli dönemlerde Avrupa'da kapitalist üretim tarzı için gerçekten bir hayatta kalma koşuluydu.

Daha 1847'de Marks şunları yazabiliyordu: "Dolaysız kölecilik tıpkı makinalar vs. gibi burjuva sanayisinin dayanağıdır. Kölecilik olmadan pamuk, pamuk olmadan modern sanayi olmaz. Sömürgelere sadece kölecilik değer kazandırmıştır; sömürgeler dünya ticaretini yaratmıştır ve dünya ticareti de büyük sanayinin koşuludur." (Marks, *Felsefenin Sefaleti*, Stuttgart 1885, s. 103.) Daha birkaç on yıl önce içsavaş sırasında İngiliz kapitalistleri Amerika'nın güney eyaletlerindeki köleciliği İngiliz sanayisi için zorunlu bir varoluş koşulu diye ilan ediyordu.

Büyük mülk sahipleriyle kapitalistlerin, işçi sınıfının sempatisini kazanmaya çalışmasından daha gülünç bir şey yoktur. Bü-

yük mülk sahibi "ben işçinin doğal koruyucusuyum, toplumda herkesin sağlam bir konumu olmasını, kimsenin proleter olmamasını istiyorum" derken, kapitalist de "bu tuzaklara düşme, seni serfliğin boyunduruğundan kurtarmış olan benim" der.

Aslında mülk sahipleriyle kapitalistlerin birbirine söyleyecek sözü yoktur; yalnız kapitalist değil, mülk sahibi de işçiyi toprağa bağlılıktan "kurtarmak" için birlikte çalışmıştır; öte yandan kapitalist de işine geldiği yerde serfliğe ve köleciliğe hayranlık duymuştur.

4. Yeni Soylu Sınıfın Ekonomik Gereksizliği

Meta üretiminin gelişmesi, feodalizm biçimlerinin, artık köylü denemeyecek kırsal bölge işçilerini elden gelen en ağır şekilde sömürmesine yol açmıştır.

Serflerin sömürülmesi artarken feodal soyluların gerekirliği git gide azalıyordu. Ortaçağ'da köylüsünü elinde tutma ihtiyacını yalnız derebeyi duymuyordu, köylünün de ona ihtiyacı vardı, çünkü derebeyi köylünün canının yakılmasına engel oluyor, komüne karşı yükümlü olduğu hukuksal ve yönetsel görevlerinden bir kısmını kendi üstleniyor ve onu özellikle askerlik hizmetinin ezici yükünden kurtarıyordu.

Modern devletin gelişmesiyle birlikte Ortaçağ'ın başlarında köylüyü bağımlılığa sürükleyen nedenler giderek geçersiz hale geliyordu. Devletin merkezi otoritesi güçlenip polis iç çekişmeleri bastırmaya başladıkça ve soylular bağımsız askeri bir güce sahip olmaktan vazgeçtikçe köylüler için kendilerini egemenlere karşı koruyan bir efendiye gerek kalmıyordu. Koruyan ve arka çıkan kişi şimdi korunmaya en muhtaç kişi durumuna düşmüştü.

Derebeyi askerlik hizmetinin yükünü köylünün sırtından alıp kendi üstlenmişti. Modern devlet bu yükü derebeyinden alıp tekrar köylüye devretti. Şövalye birliklerinin yerine, daha önce değinildiği gibi, herşeyini kaybederek telef olmuş köylülerin ya da bu kaynak kurumaya başlamışsa yerleşik köylülerin silah altına alınmasıyla oluşan ücretli asker ordusu geçti. Gönüllü asker kaydı giderek açık bir baskıya dönüştü. Ordunun bakımı da köylüye düşüyordu; askerler onların evlerinde konaklıyordu, soylulara ve kiliseye ödedikleri vergilere, esas olarak ordunun bakımı için devlete ödenen

vergi de ekleniyordu. Soylular, vatan savunması için seçilmiş tek zümrenin kendisi olduğunu söyleyerek eskisi gibi övünüyordu, ama tüm mertlikleri, yüksek ücretlerin ödendiği subay mevkilerini kendilerine ayırmaktan ileri geliyordu. Mülk sahiplerinin ülke yönetimindeki ve yargıdaki payı giderek azalıyor ve bu artan oranda bürokrasinin üstüne düşüyordu, bürokrasinin idamesine elbette köylüler de katkıda bulunmak zorundaydı. Derebeyi mahkemelerinde hâlâ eski feodal yargıdan kalanlar sadece sömürüyü artırmaya yarayan yeni bir mekanizmaya dönüşmüştü.

Soyluların bir zamanlar köylüye yaptığı ve karşılığını aldığı yardımlardan geriye hiçbir şey kalmadı, ama köylünün hizmetleri sınırsızca genişletildi.

Sonuçta feodal külfetler ve sınırlamalar, zıraî meta üretiminin sahip olduğu feodal nitelikten tamamen kurtulmasını ivedilikle talep eden üretim için gerçek bir ayak bağı haline gelmişti. Feodalizme özgü gaspetme tarzı ile üretim tarzının talepleri çelişkiye düşüyordu. Çoktan gereksiz duruma düşmüş olan feodal soylular bu noktadan itibaren tam anlamıyla zararlı hale gelmiş, ortadan kaldırılmaları da bir zorunluk olmuştu.

Burada bu gelişmenin ayrıntılarına girecek durumda değiliz, çünkü ele aldığımız dönem içinde bu gelişmenin sadece başlangıcı belirmektedir. Yukarıda nitelenen modernleştirilmiş, meta üretiminin ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmiş feodalizmin bu başlangıca karşı, biçimine göre değilse bile hedefine göre ilk ürkek itirazı Köylü Savaşları olmuştur. Bu savaşlar can çekişen sınırlı kooperatiflerin aynı zamanda son ihtilaçlı çırpınmalarıydı; ancak öte yandan büyük 1789 devriminin de habercisiydi.

5. Şövalyelik

Yüksek soylularla köylülerin arasında alt kademedeki soylular, yani şövalyeler yer alıyordu, bunlar büyük bölümüyle, elverişli durum ve koşullar sonucunda özgürlüklerini koruyabilmiş, komüne bağlı olmayan, eski köylülerin ardıllarıydı. Gerçi şövalyeler daha güçlü bir egemen için vasallık hizmetini yerine getirmekten kaçınamamıştı, ama derebeyine hizmet etme ve vergi ödeme yükümlüğünden muaftı (G. L. von Maurer, *Sınırlı Ko-*

operatif, Saray, Köy, Kent Yasalarının ve Resmi Otoritenin Tarihine Giriş. Münih 1854. s. 236 vd).

Şövalye, bugün küçük burjuvazinin kapitalistlerle işçiler arasında yer alması gibi, büyük mülk sahibiyle köylünün arasında yer alıyordu. Ve benzer şekilde ikircimli bir rol oynuyordu, bir gün köylülerle birlikte beylere karşı, ertesi gün tehlikeli olmaya başladıkları zaman köylülere karşı beylerle birlikte hareket ediyordu. Bu şövalyenin tipik örneği Götz von Berlichingen'dir. Elbette köylülerin davasına canla başla sahip çıkan şövalyeler de yok değildi. Florian Geyer'in adını duymayan kalmış mıdır? Ama büyük çoğunluğu güvenilir olmaktan uzaktı. Hutten'in bile köylülere karşı tutumu belirgin değildi.

İster köylülerin ister mülk sahiplerinin davasına sahip çıksın şövalyelerin bağımsız sınıf olarak ortadan kalkmalarını önlemek mümkün değildi. Şövalye ya büyük mülk sahipleri sınıfına yükselmeyi, meta üretimine geçebilecek kadar mülkiyetini genişletmeyi başarıyordu ya da mülkiyeti önemini kaybediyor, genellikle güçlü bir komşusunun eline geçiyor, kendisine "sınıfına layık" bir gelir sağlamak için yetersiz kalıyordu. Şövalye mülk sahibi olarak ortadan kalkmaya ve ekmek parasını çıkarmak için kentlerde ya tüccar olarak ya da nüfuzlu bir beyin maiyetinde kendisini pek alçaltmayan bir kalemşör, ama özellikle bir çeşit yüksek rütbeli ulak ve beyin muhafızı olarak iş aramaya zorlanıyordu. Şövalye sarayın adamı ya da ücretli asker oldu.

Sömürge politikası İspanya, İngiltere ve diğer ülkelerde şövalyeye ideallerine ulaşmak için işine gelen bir fırsat yarattı: Çalışmadan zengin olmak. Ülkesinde kendisine vazedilen zorbalık sömürgelerde ve korsanlıkta doruk noktasına çıktı.

Tüccarın yanı sıra şövalye sömürge politikasının önemli itici güçlerinden biriydi.

Bu alt kademedeki soyluların yeni üretim tarzına ayak uydurma süreci, Reformasyon döneminin diğer toplumsal dönüşümleri gibi, ağır sarsıntılar geçirmeden ilerlemiyordu. Şövalyeler inatla bağımsızlıklarını korumaya çalışıyordu, bu ise, ancak feodal üretim tarzı sadece başlangıçtaki biçimiyle sürüp gitmeye devam etseydi mümkün olurdu. Oysa şövalyeler meta üretiminin gelişmesiyle birlikte egemen sınıflarda ortaya çıkan ihtiyaçları benimsiyordu: Şövalyelerin yaşamdan talep ettikleri şeyler gide-

rek artıyor, feodal üretim tarzının sağladıklarıyla yetinme olasılığı git gide azalıyordu. Öte yandan şövalyeler feodal dönemin yaşam tarzını sürdürmek istediği zaman gerçek durum ve koşullarla daha çok çelişkiye düşüyordu.

İstemek ve yapabilmek arasındaki karşıtlık şövalyelerde her zaman çok belirgindi, bu karşıtlık Yeniçağ'ın başlangıcının tipik bir özelliğini oluşturuyordu ve sık sık trajik bir biçim alıyordu, ama yeni zenginlere övgüler düzen o günlerin kentlerdeki kalemşörlerine bu karşıtlık pek trajik gelmiyordu. Köylünün ve keşişin yanı sıra şövalye feodal, eski üretim tarzını temsil ediyordu. Entelektüel yaşamın merkezileştiği büyük kentlerin ahalisi bu üç zümreden de nefret ediyor, onları hor görüyordu. Devrimci olduğu sürece burjuvazinin duygusallıkla ve ikiyüzlülükle ilgisi yoktu. Ahlaksal öfke çok ender kullandığı bir silahtı. Rakipleriyle, onları alaya alarak ve küçümseyerek mücadele ediyordu. Ahmak köylü, şehvet düşkünü keşiş, dilenci kadar gururlu sefil şövalye Rönesans edebiyatının ve uzantılarının gözde figürleriydi.

Bu figürlerle, özellikle yeni üretim tarzının ilk defa meydana çıktığı İtalya'da karşılaşırız, ama bunlar kısa süre sonra tüm Avrupa edebiyatına kök salmıştır. Boccacio'nun *Dekameron*'undan (yay. tar. 1352 ya da 1353) Cervantes'in *Don Quijote*'sine (yay. tar. 1604) kadar, kiminde bu üç zümreden birinin, kiminde diğerinin, bazen de üçünün birden rezil, kepaze edildiği bir eserler dizisi uzanır.

Bu eserlerden büyük bölümü bugün unutulmuştur. Ancak birçok figür arasından, şövalyeliğin gülünç mezar başı konuşmasını yapan ikisi günümüzde de herkesçe tanınmaktadır: *Don Quijote* ve *Falstaff*.

"*Windsor'un Şen Kadınları*" (yaz. tar. 1602) bugün birçok kimseye çok zararsız bir komedi gibi gelse de, aslında dahiyane bir mizahla gülünç hale getirilmiş amansız bir sınıf mücadelesidir. Shakespeare'in bu komediyle politik bir sav peşinde olup olmadığını bilmiyoruz; ama o, burjuva dünyasıyla uyum sağlamak istemeyen, çöken şövaylelikle kadınları bile korkusuz ve kusursuz şövalyelerden daha zeki, daha cesur olan, yükselmeye çalışan burjuvazi arasında gördüğü mücadeleyi betimlemiştir. "*Windsor'un Şen Kadınları*" muzafferane ilerleyen burjuvazinin gururlu sevinç çığlığıdır.

KİLİSE

1. Ortaçağ'da Kilisenin Zorunluğu ve Nüfuzu

Önceki bölümlerde değinilen sınıf çelişkileri gelişme süreci içinde çok değişik biçimler alıyor, zaman zaman ve yer yer farklılıklar gösteriyordu, dış etkilere, tarihsel geleneklere, bilgi düzeyine ve o andaki çeşitli çıkarlara göre farklı bileşimler oluşturuyordu. Ancak onbeşinci ve onaltıncı yüzyılların tarihi bu yüzden ne kadar karmaşık görünürse görünsün, burada yine de temel bir eğilim gözleniyordu ve bu döneme damgasını vuruyordu: Papalık kilisesine karşı mücadele. Dinle kilise birbirine karıştırılmıyordu. Bu konuyu ileride ele alacağız.

Feodal dönemde kilise egemen güçtü: Ama o da feodalizmle birlikte çökmüştür.

Cermenler Roma İmparatorluğu'nu istila ettiği zaman kilise, imparatorların mirasçısı ve devleti bir arada tutan örgüt olarak, imparatorlar dönemi sonundaki üretim tarzının temsilcisi olarak onlara karşı çıkmıştır. Bu devlet acınacak durumda, üretim tarzı da alt seviyelere düşmüş olsa bile, her ikisi de Cermenlerin politik ve ekonomik durumundan çok yukarıdaydı. Yozlaşmış Romalılar karşısında Cermenler ahlaksal ve fiziksel yönden üstündüler, ama Roma onları, lüks yaşamlarıyla ve hazineleriyle kendine bağladı. Soygun, kimi ekonomistlerin zannettiği gibi bir üretim tarzı değildir. Romalıları sadece yağmalamak Cermenleri uzun süre tatmin etmiyordu, onlar da Romalılar gibi üretmeye başladılar. Bu üretime devam ettikleri sürece farkına varmadan kiliseye bağımlı duruma düştüler, çünkü kilise onların öğretmeni

olmuştu; sonra bu üretim tarzına uygun, yine kiliseden başka hiç bir gücün yaratamayacağı bir devlet örgütü zorunlu hale geldi.

Kilise Cermenlere zıraatın gelişmiş biçimlerini öğretti. Manastırlar Ortaçağı'ın geç dönemine kadar örnek zıraî kuruluşlar olarak varlığını sürdürdü. Cermenlere sanatı ve geliştirilmiş zanaatı getiren de ruhbanlardı. Kilisenin himayesinde gelişenler yalnız köylüler değildi, birçok kent kendini korumak için yeterince güçlenene kadar onun himayesindeydi. Ticaret kilise tarafından özellikle teşvik ediliyordu.

Büyük pazarlar genellikle kiliselerde ya da yakınlarında kuruluyordu. Bu pazarlara müşteri çekmek için kilise elinden gelen her şeyi yapıyordu. Ortaçağ'da önemli ticaret yollarını canlı tutmaya çalışan ve manastırların konukseverliği sayesinde yolculuğu kolaylaştıran tek güç kiliseydi. Bu manastırlardan bazıları, örneğin Alp dağları geçitlerindeki Hofpitze gibi, neredeyse sırf ticareti teşvik etmeye yönelik hizmet veriyordu. Ticaretin gelişmesi kiliseye o kadar önemli görünüyordu ki, onu canlandırmak için ikinci faktörle ittifak yaptı, bu faktör, kilisenin yanı sıra Cermen ülkelerinde çökmüş Roma İmparatorluğu'nun kültürünü temsil eden Yahudilerdi. Papalar Yahudileri uzun süre boyunca korumuş ve teşvik etmişti. Henüz safkan Cermenliklerini koruduğu dönemde Almanlar, genellikle Yahudileri daha gelişmiş bir kültürü kendilerine getiren insanlar olarak sevinçle karşılamış, büyük bir hevesle ve zorla ülkeye çekmiştir. Ancak Hıristiyan-Cermen tüccarlar bezirganlığı Yahudiler kadar iyi anladığı zaman birer Yahudi düşmanı haline geldiler.

Ortaçağ'da tüm bilgilerin sadece kilisede toplandığı, kilisenin mimar, mühendis, hekim, tarihçi, diplomat yetiştirdiği herkesçe bilinir.

İnsanların maddi ve manevi yaşamı kilisenin etkisi altındaydı: Bu yüzden onları kendine çekmesine, insanların yalnız düşünce ve duygularını değil, üstelik yaptıklarıyla yapmadıklarını da belirlemesine şaşmamalı. Kilisenin müdahale etme nedeni yalnız doğum, evlilik, ölüm değildi, çalışma yaşamı ve şenlikler de onun tarafından düzenlenip denetleniyordu.

Ekonomik gelişme kiliseyi sırf bireyler ve aile değil, üstelik devlet için de zorunlu kılmıştır.

Daha önce üzerinde durduğumuz gibi Cermenlerin gelişmiş bir üretim tarzına, zıraata ve kente özgü zanaata geçmesi, buna uygun bir devlet sisteminin kurulmasını da zorunlu hale getirdi. Ancak Cermenlerin yeni üretim tarzına geçişi, özellikle bu üretim tarzını yerli halkta iyice yerleşmiş ve hazır buldukları Latin ülkeleri İtalya'da, İspanya'da ve Galler'de o kadar hızlı olmuştur ki, yeni devlet organlarını kendi özgün yasalarından çıkarak geliştirmeye fırsat kalmamıştır. Çökmek üzere olan imparatorlukta devleti bir arada tutan politik bir örgüt düzeyine yükselmiş kiliseye, şimdi de devletin işlevlerini neredeyse tamamen üstlenmek düşüyordu. Kilise Cermen boylarının önderini, demokrat halk başkanını ve komutanı krallık tahtına çıkardı: Ama kralın halk üzerindeki otoritesiyle birlikte kilisenin kral üzerindeki otoritesi de artmıştır. Kral kilisenin oyuncağı olmuş, kilise bir öğretmenken hükmeder duruma gelmiştir.

Ortaçağ kilisesi esasen politik bir örgüttü. Kapsamının genişlemesi devlet nüfuzunun genişlemesi anlamına geliyordu. Pagan bir ülkede kral tarafından bir piskoposluğun kurulmasının anlamı, paganlara her türlü dinsel kuralları ve duaları öğretmek için eldeki araçları çoğaltmak değildi: Şarlman böyle bir amaç uğruna ne Frank köylülerini yıkıma uğratır ve Saksonları kılıçtan geçirirdi ne de Saksonlar, onyıllar boyunca Hıristiyanlığa karşı genellikle bitkin düşene kadar inatla direnen paganlar gibi din konusunda hoşgörülü olurdu. Pagan bir ülkede bir piskoposluğun kurulması, Romalılara özgü üretim tarzının bu ülkede yaygınlaştırılması ve bu ülkenin, piskoposluğu kuran devlete ilhak etmesi anlamına geliyordu.

Cermenlerin üretim tarzı, Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemindeki üretimin düştüğü düzeye yükseldikçe kilise devlet ve halk için vazgeçilmez duruma geldi. Kilise her ikisinin de işine yarıyordu, ama bulunduğu konumunu kendi çıkarı için değil de kendisine bağımlı öğelerin çıkarı için kullandığını söylemek doğru olmaz. Verdiği hizmetin karşılığını fazlasıyla ödetiyordu: Ortaçağ'ın tanıdığı tek genel vergi olan öşür (ondalık) kiliseye akıyordu. Ancak Ortaçağ'da nüfuzun ve gelirin en önemli kay-

nağı, daha önce gördüğümüz gibi, emlak ve arazi mülkiyetiydi. Soylular gibi kilisenin de gözünü aynı toprak ve insan hırsı bürümüştü, toprakları ele geçirmeye, itaatkar insanlar kazanmaya çalışıyordu. Kilisenin Roma İmparatorluğu'nda sahip olduğu mülkleri ve bazen de daha fazlasını kiliseye genellikle onları tekrar ele geçirmeyi bilmeyen Cermen göçmenler bırakıyordu. Kilise de bu göçmenleri soylulara göre daha çok koruyordu, bu yüzden köylülerin birçoğu kendini kiliseye teslim ediyordu. Kilise devlet işlerini yürütüyordu, ruhbanlar krallara danışmanlık yapıyordu. Kraliyet hazinesinden yararlanarak kilisenin mülklerini artırmak için bunların sık sık birbiriyle istişare etmesine şaşmamalı. Ele geçirilmiş Pagan ülkelerde manastarların ve piskoposlukların emlak ve arazi mülkiyetiyle hatırı sayılır şekilde teçhiz edilmesi doğrudan doğruya bir zorunluktu. Bundan başka kilise, krallığı soylulara karşı savunabilecek tek güçtü; soylular fazla küstahlaşırsa kral onların mülklerinden bir bölümünü ellerinden alıp kilisenin mülkiyetine ya da kiliseye tımar şeklinde vererek onları zayıf düşürmekten başka bir çare bulamıyordu. Kilise de mümkün olan her yerde mülklerini çoğaltmak için köylülerin, kralın ve soyluların keyfini beklemeden eline ne geçerse gaspediyor ve hesap sorulursa sahte bir bağış senetiyle soygunu haklı gösteriyordu. Öyle ya okur yazar olanlar sadece ruhbanlar değil miydi! Ortaçağ'da sahte belge düzenlemek, bugün tefeci borçları, mahkemeler ve benzer şeyler gibi, edinilen mülkleri yasallaştırmak için alışılagelmiş bir çareydi. Onsekizinci yüzyılda Benedikten kilisesi piskoposu Veyssière Bretagne'daki Landevenecq manastırında incelediği 1200 bağış belgesi arasından 800 adetinin kesinlikle sahte olduğunu öne sürüyordu. Diğer 400 belgeden kaç adetinin gerçek olduğunu söylemeye cesaret edememiştir.

Tüm Hıristiyanlık dünyasında görünüşe göre tek mülk sahibi sadece kilise olacak gibidir. Ne var ki, her şeyin bir sonunun gelmesi için gerekenler yapılmıştır. Soylular her zaman kiliseye düşmandı; kilisenin mülkleri fazlasıyla artınca kral da onun aşırı nüfuzundan çekiniyor ve soyluların yardımıyla bu nüfuzu kısıtlamaya çalışıyordu. Paganların ve Müslümanların saldırıları da en başta kiliseyi zayıf düşürüyordu. Montesquieu, kilise nüfuzu-

nun bu yükselen ve inen dalgalanışını, Fransa'da kilise mülklerinin bir büyüyüp bir küçülüşünü hiç sözünü esirgemeden anlatıyordu: "Üç Fransız hanedanı (Merovenjler, Karolenjler, Capetler) krallığın tüm mülklerini kiliseye birkaç defa bağışlamak zorunda kalsaydı, toplanacak servetin miktarı bugün ruhbanların elinde bulunan miktar kadar olacaktı. Krallar, soylular ve halk ruhbanlara tüm mülklerini bağışlamak üzere bir çare bulsaydı bile, mülklerini yine geri almak için bundan aşağı kalmayan başka bir çare buluyordu. Merovenjler döneminde dindarlık, kiliseler tarafından birçok vakfın kurulmasına neden olmuştur; ancak savaşçı ruh bu vakıfların savaşçıların mülkiyetine geçmesine yol açmıştır, onlar da bu vakfları tekrar kendi çocukları arasında paylaştırmıştır. Zaten ruhbanlar bu şekilde arazilerinden birçoğunu kaybetmemiş miydi! Karolenjler de aynı şekilde elde avuçta ne varsa bağışlamış, cömertliklerine ne ölçü ne de sınır koymuştur. Ama ne var ki, Normanlar (Vikingler) gelip soyguna ve yağmaya başlamış, özellikle rahipleri ve keşişleri kovuşturmuş, manastırlara giderek vakfa terkedilmiş herhangi bir mekan bulabilecekleri yerleri alt üst etmiştir... Ruhbanlar böyle bir durumda mülklerinden ne kadar da çok kayıp vermek zorunda kalmıştır! Mülklerini geri istemek üzere geriye hemen hemen hiç ruhban kalmamıştı. Capetlerin dindarlığına, vakıf kurmak ve arazi bağışlamak için tekrar yeterli fırsat çıkmıştır... Ruhbanlar hep mülk edinmiş, sonra bunları iade etmiştir ve bügün hâlâ mülk edinmeye devam etmektedir" (Montesquieu, *Yasaların Ruhu*, 31. Kitap, 10. Bölüm).

İstatistik kayıtları konusunda bir fikri olmayan bir dönemde böyle değişen bir mülkiyetin boyutlarını belirlemek zordur. Ortaçağ'da genel olarak mülklerin üçte birinin kiliseye ait olduğu söylenebilir.

Fransa'da kilisenin mülkleri Devrim sırasında kayıt altına alınmıştı. Buna göre kilisenin özellikle zengin olduğu yerler 1665 yılından bu yana ilhak edilmiş eyaletlerdi. Cambrésis'deki mülklerin 14/17'sine, Hennegau ve Artois'da dörtte üçüne, Franche-Comté, Roussillon ve Alsace'da yarısına, diğer eyaletlerde üçte birine ya da en azından dörtte birine sahipti (Louis Blanc, *Histoire de la revolution française*. Brüksel 1847, 1. Cilt,

s. 423). Kilisenin Fransa eyaletlerindeki mülklerinde Reformasyon'dan bu yana önemli bir değişiklik olmamıştır.

Kilise mülklerinin Almanya'daki devasa boyutlarını, sadece kayzere bağlı ruhban arazilerinin 1786 yılında hâlâ 1424 mil kareyi kapsamasından anlamak mümkündür. Bavyera ve Avusturya gibi ruhbanların egemen olmadığı katolik devletlerde kilisenin ülke yüzeyine yayılmış mülkleri, protestan ülkelerde laikleştirilmiş olanlar gibi, burada hesaba katılmamıştır.

Kilisenin mülkleri, onun ekonomik ve politik nüfuzundan doğan bir sonuçtu. Mülklerin artması tekrar bu nüfuzun genişlemesine yol açıyordu.

Ortaçağ'da emlak ve arazi mülkiyetinin, sahibine nasıl bir nüfuz kazandırdığını daha önce belirtmiştik. Bu konuda söylenenler kilise için fazlasıyla geçerlidir. Kilisenin çiftlikleri en bereketli, nüfusu en sık araziler üzerindeydi, kentleri de en gelişmiş olanlardı, bu ikisinden elde ettiği gelir ve nüfuz, bu yüzden aynı büyüklükteki bir mülkiyetin soylulara ve krala kazandırdığı gelirden ve nüfuzdan daha fazlaydı. Ancak bu gelir büyük bölümüyle zirai ürünlerden kaynaklanıyordu, bunlarla ne yapılırdı? Sayın keşişler ve de diğer ruhbanlar kendilerine ne kadar iyi bakarlarsa baksınlar, ardı arkası kesilmeyen bu ürünleri tüketemiyorlardı. Ortaçağ'da manastır başrahipleri ve piskoposlar, dünyevi efendiler gibi, savaşmak, silahlı maiyet beslemek ve sık sık vasallık hizmeti vermek zorunda kalıyordu, ama kilise, gelirlerinin büyük bölümünü kendi silahlı güçlerine sarfedecek kadar savaşçı değildi. Kazanmasına hizmet eden araçlar fiziksel değil manevi üstünlüğü ve ekonomik, politik vazgeçilmezliğiydi. Savaş amaçlı harcamaları soylularınkinden azdı, ama gelirleri onlarınkinden fazlaydı. Verimli olan sadece kendi mülkleri değildi, ayrıca kendisine bağımlı olmayan mülklerden alınan vergilerin onda biri de kiliseye kalıyordu. Bu yüzden, soylular gibi, kullarını aşırı derecede sömürmekten pek fazla çıkarı yoktu. Onlara karşı genellikle ılımlı davranıyordu: Piskopos asasının altında yaşamak gerçekten hoştu, en azından savaş ve av tutkunu soylu beylerin kılıçları altında yaşamaktan daha iyiydi. Bu görece ılımlılığa karşın kiliseye ait birçok kuruluşun elinde yine de

epey gıda maddesi kalıyordu ve bunları yardım olarak yoksullara dağıtmaktan başka bir şey akıllarına gelmiyordu.

Kilise, başka birçok konuda olduğu gibi, bu noktada da imparatorlar döneminden kalma geleneklerine dayanıyordu. Çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nda yoksulluk git gide artıyor, yoksullara yardım giderek devletin acil bir görevi haline geliyordu. Ama köhnemiş, pagan devlet bu sorunun çözümü için hazırlıklı değildi; bunun çözümü, değişen durumun ortaya çıkardığı ve bu duruma uygun düşen yeni bir örgüte, yani kiliseye kalıyordu. Ekonomik durum ve koşulların gerekli kıldığı yardım, kilisenin en önemli işlevlerinden biri haline geldi ve kilise, nüfuzunun ve de zenginliklerinin hızla artmasını, bunda payı hiç de az olmayan bu işlevine borçluydu. Şahıslara, komünlere, devlete ait olan, git gide zorunlu hale gelen ve devamlı artan hayır vakıfları, yönetilmek üzere ruhbanlara bırakılıyor ya da doğrudan bağışlanıyordu. Yoksullar kitlesi büyüdükçe kilisenin mülkleri çoğalıyor, yoksulların kiliseye bağımlılığı artıyordu, bunlar her zaman halkın büyük bir bölümünü oluşturduğu için, kilisenin tüm halk üzerindeki nüfuzu da böylece artıyordu.

Bağışlar gibi kiliseye düzenli ödenen vergiler de büyük bölümüyle yoksullara yardım amacına hizmet ediyordu. Öşürün (ondalığın) dörde bölünerek pay edilmesi açık ve kesin şekilde belirtilmişti: Bir pay piskoposa, bir pay alt kademedeki ruhbanlara düşüyordu, bir pay halka açık dini ayinlere ayrılacak, bir pay da yoksullara bakmak için kullanılacaktı.

Cermenler Romalıların üretim tarzını benimserken, bu üretim tarzının zorunlu sonuçları aynı ölçüde ortaya çıkıyordu: Özel mülkiyet ve mülkiyetsizlik. Ekili araziler üzerindeki özel mülkiyetin yanı sıra hâlâ kalmış olan işlenmemiş toprakların, ormanların ve otlakların ortak mülkiyeti köylülerin yoksullaşmasını bir parça önlüyordu. Ne var ki, özellikle Ortaçağ'ın başlarında meydana gelen olaylar bir bölgenin tamamını mahrumiyete ve sefalete düşürüyordu. Derebeylerin ve kralların sonu gelmeyen savaşlarına, çekişmelerine bir de yerleşik zıraat ahalisini felakete sürükleyen yersiz yurtsuz güruhun, göçebelerin ya da korsanların, Normanlarm (Vikingler), Macarların, Saracenslerin (Arap-

lar; Müslümanlar) baskınları ekleniyordu. Mahrumiyetin sık karşılaşılan nedenlerinden biri de mahsulün bereketsizliğiydi.

Felaket kiliseyi de yıkıma götürecek bir düzeye ulaşmadığı sürece insanların yardımına hızır gibi yetişen yine kilise oluyordu. Mahsul fazlasının biriktiği büyük depolarının kapılarını açıyor ve bunları ihtiyacı olanlara dağıtıyordu. Manastırlar da önemli hayır kuruluşlarıydı, buralarda toplumsal konumunu kaybetmiş, yoksullaşmış, evinden ve çiftliğinden atılmış ya da mirastan yoksun bırakılmış bazı soylular bile sığınacak bir yer buluyordu. Bunlar kiliseye katılarak nüfuza, itibara ve rahat bir yaşama kavuşuyordu.

Feodal toplumda kilisenin idamesinden çıkarı olmayan hiçbir zümre yoku, hatta bu çıkarlar aynı boyutlarda olmasa bile. Kilisenin varlığından kuşku duymak, Ortaçağ'da toplumdan, tüm yaşamdan kuşku duymak anlamına geliyordu. Gerçi kilise diğer zümrelerle kıyasıya bir mücadele içindeydi, ama bu mücadelede söz konusu olan onun varoluşu değildi, tersine sadece nüfuzun ya da sömürünün azalıp çoğalmasıydı. Tüm maddi, elbette aynı oranda manevi yaşama kilise hükmediyordu, kilise halkın yaşamıyla kaynaşmıştı, sonuçta yüzyıllar boyunca kiliseye özgü olan düşünme tarzı bir doğa yasası gibi gözü kapalı uyulan bir çeşit içgüdü haline geldi, buna karşı çıkmak sapıklık sayılıyordu, devletin, toplumun ve aile yaşamının tüm tezahürleri kiliseye özgü biçimlerin kalıbına girdi. Kiliseye özgü düşünme ve davranış biçimleri, bu biçimleri yaratan maddi nedenler ortadan kalktıktan sonra da uzun süre yaşamaya devam etti.

Ortaçağ kilisesinin otoritesi doğal olarak ilk başta bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait olan ülkelerde, yani İtalya'da, Fransa'da, İspanya'da, İngiltere'de, daha sonra Almanya'da, en geç de Avrupa'nın kuzeyinde ve doğusunda ortaya çıkıp yayıldı.

Göçler sırasında Roma kilisesinin aksine devletlerini Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde kurmaya çalışan Cermen boylarının bu şekilde davranmakla içine düştükleri çelişki, ifadesini Katolisizme düşman Aryan mezhebiyle birleşmelerinde bulmuştur, bu boylar ya Ostrogotlar ve Vandallar gibi yok olmuş ya

da ancak Roma kilisesine boyun eğerek ve Katolikliğe geçerek yok olma tehlikesinden kurtulmuştur.

Avrupa'da egemenlik, baştan itibaren krallığını Roma kilisesiyle ittifak yaparak kurmuş olan boyun, yani Franklar boyunun eline geçmiştir. Frankların kralı Roma kilisesinin başıyla anlaşarak batı Hıristiyanlığını, biri dünyevi biri ruhani olmak üzere iki başlı bir kurum halinde birleştirmiştir, bu ittifakın kurulması, her yönden sıkıştıran düşman karşısında ve de durum ve koşullar nedeniyle acil hale gelmişti. Ancak bu ittifakın sürekliliğini ne Frank kralları ne de onların Saksonya boylarından gelen ardılları sağlayabilmiştir. Alman kökenli Roma imparatorlarının başaramadığını papalar yerine getiriyor, Hıristiyanlığı tek bir hükümdarın elinde topluyordu. Hangi boydan olursa olsun hiçbir feodal kral bu sorunun üstesinden gelememişti, bunun için sadece krallıktan daha nüfuzlu bir örgüt, yani merkezileştirilmiş kilise yeterli olmuştu.

2. Papalık İktidarının Temelleri

Roma piskoposu daha göçlerden önce batı kilisesinin başına geçmişti; artık imparatorluğun payitahtı değilse bile hâlâ batı ülkelerinin gerçek başkenti sayılan Roma'nın temsilcisi olarak imparatorluğun mirasçısıydı.

Roma İmparatorluğu'yla birlikte papaların iktidarı da geçici olarak çöktü, değişik Cermen topraklarındaki kiliseye ait örgütler bağımsız hale geldi. Ama papalar kısa süre sonra önceki konumlarını tekrar kazandı, hatta genişletti. Her ne kadar güçten düşmüş olsa da İtalya batı Avrupa'da hâlâ en gelişmiş kültüre sahip bir ülkeydi. Zıraat diğer ülkelerden hâlâ daha yüksek bir aşamadaydı, zanaat henüz ölmemişti; bir kent yaşamı ve cılız da olsa doğuyla ticaret devam ediyordu. İtalya'nın hazineleri, ama üretim tarzı da Alplerin ötesinde yaşayan yarı barbar halkların özlemiydi. Bu halklar İtalya ile daha yakın ilişkiler kurduğu zaman zenginleştiler ve çok daha rahat bir yaşama kavuştular. Bu gelişmeden, işlerine geldiği için özel çıkarları olan güçler, yani doğudaki Hıristiyan ülkelerin krallıkları ve kiliseleri bu yüzden İtalya ile olan ilişkileri elden geldiğince teşvik etmek zorunda

kaldılar. Ne ki, İtalya'nın merkezi Roma kentiydi. Batı ülkelerinin ekonomik yönden İtalya'ya bağımlılığı arttıkça, kralları ve piskoposları aynı ölçüde Roma'ya bağımlı oldu, İtalya'nın merkezi de batı Hıristiyanlığının merkezi haline geldi.

İtalya'ya olan ekonomik bağımlılık ve Roma'nın İtalya (ancak Ortodoks kilisesinin ve İslamın değil, Katolisizmin etki alanı içinde bulunduğu sürece) üzerindeki etkisi, papalığın kazandığı bu büyük nüfuzu açıklamaya yetecek kadar muazzam değildi. Bu sadece Hıristiyanları yönetme ve onlara yol gösterme görevinin niçin papalara kaldığını açıklıyordu. Ama bu yol göstericilik savaşta sınandığı zaman bir emir oldu, savaştan önceki danışman da savaş sırasında bir diktatöre dönüştü. Hıristiyanlığı tehdit eden savaşlar yatışır yatışmaz papalık, tüm halklar tarafından yöneticiliği kabul edilmiş tek etken olarak direnişin önderliğini ve örgütlenişini üstlenmek zorunda kalmıştı ve savaşlar uzayıp şiddetlendikçe yolgösterici bir müstebite dönüştü, ortak düşmana karşı seferber edilmiş tüm güçler de onun emrine girdi.

Ve sözü geçen savaşlar başladı. Roma İmparatorluğu'nun yıkılması yalnız Cermenleri değil, Roma İmparatorluğu'na ve Cermenlere komşu olan, görünüşe göre bitip tükenmeyen birçok yarı barbar ya da hiç yerleşik olmayan barbar boyları harekete geçirdi. Cermenler batıya ve güneye doğru yayılırken onları diğer halklar takip ediyordu. Slavlar Elbe ırmağını geçtiler; güney Rusya bozkırlarından birbiri ardına atlı vahşi halklar sökün etti, Hunlar, Avarlar, Macarlar (dokuzuncu yüzyılın sonlarında) korunmasız Tuna ırmağını boydan boya katederek ve onu geçerek yağmalamak üzere Karaormanlar'ın, hatta Ren ırmağının ötesine kadar ve Alpleri aşıp kuzey İtalya'ya kadar yayıldılar. İskandinavya'dan, bu *vagina gentium*'dan (bu büyük aile haznesinden-ç.) birbiri ardına gözü pek korsanlar, hiçbir denizin sefere çıkılmayacak kadar engin olduğuna, hiçbir ülkenin saldırılmayacak kadar büyük olduğuna inanmayan Normanlar (Vikingler) akın etti. Baltık Denizi'ne egemen oldular, Rusya'yı zaptettiler, İzlanda'ya yerleştiler, Kolombus'tan çok önce Amerika'yı keşfettiler; ama bize göre en önemlisi, yerleşik düzene geçmiş Alman boylarının zar zor gelişmiş kültürlerini sekizinci yüzyılın sonundan onbirinci yüzyıla kadar yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bı-

raktılar. Yağma seferleri sonucunda yalnız Baltık Denizi kıyılarındaki ülkeleri tamamen harabeye çevirmekle kalmadılar, üstelik küçük gemileriyle ırmaklardan ülke içlerine kadar girdiler; uzun deniz yolculuklarının tehlikeleri de gözlerini korkutmuyordu, böylece İspanya'ya saldırmaya başladılar, sonuçta güney Fransa'yı ve İtalya'yı yağmaladılar.

Ancak yerleşik düzene geçmiş Alman boylarının en tehlikeli düşmanı Araplar, daha doğrusu Saracenslerdi. Arapların teşvikiyle ve bunların neden olduğu dönüşümler dolayısıyla yüksek kültüre sahip ülkelerde genimet elde etmek ve yerleşmek üzere harekete geçen doğu halklarını Ortaçağ yazarları böyle tanımlıyordu. Bu durum, onların zamanla bu kültürü benimseyerek yaydıkları gerçeğini dışlamaz, böylece Saracensler Mısırlılara barbar Araplar, Almanlara ise "kültür taşıyıcıları", yani gelişmiş bir üretim tarzının yaygınlaştırıcıları olarak görünmüştür, tıpkı İtalyanlar tarafından barbar sayılanların Slavlara ve Macarlara göre "kültür taşıyıcısı" olması gibi.

Araplar 638 yılında Mısır'ı istila ettiler ve Afrika'nın tüm kuzey sahillerini hızla ele geçirdiler, sekizinci yüzyılın başlarında İspanya'da göründüler ve Mısır'ı istila etmelerinin üzerinden daha yüz yıl geçmeden Fransa'yı tehdit etmeye başladılar. Charles Martell'in (732 yılında Poitiers yakınlarında Saracenslere karşı-ç) kazandığı zafer Fransa'yı Vizigotların akıbetine uğramaktan kurtarmıştı; ama Saracensler böylelikle hiç de zararsız hale gelmiyordu. İspanya'da kalmaya devam ettiler, güney İtalya'ya, Fransa'nın ve kuzey İtalya'nın değişik noktalarına yerleştiler, Alplerin en önemli geçitlerini ellerine geçirdiler, Alplerin kuzey yamaçlarındaki ovalara kadar her yeri yağmaladılar.

Yerleşik düzene geçmiş Alman boyları göçler sırasında Avrupa'nın büyük bir bölümünü ve kuzey Afrika'nın da bir kısmını ele geçirmişti; şimdi ise kendilerini dar bir alana sıkışmış hissediyor ve bunu neredeyse koruyacak durumda olmadıklarını görüyorlardı: Onuncu yüzyılda Katolik batının aşağı yukarı coğrafi merkezi olan Burgonya, Macarların ve Saracenslerin saldırıları gibi Normanların (Vikingler) saldırılarına da maruz kalmıştı. Hıristiyan batı halklarının sonu gelmiş gibi görünüyordu.

Özellikle dış düşmanların baskısının son derece arttığı böyle

bir dönemde devlet otoritesinin acizliği azamiye çıkıyor, feodal anarşi sınır tanımıyordu, tek sağlam ve bir arada tutan bağ papalık kilisesiydi.

Kimi hükümdarların otoritesi gibi papanın otoritesi de dış düşmana karşı savaşta o kadar artmıştı ki, papalık içteki rakiplerine karşı duracak kadar güç kazanmıştı.

Kültürel yönden kısmen daha üst düzeyde bulunan Saracensler ancak kılıçla pes ettirilebilirdi: İslama karşı savaşmak üzere papalık tüm Hıristiyanları seferber edip örgütledi. Kuzeydeki ve doğudaki yersiz yurtsuz düşmanlar silah zoruyla bir an için püskürtülebiliyordu, ama sürekli zapturapt altına alınamıyordu. Bunlar, Roma kilisesinin Cermenleri bağımlı kılmak için başvurduğu aynı çare vasıtasıyla boyunduruk altına alındı: Gelişmiş üretim tarzına boyun eğmek zorunda kaldılar, Hıristiyanlığa kazandırıldılar, yerleşik düzene geçirildiler ve böylece zararsız hale getirildiler.

Papalık Normanlara (Vikingler) karşı kazanılan görkemli bir zaferi kutluyordu. Onları, Hıristiyanlığın kuzeydeki en korkulu düşmanıyken güneydeki düşmanlara karşı ön saflarda savaşan azimli birer öncüye çevirmişti. Papalık Normanlarla, bir zamanlar Franklarla yaptığı anlaşmaya benzer bir ittifaka girdi. Bu ittifak, Normanların feodal üretim tarzına dahil edilmelerine kadar hareketsiz, sakin kalmamalarına dayanıyordu. Normanlar durmadan yağmaya devam ettiler, sadece saldırılarının hedefi değişmişti şimdi. Onları derebeyi yapmakla içlerinde feodalizme özgü toprak hırsı uyandırıldı, yağmacılar birer fatihe dönüştü.

Papalık bu fetih tutkusundan, tutkunun yönünü korkulu düşmanı Saracenslere çevirerek yararlanmalıydı. Papalığın kazandığı zaferlerden Normanların kazançlı çıkması kadar, Normanların elde ettiği zaferlerden de aynı oranda papalık kazançlı çıkıyordu. Normanlar, ele geçirdikleri toprakları kendilerine tımar olarak bırakan papalığın vasalları haline geldiler. Papa onların silahlarını kutsuyordu ve onbirinci yüzyılda, nüfuzu büyük kilise örgütünü kutsananların hizmetine sunan papanın hayır duasını almak büyük önem taşıyordu. Papanın yardımıyla Normanlar İngiltere'yi ve güney İtalya'yı ele geçirdiler.

Papalık Normanları -her ne kadar başlarına buyruk da olsa-

lar- kendisine hizmet eder duruma getirmekle aynı zamanda Slavları ve Macarları da -bunlar da papanın vasalları olmuştu- zapturapt altına almış, böylece iktidarının doruk noktasına ulaşmıştı. Papalık sadece iç düşmanlarını yenmekle ve Alman kayzerini Canossa'da küçük düşürmekle kalmamış, üstelik kendini Saracenslere karşı saldırıya geçecek kadar güçlü hissetmiştir: Şimdi Haçlı Seferleri dönemi başlıyordu. Aşağıda belirtilen tarihler sanırım ilgiyi çekecektir: Macarlara iyice ders verilmesi I. Stephan döneminde başladı (997-1038). Normanlar 1016 yılında güney İtalya'ya yerleşti, 1053'te papanın vasalları oldular, 1066'da İngiltere'yi ele geçirdiler; onbir yıl sonra Canossa'da IV. Heinrich aşağılanıyordu ve 1095 yılında ilk Haçlı Seferi başladı.

Haçlı Seferlerini papalar örgütlüyordu, Normanlar da bu seferlerin öncüleriydi. Onları doğuya doğru harekete geçirten toprak hırsıydı: Filistin'de, Suriye'de, Küçük Asya'da, Kıbrıs'ta, hatta sonuçta Bizans'ta feodal devletler kurdular. Bu sonuncusunda "İnançsızlara" karşı bir savaş yanılsamasına bile kapılmıyorlardı.

Normanların yanı sıra haçlıların ana kitlesini, ülkelerindeki toplumsal baskıya dayanamayan insanlar, derebeyler tarafından aşırı derecede tahkir edilmiş serfler, büyük derebeylerin ezici otoritesi karşısında pes etmiş alt kademedeki soylular ve bunlara benzer insanlar oluşturuyordu.

İlk Haçlı Seferindeki şövalyeler birliğinde diğerleri arasından sivrilenler Normanlardı. Köylüler birliği ise tipik bir şekilde birçok düşkün şövalyenin komutası altındaydı, bunlardan birinin anlamlı bir adı vardı: Walter von Habenichts (Habenichts=varlıksız, cebi delik, çulsuz-ç). Bayındır doğuda, anavatanın kendilerine çok gördüğü şeye kavuşmayı umut ediyorlardı: Refah ve rahat bir yaşam. Kimileri fethedilen ülkelerde kalıp bir bey gibi yaşama niyetiyle sefere çıkarken, kimileri de zengin ganimetlerle geri dönmeyi amaçlıyordu.

Ancak bu durum papalığın, doğuda ele geçirip getirecek bir şey bulamayan öğeleri de Haçlı Seferi için harekete geçirten, hatta zorlamasını bilen geniş otoritesine bir kanıt oluşturur. Alman kayzerlerinden bazıları bile hiç istememesine karşın papa-

nın ordusunda silah altına alınmayı kabul etmek ve papalığın sefer simgesi olan haçı taşımak zorunda kalmıştı.

3. Papalık İktidarının Çöküşü

Haçlı Seferleri papalık iktidarının doruk noktasını ifade ediyordu. Ama özellikle bu seferler, feodal dünyayı ve krallarını, papayı sarsacak ve sonuçta onların çökmesine neden olacak öğenin, yani sermayenin hızla gelişmesini sağlayan en güçlü araç oluyordu.

Doğu, Haçlı Seferleri vasıtasıyla batıya yakınlaştırıldı, meta üretimi ve ticaret önemli ölçüde teşvik edildi. Böylece kilise başka bir çehre kazanmaya başladı. Zirai meta üretiminin meydana çıkması sonucunda emlak ve arazi mülkiyetinde gözlemlenen gelişme kilisenin mülklerinde de fazlasıyla görülüyordu. Burada da ondördüncü yüzyıldan itibaren artan şekilde köylülerin yükünün ağırlaştırıldığını, komün mülklerine el koyulduğunu ve köylülere ait arazilerin gaspedildiğini görürüz. Uyanan tamahkarlık kiliseyi de, yoksullara yaptığı yardımı git gide kısıtlamaya itiyordu. Daha önce, kullanamadığı için seve seve dağıttıklarını, bunlar satılacak bir meta haline geldiği ve bu metaların karşılığında lüks eşya ya da nüfuz elde etmeye yarayacak nakit para aldığı zaman, kendine alıkoyuyordu. Kiliseyi yoksullara yardım etmeye zorlayan yasaların devlet tarafından çıkarılması olgusu, kilisenin artık bu görevini yeterli ölçüde yerine getirmediğini kanıtlar. İngiltere kralı II. Richard döneminde, manastırlara öşürün bir bölümünü yoksullara ve ruhbanlara yardım etmek üzere kullanmasını emreden bir yasa çıkarılmıştı (1391).

Bununla beraber kilise sıradan halkın öfkesini üstüne çekiyordu, çünkü onların proleterleşmesini pek önlemiyor, genellikle teşvik ediyordu, öte yandan halk kitlelerinin yoksullaşmasına karşı hâlâ belirli bir sed oluşturarak proleterleşmelerini yavaşlattığı için burjuvazinin düşmanlığını da kazanıyordu. Mülksüzler kiliseden, yetersiz de olsa bir sadaka aldığı sürece sermayenin insafına ya da insafsızlığına bırakılmıyordu. Bu durumun, binlerce keşişe kendilerini sokağa atıp ücretli köleler olarak kapitalistlerin emrine girmek yerine avare bir yaşam sürmek için ola-

nak tanıması, yükselen burjuvazinin gözünde ulusal zenginliğe karşı işlenen bir günahtı. Yükselen burjuva toplumunun, işçi yaşamak için çalışmaz, çalışmak için yaşar, diyen düsturuna karşın kilisenin feodal dönemden kalma birçok tatil gününü korumakta ısrar etmesi özellikle büyük bir suçtu.

Zenginler ve her şeyden önce büyük mülk sahipleriyle arazi spekülatörleri kilisenin artan zenginliğine kıskançlık ve ihtirasla göz dikmişti. Krallar da kendi keselerini doldurmak ve "dostlar" satın almak için büyük bir hırsla kilise hazinelerinin peşine düşmüştü. Meta üretiminin yaygınlaşması sonucunda kilisenin ihtirası ve zenginliği nasıl arttıysa şimdi kilise ekonomik ve politik bakımdan aynı oranda gereksiz hale geliyordu. Feodal üretim tarzından üstün yeni bir üretim tarzı kentlerde gelişiyordu, ve kentler, yeni toplumun, yeni devletin ihtiyaç duyduğu örgütleri ve insanları sağlıyordu. Ruhbanlar halkın öğretmeni olmaktan git gide uzaklaşıyordu, halkın bilgisi özellikle kentlerde ruhbanlarınkini aşmıştı, halkın en bilgisiz bölümünü ruhbanlar oluşturuyordu. Mülk sahibi olarak kilisenin ne kadar gereksiz hale geldiği, daha önce genel hatlarıyla mülk sahipliği hakkında söylenenlerden anlaşılmaktadır.

Kilise devlet yönetimi için de giderek gereksiz oldu. Ancak modern devletin kırsal bölgede ruhbanlara ve onları kapsayan bir örgüte hâlâ ihtiyacı vardı; ruhbanlar bugün geri kalmış ülkelerde hâlâ bürokratik görevler üstlenmektedir, ne ki bunlar oldukça önemsiz niteliktedir, örneğin nüfus kayıtlarını tutmak gibi. Modern bürokrasi ancak çok geliştiği zaman devlet kurumu olarak ruhbanlığı kaldırmayı ya da en azından dünyevi yönetim işlerinden uzaklaştırmayı düşünmek mümkün olmuştur.

Onaltıncı yüzyılda ruhbanlar hâlâ gerekliydi; kimse onların bir yana atılmasını düşünmüyordu; ama modern, para gücüne dayanan krallık ruhbanlara ve onların yöneticileri piskoposlara uzun süre boyun eğmek istemiyor ve eğemiyordu. Ruhbanlar devletin yönetimi için gerekli oldukları sürece devlet memuru olmak zorunda kaldılar.

Ancak kilisenin iki öğesi ekonomik ve politik bakımdan gün geçtikçe daha da gereksiz hale geliyor, hatta çok defa adeta bir

ayak bağı oluyordu, bu iki öğe Ortaçağ'da kilisenin en seçkin kısımlarını oluşturan manastırlar ve papalıktı.

Manastırların nasıl gereksiz hale geldiklerini şimdiye kadar anlatılanlardan çıkarmak mümkün: Manastırlar köylüler için her derebeyi gibi gereksiz oldu; halk için öğretmen olarak gereksiz, yoksullar için onları sadakadan yoksun bırakan koruyucu olarak gereksiz, kentlerde son derece gelişen sanat ve bilimlerin hamisi olarak gereksiz, devletin birliği ve yönetimi için gereksiz ve nihayet en güçlü destekçisi oldukları papalığın gereksizliği sonucunda onlar da gereksiz oldu. Keşişler, toplumsal ve politik yaşamda hiçbir işlevi olmadan, bilgisiz, tembel, kaba, buna karşın sınırsız bir zenginlik içinde giderek bayağılığa ve sefahata battılar; genel bir horgörünün nesnesi haline geldiler. Boccacio'nun *Dekameron*'u, ondördüncü yüzyılda İtalya'da keşişlerin ahlaksal çökmüşlüğünü bilimsel bir makaleden çok daha açık bir şekilde gözler önüne serer. İzleyen yüzyıllarda bu durum hiç de iyiye gitmemiştir. Meta üretiminin yaygınlaşması manastırların ahlaksal bozuluşunu Almanya'ya ve İngiltere'ye kadar taşımıştır.

Manastırlar gibi papanın iktidarı da gereksiz hale geldi. Papalığın, Hıristiyanları inançsızlara karşı birleştirmek olan başlıca işlevi Haçlı Seferlerinin elde ettiği başarılar nedeniyle ortadan kalkmıştı. Gerçi bu batılı serüvenciler, Müslümanlara ve Ortodoks kilisesine ait ülkelerde ele geçirdikleri toprakları korumayı başaramamıştı, ama Saracenslerin gücü Haçlı Seferleri sayesinde yine de kırılmıştı. İspanya'dan ve İtalya'dan atıldılar, batı için bir tehlike oluşturmaktan çıktılar.

Arapların ve Selçukluların yerine doğuda yeni bir güç, Bizans'ı yok eden ve batıyı tehdit eden Osmanlılar ortaya çıkıyordu. Ve bu kez saldırı başka bir yönden, güneyden değil, doğudan geliyordu; bu saldırının hedefi İtalya değil, Tuna kıyısındaki ülkelerdi.

Saracenslerin saldırıları neredeyse papalığın varoluşunu tehlikeye düşürmüştü. Papalık varlığını devam ettirme açısından tüm Hıristiyanlık güçlerini inançsızlara karşı seferber etmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık Venedikliler ve Rodos şövalyeleri Akdeniz'in doğu havzasında Türklere direndikleri sürece papalığın onlardan korkmasına gerek yoktu. Ama güney Slavlarım

yenmiş olan Türklerin tehditiyle karşı karşıya kalanlar en başta Macarlar, sonra da güney Almanya ile Polonyaydı. Türklere karşı savaş tüm Hıristiyanlığın değil, onun doğudaki ileri karakollarının yerel bir sorunuydu. Paganlara ve Saracenslere karşı yapılan savaşların Hıristiyanları papalık monarşisi halinde kaynaştırması gibi, şimdi de Türklere karşı savaş nedeniyle Macarlar, Çekler, güney-doğu Almanları tek bir devlet sistemi içinde, yani Habsburg monarşisinde birleşiyordu. Bu monarşiyi elde tutanların, Almanya'yı Türklere karşı korumakla görevlendirilmiş kralların seçilmesi, kayzerlik tacının sürekli onlarda kalmasına çok büyük katkısı olmuştur.

Daha ondördüncü yüzyılın sonlarına doğru Türkler Macaristan'a akın etmeye başladı, bu durum Macar kralı Sigmund'un Türklere karşı savaşa girmesine neden oldu. Ancak 1396 yılında Niğbolu'da müthiş bir yenilgiye uğradı. Daha sonra kral Ladislav'ın komutası altında birleşen Polonyalılar ve Macarlar aynı şekilde Varna'da (1444) ağır kayıplar vererek tekrar yenildiler. 1453 yılında Konstantinopel Türklerin eline geçti. Böylece Türk tehlikesi çok önemli bir hal aldı. 1438'den itibaren kayzerlik onuru, varlıklarını sürdürdükleri müddetçe, yani 1806 yılına kadar sürekli Habsburglarda kaldı. Bavyera ile Polonya'nın Reformasyon sırasında kayzere ve papaya bağlı, yani Katolik olarak kalmasına olasılıkla Türk tehlikesi de katkıda bulunmuştur.

Papalık, artık hükmü kalmadığı halde geleneklerine bağlılığını bir süre daha sürdürdü ve sanki Türklere karşı direnişi örgütleme görevini üstlenmek ister gibi göründü. Ama bunu artık kendisi bile pek ciddiye almıyordu ve Türklere karşı savaşmak için Hıristiyan halklardan toplanan yardımlar daha çok papaların kendi özel çıkarları için kullanılıyordu. Papalık iktidarı ve de onikinci yüzyıla kadar Hıristiyanları kurtarma aracı olan misyonuna duyulan inanç ondördüncü yüzyıldan itibaren halkları sömürme aracına dönüşmüştü.

Kilisenin merkezileştirilmesi, kiliseye ait iktidar araçlarını bütünüyle papalığın hizmetine vermişti. Böylece papalığın nüfuzu çok arttı, ama meta üretimi hâlâ zayıf ve gelişmemiş kaldığı sürece zenginlikleri fazla çoğalmadı. Kilise gelirlerinin çoğunluğu zırai ürünlerden ileri geldiği müddetçe papalık bundan pek

fazla bir yarar sağlayamıyordu. Krallardan ya da piskoposlardan kendisine Alpler üzerinden tahıl, et, süt göndermelerini isteyemiyordu. Para ise Haçlı Seferleri döneminin sonlarına kadar ender görülen bir nesneydi. Ancak papalar, nüfuzlarının artmasıyla birlikte İtalya dışındaki kiliseye ait makamları bahşetme hakkını da kazandılar. Böylece ruhbanlar papalara bağımlı hale geldi. Ama bu makamların toplumsal ya da politik işlevleri olduğu ve gelirlerinin büyük bölümü zırai ürünlerden ileri geldiği sürece bunları, çalışmak isteyen, ülkeyi iyi tanıyan ve ülkede kalmayı arzu eden kişilere bahşetmek bir zorunluktu. Papa bu makamlarla ne kendi İtalyan gözdelerini ödüllendirebiliyor ne de onları satabiliyordu.

Bütün bunlar meta üretiminin gelişmesiyle birlikte değişti. Kilise, kral, halk artık para sahibi oluyordu. Para kolay taşınabiliyor, yolda değerini kaybetmiyordu ve örneğin Almanya'da olduğu gibi İtalya'da da kullanılabiliyordu. Bu durum karşısında papaların Hıristiyanları sömürme isteği artmıştı. Papalık da, elbette her sınıf gibi, yararlıklarını hep kendine yontmaya çalışmıştır ve papalar gerçekten de bir sınıftı, papalık yalnız papayı değil, özellikle Latin ruhbanların büyük bir bölümünü kapsıyordu, bunlar papadan makam ve paye bekliyordu, papalığın gelirleri ne kadar artarsa onların gelirleri de aynı oranda çoğalıyordu. Bu yüzden papalık nüfuzu arttığı oranda kilise örgütlerinden ve dışkutsal (profane) dünyadan nakit vergi sızdırmaya çalışıyordu, işlevlerini yerine getirmek istediği zaman bu tür vergilere de muhtaç oluyordu. Ancak dediğimiz gibi bu vergilerin tutarı başlangıçta çok düşüktü. Meta üretiminin yaygınlaşmısıyla birlikte papaların gözünü para hırsı bürüdü, işlevleri git gide azalırken sömürüyü artırma çabaları çoğaldı.

Ondördüncü, onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda iktidarda olan papalar kurnazlıkta modern finans canbazlarından geri kalmıyordu. Doğrudan yapılan yardımlar genelde dikkate alınacak kadar büyük değildi. Papalığın 1320 yılında Polonya halkını ödemekle yükümlü kıldığı Sen Piyer-Meteliği (Peterspfennig: Papaların Roma'daki makamı Sen Piyer Kilisesine Katoliklerin yaptığı gönüllü bağış-ç.) pek fazla bir gelir sağlamıyordu. İngiltere tarafından sekizinci yüzyıldan bu yana Roma'ya göderilen

Sen Piyer-Meteliği'nin sağladığı gelir ise çok daha fazlaydı. Roma'daki İngiliz ruhbanları için açılmış bir okulun idamesine yarayan bu bağış başlangıçta cüzi miktardayken ondördüncü yüzyılda İngiltere kralının gelirini aşan bir düzeye çıkmıştı.

Ama diğer finans dahileri gibi papanınkiler de, sömürüyü gizleyemeyen dolaysız vergiler yerine dolaylı vergileri tercih ediyordu. O zamanlar insanları dolandırmaya ve çok çabuk zengin olmaya yarayan en gözde araç ticaretti. Papalar niçin tüccar da olmasın, kendilerine en ucuza mal olan metalarla neden ticaret de yapmasın ki? Böylece kilise makamları ve papanın günahları bağışlayan af fermanları ticari birer meta olmaya başladı.

Gerçekten de meta üretiminin gelişme süreci içinde kilise makamları çok değerli bir meta haline geldi. Kilisenin bir dizi işlevi ortadan kayboldu ya da anlamı kalmayarak sırf formaliteye dönüştü.

Ama bu işlevleri yerine getirmek üzere kurulmuş makamlar yerlerini koruyor ve genellikle çoğalıyordu. Gelirleri kilisenin nüfuzu ve tamahkarlığıyla birlikte artıyordu, bu gelirlerin giderek daha büyük bölümünü, makamın bulunduğu yer dışındaki başka yerlerde de harcanabilecek nakit gelirler oluşturuyordu. Bir dizi kilise makamı böylece sırf birer para kaynağı haline geldi ve bu yüzden bir değer kazandı.

Papalık kilse makamlarını kendi çıkarı doğrultusunda sömürmek için başka çarelere de başvuruyordu, örneğin yıllık ödentiler (annaten) yani her defasında yeni bir piskoposun, makamına tayin edilirken papaya ödediği paralar gibi.

Buna bir de af fermanlarıyla yapılan ve git gide utanç sınırını aşan ticaret ekleniyordu. Bu fermanlar birbirini izliyordu (Reformasyon'dan kısa süre önce bu tür beş adet fermanla karşılaşırız: 1500, 1501, 1504, 1509, 1517); hatta sonuçta bunlar satılmak üzere başkalarına kiraya verilmişti.

Papaların sömürü yöntemlerinin mükemmel bir özetini, kiliseyi reforme edecek olan Bâle kenti ruhbanlar meclisine (1431-1449) sunulmuş "Alman Ulusunun Şikayetleri" (Gravamina nationis Germanicae) başlıklı belgede buluruz. Burada şöyle deniliyordu: "1. Papalar fermanlara, sözleşmelere, ruhsatlara ve kendilerinden öncekiler tarafından koşulsuz düzenlenmiş resmi bel-

gelere bağlı olduklarına katiyen inanmıyorlar, herhangi yoksul bir insanın dilekçesine verdikleri karşılık hemen sözlerinden dönmek ve cevabı ertelemek oluyor. 2. (Kilise makamları için) yapılan seçimlere riayet edilmiyor, papa piskoposlukları, başrahiplikleri, manastır başpapazlıklarını, manastırlara ait yönetim bölgelerini, daha önce pahalıya satın alınmış bile olsalar, keyfine göre dağıtıyor (ticaret yasalarının nasıl da pervasızca çiğnenmesi). 3. Almanya'daki kazanç getiren kilise makamları daima Romalı kardinallere ve papanın özel yazmanlarına bağışlanıyor. 4. Papalık makamı, kazanç getiren makamları ve mevkileri o kadar çok kollayıcıya ve adaya bağışlıyor ki, gerekli para sık sık zayi oluyor ve birçok dava kaçınılmaz hale geliyor. 5. Yıllık ödentiler (annaten) giderek artıyor; bunun tutarı Mainz kentinde önce 10.000, sonra 20.000 ve nihayet 25.000 Duka'ya kadar yükseldi. Peki bir yıl içinde iki piskopos ölürse ne olacak? 6. Ruhbanlık mevkilerine dil bilmeyen ve iyi ahlaklı olmayan İtalyanlar tayin ediliyor. 7. Eski, parası çoktan ödenmiş af fermanları, yenilerini satabilmek için, tekrar geri alınıyor. 8. Türklere karşı savaşmak üzere ondalık vergisi alınıyor, ama bu paralar Türklere karşı sefere çıkmak ya da Bizans'ı desteklemek için kullanılmıyor. 9. Mahkeme davaları, her şeyin parayla satın alınabildiği Roma'ya aktarılıyor."

Hutten'in 1520'de yayımlanan diyalogu "Vadiscus"ta papalığa yönelttiği suçlamaları bu resmi şikayet kadar diplomatik değildi; Hutten'in diyalogu yeni dönem propaganda edebiyatının en görkemli eserleri arasında yer alır. Reformasyon dönemi papalarının Almanların gözüne nasıl göründüğünü bize açık seçik anlatan eserin bitiş cümleleri kadar insanı heyecanlandıran başka bir şey olabilir mi? Şöyle diyor: "Yerkürenin şu büyük zahire ambarına (Roma) bir bakın, bütün ülkelerden çalınmış ve gaspedilmiş ne varsa oraya taşınmış; tam ortasında doymak bilmez süne böceği oturmuş devasa mahsul yığınlarını yutuyor, çevresinde kendi adamları, onlar da birlikte tıkınıyor, önce kanımızı emdiler, sonra etimizi kemirdiler, şimdi de kemiklerimizi kırmak ve geri kalan her şeyi un ufak etmek üzere iliğimize gelip dayandılar. Bu durumda Almanlar silaha sarılmayacak mı, ateş ve kılıçla saldırmayacak mı? Bunlar vatanımızı yağmalayanlar, önceleri

hırsla şimdi küstahlık ve öfkeyle, dünyaya egemen olmuş ulusumuzu soyup soğana çevirenlerdir, Alman halkının kanı ve teriyle sefahat içinde yaşayanlar, yoksulların iç organlarıyla işkembelerini dolduran ve şehvetlerini tatmin edenlerdir. Verdiğimiz altınlarla ve sırtımızdan geçinerek kendilerine atlar, köpekler, katırlar, orospular ve oğlanlar ediniyorlar. Bizim paramızla kötülük yapmaya devam ediyorlar, günlerini gün ediyor, erguvan kaftanlar giyiyorlar, atlarına ve katırlarına altın koşumluklar takıyor, mermer saraylar inşa ediyorlar. Koruyucusu oldukları dindarlığı yalnız unutmakla kalmıyor, üstelik hor görüyorlar, hatta lekeleyip kutsallığına kara çalıyorlar. Daha önce yüzümüze gülerek bizi aldatırken, yalan dolanla ve yaltaklanarak paramızı cebimizden çekerken, şimdi de aç kurtlar gibi bizi soymak için gözümüzü korkutmaya uğraşıyor, tehditlere ve zora başvuruyorlar. Ve biz onları hâlâ kucaklayıp sevmek zorundayız, öldürmeyi ya da soymayı bırakın onlara dokunmaya ya da el sürmeye bile hakkımız yok. Ne zaman akıllanacağız ve öcümüzü alacağız? Daha önce sözde din bizi öç almaktan alıkoyarken şimdi yoksulluk ve sefalet buna itiyor ve zorluyor."

Reformasyon'un anlaşılması için zorunlu olan şu olguyu açıkça göstermek üzere bu iki belgeye geniş yer ayırdık. Papalığa karşı duyulan öfke esas itibariyle sömürenlerle sömürülenler arasındaki mücadeleydi, yoksa sırf keşiş dogmaları ya da belirsiz sloganlar çevresinde dönen, örneğin "otorite" ile "bireycilik" arasındaki bir mücadele değildi.

Daha önce feodal mülkiyette olduğu gibi şimdi papalıkta da, gereksiz, hatta zararlı hale gelen papaların kitlelerin sömürüsünü aynı ölçüde artırdığını görürüz. Sonuçta halkların mutlaka sabrının taşacağı ve sömürenleri kapı dışarı edeceği anın gelmesi doğaldı.

Papalar her geçen gün daha hor görülür duruma düşerek çöküşlerini hızlandırıyordu. Bu durum, köhneleşmiş ve yok olmaya yüz tutmuş her egemen sınıfın yazgısıdır. Zenginlikleri artarken işlevlerini kaybederler, sömürülen sınıflardan gaspettiklerini har vurup harman savurmaktan başka yapacak bir şeyleri kalmaz. Entelektüel ve ahlaksal, genellikle de bedensel yönden çökerler. Anlamsız savurganlıklarıyla aç kalan halkın öfkesini üst-

lerine çektikleri oranda egemenliklerini koruma gücünü kaybederler. Böylece, toplum için zararlı hale gelmiş her sınıf er geç ortadan kaldırılır.

Papalık Haçlı Seferlerinden bu yana Hıristiyanları ahlaksal ve entelektüel yönden kendine özgü bir şekilde canlandırmıştır.

Bilindiği gibi İtalya Ortaçağ'da batı Avrupa'nın en zengin ülkesiydi; Romalıların üretim tarzından arta kalanların büyük bölümünü korumuştu; doğu ile batı arasındaki ticarette aracılık yapıyordu; meta üretimi, kapitalizm önce İtalya'da ortaya çıktı. Böylece feodalizmin, kilisenin görüşlerine karşıt yeni bir görüş tarzı önce orada baş gösterdi. Burjuvazi gençliğe özgü müthiş bir coşku içinde geleneksel engellere aldırmıyordu; dindarlık, geleneksel adap ve terbiye kuralları ile görenekler küçümserek bir yana atılıyordu. Papalar da çevrelerinin etkisinde kalmaktan kaçınamıyordu. Hatta İtalya'nın dünyevi efendileri olarak kendi dönemlerinde yaptıkları gibi papalar da yukarıda tanımladığımız politikayı izlediler: Burjuvaziyi, meta üretimini, ticareti, ulusun büyüklüğünü teşvik etmek. Buna karşılık kilisenin başı olarak uluslararası konumlarına ve kilise iktidarının temellerine, yani feodal üretim tarzına bağlı kalmaları gerekiyordu. Dünyevi efendiler olarak devrimci, kilise büyükleri olarak gerici bir öğeydiler. Bu yüzden onbeşinci yüzyılda ve onaltıncı yüzyılın başlarında papalarda iki çok farklı öğenin, gençliğe özgü bir gözüpeklikle yaşlılara özgü bir ihtirasın garip bir karışımını görürüz. Geleneklerin, yükselmeye çalışan bir sınıfa özgü olan devrimci tarzda horgörülüşü ile çöküşüne doğru hızla ilerleyen bir sömürenler sınıfının doğal olmayan haz tutkusu birbirine karışıyordu. Bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alacağımız bu garip karışım ifadesini İtalyan Rönesansının tüm manevi yaşamında bulur. Devrimci ve gerici öğelerin karışımı Hümanizmin ve hümanist Thomas More'un da bir özelliğiydi.

İster devrimci ister gerici olsun sonuç, feodal adap ve terbiye anlayışlarına tamamen zıt düşen bir yaşam tarzıydı. Ve Almanya hâlâ feodalizme bağlı kalmışkan bu hafifmeşrep yaşam tarzı en parlak dönemine ulaşıyordu. O zamanlar Roma, sonradan birkaç on yıl öncesine kadar Paris'in oynadığı rolü üstlenmişti. Bütün dünyanın Paris'e gitmek üzere yollara düşmesi gibi, kesesi elve-

ren herkes Reformasyon dönemine kadar Roma'ya doğru taban tepiyordu ve kimi iyi niyetli Almanlar orada, üç dört yüzyıl sonra ardıllarının Paris'te başına gelecek olan aynı yazgıyla karşı karşıya kalmıştı; Latin "ahlaksızlığı"na iştirak etmeyi denemişler, ama bu onlara yaramamış ve Tiber ırmağı kıyısındaki bu Babil kentine ahlaksal bir öfke duyarak, vicdan azabı içinde Alpleri aşıp geri dönmüşlerdir. Hutten'e göre hacıları Roma'dan geri getiren üç şeydi: Vicdanlarının rahat olmaması, bozulmuş mideleri ve boş keseleri. Hutten için söz konusu üç sayısı (yazar, Hıristiyanların baba, oğul ve kutsal ruh'tan oluşan üçlü birliğine gönderme yapıyor-ç) olmasaydı dördüncü neden olarak frengiyi de sayabilirdi.

Bu tür "hacılar" tarafından ortaya atılan ve Ortaçağ'ın kutsallık kavramlarına pek uymayan "kutsal papa" imgesi oldukça düşündürücüdür. Dindarların en çok öfke duyduğu şey, Roma'da hüküm süren papaların kolay kolay gizleyemediği inançsızlıktı.

Reformasyonun başladığı dönemde papalık makamında bulunan X. Leon hakkında, kendisine çok yararı dokunduğu için İsa masalını geçerli kılmak istediği anlatılır. Oysa aynı sözler Leon'dan iki yüz yıl önce yaşamış VIII. Bonifatius'un ağzından çıkmıştı. Bu ya papaların çevresinde bilinen bir şakaydı ya da herkesçe benimsenen uydurulmuş bir anekdottan papaları çok iyi nitelediği için alınmıştı. Kesin bir şey varsa o da X. Leon'un halkı alaycı bir şekilde takdis etmiş ve yardımcılarına, kendisi hazır bulunduğu zaman onbeş dakikadan fazla vaaz vermemelerini kesinkes emretmiş olmasıdır. Papaların uçkurlarına sağlam kalma sözünü pek ciddiye almadıkları akla yakın gelmektedir. Sannazaro (1458-1530) müstehzi bir biçimde Papa VIII. İnosans'ın, uyguladığı baskılarla ülkeyi ıssızlaştırdıktan sonra tekrar kendi çocuklarıyla iskân ettiğini söyler (Ludwig Geiger, *İtalya ve Almanya'da Rönesans ve Hümanizm*. Berlin 1881. s. 261).

Bununla beraber papalar ve çevresindekiler ne kadar inançsız olursa olsunlar yine de inancı iktidarlarının temeli diye görüyorlardı ve öyleydi de. Papayı Hıristiyanların başına getiren maddi durum ve koşullar ortadan kalktıktan sonra tek destek olarak geriye, bu durum ve koşullardan kaynaklanan, gün geçtikçe toplumsal gerçeklerle daha çok çelişkiye düşen görüşler kalıyordu.

Papaların iktidarlarını idame ettirebilmesi ancak halkın bu gerçeği görmesini engelleyerek, onları aldatarak, aptallaştırarak, gelişmelerini her yönden köstekleyerek mümkün oluyordu. Bu motif kilisede birkaç ileriyi gören ruhban tarafından anlaşılsa bile, onlar da inançsız hale gelir gelmez her yerde, özellikle Roma'da, parasını cebinden çekmek için halkı aptallaştırmaya devam etmeyi akla yakın buluyordu. Mucize yaratan resimler, kutsal eşyalar ve benzeri şeylerle baş döndürücü bir ticaret başladı. Değişik kiliselerin ve manastırların kendi kutsal eşyalarıyla v.s. en büyük mucize yalanını söylemek için birbiriyle yarışa girmesi, meta üretemiyle birlikte ortaya çıkan serbest rekabetin ilk tezahürlerinden biriydi.

Rekabetle birlikte değişik âdetler egemen olmaya başladı. Ruhbanlar her an, şöhretleri henüz eskimemiş ve yeniliğin albenisi nedeniyle kitleleri çeken yeni azizler bulmak zorunda kaldılar. Şunu da unutmamalı ki, bir zamanlar kutsal eşya tuzağına düşen aptallar, her derde deva bulan modern şarlatanların sayısı hiç de az olmayan müşterilerinden daha aptal da değildi. Eski azizlerin rekabet konusunda yenilerle nasıl başa çıkamadığını aşağıdaki örnek göstermektedir. İngiltere'de Canterbury Katedralinde ziyarete açık üç şapel bulunuyordu, biri İsa'ya, diğeri Meryem Ana'ya, üçüncüsü de aziz Thomas Becket'e vakfedilmişti. Becket 1172 yılında aziz ilân edilmiş, kemikleri 1221'de yukarıda sözü geçen şapele getirilmişti. Bu yeni azizin kilise için eski azizlerden ne kadar daha kazançlı olduğunu Burnet'in *History of The Reformation*'undan aldığımız şu hesap pusulası bize göstermektedir. Ne yazık ki, yazar pusulanın tarihini vermiyor. Buna göre bir yıl içinde yapılan para yardımları şöyle: İsa için 3 pfund (Sterlin) 2 şilin 6 pens, Meryem Ana için 63 pf. 5 ş. 6 p., aziz Thomas için 832 pf. 12 ş. 3 p., ertesi yıl İsa'ya bir şey yok, Meryem Ana'ya 4 pf. 1 ş. 8 p., aziz Thomas'a 954 pf. 6 ş. 3 p. Yeni angaje edilmiş azizin mükemmel bir çekici güç olarak meydana çıktığını görüyoruz.

Aziz Thomas'ın sağladığı gelirden papa da kendine düşen payı alıyordu. Aziz tam kış mevsiminin ortasında şehit düşmüştü, hac yolculukları için hiç de uygun olmayan bir zamandı bu ve Canterbury rahipleri anma gününü yaz aylarına almak için papa-

dan izin istedi. O zamanki "kutsal papa" III. Honorius buna razı olmak için, anma gününün değiştirilmesiyle Canterbury katedralinin elde edeceği kazançtan kendisine münasip bir pay verilmesini şart koşuyordu. Bunun üzerine uzun süren bir pazarlığa girişildi. Papa brüt gelirin yarısını talep ediyordu; rahipler bu koşullarda aziz ticaretini devam ettiremeyeceklerini açıkladılar, çünkü masrafları çıkaramıyorlardı. Sonuçta papa alttan aldı ve net kazancın yarısıyla yetindi (S. E. Thorold Rogers. *İngiltere'de Emeğin Tarihi*, s. 284).

Papalar, inançsızlıkları arttığı oranda boşinancı canla başla körüklüyordu. Dindarlar inançsızlık, hür fikirliler de boşinanç nedeniyle papalara öfke duyuyordu. Daha önce değinildiği gibi şayet papalık üstüne üstlük çok gereksiz, sırf bir sömürü mekanizması haline gelmemiş olsaydı ahlaksızlığa, inançsızlığa ve boşinanca duyulan ahlaksal öfkenin o kadar büyük bir etkisi olmazdı. Papalık daha iktidarının doruğuna ulaşmadan önce ahlaksal yönden endişe verici bir safhada bulunuyordu (onuncu yüzyılda papalık tahtına sevgililerini ve oğullarını çıkaran Marozia* ile kızlarının "yosmalar yönetimi"ni hatırlayalım). Papalıktan zorla ayrılmak üzere halkları harekete geçiren ahlaksal değişikler değil, o günden bu yana ortaya çıkan ekonomik ve politik değişikliklerdi.

Hatta kimi ülkelerde, özellikle Almanya'da papalıkla bağları koparmaktan her sınıfın, yalnız sömürülen halkın değil, üstelik "ulusal" yani ülke içindeki sömürenlerin de çıkarları vardı; sömüren sınıf, kendi cebine atmayı tercih ettiği bu kadar çok paranın ülke dışına çıkışını görmek zorunda kaldığı için öfkeden küplere biniyordu. Kiliselerin ayrılmasından ulusal ruhbanların da çıkarı vardı. Gerçekten de bunlar sadece papalık makamının vergi tahsildarları durumuna düşmüşlerdi; özellikle halktan tahsil ettiklerinin aslan payını Roma'ya teslim etmek zorundaydılar, kazanç getiren en verimli makamlar Roma'nın gözdelerine terk ediliyordu, kendilerine ise düşük aylık ödenen ve emek sarfet-

* Marozia: Theodora'nın kızı; 905 ve 932 yılları arasında annesi gibi Roma ve Vatikan'da hüküm sürdü; 932 yılında oğlu II. Alberich tarafından iktidarına son verildi-ç.

meyi gerektiren alt kademedeki rahiplik mevkileri düşüyordu. Devlet yönetiminde hâlâ belirli işlevleri olan ruhbanlar kesimini, yani halkın gözünde hâlâ itibarı olduğu için sevinen tarikat dışındaki ruhbanları papalık makamına karşı azimli şekilde muhalefet yapmaya iten öncelikle kendi çıkarlarıydı.

Kiliseyi merkezileştirmek papalar için hiç de kolay hale gelmemişti, tersine her ülkedeki kilise örgütleriyle sert mücadelelere girerek bunu zorla kabul ettirmeleri gerekiyordu. Tarikat dışı ruhbanlara boyun eğdirmek için etkili bir araç olarak değişik tarikatlar ortaya çıkıyordu. Daha onbirinci yüzyılda papa ile Alman piskoposları birbirine düşman kesilmişti. Yüksek soylular papadan yana çıkarken piskoposlar IV. Heinrich'in yanında yer alıyordu. Fransız ve İngiliz kiliselerini de papanın hükümranlığına boyun eğdirmek ancak çetin mücadelelerden sonra mümkün olmuştu. Roma ile ulusal kiliseler arasındaki mücadele hiçbir zaman sona ermedi ve Haçlı Seferlerinden sonra papaların sömürüsü arttıkça, ulusların papalık makamıyla olan bağlarını sonuçta tamamen koparmasına yol açana kadar çok daha şiddetli şekilde sürdü. Ruhbanlar, özellikle alt kademedekiler Roma'ya karşı mücadelede başı çekiyordu, Reformasyoncular Luther, Zwingli, Calvin vs. gibi ruhbanlardı, Reformasyon mücadelelerini etkileyecek düşünce biçimlerini onlar belirliyordu.

Ancak Reformasyon dönemindeki kilise erken Ortaçağ kilisesinden farklıydı. Ortaçağ kilisesi devleti ve toplumu bir arada tutan bir örgüttü, diğeri ise devlet yönetiminin elinde sırf bir alet haline gelmişti; devletin temelleri de değişmişti. Kilisenin Roma'dan ayrılmasıyla birlikte, kilisenin devlet içindeki egemenliğini hâlâ belli bir dereceye kadar sürdüren sonuncu etken, yeni geleneksel yanılsama da ortadan kayboldu; Reformasyon kilisesinin ruhbanları bu yüzden her yerde devlet otoritesinin hizmetine girdiler, kralların hükmettiği yerlerde ise mutlakiyetçiliğin memurları oldular. İnsanların neye inanması ve nasıl davranması gerektiğini artık kilise belirlemiyordu; kilisenin neyi vazedeceğini devlet otoritesi belirliyordu.

Papalıktan ayrılma konusunda bütün Hıristiyan halkların ve her sınıfın çıkarı yoktu, özellikle İtalya'da kimsenin. Meta üretimi geliştikçe, ulusallık düşüncesi güçlendikçe İtalyan'lar papaya

daha sıkı bağlandılar: Papaların egemenliği, İtalya'nın Hıristiyanlar üzerindeki hakimiyetine delâlet ediyor ve bunların İtalya tarafından sömürülmesi anlamına geliyordu.

Habsburg hanedanının hükmettiği ülkelerde kayzer de Reformasyona ilgi duymuyordu. Kayzerin Almanya'daki nüfuzu papanınkinden daha reel bir nüfuz olmaktan uzaktı; biri gibi diğeri de aynı yanılsamaya dayanıyordu ve bu yanılsamanın sona ermesiyle birlikte bu nüfuz da kaybolmak zorundaydı. Kayzerin papadan ayrılmasını beklemek, intihar etmesini istemekle aynı anlama geliyordu. Habsburg egemenliğindeki çok uluslu ülkelerin hükümdarı olarak kayzer Reformasyona fazla ilgi göstermiyordu.

Katolisizm bu ülkeleri bir arada tutan güçlü bir öğeydi ve ancak Katolisizmin egemenliği altında Hıristiyanların Türklere karşı özellikle Habsburg hanedanının takviye edeceği bir Haçlı Seferine çıkması beklenebilirdi. Reformasyonla birlikte böyle bir Haçlı Seferi umutları da kayboldu.

O zamanlar krallık nüfuzunun belirleyici hale gelmiş olduğu Fransa ve İspanya gibi ülkelerin hükümdarları da aynı şekilde papalıktan ayrılmak için bir neden görmüyordu. Her iki ülkede ticaret ve meta üretimi erken başlamıştı. En erken de güney Fransa'da, burada papanın otoritesine karşı ilk öfke belirtileri, onüçüncü yüzyılın başlarında kanlı bir savaş sonucunda kökü kurutulan Albigen tarikatının "dinsizliği" baş göstermişti. Güney Fransa'daki kent cumhuriyetlerinin başaramadığını daha sonra Fransa kralları başarıyla sonuçlandırdı. Daha 1269 yılında kral "aziz" Louis pragmatik bir yaptırımı yürürlüğe koyuyordu, bunu 1438'de Vl. Charles yeniliyor ve kapsamını genişletiyordu. Bu yaptırım Fransız ruhbanları büyük ölçüde Roma'dan bağımsız, ama krala bağımlı kılıyordu, yani esas itibariyle hemen hemen yüz yıl sonra Alman kayzerlerinin Reformasyon'da elde ettikleri şeyin aynısını yaratıyordu. Kral, üst kademedeki ruhban makamlarının dağıtımında son sözü söylüyordu; kralın izni olmadan papa için vergi toplamak yasaklanmıştı.

İspanya'da da durum buna benziyordu. 1480 yılından bu yana İspanya'da Enkizisyon kurumu kralın otoritesine bağlı bir kolluk gücüydü, kral enkizitörleri tayin ediyordu, kurumu kendi

politik amaçlarına hizmet eder hale getirmişti. Papa, Fransa'dan olduğu gibi İspanya'dan da kralın izni olmadan vergi tahsil edemiyordu.

Reformasyon'u başlatan af fermanlarının satış izni papa X. Leon'a Fransa ve İspanya'da pahalıya patlamıştı. V. Karl 175.000 Duka tutarında avans almıştı; Fransa kralı I. François'ya af fermanının sağladığı gelirden yüklü bir pay düşmüştü. Alman hükümdarları arasından, ganimetten kendi payını istemek ve almak için, ruhani ve dünyevi hükümran olarak sadece Mainz kentinin birinci dereceden hükümdarı yeteri kadar güçlüydü. Diğer Alman hükümdarları bir şey alamadılar, bu durum onları öfkelendirmiş ve Reformasyona yaklaştırmıştır.

Almanya'da hükümdarların ve ruhbanların çetin mücadelelere girerek hâlâ elde etmeye çalıştıklarını, Fransa ile İspanya kralları ve ruhbanları sadece ülkelerinin yüksek ekonomik gelişmesi sonucunda değil, esas itibariyle Reformasyon'dan önce elde etmişlerdi; hatta papayı kendilerine alet etmeyi, etkisinden ve nüfuzundan kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmayı düşünecek kadar güçlenmişlerdi. Papadan ayrılmaktan demek ki hiçbir çıkarları yoktu, tersine onun Hıristiyanlar üzerindeki, aslında kendi egemenlikleri anlamına gelen egemenliğini idame ettirmek daha çok işlerine geliyordu.

Fransa kralları ondördüncü yüzyılın başlarında papaları kendilerine boyun eğdirecek kadar güçlenmişti, papalar 1308'den 1377'ye kadar makamlarını Fransız topraklarına, yani Avignon kentine taşımıştı. Sonuçta papaların Fransa'dan ayrılmasını ve tekrar Roma'ya taşınmasını sağlayan kilisenin etkisi değil, İtalya'da ekonomik gelişmeyi de beraberinde getiren ulusal ve monarşist düşüncelerin ve de ülkenin güçlenmesi olmuştur. Ancak Fransızlar şimdi İtalya'yı papa ile birlikte tahakküm altına almaya uğraşıyordu. Reformasyon başladığı ve kayzer Karl Almanya ile İspanya krallığını tek elde birleştirdiği zaman en elverişli durumda olan İspanya da aynı denemeye girişiyordu.

Özellikle Alman kayzerleri hâlâ çekinerek ve el yordamıyla papalığın boyunduruğundan kurtulmaya çalışırken iki büyük Katolik güç Fransa ile İspanya papalar üzerinde egemenlik kurmak için amansız bir mücadele yürütüyordu. 1521 yılında papa X.

Leon kayzer V. Karl'a boyun eğdi ve kayzer aynı yıl Luther'i ülke dışına sürdü. Leon'un ardılı VI. Adriyen "haşmetli kayzerin gözdesi"ydi. Adriyen'den sonra gelen VII. Kleman kayzerden bağımsız hale gelmeye kalkışınca, Katolik inancının savunucusu kayzer askerlerini "kutsal papa"nın üstüne sürdü, Roma'yı basarak ele geçirdi (1527) ve kentin altını üstüne getirdi.

İtalya, Fransa ve İspanya Katolik olarak kaldıysa bunun nedeni, genellikle iddia edildiği gibi onların manevi yönden geri kalmışlığı değildi, daha çok ulaştıkları yüksek ekonomik gelişme düzeyiydi*. Papaya hükmediyor ve papa vasıtasıyla Cermen Hıristiyanları sömürüyorlardı. Cermenler sömürüden kurtulmak için kendilerini papalıktan ayrılmak zorunda görüyordu, ama bu ancak Avrupa'nın en zengin ve en gelişmiş ülkeleriyle olan bağları koparmakla mümkündü. Bu bakımdan Reformasyon barbarlıkla kültür arasında bir mücadeleydi. Reformasyon mücadelesinin Avrupa'nın en geri kalmış iki ülkesi İsveç'e ve İskoçya'ya intikal etmesi bir rastlantı değildir.

Bununla Reformasyon'un mahkûm edilmesi elbette söz konusu değildir. Yukarıdaki gerçek, Almanya ve İngiltere'deki aydın insanların niçin Reformasyon'un adını bile duymak istemediklerini açıkladığı için, tarafımızdan tespit edilmiştir, şayet geleneksel tarzda, Reformasyon'un esas itibariyle yüksek Protestan maneviyat biçimi ile daha aşağı kademedeki Katolik biçim arasında ve de manevi niteliğe sahip bir mücadele olduğu varsayılırsa, o zaman bu gerçek kavranması mümkün olmayan bir fenomen haline gelir.

Tam tersine. Hümanizm, Reformasyon'a tamamen karşıt bir konumda bulunuyordu.

* Protestanlıkla Katolisizm arasındaki mücadeleyi kimi tarihçilerin iki ilke, yani "otorite" ile "bireycilik" arasında bir mücadele diye göstererek insanları oyalaması gibi, bireyciliğin olağanüstü yetenekli halkı diye Almanlar, otoritenin köleleri diye de Latinler örnek gösterilmektedir. Protestanlığa eğilim Almanların, Katolisizme eğilim de Latinlerin yaradılışında vardır. Tarihsel fenomenleri nasıl da kolaya kaçan bir açıklama tarzı.

DÖRDÜNCÜ FASIL

HÜMANİZM

1. Paganlık ve Katolisizm

Yeni üretim tarzı yeni düşünce biçimlerini de gerektiriyor ve yeni bir düşüncel içerik yaratıyordu. Manevi yaşamın içeriği, bu yaşamın biçimlerinden daha çabuk değişiyordu; düşünceler meta üretimi tarafından git gide daha çok etkilenerek "dünyevi" bir nitelik kazanırken yaşam uzun süre feodal üretim tarzına uygun düşen kiliseye özgü biçimlerde devam ediyordu.

Yeni düşünme tarzı kiliseye özgü geleneksel biçimlerle uzun süre yetinemezdi. Bu yeni düşünme tarzı, sadece kabul edip benimsemesi yeterli olacak bir düşünce biçimini hazır bulduğu için eski biçimlerden çok daha çabuk uzaklaşabilirdi, öyle bir düşünce biçimi ki, daha önce bu yeni düşünme tarzıyla birçok noktada uyum sağlayan bir düşüncel içeriğin ifade edilmesine hizmet etmişti. Bu düşünce biçimi Antikçağ pagan bilimi ve sanatıydı.

Feodal üretim tarzının yerine geçen meta üretimi, sık sık vurguladığımız gibi önce İtalya'da, yani antik Roma paganlığının görkemli kalıntılarını hâlâ koruyan, bu paganlık geleneklerinin tamamen kaybolmadığı bir ülkede meydana çıkmıştı. Yunanistan'la olan ticari ilişkilerin gelişmesi sonucunda İtalyanlar, yeni düşünme tarzına Romalılarınkinden daha uygun düşen antik Helen edebiyatıyla da tanışmıştı. Feodalizmin büyüsünden maddi manevi sıyrılmaya çalışan İtalya'nın ticaret cumhuriyetleri eski bir ticaret cumhuriyeti olan Atina kentinin edebiyatında -oradaki ve İtalya'daki maddi yaşamla da büyük benzerlikler göstermesi gibi- kendi düşünme tarzlarına birçok noktada uygun gelen bir

düşünme tarzıyla, her yönden geliştirilmiş ve görkemli bir biçimde ifade edilmiş bir düşünme tarzıyla karşılaştıkları zaman çok sevinmişlerdi. Yeni gelişen bir üretim tarzının aksi halde zar zor yaratmak zorunda olduğu yeni bir dünya görüşüne, yeni bir bilime ve sanata sahip olmak için, ondördüncü yüzyıldan bu yana İtalya'da hızla büyüyen üretim tarzının entelektüel temsilcilerine, Ortaçağ'ın Antikçağ üzerine yığdığı süprüntüleri kaldırmak yetmişti.

Bugünü anlamak ve yakın geçmişin can çekişen kalıntılarına son darbeyi vurmak için bir araç olarak Antikçağ araştırmaları başlıyordu. Bu araştırmaların etkisi altında ortaya çıkan entelektüel akım Rönesans (yeniden doğuş, yani Antikçağ'ın) ve Hümanizm (tanrısal şeylerle uğraşan skolastik teolojinin aksine saf insani bir kültüre ulaşma çabası) adını taşıyordu. Birincisi sanattaki, ikincisi de edebiyattaki yeni akımı tanımlıyordu.

Şayet maddi koşullar düşünceleri değil de, düşünceler gerçekten maddi koşulları yaratacak olsaydı, o zaman Antikçağ düşüncelerini yeniden canlandırma çabası Antikçağ toplumunun dirilmesine yol açacaktı. Hümanistlerin Antikçağ düşünme tarzını benimsemesi gibi olasılıkla başka hiçbir düşünme tarzı bu kadar büyük bir coşkuyla benimsenmemiştir. Ancak bu düşünme tarzı hümanistlerce yine de gerçek durum ve koşullara uygun olduğu zaman kabul görüyordu. Eğer zorunlu olursa gerçeklerle çelişkiye düşmektense farkında olmadan mantıkla çelişmeyi tercih ediyorlardı, çünkü durum ve koşullara uygun bir düşünme tarzı kesin kanıtlar olmadan kolaylıkla doğru diye kabul ediliyordu. Böylece hümanistlerin dünya görüşü kimi noktalarda oldukça garip bir dünya görüşü haline geldi.

Ortaçağ'da olduğu gibi Antikçağ'da da meta üretimi ve ticaret kent cumhuriyetlerinde başlamıştı. Ancak Antikçağ'da toplumsal gelişmenin doruk noktasını oluşturan bu durum, Ortaçağ'ın sonlarında yeni bir toplumun başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Kapitalist üretim tarzının mutlakiyetçi monarşiyi ve ulusallık düşüncesini niçin filizlendirdiğini daha önce yukarıda gördük. Böylece hümanistler de, Demosthenes'e ve Cicero'ya hayranlık duymasına, aralarından birçoğunun kent cumhuriyetlerinden gelmesine karşın, ulusu tek bir krallık halinde birleştirme

düşüncesinin en hararetli savunucuları oldu. Hümanizmin öncülerinden Floransalı Dante (1265-1321) bile monarşist olduğunu, İtalya'nın birliği için yanıp tutuştuğunu ilan ediyordu, ne ki bu birliği gerçekleştirmek üzere Alman kayzerine yalvarmak zorunda kalıyordu, çünkü o dönemde papalar Fransa'nın maşası olmuştu. Ama papalar Avignon'dan döndükten sonra İtalyan hümanistlerinden pek çoğunun çevresinde toplandığı ve İtalya'yı birleştirmesini beklediği bir güç haline geldi.

Hümanistlerin büyük bölümü gelişen modern devletin başına bir kişinin geçmesi gerektiği görüşünü savunuyordu. Ancak devletin varlığı hümanistlere göre hükümdarın kişiliğine bağlı olduğu için -ki bu görüşü o dönemde durum ve koşullar haklı çıkarıyordu-, hükümdarın nasıl biri olacağı hiç de önemsiz değildi. Devlete bir hükümdarın hükmetmesi nasıl zorunluysa, hümanistlere göre hükümdara kendilerinin hükmetmesi, onu eğitmeleri ve yönlendirmeleri aynı şekilde zorunluydu. Hümanistlerin, bu görüş açısından doğacak sonuçları nereye kadar vardıracakları her birinin kişiliğine bağlıydı. Hükümdar halkın selameti için zorunluydu, ama yalnız iyi, yani hümanistçe düşünen bir hükümdar. Kötü hükümdara karşı direnmek, daha iyi bir hükümdara yer açmak için onu tahttan indirmek, hatta öldürmek Hümanizmin ilkeleriyle çelişmiyordu, ne ki çok az hümanist öğretilerini gerçekleştirecek yeterli cesareti bulabiliyordu. Aralarından pek çoğu kişiliksiz birer dalkavuktu. Ama genel olarak hükümdarlara manevi yönden hükmetme hakkını muhafaza ettiler. Filizlenen burjuuvazinin ideologları böylece daha önce tanıştığımız gibi burjuva sınıfının görüş açısını savunuyordu.

Bu görüş açısının tipik bir sonucu, hükümdarlara devleti nasıl düzenleyeceğine ve yöneteceğine dair talimatlar veren hümanist yayınların bolluğudur. Bu tür yayınların en tanınmış olanı Machiavelli'nin *"Hükümdar"* adlı eseridir.

Ancak hümanistlerin talep ettiği hak boş, havada yüzen bir hak değildi. Hümanistler gerçekten hükümdarların ihtiyaç duyduğu ve kendilerinden yana kalmalarını sağlamak zorunda olduğu bir güçtü. Hükümdarların, sadece burjuvazinin maddi desteğine değil, üstelik ideologlarına da ihtiyacı vardı. "Kamuoyu", yani kent ahalisinin görüşleri bir güç oluşturuyordu ve Hümaniz-

min geliştiği dönemde ve ülkelerde bu güç hümanistlerin hükmü altındaydı. Ne ki, hükümdarlar yönetim işleri için yeni akıma dahil bilgelere de ihtiyaç duyuyordu. Bürokrasi henüz oluşmamıştı; hukukçuların ve yüksek kademedeki ruhbanların yanı sıra sadece hümanistler devlet yönetimini onlardan daha iyi yürütebilecek, hükümdarların danışmanı ve elçisi olma görevini üstlenebilecek durumdaydılar.

Kayzer Maksimilian'ın şu sözleri hiç de laf olsun diye söylenmemişti: "Yönetenler ve kul olmaması gerekenler bilgelerdir, tanrı ve doğa onları diğerlerinden üstün kıldığı için en büyük saygı onlara gösterilmelidir". Almanya'nın ekonomik geri kalmışlığına uygun olarak Hümanizmle pek ilgilenmeyen ve hümanistlere çok kötü davranan Alman hükümdarları, özellikle kuzey Almanya hükümdarları dışında diğerleri elden geldiğince pek çok hümanisti sarayına çekmeye çalışmış ve seçkin bir bilgeye neredeyse krallara layık bir saygı göstermiştir. O zamanlar bilgelerin saraydaki işlevi bugünkünden farklıydı; göz yumulan bilgili müstahdemler değil, hükümdarın aranan dostları olarak boy gösteriyorlardı. VIII. Henry'nin More'a karşı davranışını bu durum kısmen açıklamaktadır.

Hümanistler politik görüşlerinde olduğu gibi dinsel görüşlerinde de mantıklı değildi. Bir yandan Antikçağ'ın cumhuriyetlerine hayranlık duyar ve aynı zamanda monarşiyi savunurlarken, öte yandan giderek daha çok paganlaşıyor, ama yine de kararlı birer Katolik olarak kalıyorlardı. Yeni üretim tarzının feodal üretim tarzıyla çelişmesi gibi yeni dünya görüşü de feodal dünya görüşüyle çelişkiye düşüyordu. Eski üretim tarzının çöküşü hızlandıkça hümanistler daha da cesaretlenerek geleneksel sınırlamalara aldırış etmiyor, Ortaçağ'ın aile ve evlilik biçimlerini, dinsel inancını alaya alıyorlardı.

Kadının bağımsızlığı ev işlerinden (en azından belli bir dereceye kadar) bağımsızlaşması anlamına geliyordu. Bu ise en ağır ev işlerinin tekrar bir kamu işi haline getirilmesiyle mümkündür. Ne var ki bu duruma, ancak kadınların ev işlerini başka kadınların sırtına yükleyerek ulaşılabilir ve böyle bir yöntemle, yani başkalarını köle haline getirmekle sadece kadınların bir bölümü bağımsızlığına kavuşur.

Ev işlerinin kamusal mesleki bir iş haline getirilmesi sonucunda kadınların bağımsızlaşması esas itibariyle hâlâ geleceğe ait bir sorundur. Buna karşılık ikinci türden kadın bağımsızlığı birkaç defa tarihsel bir gerçek olarak görülmüştür: Egemen bir sınıf çalışan sınıfın sömürülüşünü belirli bir aşamaya kadar artırdığı zaman bunun koşulları ortaya çıkmıştı, bu yüzden çalışan sınıfın yalnız erkekleri değil, kadınları da çalışma zorunluğundan bağımsızlaşmıştı.

Sömürü nedeniyle kadının bu şekilde bağımsızlaşmasına ilişkin bir örneği bize Roma'da imparatorlar dönemi sunmaktadır; bugün burjuvaziye özgü kadın bağımsızlığı, Hümanizm dönemindeki kadın bağımsızlığı gibi aynı kategoriye girmektedir.

Münferit ev idaresi ve böylece belirli bir dereceye kadar münferit evlilik de zanaatçılar ve köylüler için ekonomik bir zorunluktu. Köylülere ya da zanaatçılara ait bir işletmeyi düzenli bir ev idaresiyle birleştirmeden çalışır halde tutmak hemen hemen imkansızdı, ev idaresi için sorumlu bir sahibeye, işletme için de sorumlu bir patrona ihtiyaç vardı.

Bir ev idaresi, bir ev kadını olmadan ne köylü bir uşak ya da hizmetçi tutabilirdi ne de zanaatçı ustası kalfa çalıştırabilirdi; çünkü kalfalar ve uşaklar aileden sayılıyor, aile reisiyle aynı masada yiyip içiyor ve onun evinde ikamet ediyordu.

Tüccarda ise bu durum başka bir biçim alıyordu. Tüccarın işyeri ev idaresinden bağımsızdı; ev işlerine bakan bir kadının olup olmaması işlerinin yürümesi bakımından büyük bir önem taşımıyordu. Evlilik ve ev idaresi onun için ekonomik bir zorunluk olmaktan çıkarak bir lüks haline gelmişti. Eli sıkı biriyse evlenme gereğini duymuyordu, meğer ki kadını ev işlerine bakması için değil de zengin bir mirasçı olarak almış olsun. Ancak tüccar, ev idaresi bir lüks sorunu olduğu ve bunun iyi kötü üstesinden gelinmesi gelirleri için değil de olsa olsa giderleri için bir önem taşıdığı zaman, eğer ticari kazancı fazlaysa ev idaresini aylıkla tuttuğu birine devredebiliyordu. Ev işlerine bakması için değil, mirasçı olduğu için evlendiği bir kadın söz konusu olduğu zaman bu durum kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Onbeşinci ve Onaltıncı yüzyıllarda ticari kazancın sınırsızca artması sonucunda tüccarın karısı -ve kentlerdeki yeterli parası

olan hukukçuların, hekimlerin, devlet memurlarının karıları damünferit ev idaresi işlerinden ve genel olarak çalışmaktan kurtulmuştu. Kadınlar, daha önce kendi etkinlik alanlarına "kadınlığa yakışmadığı" için uzak kalan sorunlarla uğraşmak üzere zaman buldular, bu sorunlara ilgi duymaya başladılar. Ama bu bağımsızlıkla birlikte tüccarlar ve hümanistler çevresi için geleneksel evlilik biçimi giderek bir lüks haline geldi, bunun sonucunda özellikle Hümanizmin yurdu İtalya'da serbest cinsel ilişkiler baş gösterdi; devrimci büyük burjuvazi gençliğe özgü bir cüretle ataerkil ailenin, münferit evliliğin sınırlarını zorlamaya başladı; ama kadının bağımsızlığının başladığı imparatorlar Roma'sındaki gibi, kadın gerekli bir işçiyken gereksiz bir sömürücüye dönüştüğü için, bu yeni cinsel yaşama ve faaliyete, çöken bir sınıfın yozlaşmış sefihliğinden bir şeyler karışıyordu.

Bunlar Hümanizm döneminde kadının bağımsızlığına kendi özgün karakterini kazandıran öğelerdir. Ayrıca bu bağımsızlık, modern kadının bağımsızlığında söz konusu olandan çok daha küçük bir toplumsal çevreyle sınırlıydı. Burjuva kadın bağımsızlığının modern savunucularının bu toplumsal devrimi fizyolojik ve hukuksal nedenlere dayanarak ve de özel, tarihsel hale gelmiş bir durum ve koşul diye değil de doğanın ve adaletin gereği olan bir şey diye kanıtlamaya çalışmaları gibi, hümanistler de, geleneksel kilise öğretisi kadının eşit haklara kavuşmasına kesinlikle karşı çıktığı halde, başlangıçta dini kendilerine dayanak alıyorlardı. Böylece örneğin gayretkeş bir hümanist ve Nürnberg-Pirckheim rahibelerinin yardım kuruluşu aziz Klara manastırının başrahibesi şöyle diyordu: "Öteki cinsiyetin de yaratanı, peygamberi, azizlik mertebesine çıkaranı aynıdır, en yüce ustanın (tanrının) eli her yere yetişir. Teveccüh ve inayetin anahtarı ondadır, insanların dış görünüşüne bakmadan kendi rızasına göre onu herkese paylaştırır".

Yeni pagan düşüncel içeriğin eski, kiliseye özgü biçimlerle birbirine karışmasının tipik bir örneği, tanrıyı inkar eden Rimini hükümdarı Sigismondo Malatesta'nın davranış tarzıdır; 1445 ile 1450 yılları arasında aziz Francesco adına görkemli bir kilise inşa ettiren bu kişi kilisenin içine, bir aziz olarak saygı gösterilmesini istediği garip bir heykel, yani metresi İsotta'nın heykelini

dikmiştir. Bu devrimci dönemin cinsel özgürlüğünden yararlanma konusunda en çok gayret gösterenlerden biri de ruhban ve papanın yazmanı Francesco Poggio (1380-1459) olmuştur, bu kişi de geriye, 14'ü evlilik dışı olmak üzere kendisince tanınan en az 18 çocuk bırakmıştır.

Hümanistlerin cinsellik alanındaki cüretkarlığı dinsel alandaki pervasızlığına benziyordu. Başlangıçta pagan inançsızlık henüz kilise cüppesi içinde boy gösteriyordu, ama giderek açık açık teşhir edilmeye başladı ve şayet Reformasyon bu gelişmeyi durdurmamış olsaydı tamamen ve her yerde ateizme (halk kitlesinin değil, hümanistlerin ateizmine) yol açacaktı.

Hümanistlerden Floransalı Luigi Pulci (1432-1484) en cüretkar hür fikirlilerden biriydi. Hıristiyan şövalyeleri maskara eden "Morgante" adlı gülünç kahramanlık şiirinin bir yerinde Katolik inancına bağlılığı da alaya alıyordu: "Siyah renge artık mavi kadar inanmıyorum, ama haşlanmış ve kızartılmış iğdiş besili horoza elbette; ara sıra tereyağına, biraya da ve hiçbiri yoksa şıraya, ama tatlıdan çok kekremsi olanına, fakat özellikle de iyi şaraba; evet, kanım odur ki, iyi şaraba inanan selametini bulur. Pastaya ve turtaya inanıyorum; kadın anasını, erkek oğlunu yiyor; ama gerçek paternoster (bir dua-ç) ciğer sote'dir ve bu üç, iki ve bir olabilirdi". Bunları yazan yüksek bir devlet memuru ve Lorenzo de Medici'nin dostuydu; o ne savcının kovuşturmasına maruz kaldı ne de kilise tarafından aforoz edildi.

2. Paganlık ve Protestanlık

İster gemlenmiş ister cüretkar olsun kilisenin suistimaline karşı bütün hümanistler kararlı şekilde mücadele ediyordu, saldırılarının ve alaylarının seçme hedefi özellikle keşişlerdi.

Ancak bu saldırılar ne kadar şiddetli olursa olsun belirli bir noktaya gelince kesiliyordu. Olguların mantığı hümanistlere düşünmenin mantıksızlığını zorla kabul ettiriyordu.

Latin ülkelerinde, özellikle İtalya'da egemen, sömüren sınıfların papalık iktidarının idamesinden büyük çıkarları olduğunu bir önceki bölümde görmüştük.

Latin ülkelerindeki yeni toplumsal güçlerin ideologları, bu

papalıktan yana zihniyeti, sistemlerine ister uysun ister uymasın, ifade etmek zorundaydılar. Gerçekten bütün hümanistler -istisnasız en önde gelenleri de- kilise kurumlarına değil, üyelerinin kişiliklerine ve içlerini dolduran ruha saldırıyordu. Kilisenin o güne kadar süren biçimleri korunmalı, ama onlara başka bir içerik kazandırılmalıydı. Kilise her şeyi kapsayan ve kadiri mutlak bir kurum olarak kalmalıydı, ama bu hümanist bir kilise, hümanistler onun rahipleri (ve çok iyi gelir getiren makamlarının sahipleri), papa da hümanistlerin başı olmalıydı. Böyle bir papa hümanistler vasıtasıyla krallara ve halklara hükmetmeli, onları hümanist hedeflere hizmet eder hale getirmeliydi.

Kanımca Rabelais, Thelemit'lerin ideal manastırıyla bu konuda bize iyi bir örnek sunmaktadır. "*Gargantua*" adlı eserinde 52. bölümden 57. bölüme kadar fantastik bir Thelema manastırı betimler, burası tamamen hümanistlerin düşündüğü gibi kurulmuş ve düzenlenmiştir. Sanırım manastırın betimlenişinin temelinde More'un "Utopia"sındaki gibi ciddi bir eğilim yatmaktadır. Bu bize, hümanistlerin kiliseyi hangi tarz ve şekilde reforme etmek istediklerini göstermektedir. Kitlelerin kilise tarafından sömürülmesi devam etmeliydi -Thelema manastırını da sömürü olmadan düşünmek mümkün değildir-, ama keşişlerin yerini hümanistler, çileci tarikat kurallarının yerini de haz ve bilimin özgürlüğü almalıydı. "*Gargantua*"daki bu konuyla ilgili bölüm hümanizmi ve More'un döneminde reform düşüncelerinin hangi tarz ve şekilde açıklandığını olağanüstü bir şekilde tanımlamaktadır.

Hümanizmin doğduğu ülke İtalya'nın özgün konumu hümanizmi papadan yana davranmaya itiyordu, bu davranış yalnız kendi teorik temelleriyle değil, üstelik Latin ülkeleri dışında canlılık kazandırmak istediği toplumsal güçlerin ihtiyaçlarıyla da çelişkiye düşüyordu. İtalya'nın üstün konumu sona erer ermez Hümanizm bu çelişkiden dolayı yok oldu.

Hümanizm İtalya'da reel çıkarlara denk düşüyordu. Cermen ülkelerinde ise durum böyle değildi. Bu ülkelerde Hümanizm toprağa kök salamayan ekzotik bir bitkiydi ve öyle kaldı. Bu yüzden Alman Hümanizminin, tüm bilimlerin ve sanatın geldiği İtalya ile vakit geçirmeden sıkı bir bağ kurması gerekiyordu. Bu

bağ devam ettiği müddetçe hümanistler özellikle Almanya'da hüküm süren kuzeyli barbarları dize getirmeyi, egemen sınıfları kendilerinden yana çekmeyi umabiliyordu. Bu ülkelerin Roma'dan ayrılması, hümanistlerin amaçlarına ulaşamaması ve barbarlığın uygarlığa karşı zafer kazanması anlamına geliyordu. Böylece hümanistler Reformasyona direndiler ve Katolik olarak kaldılar, çünkü Katolikler, yeni bilimlerin ve sanatın amansız muhalifleri olan Protestanlardan daha yüksek bir gelişme aşamasında bulunuyordu.

Bu durum sadece kuzeyli Reformasyoncular için söz konusu değildir. İtalya'da da Reformasyon denemelerine yarı köylüleşmiş alt kademelerdeki ruhbanlar başlamıştır. Örneğin Savonarola vaazlarından birinde şöyle diyordu: "Platon ile Aristoteles'in başardığı tek iyi şey, dinsizlere karşı kullanılabilecek pek çok argüman öne sürmüş olmalarıdır. Onlar ve diğer filozoflar yine de cehennemi boylamıştır. Yaşlı bir kadın inanç konusunda Platon'dan çok daha bilgilidir. Şayet yararlı gibi görünen kitaplar yok edilseydi inananlar için iyi olurdu. Henüz bu kadar çok kitap, bu kadar çok rasyonellik ve tartışma mevcut değilken inanç o günden bugüne katettiği mesafeden çok daha hızlı yol alıyordu". Luther'in "orospu akıl"a karşı sarfettiği acı sözleri hatırlamamak elde mi? Dindar Savonarola, ta ki kilise tarafından faaliyetleri durdurulana ve dinsiz diye idam edilene kadar Boccaccio'nun "*Dekameron*"undan yüzlercesini yaktırmıştı. Aydınlara hitap edenler inançsızlar değil dindarlardı, bunlar kitlelere seslenerek papalık vasıtasıyla sürdürülen sömürüyü tehlikeye düşürüyorlardı ve bu yüzden yakılarak öldürülüyorlardı. Buna karşılık kiliseyi ve inancı acımasızca alaya alan Rabelais gibi inançsızlar, piskoposlar ve papalar tarafından korunuyor, hatta genellikle teşvik ediliyordu. Papaların Katolik fanatizmi bir inanç fanatizmi değildi, kiliseye özgü biçimlere girmiş bir tamahkarlık fanatizmiydi.

Ne var ki, Almanya ile İngiltere'nin bilge ideologları, tehdit altındaki uygarlığı kurtarmak için Katoliklerin yanında yer aldıkları zaman bir noktayı unutuyorlardı: Bu Katolik kültürün, İtalya'da bilim ve sanatın ulaştığı yüksek düzeyin, papaların önem ve yüceliğinin temelinde halk kitlelerinin cahilliğinin ve

sömürülüşünün, tüm Almanya'nın cahilliğinin ve sömürülüşünün yattığını; papaların İtalya'da bilim ve sanatı teşvik etmek için Almanya'yı yoksul ve cahil bırakmak zorunda olduğunu; bu durumun, kendilerine bağlı olduğu sürece papalar tarafından yapay şekilde sürdürülen, Reformasyon'da Katolik kültürü ezmiş bir barbarlık olduğunu; tarihsel durumun, ancak Alman barbarlığının Latin kültürünü alt ederek Almanya'yı barbarlıktan kurtarma, ekonomik ve manevi gelişmesini olanaklı kılma yolunu açabilecek hale gelmiş olduğunu unutuyorlardı.

Ama hümanistler, Reformasyon'un geçici olarak kuzey ülkelerine verdiği zararın, bilim ve sanatı da olumsuz yönde etkileyeceğini düşünüyordu. Katolisizme katılma nedenine bir başka neden daha ekleniyordu: Reformasyoncular halk kitlelerine, tüm halka sesleniyordu. Değişik Reformasyon ülkelerinde papalığa karşı tüm halk tek bir sınıf, sömürülenler sınıfını oluşturuyordu - Ancak Reformasyon ülkeleri (Reformasyonu kendine özgü olan İngiltere dışında) özellikle ekonomik yönden geri kalmış ülkelerdi, buralarda mutlakiyetçilik Latin ülkelerindeki gibi henüz o kadar güçlü değildi, üstelik köylüler ve şövalyeler önemli bir güç oluşturuyor, kendilerine güveniyorlardı. Sonuç olarak Reformasyondan çıkarı en fazla olanlar hükümdarlarla para babalarıydı, ama Reformasyon yine de bir halk hareketiyle, tüm halkın papaların sömürüsüne karşı tek vücut halinde baş kaldırmasıyla başladı, bu başkaldırı papalık egemenliğinin yıkılmasıyla elbette durmadı, halkın değişik sınıfları arasında kanlı mücadelelere yol açtı, bu mücadeleler halkın gücünü tüketti ve monarşik mutlakiyetçiliğin zaferini hazırladı.

Hümanistlere göre halk hareketi tüyler ürpertici bir şeydi. Hükümdarın yönetiminden farklı bir devlet yönetimi, devlet üzerinde hükümdarın otoritesi yerine başka bir otoritenin kurulması hümanistlere tamamen ters geliyordu. Halkın ihtiyaçlarına ve eğilimlerine genel olarak fazla anlayış göstermiyor, pek çoğu ilgi de duymuyordu. İçsavaşın tüm dehşetini meydana vuran bir harekete nefretle yukarıdan bakıyorlardı.

Hümanistlerin bu durum ve koşullarda birçok Cermen ülkesinde Katolisizmden yana yer alarak halkla çelişkiye düşmelerini, Reformasyoncular tarafından dönekler diye hakarete uğrama-

ını, halk arasında icraatlarından hiçbir iz bırakmadan etkilerini kaybetmelerini ve sonuçta ortadan kaybolmalarını açıklamak kolaydır. Hümanizm Reformasyon tarafından İtalya'da da ölümcül bir darbe yemiştir. Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan'a giden deniz yolu çoktan keşfedilmişti, Süveyş kanalının açılmasına kadar Hindistan'ı Avrupa ile birleştirecek olan yeni ticaret yolları çoktan katedilmişti; ticaret Akdeniz'in kıyı ülkelerinden Atlantik Okyanusu'nun kıyı ülkelerine taşınmıştı. Aynı zamanda Cermen ülkeleri de papalığa karşı ayaklanıyordu: Yıllar yılı Alpler üzerinden Roma'ya akan muazzam meblağların arkası kesiliyordu. İtalya'nın zenginliklerinin kaynağı kuruyor ve böylece manevi üstünlüğü de sona eriyordu. Hümanizmin maddi temelleri ticaret ve sömürüydü, bunların kalkmasıyla birlikte Hümanizm de ortadan kayboldu.

Ama iz bırakmadan değil. Savundukları tezler Cizvitlik adı altında yeniden doğuyordu. Cizvitlik, entelektüel yönden bir parça yozlaşmış, manevi bağımsızlığı elinden alınmış, kiliseye hizmet etmeye zorlanmış ve katı örgütlenmiş Hümanizmdir. Cizvitliğin Hümanizme karşı tutumu, imparatorlar dönemi Hıristiyanlığının yeni-Platonculuğa karşı tutumuna benzer. Cizvitlik Katolik kilisesinin, Hümanizmi hükmü altına alarak, modernleşerek ve o güne kadarki feodal zeminin aksine Onaltıncı yüzyıldan Onsekizinci yüzyıla kadar topluma egemen olan ilkeleri kendine temel alarak girdiği yeni biçimin adıydı. Cizvitlik reforme edilmiş Katolik kilisesinin yeni ekonomik, politik durum ve koşullara en uyan biçimi olduğu için ürkütücü bir güç haline gelmiştir.

Cizvitlik Hümanizmde faaliyet gösteren aynı güçler vasıtasıyla, yani klasik eğitimin üstünlüğü, hükümdarların etki altına alınması, sermayedarların hesaba katılması vasıtasıyla etkide bulunuyordu. Hümanistler gibi Cizvitler de mutlak otoriteye, ama kendileri için çalışan hükümdarlara destek oluyorlardı. Hümanistler gibi şayet işlerine gelmiyorsa hükümdarı ortadan kaldırmayı kendi monarşist zihniyetleriyle uyuşmayan bir davranış saymıyorlardı.

Ancak Cizvitler para konusunda hümanistleri geride bıraktılar. Sadece yeni üretim tarzının çıkarlarını savunmakla kalmadı-

lar, üstelik onu kendi hizmetlerine aldılar. Cizvitler dünyanın her yerine açtıkları şubeleriyle Avrupa'nın en büyük ticaret şirketinin sahibi oldular; misyonerlerden gezici ticari temsilci olarak yararlanılabileceğini ilk defa Cizvitler farketmiştir; örneğin şeker fabrikası gibi kapitalist sanayi işletmelerini deniz aşırı ülkelerde ilk defa onlar kurmuştur.

Yeri gelmişken Paraguay'daki, anti-sosyalist sivri akıllılar tarafından zevkle sosyalist propagandaya karşı bostan korkuluğu olarak kullanılan cizvit devletine değinelim. Paraguay'daki cizvit devleti sosyalizmin nelere yol açacağını gözler önüne serecekti, aslında ise, kapitalist üretim tarzı bu şekilde rahatça gelişmeye devam ettiği zaman doğacak olan ve bizim karşı çıktığımız durumu sezdirmekteydi. Bir devlet ki, burada üretim araçları ve ürünler işçi sınıfının değil, işçi olmayanlar sınıfının -üstelik yabancı kapitalistlerin!- mülkiyetinde bulunmakta ve çalışma yaşamı işçiler tarafından değil, işçi olmayanlar tarafından örgütlenmektedir, şurası muhakkak ki, böyle bir devlet garip bir sosyalizm çeşiti olduğunu açığa vurmaktadır.

3. İnançsızlık ve Boşinanç

Hümanizmin amacı Ortaçağ'a ait dünya görüşünü tamamen yadsıyarak tam anlamıyla bir inançsızlığa ulaşmaktı. Ancak ömrünü dolduran Hümanizm bunun yerine geriye miras olarak Ortaçağ'ın bile görmediği koyulukta bir inanç fanatizmi bırakıyordu ve bu fanatizm sadece Hümanizmin hiç kök salmadığı ülkelerde değil, üstelik kendi yurdu İtalya'da da gözleniyordu.

Bunun nedeni sadece ülkenin ekonomik çöküşü, sadece sömüren İtalyanlar ve sömürünün inanç adı altında kendine bir dayanak bulmasından dolayı tamahkarlık fanatizminin inaç fanatizmi haline gelmesine göz yummuş sömürülen uluslar arasındaki mücadelenin şiddeti değildi. Dinsel yaşamı güçlendirme gerekçesi Hümanizm döneminin sonlarına doğru giderek artan bir şekilde dönemin genel durum ve koşullarına da dayandırılıyordu. Dinin köklerinden biri Hümanizm döneminde bir parça çürümeye başlamış, ikincisi ise o zamanlar dolgun ve bereketli fidanlar sürmüştü.

Dinin entelektüel kökleri, dinsel duygunun ve düşüncenin nedenleri -bu bağlamda dinsel örgütler bizim için söz konusu değildir- insanüstü ve kavranılmaz güçlerin mevcudiyetinden ileri gelmektedir, bu güçler karşısında insanlar çaresizdir, onların etkisini ne yönlendirecek ne hesaplayacak ne de anlayacak durumdadır ve bu güçler insanların varlığı üzerinde onları açıklama ihtiyacını hissettirecek kadar belirleyici bir etkiye sahiptir.

Bu güçler ya doğaldır ya da toplumsal.

Doğal, özgün komünizmde bu sonuncusunun bir işlevi yoktur. Orada ekonomik durum ve koşullar, toplumsal işbirliğine bağımlı oldukları sürece, insanın belirlenimine bağlıdır. İnsan bu ilkel aşamada doğaya daha çok bağımlıdır. Ama o kendini hayvanlar gibi hâlâ doğanın bir parçası olarak hisseder, deyim yerindeyse doğanın göbek bağından henüz ayrılmamıştır, hiçbir şey düşünmeden günü gününe yaşar. Burada dinin pek sözü edilmez.

Teknik ilerlemeyle birlikte insanın içinde yavaş yavaş doğayı kendi iradesine bağımlı kılma ihtiyacı uyanır, kendini doğadan koparır, doğa ondan farklı bir nesne ve bu nesnenin araştırılması da insanın görevi olur. Ancak insanın bu yolda edindiği ilk deneyim doğa karşısında duyduğu acizliktir. İnsanın doğayı kavramasından, yasalarını öğrenmesinden, güçlerini amaçlı şekilde kendine hizmet eder hale getirebilmesinden önce çok uzun bir sürenin geçmesi, uzun tarihsel bir gelişmenin geride kalması gerekiyordu.

Din, insanın doğa üzerinde kafa yormaya başladığı andan doğabilimlerin ortaya çıkışına kadar bir ihtiyaç haline gelir.

Bu ihtiyacın ürettiği dinler, yani doğal dinler tıpkı onları kafalarında yaratan insanlar gibi şen, hayat dolu ve hoşgörülüdür; insanlar doğa olaylarında dehşet verici, şeytani değil, daha çok görkemli, tanrısal bir yan bulur.

Meta üretiminin başlamasıyla birlikte insanın hükmü altında olmayan toplumsal güçler ve böylece dinin ikinci kökü ortaya çıkar. Antikçağ'ın ve Ortaçağ'ın küçük komünlerinde bu kök başlangıçta zayıftır; ekonomik durum ve koşulları bir bakışta görmek kolaydır, mutsuzluk gibi mutluluk da genellikle insanların yaptıklarının ve yapmadıklarının sonucu olarak ortaya çıkar, bu durum insanüstü bir gücün müdahalesi olmadan da açıklana-

bilir. İnsan toplumsal güçlerin varoluşunu farketmeden ve onların karşısındaki acizliğinin bilincine varmadan önce, toplumsal güçler fanteziyi ve aklı esir almadan ve dinin niteliği üzerinde belirleyici etkilerde bulunmadan önce toplumsal fenomenlerin kitlesel fenomenlere dönüşmesi gerekiyordu.

Doğal dinler esas itibariyle yerel niteliktedir; bunları yerinden eden toplumsal dinler ise daha başlangıçta kitlesel dinlerdir, evrensel dinlerdir.

Roma İmparatorluğu böyle bir din için zemin hazırlamıştır. Ancak bu dini yaratan toplumsal olaylar hiç de öyle hayırlı değildi. Kitlesel sefalet, ağır kitlesel hastalıklar, yanı sıra birkaç aşırı zenginin tamahkarlığı ve azameti, nüfusun azalması ve ülkenin gerilemesi -işte bütün bu durum ve koşullarda Hıristiyanlık ortaya çıktı. İnsanları korku ve umutsuzluk, nefret ve hunharlık kapladı, paganlık döneminin şen tanrıları iğrenç şeytanlara dönüştü, evrenin yaratıcısı ve yargıcı karanlık ve acımasız, en küçük suçu sonsuz cehennem azabıyla cezalandırır hale geldi, tüm evren, yutabileceği birilerini arayan doymak bilmez şeytanlarla dolu cehennemin dış avlusu durumuna düştü.

Derken yalın ve doğal Cermen boyları çıkageldi, Hıristiyanlığı kendi yaşam sevinçlerinin ruhuyla ve neşeyle doldurdular. Gerçi tanrıları cinlere ve şeytanlara dönüşmüştü, ama şeytan artık korku saçmıyordu; Ortaçağ'ın şeytanı rahatına düşkün, nüktedan, zararsız bir şeytandı, onunla neşe içinde oynanıyor, cezaya çarptırılmadan alay ediliyordu, kısacası iyi, ahmak bir şeytandı o. Dikenli taçıyla çarmıha gerilmiş İsa geri plana düştü ve bu sevecen kurtarıcı, bu iyi yürekli çoban yanı başında her çeşit sevimlilik ve Almanların kendi kadınlarında takdir ve candan arzu ettikleri zarafetle bezenmiş bir şekilde ideal kadın Meryem Ana kilisenin ve sanatının gözde figürü haline geldi.

Kilise dogmalarını geliştirme çabaları bu "karanlık çağ"da kesintiye uğramış, buna karşılık dinsel törenleri yetkinleştirmeye daha çok gayret edilmiştir. İlk yüzyılın Hıristiyanları kanlı fantezilerini, din uğruna şehit düşenlerin tüyler ürpertici ölüm tarzlarını zevkle seyretmeye kadar vardırmıştı; şimdi şehitleri anma günü bir sevinç ve neşe gününe dönüştü, içki alemi için bir vesile haline geldi.

Bizim liberal tarihçilerimize göre -şayet birer "hür fikirli" iseler- din sadece "aydınlanma" eksikliğinin sonucudur. Dinin toplumsal temellerinin sözünü bile duymak istemiyorlar. Görüşleri doğru olsaydı o zaman Hümanizmin halk arasında çok elverişli bir zemin bulması gerekirdi, hele özellikle Almanlar arasında ve hümanist "aydınlanma" ne kadar artarsa kitle aydınlanmasının da aynı oranda artması gerekirdi. Oysa bunun yerine garip bir fenomenle karşılaşırız, hümanistler hür fikirli oldukça halk dini daha önceki niteliğini kaybediyor ve Roma imparatorları dönemindeki Hıristiyanlığın karakterini alıyordu. Bu durum sadece o zamanki ekonomik devrim göz önüne alınırsa açıklanabilir.

Meta üretimi ile ticaretin doğabilime elbette yararı dokunuyordu, öte yandan doğabilim vasıtasıyla meta üretimi ile ticaret tekrar teşvik ediliyordu. Doğuyla ilişkiler sadece metaları değil, üstelik bu çok eski kültür dünyasının bilgilerini de batıya getiriyordu. Ama bu bilgilerin din üzerinde henüz çok az etkisi vardı.

Hümanizm esas itibariyle klasik edebiyatı, Attika edebiyatını örnek alarak gelişiyordu; bu edebiyatta doğabilimin işine yarayacak pek fazla bir şey yoktu. Doğa yasalarını sistemli şekilde araştırmak, böylece onaltıncı ve onyedinci yüzyılların önemli bilimsel keşiflerine yol açmak üzere anatomi, kimya, astronomi gibi bize en başta Arapların tanıttığı bilim alanlarına hümanist eğitimli çok az bilge dikkatini veriyordu. Doğabilimle uğraşanların büyük çoğunluğu bunu, yeni üretim tarzının niteliğine uygun olarak buradan doğrudan doğruya pratik, kişisel bir yarar sağlamak için yapıyordu. Bu konuda geleneksel bilgiler yeterli olmadığı zaman, olgularla değil, eski yazarlardan yapılan birkaç alıntıyla gerekçelendirilmesi yeterli olan spekülasyonlara ve varsayımlara başvuruluyordu.

İnsan ve hayvan bedenini, onun işlevlerini araştırmak yerine insanları sağlığına kavuşturmak için kimi formülleri ve ilaçları ele geçirmeye çalışılıyordu. Anatomi yavaş gelişiyordu, buna karşılık tıp alanında gözboyamacılık ve şarlatanlık müthiş bir hızla artıyordu. Bir yanda halk kitlelerinin büyük kentlerde toplanması ve lüks, diğer yanda proletaryanın çoğalması ve doğuyla ticaret -işte bütün bu durum ve koşullar salgın hastalıklarla diğer

hastalıklara zemin hazırlıyordu. Kapitalist üretim tarzıyla birlikte Avrupa'da, doğudan gelen veba (ondördüncü yüzyıldan bu yana), frengi (onbeşinci yüzyılın sonundan bu yana) ve konyak düşkünlüğü yayılıyordu. Araplar konyağı çok önceden beri tanıyordu, Fransa'da onikinci yüzyıldan bu yana ilaç olarak kullanılmıştı, ama daha 1493 yılında kaleme alınmış bir şiir içki şeytanının neden olduğu felaketten yakınıyordu (Wachsmuth *Avrupa Törelerinin Tarihi*, Leipzig 1837, 4. cilt, s. 280).

Tıp gibi kimya için de çok iş vardı. Kimya cisimleri öğelerine ayırma, öğelerini bir araya getirme sanatını biliyordu, bu durumda o zamanlar her şeyin çevresinde döndüğü metali, yani altını üretmek için kimyadan yararlanmaktan daha akla yakın bir şey var mıydı? Kimya altın elde etmek üzere kötüye kullanıldı.

Astronomi bilimi Hümanizm ve Reformasyon çağının aydınları arasında hızla yaygınlaştı. Denizcilik bilgisinde kendine olağanüstü pratik bir uygulama alanı buldu. Astronomi olmadan deniz aşırı ticaret mümkün değildi, bu yüzden büyük bir şevkle geliştirildi. Geçmişten devralınan astronomi yasaları o zamanlar geniş çevrelerce bilinen hemen hemen biricik doğa yasalarıydı; ama onlar da kısa süre sonra aydınlanmaya değil, sömürüye ve boşinanca hizmet etmek zorunda kaldı. Yıldızların yörüngeleri hesaplanabildiği ve yeryüzünü etkiledikleri sezilmeye başlandığı için yıldızlardan dünyevi yazgı hakkında kehanette bulunma denemesine girişildi. İnsanlar gelecekleri belirsizleştikçe daha büyük bir hırsla yıldızları araştırmaya çalıştı. Hiçbir şeyin gökyüzünden daha sağlam gibi görünmediği devrimci dönemde yıldızlar insanların avuntusuydu. Ne var ki sonuçta gökyüzü de devrime uğradı.

Müneccimlik, simyacılık, şarlatanlık -işte bunlar Avrupa'da Ortaçağ'dan bu yana başlangıçta kitlelerin ve aydınlardan bir çoğunun da tanıdığı doğabilim biçimleriydi. Bu çeşit "doğabilimler" dine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracak durumda değildi. Hümanistlerin inançsızlığı gerçekten büyük ölçüde sırf mevcut inanca karşı muhalefetten ya da doğadaki bağlamların bilimsel bir açıdan kavranmasına ilgisiz kalmaktan kaynaklanıyordu. Hümanistlerin büyük çoğunluğu eskiden kalma inancın yerini ge-

nellikle astrolojiden ve hurafeden öteye gitmeyen başka bir inançla değiştiriyordu.

Böylece doğabilimler tarafından dinin köklerinden birine hemen hemen hiç dokunulmazken, diğeri ekonomik gelişme vasıtasıyla daha çok güçlendiriliyordu.

Alt katmanlardaki halk kitlelerinin dayanakları, özellikle Ortaçağ'ın fırtınalarını atlatmalarını sağlayan sınırlı kooperatifler kayboluyordu. Feodal dönemdekinden çok daha şiddetli sınıf mücadeleleri baş gösterdi. Feodal dönemdeki mücadelelerde genellikle hakların ve ödevlerin azaltılıp çoğaltılması söz konusu olmuştu, şimdi ise yükselmeye çalışan sınıflarla yok olmaya yüz tutan sınıflar arasında bir ölüm kalım mücadelesi başlıyordu. Köylülerin proleterleşmesi ve üzerindeki baskılar, sefalet ve serserilik artıyordu. Kötü davranılan sınıfları sakin ve tehlikesiz hale getirme çabaları giderek daha kanlı ve acımasız biçimlere giriyor, eziyet altındakilerin boyunduruktan kurtulmak için ihtilaçlı çırpınışları giderek daha kanlı ve acımasız hale geliyordu. Nefret, korku, umutsuzluk kulübelerden ve saraylardan eksik olmuyordu; herkes yarından korkuyor, dünden yakınıyor ve bugünle boğuşuyordu. Savaş bir meslek, insan kıyımı da bir zanaat oldu, terhis edilmiş asker barışta da ihtiyaç nedeniyle savaşın alışkanlıklarını, yani insanları tehdit ederek vahşi bir hayvan gibi kovalama alışkanlığını sürdürmek zorunda kalıyordu. Aynı zamanda veba ve frengi kılığına girmiş azrail tüm Avrupa'yı boydan boya arşınlıyordu. Güvensizlik, umutsuzluk, sefalet ve karşı koyulmaz toplumsal güçlerden, sınırlı kooperatiflerin dar çerçevesi içinde faaliyet göstermeyen, tersine ulusal ve uluslararası felaketlerin yıkıcı ağırlığıyla birlikte ortaya çıkan güçlerden duyulan korku her yeri sardı.

Bu durumun etkisi altında din ihtiyacı, daha iyi bir öte dünya özlemi, genel umutsuzluğa bir son verebilecek gibi görünen kadiri mutlak bir tanrıyı tasvip etme arzusu arttı. Ama aynı zamanda dinin cana yakın, neşeli özelliği kayboldu, en karanlık, en acımasız yanı ortaya çıktı. Şeytan yine her yerde insanlara görünüyordu, insanların fantezisi şeytanı elden geldiğince korkunç bir biçimde betimlemekle meşguldü. Yaşayanlara karşı cehennemi şeytani acımasızlığıyla yeryüzünde gerçekleştirmek için büyük

bir zevkle tüyler ürperten cehennem azabını icat ettiler. Aynı zamanda dilencilere ve serserilere karşı gözdağı veren acımasız yasalar çıkarılırken cadı avı ve cadıların yakılması da yeni bir durum olarak ortaya çıktı.

Kitlelerin ruh halindeki bu değişiklik yavaş yavaş hazırlanmıştı; bu değişikliği ilk olarak Reformasyon tamamen eyleme dönüştürmüştür. Reformasyon sadece eski halk dini geleneğini yıkmakla kalmadı, o güne kadar hâlâ kor halinde gizlice yanmaya devam eden tüm sınıf çelişkilerini bir defada alevlendirdi ve böylelikle sermaye birikiminin başlangıç dönemine ait, biraz önce betimlenen tüm eğilimleri uyandırıp ortaya çıkardı. Boşinanç, taassup, acımasızlık ve kana susamışlık son derece arttı. Köylüler Savaşı'ndan Vestfalya Barış Antlaşması'na kadar (1525-1648) Avrupa, her türlü sınırlamadan kurtulmuş olanları barındıran bir tımarhaneye benziyordu.

Bugün din diye tanıdığımız hem değişik Protestan mezhepleri hem de cizvit, Trento* katolisizmi bu yüzyıl içinde biçimlenmiştir. Feodal dönemin eski Katolisizmi -kastettiğimiz papalarınki değil, halkın tatbik ettiği Katolisizmdir- ortadan kayboldu, arasıra ücra bir dağ köyünde Cermenleştirilmiş Hıristiyanlığın güleryüzlülüğünden ve yaşama sevincinden kalma zayıf anılara rastlanmaktadır.

Onsekizinci yüzyılın aydınlanmacıları en tehlikeli düşman olarak, karşılarında en büyük engel olarak, bir yanda kendileri ve halk, diğer yanda krallık arasına girmiş olan yeni dini buldular. Aydınlanma bu yeni dine karşı mücadele sırasında gelişti. Aydınlanma felsefesinin izinde giden tarihçiler bütün dinleri ve yüzyılların Hıristiyanlığını bu din örneğine göre tasarlamıştır. Hıristiyanlığın başlangıçtaki niteliğiyle Reformasyon dönemi Hıristiyanlığının niteliği göze çarpan bir benzerlik gösterdiği zaman, Ortaçağ'ın Cermen-Katolik halk dinini kolaylıkla yanlış anlamışlar ve Ortaçağ'da bu ikisi arasında yer alan halk dini

* Trento Ruhbanlar Meclisi: Kuzey İtalya'nın Trento kentinde üç kez (1545-63) toplanan genel ruhbanlar meclisi inanç sorunları konusunda aldığı kararları uzun tartışmalar (decreta) ya da kısa önermeler (canones) halinde formüle etmiştir-ç.

hakkında, özellikle onun en aydın ve şen bir şekilde geliştiği dönem hakkında bilgileri oldukça kısıtlı kalmıştır.

Ancak bu hata üzerinde ısrar edilirse Ortaçağ hakkında tamamen yanlış bir yargıya varılır. Bu durum özel olarak -ki açıklamalarımızın nedeni budur- Thomas More'un da yanlış anlaşılmasına yol açar. Voltaire bu hatayı işlemiştir. Ona göre More, inatla Katolisizme bağlı kaldığı için, darkafalı, fanatik bir barbardır.

More Katolisizm uğruna şehit düşmüştür. Onu anlamak için bağlı olduğu Katolisizm çeşitini iyi tanımamız gerekir. Bu yüzden eski, feodal halk Katolisizminin modern cizvit Katolisizminden ne kadar farklı olduğu her zaman göz önünde bulundurulmalıdır. More Katolik kaldığı sürece feodal halk Katolisizminin son temsilcilerinden biriydi, ikiyüzlü değildi, şikayet etmiyordu, gözboyayıcı ve sinsi değildi, tersine sözcüğün tam anlamıyla bir erkekti.

More'un gelişmesine zemin oluşturan tarihsel durumu genel hatlarıyla gördük, şimdi de faaliyette bulunduğu özel durum ve koşullar içinde kendisiyle tanışalım.

İKİNCİ BÖLÜM
THOMAS MORE

THOMAS MORE BİYOGRAFİLERİNİN YAZARLARI

1. William Roper

İlk modern sosyalistin yaşam öyküsünü anlatmak isteyen bir kimsenin malzeme azlığından yakınmasına gerçekten de bir neden yoktur. Uzun bir dizi oluşturan öncellerinin çalışmalarından yararlanabilir. Ama bugüne kadar yazılmış More biyografilerinden neredeyse tamamının bir parça, hatta ara sıra çok fazla günlük koktuğunu hemen görecektir: Ancak bu koku, iyilikbilir kuşakların kanısına göre insanlığın gelişmesini özellikle teşvik etmiş kişilere sunulan bir günlükten gelmiyordu, tersine azizlerini kurban ederken inananların zihinlerini bulandırmak için Katolik kilisesinin kullandığı günlüğün kokusuydu.

More papalıkla gözü önünde gelişen Protestanlık arasındaki büyük mücadelede yerini almıştı; papalığın yanını tutuyordu ve inancı uğruna öldü. Katolisizm Reformasyondan bu yana bu kadar çok sayıda büyük düşünüre sahip olmamıştı, öyle ki ünlü hümanistin üzerinde bile hak talep etmeyebilirdi. More katolisizm uğruna şehit, bir aziz, ama kısa süre öncesine kadar sadece yarı resmi bir aziz oldu. Ancak 1886'da resmen aziz ilan edildi. Buna karşın ölümünden sonra dindarlar onu hep bir aziz olarak ululamıştır, ama bu durum ona ya da en azından biyografisine zarar vermiştir.

More 1535 yılında öldü. İlk biyografisi yaklaşık yirmi yıl sonra (olasılıkla 1557'de) damadı Katolik William Roper tarafından kaleme alındı eser More'u haklı göstermek için, VIII. Henry'nin kızı "kanlı" Marie'nin hüküm sürdüğü, kiliselerin ayrılmasına karşı Katoliklerin bu monarşiye yol açan çok sert bir

tepki gösterdiği bir dönemde yazılmıştı. Yazarın bu koşullarda tarafsız kalmasını beklemek zordur. Ancak Roper, görebildiğimiz kadarıyla, en azından dönemin koşullarınca kendisinde uyandırılan More'u bir aziz gibi gösterme hevesine direnerek tarafsızlığını korumayı başarmıştı. Yalın ve gösterişsiz, heyecansız, hatta yavan, ama tamamen samimi bir şekilde söylenceleri değil, sadece gerçekleri aktarmaktadır; Roper anlattıklarını belgeleyecek durumdaydı. Eserinin giriş tümcelerinde bunu bize kendisi söylemektedir: "Ben, William Roper, More'un (buna hiç de layık olmayan) damadı, en büyük kızının* kocası, onun evinde aralıksız on altı yıl boyunca yaşadığım için kendisi ve faaliyetleri hakkında benden daha çok bilgisi olan kimseyi tanımıyorum".

Roper, More'un yaşamı konusunda en önemli ve güvenilir kaynaktır. Ne var ki, kendisini güvenilir yapan özellikleri More hakkında oldukça sınırlı bilgiler edinmemize neden olmaktadır. Yavanlığı aşırı coşkuya kapılmasına ve kahramanını insan üstü bir varlık gibi biçimlendirmesine engel olmuştur; ama More'un önemini kavramasına ve onu önemli kılan tipik olguları aktarmasına da engel olmuştur. Roper'in anlattıklarından büyük bir bölümünü doğru diye kabul edebiliriz; en azından biz onda önemli bir yanılgıya rastlamadık. Sadece, More biyografilerini ilk defa kaleme alan yazarlar gibi, zaman sıralamasıyla arası pek iyi değildir. Olaylar hiç tarih verilmeden birbirine karıştırılmıştır, hatta More'un doğduğu yılı bile bize söylemez. Ama anlattıklarının da büyük bölümü doğrudur, öte yandan bilmek istediğimiz her şeyi de anlatmaz. Sırf Roper'in biyografisine muhtaç olsaydık, örneğin More'un "Utopia"yı yazdığını bile bilmeyecektik. Buna karşılık More'un yargılanışı Roper tarafından çok ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır**.

* Margarete; Roper'le 1521 yılında evlendi, ölümünden 33 yıl sonra 1577'de Roper de öldü.

** Eseri şu başlığı taşıyor: *The Life of Sir Thomas More*, yazan oğlu Law William Roper. Kitabın kapağında bir haç ve haçın çevresinde şu sözler yer alır: In hoc signo vinces (bu işaret altında kazanacaksın). Utopia'nın "Pitt-Press-Series" (Cambridge 1885)'den çıkan İngilizce nüshasına bu biyografinin 1716 Hearnes basımının bir kopyası eklenmiştir.

2. Stapleton

More'un biyografisini yazmaya başlayanlardan biri de Canterbury katedralinin başdiyakoz'u Nicholas Harpsfield olmuştur, o da aynı şekilde "kanlı Marie" döneminde, ama Roper'den sonra eserini kaleme almış, ne ki kitap hiçbir zaman yayımlanmamıştır. Eserin bir kopyasını bir cizvit rahibinden ödünç alan Bridgett, Harpsfield'in Roper'den başka sadece More'un eserlerinden yararlandığını ve önemli sayılacak yeni bilgiler içermediğini bildirmektedir.

Başdiyakoz'u bir İspanyol Dominiken* rahibi, Ludovicus Pacaeus izlemiş, ama o da 1560 ile 1570 yılları arasında yazdığı eserini tamamlayamadan ölmüştür. Bu hususta kaybımız pek fazla değildir. O zamanlar bir İspanyol Dominiken rahibinin bir İngiliz hümanist hakkında ne kadar bilgisi olabilirdi ki! Her halde iyi niyetli bir laf ebeliğinden fazla değil.

Bu iki ruhban aziz Thomas More'un şehitliğini göklere çıkaran Katolik rahiplerden uzun bir dizinin başlangıcını oluşturuyordu. Bunlar arasından en göze çarpanı ve zaman bakımından, biraz önce adlarını saydığımız ikisini bir yana bırakırsak, ilk olanı More'un öldüğü 1535 yılında ve aynı ayda Sussex'te dünyaya gelen Thomas Stapleton'dur. Katolik bir rahip olan Stapleton "kanlı Marie" döneminde Chichester'de kanonikus** makamına getirildi, Kraliçe Elisabeth Katolikleri kovuşturmaya başladığı zaman İngiltere'yi terketti ve 1588 yılında öldüğü Douai kentinde teoloji profesörü oldu. Aynı yıl içinde Douai'de üç Thomas'lar adlı biyografisi yayımlandı: Havari Thomas, aziz Thomas Becket ve Thomas More***. Mo-

* Aziz Dominikus tarafından 1216 yılında Toulouse kentinde kurulan ve mülk edinmeyi reddeden mezhep-ç.

** Belirli bir kurala göre yaşayan tarikat topluluğunun üyesi-ç.

*** Biz bu eserin 1612 tarihli Köln basımından yararlandık: Tres Thomae, seu res gestae S. Thomae Apostoli, S. Thomae, Archiepiscopi Cantauriensis et Martyris, Thomae Mori, Angliae quondam cancellarii. Autore Thoma Stepletono. Coloniae Agrippinae 1612, 382 sayfa (başrahip "Hermanno Mayero"ya ithaf edilmiştir). Bu biyografinin, A. Martin tarafından temin edilmiş, Audin'in notlarını ve yorumlarını (bunlardan en iyileri Rudhart'un "Morus" adlı kitabından alınmıştır) içeren kötü bir Fransızca çevirisi de mevcuttur: Histoire de Thomas More, par Stapleton, Paris 1849.

re'un biyografisi (vita et illustre martyrium Thomae Mori) kitabın üçte ikisini tutmaktadır; kitap "yüce tanrıya hürmet ve okuru irşat etmek için" yazılmıştır. Gerçekten de bu bir tarih kitabı değil, bir irşat kitabıdır ve niteliğiyle kutsal kitaba çok benzemektedir. Kutsal kitabı yazan havariler gibi Stapleton da önceli Roper'e benzer şekilde tarih belirtmekten özenle kaçınır. Bunun yerine araya hiçbir şey ifade etmeyen sözcükler katar: "Bu dönemde", "bunun üzerine", "daha sonra" vs. şayet tarihsel bir gelişmeden söz edilmeyecekse, onun yerine yamalı bohça gibi anekdotlar, söylenceler, mucize öyküleri (ki bunların bir bölümü More'u değil, diğer "dindar kişileri" ilgilendirmektedir) anlatılacaksa tarih belirtmeye ne gerek var!

Burada More efsanesinin gelişimi de açık seçik izlenebilmektedir. Daha önce Roper de mucize öyküleri anlatmıştı. Ama yakından bakıldığında bu öyküler mucize niteliğini kaybetmekte ve çok yavanlaşmaktadır. Anlatılan olayların gerçekten vuku bulduğunu gönül rahatlığıyla kabul edebiliriz.

Örneğin bize şunları anlatır (s. XVIII, XIX): Tanrı More'a, erdeminden ve tanrı korkusundan dolayı belirgin bir mucize vasıtasıyla özel bir teveccüh göstermiştir. Roger'in karısı Margarete ağır bir terli-humma hastalığına (sweating sickness) yakalanmıştı. Hekimler umudu kesmişti. İyi sonuç verecek başka bir ilaç bilmiyorlardı. Bunun üzerine More ibadet odasına giderek vecd içinde tanrıya dua etti. İşe bakın ki tanrı duasını duydu ve tenkiyenin iyi gelebileceğini aklına getirecek şekilde onu aydınlattı. More tanrı ilhamını hemen hekimlere bildirdi, onlar da hastayı kurtaracak tek çarenin bu olduğunu itiraf ettiler ve daha önce bunu niye akıl etmediklerine şaştılar. Tedavi uygulandı ve Margarete iyileşti.

Bu tür basit mucizeler sayın teoloji profesörüne yetmiyordu. Hizmetçi dedikodularına ve benzeri otoritelere dayanarak bir dizi mucizevi olayı, önbelirtiyi, rüyayı ve benzer şeyleri bir araya getirdi, Roper'in kaleme aldığı biyografiden bu yana More'un anısı bunlarla zenginleşmiş oluyordu. Stepleton'un yararlandığı kaynaklara uygun olarak bu öyküler son derece basmakalıp, gülünç ve abestir, bunların yazar açısından tek iyiliği, kimsenin onu bu öykülerin mucidi saymamasıdır. En azından onaltıncı

yüzyıl Katolik teolojisine duyduğumuz saygıdan dolayı onun daha ustalıklı öyküler uyduracağını kabul etmekten yanayız.

Örneğin şu "mucize" ne kadar gülünçtür: More'un ölümünden sonra Margarete onun tüm parasını, babasının ruhuna dua etsinler diye, yoksullara dağıtır. Cenazesini gömmek istediği zaman bir kefen satın alacak parası bile kalmamıştır artık. Kimse ne yapmak gerektiğini bilmez. Sonuçta hizmetçilerden biri, bayan Harris, yakındaki bir manifaturacıya gitmeye ve kendisine veresiye bir kefenlik kumaş verip veremeyeceğini sormaya karar verir. Ne de büyük bir haz duygusu! Dükkana geldiğinde cüzdanında ne bir kuruş fazla ne de eksik tam bir kefen tutarı kadar para bulur! Stepleton'un dayandığı, bu para mucizesini anlatan otorite Margarete'nin hizmetçilerinden Dorothea Colly'dir. Roper'in de bu konuda en ufak bir imada bulunmayışı Stapleton'u hiç rahatsız etmemiştir.

Her şeye karşın Stapleton, Roper'den sonra More biyografilerinin yazarları için en önemli kaynaktır. More'un edebi çalışmalarının ayrıntılarına girerek Roper'i tamamlamış ve özellikle More'un ve çağdaşlarımn mektuplarından oluşan, yazarın görüş açısını paylaşmasa da değerini koruyan zengin bir malzemeyi özenle bir araya getirerek çok yararlı olmuştur.

3. Cresacre More ve Diğerleri

Roper ile Stapleton'un yanı sıra More'un yaşamı için ana kaynak olarak sık sık üçüncü bir yazarın adı geçer, bu Katolik bir ruhban olan ve More'la aynı adı taşıyan torununun oğlu Thomas More'dur, 1625 yılında Roma'da ölmüştür, geriye bıraktıkları arasında bir elyazması, büyük dedesinin bir biyografisi bulunmuş ve bu 1627 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Çok aranan, giderek mevcudu kalmayan biyografi bilinmeyen bir kişi tarafından 1726'da yeniden yayımlanmıştır: *The Life of Sir Thomas More, Knight, Lord Chancellor of England under King Henry the Eight and His Majestys Embassadour to the courts of France and Germany.* By his great Grandson Thomas More Esq. Londra 1726. XXXI ve 336 sayfa. Yazardan daha özenli, güvenilir ve makul gibi görünen yayımcının notları nedeniyle bu ba-

sım çok kullanışlıdır. Kitabın Almanca çevirisi 1741 yılında Leipzig'de yayımlanmıştır: Sir Thomas More'un Yaşamı vs. Coleti ve Erasmi biyografilerinin yayımcısı tarafından Almancaya çevrilen kitap Leipzig üniversitesi profesörlerinden Dr. Christian Gottlieb Jöcher'in bir önsözünü içermektedir. En yeni basımı Jos. Hunter'ınkidir: *"The Life of Sir Thomas More, by his great Grandson Cresacre More, with a biographical preface, notes and other illustrations.* Londra 1828. LXIV ve 376 sayfa". Önsözde Hunter doğru bir tespitte bulunur, buna göre İngiltere'de Katolikler kendi devirlerinin tekrar geldiğine inandıkları zaman hep bir More biyografisi yayımlanmıştır: "Kanlı Marie" döneminde Roper'inki, İspanyol armadası 1588'de İngiltere'yi tehdit ettiği zaman Stapleton'unki, I. Charles'ın Fransa'dan Katolik prenses Henriette Marie ile evlenmesinden kısa süre sonra Cresacre More'unki (s. LXII). Ancak Hunter aynı önsözde yazarın, bu biyografide kendisi hakkında verdiği bilgilerden dolayı Thomas olamayacağı, biyografinin en küçük kardeşi Cresacre More'dan kaynaklandığı kanısına vardığını da belirtmektedir. Sözü geçen bilgiler tamamen Cresacre More'a uymaktadır. Demek ki Cresacre'yi eserin yazarı sayabiliriz. Ayrıca bu sorun o kadar önemli değildir, Cresacre de Thomas gibi koyu bir Katolikti.

Adı geçen sonuncu biyografi en çok kullanılanlardan biridir ve gerçekten en iyisi olması gerektiği de düşünülebilir, çünkü yazar büyük dedesinden dinlediklerinin yanı sıra aile arşivinden ve ayrıca neredeyse bütün bir yüzyıla ait tarihsel araştırmaların sonuçlarından da yararlanabilirdi. Aile üyesi olmanın sağladığı bilgileri, olayları daha yüksek bir görüş açısından gözlemleyen tarihçinin uzgörüşüyle birleştirebilirdi. Ne ki bunların hiçbirini göremeyiz. Cresacre More önsözde belirttiği şekilde ve Stapleton gibi kendisini ve de başkalarını irşat etmek için yazdığını söyler; onun için söz konusu gerçeği araştırmak değil, insanların duygularını dokunaklı bir biçimde etkilemekti ve bu yüzden fazla gayret göstermeyi çok gereksiz bulmuştur. Kitabın tamamı Stapleton ile Roper'den utanmazca yapılmış bir çalıntıdır. Bazen birinden, bazen diğerinden yaptığı bu çalıntılar üstelik özenli değil, tamamen baştan savmadır ve yayımcının, Cresacre More'da-

ki her satırı Stapleton ve Roper'inkilerle karşılaştırmaktan kaçınmayarak kanıtladığı gibi çoğu kez ağır hatalar işlemiştir.

Cresacre More'un özgün katkıları, Katoliklerin mucize dedikoduları çevresinde ancak Stapleton'un kitabının yayımlanmasından sonra ortaya çıkan ve bu yüzden teoloji profesörünün eserinde yer almayan eğlendirici birkaç küçük öyküyle sınırlı kalmıştır. Ne var ki bunlar üstelik Stapleton'unkilerden çok daha saçmadır.

Bir örnek verirsek: More'un dişlerinden biri iki kardeşin arasında masanın üstünde durmaktadır, ikisi de bu değerli emaneti ele geçirmeyi arzu etmektedir. Cennetmekan şehidimiz sorunu en basit şekilde çözer: İki kardeşin şaşkın bakışları altında diş birdenbire ikiye bölünür, şimdi masanın üstünde iki diş bulunmaktadır (age. s. 304). Bölünerek sayısı ikiye çıkan kemik, örneğin alt çene gibi, insanlarda ne yazık ki sadece bir tane olan kemik değildi. Yoksa iki alt çeneli bir aziz otuz üç dişli azizden çok daha büyük bir mucize olurdu.

Cresacre More'un kitabının hiçbir değeri yoktur; buna karşın Thomas More konusunda en sık başvurulan bir kaynak haline gelmiştir; kitap Roper ile Stapleton'un çok kullanışlı bir özetini sunar ve Stapleton'un eserinden neredeyse daha aşırı bir üslupta kaleme alınmış bir dua kitabı niteliğindedir.

Katoliklerce daha sonra yazılmış More biyografilerinin büyük çoğunluğu, görebildiğimiz kadarıyla, Cresacre More'un kitabının az çok kötü birer açıklamasından başka bir şey değildir. Okur bizden More hakkında onyedinci yüzyıldan bu yana yayımlanmış bütün Katolik literatürünü elden geçirmemizi herhalde istemeyecektir. Buradan bizim sosyalistlerin herhangi yeni bir bilgi elde edeceklerini beklemek boşunadır, gelişigüzel alınmış birkaç örnek bize yetti de arttı bile.

Protestan literatüründen de önemli bir More biyografisi çıkmamıştır. Cayley'in kitabı, biyografi söz konusu olunca, hiç de başarılı bir eser değildir. Kitabın değeri, More'un en önemli edebi eserlerini geniş bir okur kitlesine tanıtmasından ileri gelmektedir*.

* Arthur Cayley the younger, *The Memoirs of Sir Thomas More*. 2 Cilt. Londra 1804.

More'la ilgili sözü geçen üç kaynak yazar dışında bize kayda değer gelen dört biyografi yazarı daha vardır: Katoliklerden Rudhart ile Bridgett, Protestanlardan Seebohm ile Hutton. Rudhart* ile Seebohm** kendi özgül mezhepsel görüş açılarını fark ettirecek kadar yeterince dindardır, öte yandan her ikisi de bu yüzden zihinlerini bulandırmayacak kadar da mezhepsel dargörüşlüğü aşmıştır.

Rudhart hiç İngiltere'de bulunmamış biri izlenimini bırakan, güney Almanya'lı bir bilgeydi, ama Göttingen'de karşısına çıkan yığınla malzemeden çok iyi yararlanmıştır. More'u faaliyetlerinin her yönüyle anlatmaya, biyografilerinin yazarlardan aktarılmış bilgileri başka bilgilerle, aynı döneme ait malzemelerle duruma göre ya pekiştirmeye ya tamamlamaya ya da düzeltmeye çalışmıştır. Ancak More'un önemini o da kavrayamamıştır; görüş açısı sınırlı ve dardır. Ama kitabı, ikbalperestliğin yayılması yüzünden Almanya'da bilimin henüz yozlaşmadığı ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir Alman bilim adamının titiz, özenli ve samimi bir çalışmasıdır. Yol gösterici bazı değerli açıklamaları Rudhart'a borçluyuz.

Seebohm More'u o güne kadar çok az araştırılmış bir yönden ele alır: İngiltere'de faaliyet gösteren çağdaşları diğer iki hümanistle, Colet ve Rotterdamlı Erasmus ile işbirliği yapan bir hümanist olarak. Ancak anlatılanlar Colet'in ölüm yılı 1519'a kadar sürer. İngiltere'de Hümanizm gerçekten de bu tarihte son bulur. Yerini Reformasyon alır. More'un nasıl olup da Katolisizm davasını var gücüyle savunur hale geldiği sorusu kitapta artık ele alınmaz. Ama "Utopia" Seebohm'un gözlem alanının içinde ka-

* Dr. Georg Thomas Rudhart, Thomas Morus. Kaynaklara dayanarak kaleme alınmıştır. Nürnberg 1829. X ve 458 sayfa.

** Frederic Seebohm, The Oxford Reformers of 1498. Being a history of the fellow work of John Colet, Erasmus and Thomas More. Londra 1867. XII ve 434 sayfa. 2. basım 1869. XIV ve 551 sayfa. More'un doğum tarihini içeren bir elyazması bulunduğu zaman bu kitabın birinci basımı daha yeni yayımlanmıştı. Böylece kitaptaki zaman dizini ile varsayımların önemli bir bölümü geçersiz hale gelmişti. Seebohm vakit geçirmeden kitabın ikinci basımını yayımladı ve birinci basımdan kalmış olanları piyasadan çekti. Alıntılarımız kısmen birinci, kısmen de ikinci basımdandır, çünkü bu sonuncusu daha sonra elimize geçti.

lır. Ne ki o da Rudhart ya da diğer More biyografilerinin yazarları gibi kitabın neye yaradığını bilmez. Rudhart'a göre "Utopia" bir şakadır, Seebohm ise onu ciddiye alır, ama ağırlığı kitaptaki, elinden geldiğince protestanlığa özgü ve basmakalıp bir şekilde yansıttığı Hıristiyan felsefesine verir. Eserin komünist niteliğini bile fark etmez ya da karşısında tamamen çaresiz kaldığı için fark etmek istemez.

Sonuçta bu kitabın ancak ilk basımından sonra yayımlanan en yeni More biyografilerine de değinmek kaçınılmaz oluyor*. Yazarların ikisi de ruhban sınıfındandır, bunlardan biri, yani kutsal kurtarıcı (İsa) ruhaniler meclisi üyesi olan T. E. Bridgett eserini, 1886 yılında aziz ilan edilen Katolik din şehidini (More) ululamak için kaleme almıştır. Modern bilimin, özellikle zaman dizinle ilgili araçlarından yararlanmış ve yakışık almayan münasebetsizliklerden uzak durmuştur. Ama onun da More'u tarihsel açıdan kavradığını söyleyemeyiz. Özellikle ömrünün sonuna doğru More'un düşüncelerine hakim olan Katolisizm kalıplarının göze batan bir şekilde öne çıkarılması yüzünden okur, Roper'de olduğu gibi, More'un ne kadar büyük bir dahi olduğunu fark etmez bile. More'un tüm faaliyetleri darkafalı Katolik bağnazlığının Prokrustes yatağı'na** benzer bir kalıba sokulur.

Bu yüzden yazarın samimiyetsizliğini hatırlamaya gerek yoktur. Bir nüktedan sahip olduğundan fazlasını verir.

Eserinin ilk basımı 1895'te, ikincisi de birkaç yıl sonra yayımlanan*** Oxford'lu teolog ve Ely başpiskoposunun yardımcısı Hutton da aynı şekilde Bridgett gibi kitabını teolojik bir savla kaleme almıştır. More'un teolojisiyle İngiliz resmi kilise teoloji-

* Reverend T. E. Bridgett, *Life and Writings of Sir Thomas More, Lord Chancellor of England and Martyr under Henry VIII.* Londra 1891. XXIV ve 458 sayfa.

** Prokrustes: Antikçağ'da yaşamış bir haydut; biri küçük, biri büyük iki yatağı olan bu kişi yolcuları soyduktan sonra uzun boyluları küçük yatağa yatırıp ayaklarını keser, kısa boyluları da büyük yatağa yatırarak ayaklarından çeker, uzatırmış-ç.

*** William Holden Hutton, *Sir Thomas More*, Londra 1900. X ve 290 sayfa.

sinin pekala uyuştuğunu kanıtlamak ister. Örneğin kitabın 282. sayfasında şunlar yer alır:

"Roma'daki teologlarla, onu (More'u) kendi din şehitleri olarak ululama hakları konusunda tartışmak bir yarar sağlamazdı; ama onun tarihsel ve kesintisiz süregelen İngiliz kilisesine ait olduğunu hiçbir gerçek teolojik değerbilirlik inkar etmeyecektir. Dinsel eserleri ve yaşamı ayrıntılarıyla incelenirse, İngiltere'nin bugün bile gurur duyduğu More'un bir aziz olduğu kanıtlanır" (bkz. s. 201).

Katolik ve Protestan ruhbanların kendi Patroklos'ları* saydıkları More'un ölüsüne sahip çıkma mücadelesi pek yeni bir sonuç vermez. Bununla beraber Hutton'un kitabında teolojik sav fazla göze batmaz ve More'un gelişme süreci okunaklı, özenli bir şekilde anlatılır, hatta "Utopia"nın yazarının sosyalizme duyduğu ilgiye de kısaca değinilir.

4. Rotterdamlı Erasmus

Bu tür biyografi yazarları karşısında, özellikle sosyalist More'a yaklaşmak isteyenler için, More'u en iyi şekilde tanıtan kaynakların, yani kendi özgün eserlerinin ve yazışmalarından büyük bir bölümünün günümüze kalmış olması çok önemli ve memnuniyet vericidir.

Eserlerinin ayrı ayrı özgün basımlarını bulmak oldukça zordur; ama kitaplarının toplu basımı, özellikle Latinceleri Alman kitaplıklarında da yer almaktadır. More'un İngilizce eserleri kraliçe Marie'nin emriyle 1557 yılında Londra'da yayımlanmıştır**.

Latince eserlerinin toplu basımı üç kez yapılmıştır, birincisi 1563'te Bale'de, ikincisi 1566'da Löwen'de, üçüncüsü de

* Patroklos: Troya savaşı kahramanlarından; Akhilleus'un can yoldaşı, en yakın arkadaşı; Hektor tarafından öldürülür, Akhalar onun ölüsünü almak için müthiş bir savaşa girerler, ama ölüyü Troyalılara kaptırırlar, bunun üzerine savaşa katılan Akhilleus Patroklos'un ölüsünü Troyalıların elinden kurtarır ve Hektor'u öldürür-ç.

** *The workes of Sir Thomas More Knyght, sometime Lord Chauncellor of England, written by him in the Englysh tongue.* Printed at Londra 1557. 1458 sayfa.

1689'da Frankfurt ve Leipzig'te. Cayley'e göre bu sonuncusu en iyisidir. Bu yüzden biz bu basımı göz önünde bulundurduk*.

More'un bir dizi makalesi, şiiri vs. daha önce değindiğimiz "Memoirs of Sir Thomas More"da A. Cayley tarafından yüzyılımızın başlarında yayımlanmıştı. More'un bazı eserlerinden (yeni İngilizce'ye çevrilmiş) buna benzer bir derlemeyi (sadece birkaç fragman ve özet içeren) Amerika'da Katolik W. Jos. Walter de yapmıştır**.

Ayrıntılarıyla ele alacağımız "Utopia" dışında son günlerde More'un sadece III. Richard'la ilgili bir fragmanı ve Pico della Mirandula (soylu bir İtalyan humanist-ç) üstüne bir kitabı yayımlanmıştır***.

More'la ilgili bir yargıya varmak için en önemli kaynakları, eserlerinin yanı sıra dostlarının ona ve onun hakkında yazdığı mektuplar oluşturur. Bu mektuplar arasından bir tanesi en önemlisidir, bu mektup burada sözü edilen insanın kişiliği nedeniyle olduğu gibi yazanın ve muhatabının kişiliğiyle de büyük bir ilgi çekmiştir. Mektup Reformasyonun başladığı 1519 yılında Rotterdamlı Erasmus tarafından Ulrich von Hutten'e yazılmıştır. Mektupta More'un, uzun yıllar birlikte ikamet ettiği ve faaliyette bulunduğu en samimi dostu tarafından o güne kadarki yaşamı biçimsel olarak anlatılır. Bize More'u daha mükemmel bir şekil-

* Thomae Mori Angliae quondam Cancellarii opera omnia quotquot reperiri potuerunt ex Basileensi anni MDLXIII et Lovaniensi anni MDLXVI editionibus depromta, diversa ab istis serie deposita, emendatioraque edita, praefixae de vita et morte Thomae Mori, Erasmi et Nucerini epistolae ut et doctorum virorum de eo eulogia. Francofurti ad Moenum et Lipsiae, sumptibus Christiani Genschii, anno MDCLXXXIX.

** *Sir Thomas More. A Selection from his works, as well in prose as in verse, forming a sequel to 'Life and Times of Sir Thomas More'*, W. Jos. Walter. Baltimore 1841. 364 sayfa.

*** *Mores History of King Richard III. Edited with Notes, Glossary, Index of Names*, J. Rawson Lumby. Pitt Press Series. Cambridge, University Press. Leipzig 1885, F. A. Brockhaus. Ucuz fiyatlı bir basımda More'un V. Edward ve III. Richard tarihi, J. Milton'un *Britain under Trojan, Roman, Saxon Rule* adlı kitabıyla ve E. Bacon'un *VII. Henry*'siyle birlikte Londra'da yayımlanmıştır. 1890 yılında More'un Life of John Picus, Earl of Mirandula vs. adlı eseri yeniden basılmıştır.

de kim tanıtabilirdi ki? More'un anlaşılmasını destekleme girişimi için bu mektuptan daha iyi bir başlangıcın olacağını tahmin etmiyoruz. Bu yüzden mektubu (hümanistlerin tumturaklı üsluplarının gerektirdiği kimi cansıkıcı ve önemsiz nezaket deyimlerini bir yana bırakarak) olduğu gibi aktarıyoruz. Bildiğimiz kadarıyla mektubun Almanca çevirisi henüz yayımlanmamıştır. Mektup Latince yazılmış ve günün göreneklerine uygun olarak araya tek tük Yunanca sözcükler serpiştirilmiştir*.

Mektup şöyle:

"Eğer Thomas Morus'un** çok bilgece ve canayakın eserleri seni bu kadar hayran bırakıyorsa o zaman onu seviyorsun, hatta az daha diyecektim ki, ona çıldırasıya aşıksın, ancak bunu hisseden yalnız sen değilsin, azizim Hutten, hayranlığını pek çok insan paylaşıyor ve bu hayranlık karşılıklı, çünkü Morus da, neredeyse beni kıskandıracak kadar Senin eserlerinden büyük bir zevk alıyor..... Ayrıca beni bu kadar sıkıştırırsan Sana Morus'un bir portresini çizmeyi isterim, tek dileğim sadece bunu yapabilmek için gücümün Senin arzun kadar fazla olmasıdır. Zira kendimi zaman zaman en canayakın dostlarımı gözlemlemeye hasretmek benim için de büyük bir zevktir. Ancak Morus'un yeteneklerini fark etmek herkesin harcı değildir, onun ilk önüne gelen ressam tarafından portresinin çizilmesine razı gelip gelmeyeceğini de bilmiyorum. Gerçekten de Morus'u betimlemenin Büyük İskender'i ya da Akhilleus'u betimlemekten daha kolay olduğunu sanmıyorum; bu ikisi ölümsüzlüğe onun kadar layık değillerdi. Böyle bir serzeniş bir Apelles'in*** elini gerektirir, korkarım ki ben Apelles'ten çok Fulvius Rutuba'ya benziyorum. Ama ben bu büyük insanı, uzun yıllar birlikte yaşamamızın bana gösterdiği şekliyle, tam olarak olmasa bile birkaç çizgiyle betim-

* Mektup More'un Latince toplu eserlerinin 1689 tarihli basımında yer almaktadır. Mektuptan alınmış uzun fragmanlar Bridgett'in eserinde yayımlanmıştır.

** Hümanistlerin tarzına uygun olarak More adını Latince Morus'a çevirmiştir.

*** Apelles: M.Ö. 4. yüzyılda yaşamış Grek ressam; Büyük İskender'in dostu-ç.

lemeyi denemek istiyorum.... Morus'u betimlemeye Senin onu en az tanıdığın yanıyla başlayalım: O ne uzun ne de göze çarpacak kadar kısa boyludur, uzuvları ona karşı söyleyecek bir şey bulamayacak kadar mütenasiptir. Teni beyaz, yüzü solgun olmaktan çok aydınlık bir renge sahip, ancak sağlıklı bir kırmızılık yerine hafif pembeye kaçan bir ışıltı arz ediyor. Saçları siyaha çalan kestane renginde ya da, eğer tercih edersen, kestane rengine çalan siyah (sufflavo nigrore) bir tonda; sakal seyrek, gözler, üstünde birkaç leke bulunan mavi-gri renkte; bu tür gözler genellikle çok yetenekli bir dahiyi sezdirir ve İngilizlere göre güzel sayılır, oysa biz siyah gözleri daha çok beğeniriz; söylenene göre bundan başka hiçbir göz çeşiti kem bakışlara karşı güvenli değilmiş.

"Çehresi karakterine uygundur, her zaman dostça ve canayakın bir neşe saçar, yüzünden gülümseme eksik olmaz, şunu da açıkça söyleyeyim ki, kendisini gülünç maskaralıklardan uzak tutmasını da bildiği halde ciddiyet ve ağırbaşlılıktan çok neşeli olma eğilimindedir. Sağ omuzu soldakinden bir parça daha yukarıdadır, özellikle yürürken. Bu onda doğuştan değil, sonradan bir alışkanlık haline gelmiştir, tıpkı bizlerin de sık sık buna benzer alışkanlıklar edinmemiz gibi. Onda, bedenine oranla belki bir parça kaba görünen elleri dışında başka herhangi itici bir yan yoktur.

"Fiziksel görünüşünü ilgilendiren her şeyi gençliğinden beri savsaklamıştır ve genellikle Ovidius'a* göre bir erkeğin en çok dikkat etmesi gerektiği şeye bile fazla özen göstermemiştir. Delikanlıyken ne kadar sevimli olduğunu bugün bile farketmek mümkün; onunla tanıştığım zaman 23 yaşından büyük değildi; şimdi kırkının üzerinde. Güçlü kuvvetli denmese de sağlığı yerinde; namuslu bir yurttaşın üstüne düşen görevleri yerine getirmesi için yeterli ve hiç hasta olmamış ya da ufak tefek birkaç hastalık geçirmiş; umut edelim ki dayanıklı çıkar, çünkü ilerlemiş yaşına karşın hâlâ çok dinç bir babası var.

"Yediğine içtiğine onun kadar aldırmayan birini görmedim. Delikanlılık çağma kadar su içmeyi tercih ederdi, bu huyunu babasından almıştı. Ama neşeli bir toplulukta oyun bozan deme-

* Ovidius: M.Ö. 43 ile 18 yılları arasında yaşamış eski Romalı şair-ç.

sinler diye bir teneke kupadan (stanneo poculo) az alkollü bira, genellikle de su içerek arkadaşlarını kandırırdı. İngilizler şarap içerken karşılıklı kadeh kaldırma alışkanlığında oldukları için, bunu istemediğini ve onlardan ayrı biri olduğunu göstermemeye çalışarak dudağının ucuyla bir yudum alırdı. Sığır etini, tuzlu balığı ve iri taneli, iyice mayalanmış ekmeği lezzetli yemeklere tercih eder, bedene zararı dokunmadan haz veren bir şeyi de küçümseyerek reddetmez. Sütlü tatlıları, ağaçta yetişen meyvaları zevkle yer ve yumurtaya bayılır.

"Sesi ne gür ne de kısıktır, kolayca anlaşılır, açık seçiktir, ama kulağa hoş gelmekten ve çekicilikten uzaktır. Müziğe çok düşkün olduğu halde şarkı söylemeye yatkın gibi görünmez. Ağır ağır ve açık seçik konuşur, ne acele eder ne de duraklar. Sadeliği sever, konumunun gerektirdiği zamanlar dışında ne ipekli ne erguvan giyer ne de altın zincirler takar. Kitlenin nezaket ve görgü saydığı kurallara hemen hemen hiç önem vermemesi ne kadar da şaşılacak bir şeydir. Başkalarından bu kurallara uymasını beklemez, kendisi de ciddi oturumlarda olduğu gibi neşeli sohbet toplantılarında da bunlara uyma konusunda titiz davranmaz. Gerçi bu kurallardan habersiz değildir, ama onların bir erkekten çok bir kadına yakıştığını, bu tür saçmalıkların vakit kaybetmekten başka bir şey olmadığını düşünür. Önceleri saraydan ve hükümdarlarla ilişki kurmaktan uzak duruyordu, çünkü despotluktan ezelden beri özellikle nefret eder ve eşitlik kadar başka hiçbir şeyi sevmezdi. Zira Sen curcunadan ve ikbalperestlikten, ikiyüzlülükten ve şatafattan uzak, her çeşit despotluktan tamamen kurtulmuş olacak kadar gösterişsiz bir saray hiçbir yerde bulamayacaksın. Bu yüzden Morus'u VIII. Henry'nin sarayına çekmek çok zor olmuştur, hem de bundan daha canayakın ve iddiasız başka bir kral bulunmamasına karşın.

"Morus özgürlüğü ve boş kalmayı sever; fırsat bulduğu zaman kendisini nasıl tembelliğe bırakırsa, çalışmak söz konusu olunca da gayret ve sebat konusunda onu kimse geçemez. Sanki dostluk için doğmuş gibidir; dostlarına bağlıdır ve dostluğun devamı için elinden geleni yapar. Hesiodos'un,* hakkında pek de

* Hesiodos: M.Ö. 700 yıllarında yaşamış Grek şair-ç.

iyi şeyler söylemediği dost bolluğundan (poliphilian) çekinmez. Dostlukların kurulması konusunda müsait davranır, dost seçiminde kılı kırk yaracak kadar titizlik göstermez, ilişkilerde hoşgörülüdür, onlara bağlı kalmakta kararlıdır. Hatasını düzeltemeyeceği biriyle karşılaştığı zaman onunla olan dostluğunu askıya alır, ama birdenbire kesmez. Kendisine bağlı ve duygudaş bulduğu biriyle görüşmek onun için akla gelen en büyük zevktir. Çünkü seçkin ayaktakımının (vulgus procerum) vakit geçirmesine yarayan top, zar, iskambil gibi oyunlardan hiç hoşlanmaz. Kendi çıkarı söz konusu olduğu zaman buna aldırış etmez, ama dostlarının çıkarlarını özenle korur. Kısacası, eğer bir kimse gerçek dostluk için mükemmel bir örnek ararsa, daha iyisini Morus'tan başka kimsede bulamaz. Sohbet toplantılarında o kadar şen ve tatlı dillidir ki, en asık suratlı insanı bile neşelendirir, tatsız bir olayın etkisini hemen bertaraf eder. Daha çocukken muziplik yapmaktan ve şakalaşmaktan hoşlanırdı, sanki bunun için doğmuş gibiydi; ama muziplikleri hiçbir zaman kaba ve incitici olmamıştır. Delikanlıyken bir komedi yazmış ve sahnelemiştir. Zekice yapılmış nükteleri çok severdi, hatta bunlar gerçeği tersine çevirerek kendisini hedef almış olsa bile hoşuna giderdi. Bu yüzden gençliğinde epigram'lar* düzerdi ve Lukianos'u** okumaktan zevk alırdı. Beni de 'Deliliğe Övgü' (bir yergi) kitabını yazmak, yani deve dansı yapmak (mümkün olmayan bir şeyi yapmak-ç) için kışkırtmıştır. Her şeyi, hatta en ciddi şeyleri bile eğlenceli yanından almaya çalışırdı. Bilge ve zeki insanlarla bir arada olduğu zaman onların zekasına hayran kalır, cahiller ve ahmaklar topluluğunda ise ahmaklığa gülme fırsatı bulur. En budala kişiyi bile hoşgörür, harika bir beceriyle herkesin mizacına uymasını bilir. Kadınlarla, hatta kendi karısıyla şakalaşır, onlara muziplikler yapar. Sen onu ikinci bir Demokritos*** ya da tasasız ve avare bir şekilde pazar yerinde gezinen, müşterilerle satıcıla-

* Epigram: Kısa, genellikle iki dizelik alaycı şiir-ç.

** Lukianos: 120-180, Grek yazar; yergi, taşlama, alaysılama türü öykü, diyalog ve mektuplarla çağının aksaklıklarını eleştirmiştir-ç.

*** Demokritos: M.Ö. 460 yıllarında yaşamış Grek filozof; öğretisine göre ölçülü ve soğukkanlı davranarak elde edilen mutluluk en yüce İyi'dir-ç.

rın velvelesini gülümseyerek seyreden Pythagorasçı bir filozof sayabilirdin. Kitlenin yargısından Morus kadar az etkilenen kimse yoktur, ancak öte yandan kimse onun gibi alçak gönüllü ve mültefit değildir.

"En büyük eğlencelerinden biri de hayvanların beden yapısını, zihinsel faaliyetini ve huyunu gözlemlemektir. Evinde beslemediği hemen hemen hiçbir kuş türü yoktur; eğer maymun, tilki, dağ gelinciği, sansar ve benzeri gibi ender bulunan bir hayvanın, yabancı ülkelerden gelmiş bir eşyanın satılık olduğunu görürse onu elde etmek için acele eder. Evi bunlarla doludur, nereye adım atılsa dikkati çeken bir şeyle karşılaşılır, Morus başkalarının bunlardan zevk aldığını görünce her defasında sevinir *.

"Gençliğinde kızlardan hiç de nefret etmezdi, ama iftiralara da meydan vermezdi, fethedilmeyi bekleyen kızların yerine kendisine kolaylık gösterenleri tercih ederdi; karşılıklı zihinsel uyarımlara bağlı olmazsa cinsel ilişkiler kendisine çekici gelmezdi**.

"Klasik edebiyatla ilgilenmeye erken başladı. Gençliğinde

* More'un hayvanları arasında ünlü bir maymun vardır ve bir tabloda ölümsüzleştirilmiştir. Bu maymun bir defasında More'un gelinciğinin tahta perdedeki bir aralıktan tavşanların bölmesine girmesini becerikli bir şekilde önlemiştir. Bu öyküyü Erasmus "Colloquiis" adlı eserinde hayranlıkla anlatır. Birkaç yıl sonra Hans Holbein Lord Chancellor (başbakan ve başyargıç) More'un ailesini resmederken bu maymun da tablodaki yerini almıştır (Seebohm, age., 1. Basım, s. 420, 421).

** Daha sonra değinme fırsatı bulamayacağımız bir noktaya burada dikkati çekmek istiyoruz: More cinsellik konusunda hiç de çekingen değildi. Müstehcen bir nükteden çok zevk alırdı, hem de ahlakçı darkafalılar gibi gizliden gizliye değil. Eğer kendisi de böyle bir şeyi başarırsa hemen yayımlardı. Latince epigramları arasında bu tür pek çok şiir yer alır. More'u niteleyenlerden birini buraya alalım: Delikanlının biri bir genç kızı yalnızken yakalar. Kıza sarılır ve kendisini sevmesi için yalvarır. Boşuna; kız delikanlıya karşı umutsuzca ve tüm gücüyle direnir. Sabrı taşan delikanlı kılıcını çeker ve şöyle der: "Bu kılıç üstüne yemin ederim ki, / uslu uslu yatıp çeneni tutmazsan - giderim o zaman. / Bu tekin olmayan tehditten korkan kızın dizlerinin bağı çözülür: / peki istediğini yap, der, ama bil ki, sadece zora baş eğiyorum." Bu konudaki nüktelerin püf noktası ne söylendiğinden değil, nasıl söylendiğinden ileri gelir. Çeviride bunun etkisi her zaman kaybolur. Özgün metinde nükte şöyle: 'Per tibi ego hunc ensem juro, simul etulitensem, / commode ni jaccas, ac taceas, abeo. / İllico succumbuit tam tristi territa verbo: / Atque age, sed quot agis, vi tamen, inquit, agis.'

Grek edebiyatını ve felsefesini incelemiştir; aslında dirayetli ve anlayışlı bir insan olan babası buna şiddetle karşı çıkmış, kendisinden bütün desteğini çekmiştir, bir İngiliz hukuk bilgini olan babasının izinden gitmek istemiyor gibi göründüğü için neredeyse evlatlıktan reddedilecek duruma düşmüştü. Bu mesleğin gerçek eğitimle bir ilgisi olmadığı halde, bu alanda isim yapmış kişilere İngiltere'de çok değer verilir ve saygı gösterilir, burada şöhret ve para kazanmak için hukuk eğitimi görmekten daha iyi başka bir çare yoktur; hatta bu meslek kimilerine İngiliz soylu sınıfına yükselme yolunu açmıştır. Söylendiğine göre, uzun yıllar ter dökmeden bu alanda başarılı olmak mümkün değilmiş. Daha iyi günler görmek için dünyaya gelmiş olan Morus ise, haklı olarak nefret etmesine karşın böyle bir şöhrete başka yoldan ulaştı, mahkemeye düşen taraftar başkasına değil ona başvurmayı tercih ediyordu, kendilerini sadece hukuka adamış meslektaşlarından hiçbiri bu meslekten onun kadar fazla kazanç sağlayamamıştır. İşte o bu kadar basiretli ve hazırcevap biriydi.

"Ama bununla yetinmedi, teoloji eğitimi için daha çok çaba harcadı. Delikanlıyken kalabalık bir dinleyici kitlesi karşısında Augustinus'un* Tanrı Devleti (de civitate dei) adlı kitapları üstüne vaazlar veriyordu; takdis edilmemiş bu delikanlıdan dinsel sırların açıklanışını dinlemeye rahipler ve yaşlı insanlar bile geliyordu ve pişman da olmuyorlardı. Bunun yanı sıra kendini tüm ruhuyla din kitaplarına vakfetti ve oruç tutarak, dua ederek, geceleri uyumayarak rahipliğe hazırlandı. Ama kendisi için bundan daha tehlikeli bir mesleğin olmayacağını, böyle zor bir mesleğe hiç düşünmeden girmeye can atan diğerlerinden daha çabuk farketti. Kendisini bu yaşam tarzına hasretme yolunda önüne çıkan tek bir engel vardı: Bir kadına duyduğu arzuyu yenemiyordu. İffetsiz bir rahip olmaktansa iffetli bir koca olmayı tercih etti. Böylece henüz çocuk yaşta, soylu, anababasının ve kızkardeşlerinin yanında köyde yetişmiş, görgüsüz ve eğitimsiz, tamamen kendi eğilimlerine göre geliştirebileceği bir kızla evlendi. Çeşitli bilim dallarında ve müzik türlerinde eğitim görmesini sağladı;

* Augustinus: 354-430; Antikçağ'da Hıristiyanlığın en önemli teologlarından. Yukarıda adı geçen eserinde paganlığa karşı Hıristiyanlığı savunmuştur-ç.

onu tüm ömrünü birlikte geçirebileceği eksiksiz bir kadın haline getirdi, ne ki birçok çocuk doğurduktan sonra vakitsiz gelen ölüm onları birbirinden ayırdı, bu çocuklardan üç kız bir oğlan sağ kalmıştı: Margareta, Aloisia*, Cecilia ve John. Belki de dostlarının etkisiyle uzun süre bekar kalmadı. Karısının ölümünden birkaç ay sonra bir dulla evlendi, onu cazibesine kapıldığı için değil, ev işlerini idare etsin diye almıştı, çünkü kendisinin de ara sıra şakayla belirttiği gibi ne gençti ne güzel, ama hamarat ve özenli bir ev kadınıydı. Tanrı bilir ya, genç kızların en güzeliymiş gibi onunla da iyi geçiniyor şimdi. İyilikle ve şakayla karısını avucunun içine aldı, oysa çoğu kocalar hoyrat ve sert davranarak karılarını böylesine yola getiremezler. Artık yaşlanmaya yüz tutmuş, sert karakterli, üstelik yavan biri olan kadının, yaylı sazları** ve flüt çalmasını öğrenmeye, her gün bu çalgılarla gözü önünde çalıştırmaya kadar işi vardıran kocasını reddetmesi mümkün müydü? Çocukları ve hizmetçileri, karısı gibi aynı iyilikseverlikle idare ediyor. Facialar ve kavgalar yoktur evinde. Bir anlaşmazlık çıkınca dakikasında halledilir. Bugüne kadar kimse ondan düşman ayrılmamıştır. Mutluluk dağıtmak sanki evinin yazgısı gibidir; bu evde yaşayan herkes çok mutlu olmuştur, orada kimsenin adı kötüye çıkmamıştır.

"Çok az insan kendi annesiyle onun üvey annesiyle geçindiği gibi geçinemez; zira babası ikinci defa evlenmişti, Morus onu da annesi kadar severdi. Kısa süre önce babası üçüncü defa evlendi ve Morus yemin billah ederek bundan daha iyi bir kadın görmediğini söylüyordu. Anababasının, çocuklarının, kızkardeşlerinin üstüne fazla düşerek rahatlarını kaçırmaz, ama onlara karşı ödevlerini asla ihmal etmez.

"Haksız kazançta gözü yoktur. Gelirinin bir kısmını çocuklarına ayırır, kalanını cömertçe harcar. Ekmek parasını avukat olarak kazanırken fikrini soranlara, kendi çıkarından çok onlarınki-

* More kızlarının adını kendi sayar: Margareta, Elisabetha ve Cecilia (örneğin epigramlarına ek olarak çocuklarına yazdığı uyaklı mektupta). Kısaltılmış adın İngilizcedeki söylenişi herhalde Erasmus'u yanıltmış.

** Erasmus üçünün adını verir: Cythara, testudo ve monochordum. Bunların, özellikle sonuncusunun nasıl bir çalgı olduğunu ortaya çıkarmayı müzik tarihini bilenlere bırakıyoruz.

ni gözeterek dostça ve doğru bilgiler verirdi. Masrafı daha az olduğu için bir çoğuna karşısındakiyle anlaşmasını önerirdi. Bu önerisi kabul edilmezse müşterisine davayı en az masrafla nasıl yürütebileceğine dair talimat verirdi. Çünkü başkaları mahkemenin uzamasına daha çok sevinir.

"Doğduğu kent Londra'da birkaç yıl medeni hukuk yargıçlığı görevinde bulundu*. Duruşmalar sadece perşembe günleri öğleden önce yapıldığı için bu görev kendisini pek yormuyordu, ama ona büyük bir saygınlık kazandırıyordu. Hiçbir yargıç bu kadar çok sayıda davayı karara bağlamamıştır, onun kadar kendini düşünmeyen kimse yoktur; hatta çoğu zaman mahkeme masraflarını bile bağışlamıştır! Duruşma başlarken davacının da davalının da üçer drachmas** yatırması gerekiyordu ve kimse daha fazlasını talep edemezdi. Bu davranışıyla kentinin en sevilen insanı oldu. Büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmadan kendisine yeterince saygınlık kazandıran bu görevde kalmaya karar verdi. Bir elçilik görevini üstlenmesi için kendisine iki kez baskı yapıldı; görevini o kadar akıllıca yerine getirdi ki, adının sekizincisi yüce kral Henry onu sarayına sürükleyene kadar rahat etmedi. Niçin mi 'sürükledi' diyorum, çünkü herkes saraya girebilmek için canla başla uğraşırken, Morus da saraydan kaçabilmek için elinden geleni yapıyordu. Ama çok soylu kral, bilge, ağırbaşlı, zeki ve kendi çıkarını düşünmeyen kişileri çevresinde toplamaya kararlıydı, böylece birçoğu gibi, özellikle Morus'u da saraya çağırdı ve onunla o kadar samimi oldu ki, yanından bir dakika bile ayırmıyordu. Ciddi bir sorun söz konusu olunca Morus'tan daha deneyimli kimse bulunmaz; ama kral başını dinlemek için havadan sudan konuşmak isterse, o zaman Morus en hoşsohbet biri olur çıkar. Genellikle ciddi, pürüzlü sorunlar deneyimli ve anlayışlı bir yargıcı gerektirir: Morus, her iki tarafı tatmin edecek şekilde sorunu çözer. Bugüne kadar kimseden bir armağan aldığı

* More 1509 yılında "under-sheriff" ünvanıyla Londra'da yargıçlığa getirilmiştir.

** Klasik eğitimden geçmiş Erasmus'umuz drachmas diye yazıyor. Oysa drahmi Eskiçağ'da Greklerde gümüş bir sikkenin adıdır. Burada kastedilen, 4 pens değerindeki gümüş sikke groat olmalıdır.

görülmemiştir. Hükümdarlar her yere Morus'a benzeyen sorumlu insanlar yerleştirse devletler başarılı olurdu!

"Saraydayken hiçbir zaman büyüklük taslamamıştır. Görevlerinin ağır yükü altında bile dostlarını unutmamış, bilimsel çalışmalarını ihmal etmemiştir. Konumunun kendisine sağladığı yetkiyi ve asaletli kral üzerindeki nüfuzunu sadece devletin yararı doğrultusunda ve insanları hoşnut etmek için kullanır. Ezelden beri canla başla insanlığa yararlı olmak için çalışmıştır, eğilimi her zaman merhametten, insaftan yanadır. Makamında yükseldikçe daha çok iyilik yapma olanağına kavuşur. Kimine para yardımı yapar, kimini nüfuzuyla korur, kimilerine de salık vererek destek olur, bu şekilde yardım edemediklerine ise en azından önerilerde bulunur. Yanından kimsenin üzgün ayrılmasına izin vermez. Denilebilir ki, Morus ülkedeki yoksulların en başta gelen koruyucu meleğidir. Zulüm gören bir kimseye yardım edebildiği, çaresiz kalmış birini bu kötü durumundan kurtarabildiği, gözden düşmüş birine tekrar saygınlığını kazandırabildiği zaman büyük bir kazanç elde etmiş gibi sevinir. Karşılığını beklemeden onun kadar iyilik yapmayı seven kimse yoktur. Çok yetenekli ve de ünlü olmasına, bunlarla övünmek kadar doğal bir şey olmamasına karşın böyle bir erdemsizlik ona çok uzaktır.

"Şimdi de beni Morus için, Morus'u da benim için bu kadar değerli kılan çalışmalarına geçiyorum. Gençliğinde özellikle şiire yeteneği vardı, ama kısa süre sonra uzun ve zahmetli çalışmalarla düzyazısını geliştirmeye, edebiyatın her türünde kendi üslubunu bulmak için alıştırma yapmaya başladı. Bunları anlatmanın, hele onun eserlerini her zaman elinde bulunduran Sana ayrıntılarıyla anlatmanın bir anlamı var mı? En çok söylev ve konuşma yazıları, özellikle de zekasını bilemek için alışılagelmişin dışındaki konular üstüne yazmayı severdi. Platon'un komünizmini, üstelik kadınlar toplumuyla birlikte, savunan bir diyalog üzerinde çalışmıştı gençliğinde. Lukianos'un Tyrannicida (despot katili) adlı eserine bir cevap yazmış ve bu edebiyat türünde bir ilerleme kaydedip etmediğini iyice anlamak için diyalogta benim muhatap olmamı istemişti. "Utopia"yı, devletlerin kötü durumda olmalarının nedenini göstermek amacıyla yazdı, ama gözünün önünde hep inceden inceye araştırdığı ve iyice ta-

nıdığı İngiltere'yi bulunduruyordu. "Utopia"nın ikinci kitabını önce boş zamanlarında kaleme aldı; sonra kimi zaman irticalen yazdığı birinci kitabı buna ekledi; böylece üstün dehası söz ve yazı alanındaki yeteneğiyle de desteklenmiş oluyordu.

"Zekası çok işlek ve hazırcevaptır, belleğini çok iyi eğitmiştir, her şey belleğinde adeta düzenli bir şekilde yer aldığı için o an durum neyi gerektiriyorsa onu hiç duraksamadan ve çabucak ortaya koyar. Tartışma sırasında kimse onun kadar maharetli ve selis değildir, en saygın teologları bile, onların alanıyla ilgili konuları tartışıyorsa, zor duruma sokar. Mükemmel bir muhakeme yeteneğine sahip ve basiretli bir insan olan John Colet sık sık İngiltere'nin sadece bir tek dahiye, Morus'a sahip olduğunu, ama bu adada yine de pek çok zeki ve saygın insanın yetiştiğini içtenlikle söylerdi.

"Morus gerçek bir dindardır, her çeşit boşinanç ise ona yabancıdır. Alışkanlıktan dolayı değil, tüm içtenliğiyle tanrıya dua etmek için kendine zaman ayırır. Dostlarıyla gelecekteki yaşam hakkında sohbet ederken herkes onun inanarak ve umutla konuştuğuna tanık olur. İşte Morus sarayda böyledir ve orada iyi Hıristiyanların yalnız manastırlarda bulunduğunu zanneden insanlar var."

Erasmus ilk modern sosyalist hakkında anlattıklarını böyle bitiriyor.

HÜMANİST MORE

1. More'un Gençliği

More'un ayrıntılı bir biyografisini yazmak bizim görevimiz değil. Böyle bir davranış bize ayrılan yerin fazlasıyla dışına çıkmak ve "Utopia" ile hiç ilgisi olmayan bir alana girmek anlamına gelecektir. Bizi sadece komünist More ve onun, toplumsal yaşamın belirginleştiği alanlardaki manevi gelişmesi, özellikle de ekonomik, politik, dinsel görüşlerinin izlediği gelişme süreci ilgilendiriyor. Yaşamının görünürdeki seyri bu gelişme sürecini etkilediği ölçüde ilgi alanımıza giriyor. Bu yüzden, Erasmus'un mektubu 1519 yılına kadar More'un yaşamına ilişkin en önemli ayrıntıları aktardığı için bu konuyla ilgili birkaç veriyle yetinebiliriz.

More biyografilerini kaleme alan ilk yazarların, daha önce değindiğimiz gibi, onun doğum tarihini belirtmemeleri ilginçtir. Birkaç on yıl öncesine kadar More'un 1480 yılında doğduğu herkesçe kabul görüyordu. Ne ki Erasmus'un Hutten'e 1519 yılında yazdığı ve More'un kırkını biraz geçtiğini belirten mektup bunun aksini söylüyordu. Demek ki onun 1479 yılında doğmuş olması gerekir. W. Aldis Wright 1868 yılında Cambridge'teki *Trinty College* kitaplığında bulunan bir elyazmasına dayanarak More'un 7 Şubat 1478'de doğduğunu kanıtlamıştır. Seebohm'un "Oxford Reformers" adlı eserinde (doğum yılının hâlâ 1480 diye belirtildiği 1. basım, s. 429 vd., 2. basım, s. 521 vd.) kapsamlı şekilde ele aldığı bu sorunun sanırım ayrıntılarına girmeye gerek yok.

Thomas More Londra'da dünyaya geldi, gerçi o zamanlar

Londra henüz bir metropol değildi, ama Avrupa'nın sayılı ticaret merkezlerinden biriydi, burada yeni üretim tarzına ilişkin eğilimler net ve belirgin bir şekilde göze çarpıyordu. More "namuslu, ama hiç de seçkin olmayan" bir burjuva ailesinden geliyordu. Mezar taşında, More'un kendisince kaleme alınmış şu ibare yer alır: *Thomas Morus urbe Londinensi, familia non celebri, sed honesta natus*. Babası John More kraliyet mahkemesinde (Kings Bench) yargıçtı, temkinli, hoşgörüsüz, neredeyse cimri bir insandı, oğlunun ekonomik durumu üzerinde düşünmesini sağlamak ve ona yaşamın maddi koşullarını açıklamak için bu yolda her türlü çabayı göstermiştir.

O günün adetlerine göre Thomas'ın önce Latince öğrenmesi gerekiyordu; bu amaçla Londra'daki St. Anthony okuluna devam etti. Bir süre sonra babası onu, daha sonra kardinal olan başpiskopos Morton'un evine yerleştirdi, Morton İngiltere politikasında, özellikle beyaz ve kırmızı güller savaşında* önemli rol oynamış seçkin bir devlet adamıydı (1478 yılında Lord Chancellor makamına getirildi, daha sonra III. Richard'a karşı VII. Henry'nin yanında yer aldı) ve genç Thomas'ı olumlu yönde etkiledi. İyilikbilir More "Utopia"sının birinci kitabında onu ölümsüzleştirmiştir. Burada Morton hakkında şunları okuruz: *"Konuşması yalın ve gürbüz, hukuk bilgisi derin, anlatışı tatlı, hafızası eşsizdi. Doğuştan gelen yetilerini iş görerek, okuyup öğrenerek geliştirmişti. Kral söylediklerine çok önem veriyor ve onu devletin en sağlam dayanaklarından biri sayıyordu. Delikanlılık çağında kolejden saraya geçmiş, en büyük olaylara karışmış, kaderin fırtınalı denizinde durmadan sallanmış, her gün karşılaştığı tehlikeler içinde yaman bir sakınma gücü edinmiş, dünyayı bilmenin ta kendisi olmuştu neredeyse."***

O günlerde herkesi bunaltan maddi sıkıntıları babasından öğ-

* Güller Savaşı: Lancaster ve York hanedanları arasında 1455 yılında başlayan taht savaşları; Tudor hanedanından VII. Henry 1485 yılında bu savaşlara bir son vermiştir. Lancaster'lerin armasında kırmızı gül, York'larınkinde beyaz gül bulunduğu için bu adla anılır-ç.

** Buradaki ve ilerideki alıntılar için bkz.: *UTOPİA*, Thomas More, çev.: Sabahattin Eyuboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol, Çan Yay. İstanbul 1964, s. 59, 60-ç.

renmiş olan Thomas, Canterbury başpiskoposunun yanında da o zamanlar dünyanın kaderini belirleyen ya da en azından belirlemeye yeltenen güçlerle tanışmıştı. Böylece o yaşadığı günleri, özellikle o günlerin maddi sorunlarını genç yaşta anlamaya başladı, çoğunluğu öğretim üyesi olan kuzeyli hümanistler genellikle bu anlayıştan yoksundu.

Bu yüzden More Oxford üniversitesine geldiği zaman (olasılıklı 1492 ya da 1493) gençliğine karşın artık bir çocuk değildi. Burada eski skolastik eğitimin yanı sıra yeni hümanist eğitim de verilmekteydi. Hümanistlerin başlıca temsilcileri Linacre, Grocyn ve Colet, ayrıca 1498 yılında Grek dili eğitmeni olarak Oxford'a gelen Rotterdamlı Erasmus'tu. More hümanistleri, onlar da onu kendine yakın buluyordu. Kısa süre sonra More tamamen Hümanizme kazandırılmıştı.

Yaşlı More, Thomas'ının kendisini kazanç getirmeyen Antikçağ klasiklerini incelemeye verdiğini görünce endişe içinde kalmıştı. Bu yüzden onu, Erasmus'un bize aktardığı gibi, alelacele ve zorla üniversiteden aldı ve olasılıkla 1494 ya da 1495 yılında New İnn hukuk fakültesine kaydettirdi. Burada ve daha sonra Lincoln İnn'de Thomas sonradan avukat olarak engin bir deneyim kazanmak üzere uzun yıllar hukuk eğitimi gördü.

2. Hümanist Bir Yazar Olarak More

Ancak özel araştırmalarına duyduğu merak bu yorucu çalışmalar sırasında bile azalmamıştı. Latin ve Grek dilleri ile edebiyatlarına ilişkin bilgisini sadece yetkinleştirmekle kalmadı, üstelik kısa sürede yazar olarak üretici çalışmalara da başladı. Bu konudaki bazı ipuçlarını Erasmus'un mektubu daha önce bize vermişti.

More Grek yazarlarını haklı olarak Latin yazarlarından yeğ tutuyordu. Bu sonuncular büyük bölümüyle sadece birincilere öykünüyordu ve her zaman başarılı da değillerdi. "Utopia"da, More'un görüşlerini yansıtan Raphael Hythloday hakkında şu satırlarla karşılaşırız: *"Gemiyle gezmesine gezmiş, ama Palinurus* gibi değil,*

* Palinurus: Homeros'un İlyada destanındaki Troyalı Kahraman Aineias'ın gemisinde dümenci-ç.

*Odysseus gibi, daha doğrusu Platon gibi. Raphael Hythloday, bu adı ilk alan ailenin oğlu, oldukça iyi Latince ve çok iyi Grekçe bilir. Kendini sadece felsefeye verdiği için Atina'nın dilini Roma'nın dilinden daha yararlı görmüş. Önemli konularda olsa olsa yalnız Seneca ya da Cicero'dan cümleler söyler."**

More, Grekler arasından en çok Platon'u kendine yakın buluyordu. "Filozoflardan Platon'u ve Platonculları okumayı, incelemeyi tercih ederdi", diye yazıyor Stapleton (s. 167), "çünkü onlardan hem devlet yönetimi hem de yurttaşlar arasındaki ilişkiler** hakkında çok şey öğrenmek mümkün."

Bu satırların yanı sıra Erasmus'un mektubundaki önemli bilgilere dayanarak More'un daha gençliğinde Platon'un komünist düşünceleriyle tanıştığı ve ona ne kadar çok bağlandığı, bu düşünceleri (kadınlar toplumuyla birlikte) bir yazısında savunmak istediği göz önüne alınırsa, o zaman "Utopia"nın Platon'un "Devlet" adlı eserinden etkilenmiş olduğunu itiraf etmekten kaçınmak mümkün değildir.

More'un "Utopia"yı kaleme alırken Platon'un devlet idealini göz önünde bulundurduğunu kitabın giriş bölümüne aldığı (güya Hythloday'in yeğenlerinden biri tarafından yazılmış) kısa bir şiir de açıklamaktadır:

"Utopia dediler başlangıçta adıma, ıssız olmamdan dolayı
(infrequentiam),***.
Şimdiyse Platoncu devletin rakibiyim işte,
Ondan daha üstün belki de (çünkü onun sözcüklerle
Anlattığını ben gerçekleştirdim sadece,
Devlet adamlarıyla, iktidarla ve en iyi yasalarla),
Haklı olarak olmalı adım şimdi Eutopia."****

* Utopia, age. s. 53-ç.

** "Civilem conversationem"; bay Stapleton bununla herhalde "nazik konuşmalar"ı kastetmiyor.

*** Bu satırlardan anlaşıldığına göre "Utopia"nın olağan çevirisi "Hiçbir Yerdeki Yurt" (Grekçe *on*=değil ve *topos*=yer, arazi sözcüklerinin birleştirilmesinden), More'un isteğine uymuyor. Belki "olmayan ülke" bu isteğe daha yakındır.

**** Eutopia=Mutluluk Ülkesi. İngilizler "Eutopia" sözcüğünü "Utopia", yani "Yutopia" gibi söyler.

"Utopia"daki daha birçok yerde Platon'un etkisi görülür. Bunlardan birini, birinci kitapta Hythloday'in söylediklerini alalım: *"Utopia'nın kurumlarını başka uluslarınkiyle karşılaştırınca... Platon'a candan hak veriyorum ve mülk ortaklığını istemeyen uluslara yasa hazırlamaya yanaşmamış olması beni hiç de şaşırtmıyor."**

Platon'un "Devlet"i bazı yönlerden "Utopia" için örnek olmuştu ve bu bakımdan "Utopia" gerçek hümanist bir eserdi. Değişik cephelerden yapıldığı gibi "Utopia"nın (ya da en azından olumlu bölümü ikinci kitabın) sırf akademik bir çalışma, bir çeşit edebi eğlence, Platon'un "Devlet"ini yeni bir biçimde anlatmak olduğu iddia edilirse, bu fazla ileri gitmek anlamına gelir. Bundan daha yanıltıcı bir şey olamaz. "Utopia"nın More'un içinde bulunduğu durum ve koşullardan kaynaklandığını, tamamen modern bir niteliğe sahip olduğunu, Platon'un "Devlet"ine olan yakınlığının büyük ölçüde görünüşle sınırlı kaldığını göreceğiz.

"Utopia" sadece bir alıştırma değildi; ulusun kaderini pratik yönden etkilemesi gerekiyordu. Ulusun diliyle değil de, halkın yalnız küçük bir bölümünün anladığı bir dille, yani Latince yazılmış olan kitap bu yüzden yine gerçek hümanist bir eserdir.

Ancak bu, More'un yalnız Latince yazmış olduğu anlamına gelmez. Hümanizm bir yandan kaba kilise Latincesine karşılık Paganizmin klasik Latincesini geliştirmiş, ama öte yandan ulusallık düşüncesinin ilk edebi temsilcileri olarak ulusal dili de geliştirmiştir. Dante, Petrarca ve Boccaccio'dan itibaren hümanistler yalnız klasik Latinceyi canlandırmakla kalmamış, üstelik bilimsel ve sanatsal konuları işlemeye aynı şekilde uygun düşen ulusal bir düzyazı da yaratmışlardır.

Böylece More, döneminin Latinceyi en kıvrak şekilde kullanan yazarı olmakla kalmamış, üstelik Sir James Mackintosh'un tanımladığı gibi "İngiliz düzyazısının kurucusu", İngilizce yazan ve bu dilin gelişmesini etkileyen ilk yazarlardan biri olmuştur. "Utopia"dan önce More İngilizce eserler kaleme almıştı. 1510 yılında hümanist Pico della Mirandola'nın** biyografisini Latin-

* Utopia, age. s. 87-ç.

** The Life of John Picus, Erle of Mirandula, a great Lord of İtaly, an excellent connyng man in all sciences and vertuous of living: with divers epistles >

ceden İngilizceye çevirmiş ve 1513'te ne yazık ki bir fragman olarak kalan ünlü III. Richard tarihçesini* yazmıştır. Kitap More'un ölümünden sonra, 1543'te yayımlanmış ve hemen anlattığı dönemin klasik bir betimlemesi haline gelmiştir. Shakespeare'in tragedyasında ölümsüzleşmiş Richard'ın, More'un kaleminden çıkan imgesi pek de hoş değildir.

More diğer İngilizce eserlerini "Utopia"dan sonra yazmıştır; bunlar Reformasyon dönemine aittir ve tümü de birer polemik özelliğine sahiptir. Bu makaleler ve diyaloglarla birlikte More, tıpkı yazdığı Almanca eserlerle Hutten gibi Hümanizmin temellerini terk eder. Onlar ulusal dili yalnız bilim ve sanatın değil, politikanın hizmetinde de kullanmışlar, hümanistlerin yukarıdan bakarak uzak durdukları halka hitap etmişlerdir.

3. More ve Kadınların Eğitimi. More'un Pedagojisi

Ulusal dili kendi amaçları doğrultusunda kullanmak ve geliştirmek hümanistlerle reformasyoncuların ortak noktasıydı, buna karşılık kadını, doğabilimleri, güzel sanatları takdir edip yüceltmek her birinin kendisine özgüydü.

Hümanistler arasında bu konular bakımından More yine en önde yer alıyordu.

Kadının eğitimine ilişkin görüşleri için çocuklarının eğitmeni Gunnell'e yazdığı mektup özellikle önemlidir; bu mektubu günümüze kazandırmakla Stapleton'un büyük hizmetleri dokunmuştur. Burada More şöyle diyor: "Ben erdemle birleşmiş bilginliği kralların tüm hazinelerine yeğ tutarım, erdemsiz bilimsel şöhret insanın gözünü kamaştıran yüz karasından başka bir şey değildir. Bu, özellikle kadınların bilginliği konusunda geçerlidir. Zira kadınların her şeyden haberdar olması genellikle bir parça

and other works of y said John Picus, full of great science, vertue and wisedom: whose Life and works bene worthy and digne to be read and often to be head in memory. Translated out of Latin into Englishe by maister Thomas More.

* The history of King Richard the Third (unfinished) written by Master Thomas Morus, than on of the undersheriffis of Londra, about the year of the Lord 1513 (More'un İngilizce eserlerinin toplu basımı s. 35).

ender görüldüğü ve erkeklerin tembelliği hakkında üstü kapalı bir suçlama olduğu için, pek çok kimse onlara saldırmayı ve aslında doğanın hatası olan şeyi edebiyatın üstüne atmayı tercih ediyor ve bilgelerce işlenen hataların kendilerinin erdem konusundaki bilgisizliğine atfedildiğini düşünüyorlar. Ancak bir kadın sadece birkaç bilgi kırıntısını övgüye değer birçok erdemle birleştirirse, ben buna Karun (Kroisos-ç) hazinelerinden ve Helena'nın güzelliğinden daha çok değer veririm... Cinsiyet farkının (bilginlik bakımından) hiç önemi yoktur, zira hasat zamanı geldiğinde tohumları serpen elin bir erkeğe ya da bir kadına ait olup olmaması fark etmez. Her ikisi de, insanı hayvandan ayıran aynı akla sahiptir. Bu yüzden her ikisi de, tıpkı iyi bir öğretime ilişkin tohumların serpildiği bir tarla gibi, aklı yetkinleştiren ve verimli kılan eğitim için eşit yetenektedir. Kadınları eğitimsiz bırakmak isteyenlerin iddia ettiği gibi kadınlarda toprak verimsiz olsaydı ya da ayrık otu yetiştirseydi, o zaman bu durum, kanımca durmadan çalışarak ve bilimleri öğreterek doğanın hatasını düzeltmek için bir neden daha teşkil ederdi."

More bu ilkeleri üç kızının ve evlatlık kızı Margarete Giggs'in eğitiminde pratik olarak uygulamış, onlara hümanist bilimleri öğretmiş ve bu alanda eğitilmelerini sağlamıştır. Büyük kızı Margarete akıl ve zeka bakımından babasına en yakın olanıydı; çağının bilgeleri arasında saygın bir konuma gelecek kadar bilgiliydi. Edebi alanda verdiği eserler geniş çevrelerin dikkatini çekiyordu; Erasmus büyük bir saygı içinde onunla sürekli yazışıyordu ve bir defasında onu "Britanya'nın süsü" diye tanımlamıştı. Grekçe ve Latinceyi akıcı şekilde konuşuyordu, Eusebius'u* Grekçeden Latinceye çevirmiş ve Johannes Costerius'un bildirdiğine göre, Cyprianus'un** eserinde tahrif edilmiş bir bölümü tekrar eski haline getirmiştir; bugün bize bir öğretmenin yerine getirmesi gereken ödevleri gibi görünen bu çalışmalar onaltıncı yüzyılın başlarında çok büyük bir önem taşıyor-

* Eusebius: Beyrut piskoposu, 338 yılından itibaren Konstantinopel piskoposu, döneminin en nüfuzlu din adamı-ç.

** Cyprianus: Kilise büyüklerinden, 248 yılından itibaren Kartaca piskoposu, 258 yılında din uğruna şehit düşmüş ve aziz ilan edilmiştir-ç.

du ve herkesin ilgisini çekiyordu. More, Margarete'sini çok seviyordu. Ona yazdığı başka bir mektup daha günümüze kalmıştır, bu mektupta More, daha sonra biyografisini kaleme alacak Roper'in karısı olan kızına yakında yapacağı doğum için şans ve kendisine benzeyen bir kız çocuğu doğurmasını dilemekte, böyle bir kız çocuğunu üç oğlana yeğ tuttuğunu belirtmektedir.

Ne yazık ki Margarete babasının idamından dokuz yıl sonra, VIII. Henry henüz hayattayken, More'un hâlâ istihfafla anıldığı 1544 yılında ölmüştür. Şayet Katoliklerin tepkisini görmüş olsaydı herhalde kocasınınkinden daha iyi bir More biyografisi yazabilirdi.

More çocuklarını çok iyi bir şekilde yetiştirirken tüm büyük ütopyacılara özgü pedagojik bir yetenek sergilemiştir. İlk sosyalistlerin özellikle ütopyacı olmasının nedeni, toplumu kuracak olan ve kendi güçlerine dayanarak bağımsızlaşmalarını bekledikleri insan malzemesini hiç gelişmemiş ve alt kademede diye görmelerinden ileri geliyordu. Halkın, sınıf mücadelesinde değil de pedagojik önlemlerle eğitilmesi ütopyacı sosyalistlerin başlıca taleplerinden biriydi. Pedagojik yeteneği olmayan bir kimse bu alanda başarılı olamazdı. Robert Owen* gibi, Thomas More da bir pedagog olarak çağının çok ilerisindeydi. Owen'in kendi fabrikasında kanıtladığı gibi, More da aile içinde ve hizmetçilerine karşı davranışıyla yönteminin nasıl başarılı olduğunu göstermiştir. Her ikisini de bu başarıya ulaştıran araç sevecenlik, lütufkarlık, sebat ve manevi üstünlüktü. Erasmus mektubunda More'un bu şekilde çocuklarını, hizmetçilerini ve bildiğimiz kadarıyla bu yeni Sokrates (More-ç) için başlangıçta gerçek bir Ksanthippe (Sokrates'in karısı; haksız yere kavgacı, huysuz ve kaprisli kadın simgesi olmuştur-ç) gibi görünen ikinci karısını nasıl eğitmek zorunda kaldığını gözler önüne sermişti.

More'un uyduğu pedagojik ilkelerden birkaçı bize kadar ulaşmıştır. Örneğin yukarıda değindiğimiz, Gunnell'e yazdığı mektupta şöyle diyor: "Sayılı bilge kişilerin bile zaptedemediği gururdan uzak durmak çocuklar için çok büyük bir sorundur, di-

* Robert Owen: 1771-1858; İngiliz sosyal-politikacı, işveren ve ütopyacı sosyalist; fabrikasında işçiler için bazı sosyal reformları yürürlüğe koymuştur-ç.

yorsun. O zaman bu ayrık otunu kökünden sökmek bu kadar zahmetliyse bizim de çocuğun yetişmesine erkenden yardımcı olmamız gerekir. Bu kötülüğün bu kadar derine işlemiş olmasının nedeni, en küçük yaştan itibaren çocuklarda bu kötülüğü büyütüp geliştiren dadıların, anababaların, öğretmenlerin onlara pek de iyi şeyler öğretmemelerinde aramak gerekir, böylece çocuk da hemen methedilmeyi bekler ve methedilmek için çoğunluğun, yani en kötülerin hoşuna gitmeye çalışır."

More, çocuklarıyla ilişkisini en sevecen şekilde "sevgili çocuklarıma" başlıklı güzel bir şiirinin aşağıya aldığımız dizelerinde anlatır:

"Bir kez olsun dövmedim, bol bol öptüm sizi,
Vurduysam bile o da tavus'un tüyüyle...
Dölümü her zaman şefkatle sevdim,
Babaya yakışan bir hoşgörüyle büyüttüm;
Şimdi size karşı sevgim o kadar arttı ki,
Adeta hiç sevmemiş gibiyim önceden sizi,
Ciddi gayret, gençliğin zarafetiyle birleşmiş,
Zekâlar, sanatta ve bilimde mükemmel yetişmiş,
Diller, akıcı bir zarafetle konuşuyor,
Sırf sözler değil, önemli düşünceler de söylüyor,
İşte bunlar beni size hayran bırakan,
Yüreğimi sizinkine sımsıkı bağlayan,
Canlarım, bu kadar çok seviyorsam şimdi sizi,
Sadece dölümden gelmiş çocuklarım olmanızdır nedeni."

More'un hoşgörüsü ve sevecenliği bugün bile çok çekici gelmektedir. Onaltıncı yüzyılın insanlık tarihinde en acımasız ve en kanlı bir dönemi simgelediği düşünülürse, bu hoşgörüye ve sevecenliğe daha yüksek bir değer biçmek gerekir. Hümanizm çağı insanlık çağından aşağı kalmıyordu.

Hümanizm pedagojik bakımdan dayak-pedagojisi ve sözcükleri anlamadan düşüncesizce ezberleme dönemini başlatmıştır. Erasmus'un anlattığına göre, bir öğretmen birlikte yenen yemekten sonra her defasında öğrencilerden birini öne çağırıyor ve dövülmek üzere yarma gibi bir dayakçıya teslim ediyordu, körü

körüne işini yapan bu kişi bir defasında çelimsiz bir çocuğu, kendisi kan ter içinde kalana ve çocuk da yarı ölü ayaklarının dibinde yatana kadar elinden bırakmamıştı. Öğretmense yüzünün kılı kıpırdamadan öğrencilere dönmüş ve şöyle demişti: "Gerçi o bir şey yapmadı, ama burnunu sürtmek gerekiyordu."

Bunları More'un pedagojik ilkeleriyle karşılaştırmak yerinde olur.

4. More'un Sanatla ve Doğabilimlerle İlişkisi

İnsanlık konusunda More bir hümanistten daha ilerideydi. Buna karşılık sanata duyduğu ilgi bakımından hümanistlerle bir noktada birleşiyordu. Müzik tutkusunu daha önce Erasmus'un mektubunda görmüştük. Öte yandan kendisini görsel sanatlara da tamamen verebiliyordu. Bu açıdan onun büyük Alman ressamı genç Hans Holbein'la ilişkisi bizim için özel bir önem taşıyor. Holbein 1526 yılında elinde Erasmus'un More'a yazdığı bir tavsiye mektubuyla, "Almanya'da sanatçılar açlık çektiği için İngiltere'de birkaç kuruş kazanmaya" gelmişti. More onu kucak açarak karşıladı, sanatçının eserlerini önceden tanıyordu. 1518'de Froben'in yayımladığı "Utopia" basımı, daha önce Erasmus'un "Deliliğe Övgü"sünde olduğu gibi, Holbein'ın çizimleriyle bezeliydi. More onu uzun süre evinde konuk etti. Buna karşılık Holbein da evi kendi eserleriyle süsledi, More'un ve ailesinin portrelerini yaptı. More'un teşvikiyle Holbein, Zenginliğin Zaferi ve Yoksulluğun Zaferi adlı iki ünlü tabloyu Steelyard'taki Alman Hansa Birliği'nin* Londra binasında tamamlamıştır, ne yazık ki bu tablolar 1666 yangınında kül olmuştur (Rudhart, age. s. 230-231). More daha sonra (olasılıkla 1528'de) Holbein'ı saraya aldırarak VIII. Henry'nin dikkatini bu dahi ressama çekmiş, kral da onu hizmetine almıştır.

More'un sanata gösterdiği ilginin yanı sıra doğabilimlere düşkünlüğü de dikkate değer.

* Hansa ya da Hanse: Başlangıçta, aynı amacı izleyen kişilerin bir kooperatifte bir araya gelmesi, bu giderek birlikte yolculuk yapan tüccarları kapsamıştır. Daha sonra Hansa kentlere göre örgütlenmiştir-ç.

Onaltıncı yüzyılın başlarında doğa yasalarını araştırmaya ilgi duyan ve yeni doğabilimlere bir anlık ihtiyaçların tatmini yerine başka bir hedef gösteren az sayıda kişilerden biri de Thomas More'dur. Bu durumu onun ütopyacı toplumunda doğabilimlere verdiği rolden anlamak mümkündür. Bu toplumu betimlerken doğabilimleri ele alan bölümleri ileride aktaracağız.

More'un karakterini birkaç çizgiyle betimlemenin söz konusu olduğu burada onun doğabilimlerle ilişkisini niteleyen olgulardan sadece birkaçına değineceğiz. Erasmus'un mektubunda onun hayvanlar dünyasını zevkle gözlemlediğini görmüştük, bu, yaşadığı dönemde pek sık karşılaşılmayan bir özelliktir.

More biyografilerini kaleme alan yazarlardan onun geometrinin yanı sıra astronomiyi de incelediğini öğreniyoruz ve bu bilim dalında o kadar ilerlemiş olmalı ki, VIII. Henry'nin sarayındayken başlangıçta kendisine devlet adamlığı değil, astronomluk görevi verilmiştir. Burada söz konusunun astrolojiden yararlanmak değil, sadece bilimsel araştırmalar olduğu astrologlara yönelik hakaretlerinden anlaşılmaktadır, ancak bu saldırılarını ahlaksal bir öfkeyle değil, gözde silahıyla, yani alaya alarak yapmıştır. Bir dizi Latince epigramı astrologları hedef alır, bunlar arasından bize göre en başarılı olanı, yıldızlardan her şeyi okuyan, ama karısının kendisini aldattığını fark etmeyen bir astrologu hicveden epigramdır.

Ne var ki, astrologlara inanmayan More yalnız bununla kalmıyordu. Sofuların safdilliliğiyle ve onların korku masallarından duydukları zevkle de alay ediyordu. En beğendiği yazarlar Platon'un yanı sıra çöken Roma İmparatorluğu'nun Heine'si diyebileceğimiz "her şeyi mubah sayan" Samsatlı Lukianos'tu, o hem yükselen Hıristiyanlıktan ve günün gözde filozoflarından hem de tanrılara duyulan eski inançtan mizah yoluyla hıncını alıyordu.

More, kendisinin bu tür kitapları okuyarak "bozulacağından" korkan sofu dostlarının uyarılarına karşın bu inançsız yazarın eserlerini okuyor ve dostlarına karşı savunuyordu. (Ruthall'e) yazdığı mektupların birinde Lukianos hakkında şöyle diyordu: "Bu beceriksiz ayaktakımının onun eserlerini öfkeyle karşılamasına sakın şaşma, onlar yaşlı bir kadını yarı çılgın bir durumda gözyaşına boğacak ya da dehşetten tüylerini ürpertecek hale ge-

tiren bir aziz masalı ya da cehenneme ait ürkütücü bir öykü uydurdukları zaman büyük bir iş başardıklarını ve Hıristiyanlığı ebediyen kendilerine mal ettiklerini sanıyorlar. Bu tür yalanları isnat etmedikleri bir aziz ya da sofu bir bakire bulamazsın, elbette ki bunu dinsel amaçla yaparlar, çünkü yalanlarla gerekli şekilde desteklenmezse hakikate kimsenin inanmayacağından korkarlar."

More, birkaç on yıl sonra kendisinin de "azizler" arasına katılacağını, Katolik ruhbanların onun sırtından "Hıristiyanlığı kendilerine mal edeceğini" sezinlemiyordu.

MORE VE KATOLİSİZM

1. More'un Dindarlığı

More alaycı, eleştirel bir kişiydi, ama Hümanizmin İtalya ve Fransa'da ulaştığı inançsızlık düzeyine, İngiliz ve Alman hümanistleri gibi o da pek yaklaşmamıştır. Cermen ülkelerinde ekonomik gelişme ve dolayısıyla manevi gelişme de genellikle Latin ülkelerindeki gelişmenin gerisinde kalmıştı. Genelde Hümanizm gibi, çelişkili öğelerin bir karışımı olan pagan inançsızlık da gelişmesinin en yüksek aşamasındaydı. Hümanizmin inançsızlığı kısmen kilisenin geleneksel görüşlerine karşı devrimci bir direniş, kısmen de başlangıç yıllarında kendisinin geliştirdiği, ama artık uzun süredir muktedir olamadığı güçlü heyecanı alaya alan kokuşmuş bir sınıfın üşengeç vurdumduymazlığıydı. Papalık makamında da eski inançla aynı şekilde alay ediliyordu, tıpkı bugün "devlet adamı" liberallerin gençliklerinde kapıldıkları demokrasi hayalleriyle akıllandıkları için değil, miskinliklerinden dolayı alay etmeleri gibi.

Bu denli aşağılık bir inançsızlık, eski üretim tarzını hâlâ başlangıçtaki azim ve heyecanla devam ettiren kuzeyli "barbarlar"ı tiksindirmiş, onların nefretini çekmişti.

Kuzeyin en hür fikirli bilgeleri bile inançlarına ve dinlerine heyecanları arttıkça daha sıkı bir şekilde bağlı kalmayı tercih ediyordu. Bu durum Hutten'de, Rotterdamlı Erasmus'ta, More'da karşımıza çıkar. Enerjik karakterine karşın More'un dinibütünlüğü neredeyse fanatizmin ve çileciliğin sınırlarına dayanıyordu. Bununla ilgili bazı ipuçlarını daha önce Erasmus'un mek-

tubunda görmüştük. More'un biyografilerini kaleme alan Katolik yazarların eserlerine dayanarak örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz bundan, yalnız Erasmus'un anlattıkları yeterli diye değil, üstelik biyografi yazarlarının verdikleri bilgilerde gerçeğin nerede sona erdiğine yalanın nerede başladığına karar vermek zor olduğu için vazgeçiyoruz.

İtalyan hümanistleri arasından More'u en çok etkileyen Pico della Mirandola olmuştu, onun yaşam öyküsünü, önceki bölümde gördüğümüz gibi, More da Latinceden İngilizceye çevirmişti. 1462'de doğup 1494'te ölen Pico, kiliseyi ve öğretilerini ahlaksal, bilimsel yönden arındırmayı amaç edinen, bilgi ve hür fikir açısından her ne kadar kendisinden daha üstün olsalar bile reformasyonculara belirli manevi bir yakınlığı olan az sayıdaki İtalyan hümanistlerinden biriydi.

Papalara göre Pico reformasyoncu Savonarola'dan hiç de az tehlikeli değildi. Papaların sömürüsünü tehdit edenler, halkın anlamadığı inançsız hümanistler değil, tersine kiliseyi ciddiye alan, düşünme tarzları halkın düşünme tarzına yakın olan ve halk tarafından anlaşılan dinibütün hümanistlerdi.

Pico Hıristiyan öğretilerini, onları döneminin bilgi düzeyine getirmeye çalışarak, arındırmayı denemiştir. Bu amaçla yalnız Grek paganizmini incelemekle kalmamış, üstelik mistik Kabbala felsefesi vasıtasıyla Hıristiyanlığın gizlerine yaklaşmak için İbraniceyi bilimsel ve ayrıntılı şekilde öğrenmiştir. Araştırmalarının sonuçlarını "dokuz yüz önerme" adı altında kağıda döken Pico cehennem cezasının sonsuzluğunu, İsa'nın son yemekte hazır bulunduğunu vs. yadsımıştır. Şayet Pico gerçek bir reformasyoncu, yani bir ajitatör olsaydı sırf bu önermeler yüzünden yakılırdı. Ama sadece bir bilim adamı olduğu için papa VIII. İnosans eseri yasaklamakla yetinmişti. Dönem, 1848'den önceki kutsal sansür dönemi gibiydi, burada kitapları yirmi sayfadan fazla olan yazarlarla pek ilgilenilmiyordu: Kitap ne kadar inceyse yazarı o kadar tehlikeliydi, sansür de o kadar sıkıydı.

İşte bu yarı dinsiz Pico, More'un idealiydi.

2. Ruhban Egemenliğine Karşı More

More'un Pico ile ilişkisi bile onun ruhbanlara boyun eğmediğini kanıtlar, oysa Katolik ve Protestan rahipler More'u böyle bir durumda görmeyi ne kadar da çok istiyorlardı. More'un gençliğinde bir manastıra devam ettiği, orada uzun süre dini vecibeleri yerine getirdiği doğrudur. Ama manastırda karşılaştığı şeyler keşişlere karşı pek fazla saygı duymasına neden olmamış gibidir. Rahip Stapleton bile, More'un keşiş olma niyetinden vazgeçtiğini itiraf etmek zorunda kalmıştır, çünkü "bizim ruhbanlar bu günlerde eski titizliklerini ve dinsel heyecanlarını kaybetmişti". More ruhbanları yargılamaktan çekinmiyordu. Herhangi bir hümanist kadar keşişlerle alay etmesini biliyordu.

Örneğin "Utopia"nın birinci kitabından şu bölümü alalım: Raphael Hythloday, kardinal Morton'un bir davetinde masada bulunan şakacı bir soytarı ile bir dilenci rahip arasında geçen konuşmaları aktarır. Söz dönüp dolaşıp yaşlılıktan ya da başka bir nedenden dolayı çalışamayan dilencilere gelir. Soytarı şöyle der: Ben dilencilere asla sadaka vermem; *"Şimdi uslandılar artık: Benim geçtiğimi gördüler mi boşuna yorulmamak için seslerini kesiyorlar. Sadaka konusunda benim bir rahip kadar kısır olduğumu biliyorlar*. Şimdi dinleyin benim verdiğim kararı: Bütün yaşlı ve hasta dilenciler bölünüp dağıtılacak: Erkekler rahip kardeş olarak erkek manastırlarına kadınlar da rahibe hemşire olarak kadın manastırlarına. Oldu bitti. Kardinal bunu hoş bir şaka sayıp gülümsedi, ama ötekiler bayağı ciddiye aldılar. Dinbilimci bir rahipse bu şakadan aşırı bir şekilde hoşlandı. Asık suratı birden gevşeyerek rahipler ve manastırların durumu üstüne nükteli sözler etti, sonra soytarıya dönerek: Biz dilenci kardeşlerinizin rızkını sağlamazsanız, dilenciliği ortadan kaldırmış olmazsınız, dedi. Soytarı: Sayın kardinal bunun çaresini buldular, dedi, serserilerin bir yere toplatılıp çalıştırılması gerektiğini söylediler ya! Dilenci rahipler dünyanın ilk serserileridir... Sa-*

* Bazı eski basımlarda bununla ilgili şöyle bir kenar notu vardır: "Dilenciler arasında söylenegelen olağan bir atasözü". Kilisenin yoksullara yardım görevini ne kadar ihmal ettiğini gösteren bir kanıt.

yın dinbilimci taş kesildi olduğu yerde. Yüzüne karşı atılan bu taş öfkesini kabarttıkça kabarttı ve birden ateş püskürmeye... başladı. Demediği kalmadı soytarıya... Kutsal Kitaptan çıkardığı korkunç tehditlere de başvurdu: İlyas'la alay etmeye kalkışanlar, saçı dökülmüş peygamberin öfkesini çektiler üstlerine... Bir de, aralarında birçok dazlaklar bulunan bütün rahiplerle alay eden bir tek adamın göreceği cezayı düşünün... Papanın bir fermanı var. Bu fermana göre bizimle alay edenler aforoz edilir." *

Kardinal rahibin küçük düşmesini önlemek için konuşma konusunu değiştirir. Birkaç sözle keşişlerin budalalığını, tembelliğini ve açgözlülüğünü alaya alan bölüm böylece sona erer.

More'un Latince epigramları arasında aynı şekilde mizahi bir şiir bulunmaktadır. Düzyazının izin verdiği kadarıyla ve biraz zorlanarak çevirisini aktarıyoruz.

Bir fırtına çıktı tekne sallandı,
Korkudan tayfaların ödü patladı!
Günahlarımız, günahlarımız yüzünden diye dehşetle ettiler feryat,
Başımıza gelen bu felaket.

Teknede bir keşiş vardı tesadüfen,
Sardılar etrafını günah çıkartmak için hemen.
Devam ediyordu ama tekne sallanmaya
Ölmekten korkuyordu tayfalar hâlâ.

Biri, ötekilerden daha akıllı, çıktı öne:
Taşıyor hâlâ günahlarımızın yükünü tekne,
Atın onu aşağı, ağırlaşan şu keşişi günahlarımızın yüküyle,
Hafifleyecek tekne, dans edecek dalgaların üstünde.

Sen misin bunu diyen: Yakaladılar hepsi birden,
Fırlatıp attılar adamı güverteden,
Rüzgara kapıldı bunun üzerine tekne
Şişirdi yelkenlerini hafiflemiş gövdesiyle.

* *Utopia*, age. s. 73, 74, 75-ç.

Kıssadan çıkan hisse:
Ağır gelir günahın yükü bize.

Dinibütün Cresacre More "aziz" büyük dedesinin günah çıkartmayı ve günahların bağışlanmasını alaya aldığını okuyunca acaba ne düşünmüştür?

"Katolik şehit"imizin alayları yalnız alt kademedeki ruhbanlarla sınırlı kalmıyordu; piskoposlar da bundan payını alıyordu. Özellikle More'un Posthumus adını verdiği biri epigramlarında nüktelerinin hedefi olmuştu. Bu epigramlardan birinde (Posthumum Episcopum), adı geçen Posthumus'un piskoposluğa, getirilmesinden dolayı duyduğu sevinci dile getirir, zira piskoposlar genellikle yeteneklerine bakmadan gelişigüzel atanırken bunun özel bir itina göstererek seçildiği aşikardı. Binlercesi arasından bu kadar kötü ve ahmak bir piskopos bulmak mümkün değildi. Bir başka epigramda (Episcopum illiteratum) aynı piskopos hakkında şöyle diyor: Piskoposun dilinden şu sözler düşmüyor: Ağızdan çıkan söz (lafz) öldürür, ama ruh canlandırır insanı; ancak Posthumus'un ağızdan çıkan bir sözün kendisini öldürebileceğinden hiç mi hiç haberi yoktu; şayet böyle olsaydı bile canlandıracak bir ruha sahip değildi.

More'a göre papa bile sıradan bir ölümlüydü. Erasmus 1510 yılında More'un evinde ve onun teşvikiyle *"Deliliğe Övgü"*sünü kaleme almış, üzerinde olasılıkla More'la birlikte çalıştığı kitabını yazarken çok büyük zevk duymuştu. Dostlarından biri, çok büyük olasılıkla More elyazmasını Erasmus'un haberi olmadan gizlice Paris'e göndermiş, 1511 yılında orada yayımlanan elyazması birkaç ay içinde yedinci basımına ulaşmıştır. Kitap o günlerin toplumunu, ama özellikle keşişliği ve papalığı çok cüretli şekilde ve coşkuyla hicveden bir eserdi. Bu yüzden de yasak kitaplar listesine alındı. Ancak kutsal şehitimiz esere yaptığı katkılardan dolayı asla pişman olmadı.

More'un papalığa karşı tutumunu tanımak için bizim bu tür dolaylı kanıtlara ihtiyacımız yok. Protestanlığa karşı mücadelede More'u papalığa daha sıkı bağlanmak zorunda bırakan Reformasyon'un başlangıcından sonraki dönemde bu konuyla ilgili kendisince belirtilmiş ifadeler mevcuttur. Buna rağmen

"Tyndall'ın Cevabının Çürütülüşü" (1532) adlı eserinde, papanın üstünde genel bir ruhbanlar meclisinin bulunduğunu, bu meclisin papayı uyarabileceğini ve cezaya çarptırabileceğini, hatta, şayet papa kendini düzeltmezse onu makamından indirebileceğini yazıyordu (s. 621).

Bunun gibi aynı şekilde aşağıdaki satırlar da anlamlıdır:

Reformasyon başladığı zaman İngiltere kralı VIII. Henry bu harekete kesinlikle karşı olduğunu ve papadan yana yer aldığını açıklamıştı. Hatta Luther'e karşı yedi sakrament hakkında bir de kitap* yayımladı. 1521'de kralın adıyla yayımlanan kitap, böyle durumlarda pek de ender görülmeyen şekilde başkaları tarafından yazılmıştı. More'u da bu yazarlardan biri saydılar, oysa onun katkısı çok azdı. VIII. Henry papalıktan ayrıldığını ilan ettiği zaman doğallıkla bu kitap kendisini çok rahatsız eder hale geldi. Kitabının yazarları şimdi birer hain durumuna düşüyordu.

Lord *Chancellor*'luk görevinden istifa ettikten (1532) sonra More'a karşı açılan davalar arasında şu dava da vardı; More, "çirkin dalaverelere başvurarak kralı doğal olmayan bir yoldan yedi sakrament'i** ve papanın otoritesini savunmak üzere bir kitap yayımlamaya mecbur etmiş, böylece kralın, kendi aleyhinde ve onurunu zedeleyecek şekilde papanın eline bir koz vermesine neden olmuştur."

Zavallı, baştan çıkarılmış kralın bu ahlaksal öfkesinde en gülünç yan, on yıl boyunca istifini bozmadan kendini kitabın yazarı diye göstermiş ve kitaba yapılan övgüler üzerinde hak iddia etmiş olmasıdır. Papa bu yüzden Henry'ye "inanç savunucusu" (defensor fidei) unvanını vermiş ve kitabı okuyan herkesin günahlarını bağışlamıştır..

Şimdi ise kitap çirkin bir komplo haline gelmişti ve More da

* *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum edita ab invictissimo Angliae et Franciae rege et domino Hiberniae, Henrico ejus nominis octavo.* Londra 1521.

** Sakrament: İsa'dan kaynaklandığı söylenen ve özel tanrı inayetine tavassut edilen dinsel tören; bu inayetin simgeleri su, şarap, ekmek ve yağ'dır. Katolik kilisesinin yedi sakrament'i şunlardır: Vaftiz; Piskopos tarafından kutsanma; Son Yemek-sakramenti; Tövbe; Ölmeden önce kişinin kutsal yağ ile meshedilmesi; Göreve başlayan genç rahiplerin törenle takdis edilmesi; Evlilik-ç.

bunun cezasını çekmeliydi. More suçlamalara şöyle karşılık verdi (Roper'e göre): "Soylu büyüklerim, bu tür tehditlerle çocukları korkutabilirsiniz, ama beni değil. Şimdi davanın esasını teşkil eden suçlamanıza gelirsek, haşmetli kralın bu konuda benim aleyhimde tanıklık edeceğini sanmıyorum. Bu noktada beni yüce kraldan başka hiç kimse daha iyi temize çıkaramaz, çünkü kitabın yazılışı sırasında bana hiçbir şekilde danışılmadığım çok iyi bilir, oysa ben kitap bittikten sonra majestelerinin emriyle ve yazarların onayıyla metin üzerinde sadece düzeltmeler yaptım *(only a sorter out and placer of the principal matter therein contayned)*. Ayrıca kitapta papanın otoritesinin aşırı vurgulandığını ve hatta fazla savunulduğunu görerek krala şöyle dedim: 'Size şunu hatırlatmak isterim, bildiğiniz üzere papa da sizin gibi bir hükümdardır ve başka Hıristiyan hükümdarlarla bir ittifak içindedir. Bu yüzden ittifakın değişik noktalarında sizin papa ile anlaşmazlığa düşmeniz ve birbirinize savaş ilan etmeniz mümkündür. Bu nedenle kitaptaki bu satırların değiştirilmesini ve papanın otoritesinin daha az vurgulanmasını en iyi çözüm olarak görüyorum'. 'Hayır' diye itiraz etti kral, 'böyle yapılmasın. Biz papalığa karşı öyle ağır bir sorumluluk taşıyoruz ki, duyduğumuz saygının haddi hesabı olamaz? Bunun üzerine İngiltere'ye tahsis edilmiş papalığa ait piskoposluk makamlarının büyük bölümünü ortadan kaldıran Dokunulmazlık Yasasını (Statut Praemunire) hatırlattım. Majestelerinin cevabı şu oldu: 'Buna karşı ne söylenirse söylensin, biz bu otoriteyi elden geldiğince güçlendirmek istiyoruz, zira biz krallık tacımızı ondan aldık', bunu, majesterinin bizzat kendisi bana söyleyene kadar hiç duymamıştım."

Dava suya düştü. More'un iddialarının doğruluğuna ve ne Henry'nin kendisi ne de bir başkası itiraz etti. Demek ki biz de bu iddiaları doğru diye kabul edebiliriz. Buradan ve aynı şekilde Tyndall'ın Çürütülüşü'ndeki ilgili bölümlerden More'un papalara kölece bir saygı duymaktan çok uzak olduğunu anlıyoruz. Bir sonraki bölümde kanıtlamaya çalışacağımız gibi More papayı uluslararası bir birleştirici olarak görüyordu, bu birleştiricilik işlevi olmasaydı Hıristiyanlık birbirine düşman ulusların yol açacağı bir kargaşa içine düşecekti. Ancak More ulusların haklarını ve genel olarak kiliseyi papaya karşı savunuyordu, papa Mo-

re'un gözünde, Hıristiyanların başında, makamından indirilebilecek bir başkandan başka bir şey değildi.

3. More'un Dinsel Hoşgörüsü

Dinsel konularda More'un ne kadar serbest düşündüğünü en iyi şekilde onun Utopia'lılara yakıştırdığı ideal dinden anlamak mümkündür. Kitabın üçüncü bölümünde bu dinle tanışacağız. Burada, More'u dönemindeki Katolisizmden ve Protestanlıktan çok üstün kılan, çağdaşlarından sadece birkaçıyla paylaştığı tipik bir özelliğini, yani dinsel hoşgörüsünü ele almakla yetineceğiz. More bu hoşgörüsünü yalnız Reformasyon'dan önce "Utopia"sında değil, üstelik Protestanlarla Katolikler arasındaki amansız mücadelenin tam ortasında ve "zındıkları" yakmak için her yerde alevler yükselirken de açıklamıştır. Ve bunu sırf açıklamakla kalmamış, uygulamıştır da.

Stapleton (s. 215) kendi Katolik azizinin (More'un-ç.) evinde Luthercileri ağırlamasını çok garip bulmaktadır.

Melanchthon'un* öğrencisi ve yandaşı Simon Gryneaus, yeni Platoncu Grek filozof Proklos'tan** yaptığı çevirisine malzeme toplamak için İngiltere'ye geldi. O günlerde Lord Chancellor makamında bulunan More'dan o kadar çok destek gördü ki, çevirisini More'un oğlu John'a ithaf etti, çünkü çeviri bitmeden önce Thomas More Katolik inancı uğruna şehit olmuştu. İthaf yazısını Stapleton aktarmaktadır. Bize göre bu yazı More'un karakterini tanımlamak açısından önemlidir. Burada şöyle deniliyor: "Bir zamanlar bulunduğu konumuyla ve kusursuz nitelikleriyle ülkenin önde gelen tek insanı senin o mükemmel baban, kimsenin tanımadığı benim gibi birinin resmi ve özel birçok kurumda araştırma yapmasına olanak tanıdı, krallığın en yetkili adamı olarak beni sofrasında ağırladı, yanına, saraya aldı. Ve da-

* Melanchthon, Philipp: (1497-1560); teolog, hümanist ve reformasyoncu; Luther'in ölümünden sonra Protestanların önderliğini üstlenmiş, Protestan teolojisinin gelişmesini önemli ölçüde belirlemiştir-ç.

** Proklos, Diadochos: (411-485); Yeni Platoncu filozof, üç evreli diyalektik'le ilgili buluşuna Hegel büyük bir değer biçmiştir; eserleri arasında Platon ve Euklid yorumları önemli bir yer tutar-ç.

hası var: Benim dinsel görüşlerimin, baştan beri tahmin edebildiği gibi, kendi görüşlerinden birçok noktada ayrıldığını hoşgörüyle ve sevecenlikle belirtti. Ama buna karşın bana yaptığı yardımlarda hiçbir değişiklik olmadı, hatta bütün masraflarımın kendi cebinden karşılanmasını sağladı. Ayrıca John Harris adında bilgili genç bir kişiyi yanıma kılavuz verdi ve Oxford üniversitesi dekanına bir de tavsiye mektubu yazdı, bu mektup yalnız tüm kitaplıkların kapılarını değil, üstelik yürekleri de açan bir anahtar etkisi yarattı. Okulda, önemli eski kitaplarla dolu, sayısı yirmiyi bulan bütün kitaplıkları köşe bucak taradım ve bir iki yıl içinde inceleyebileceğime inandığım Proklos'la ilgili birçok kitabı dekanın onayıyla eve götürdüm. Bu hazineden dolayı büyük bir sevinç duyarak, babanın verdiği birçok armağanla ve yaptığı iyiliklerin ağır yükü altında İngiltere'yi terk ettim."

Bu olay, Luther'in Roma'ya savaş ilan etmesinden yaklaşık on yıl sonra geçmişti.

Protestan ve liberal yazarlar buna karşın More'u dinsiz bir zalim gibi göstermek istiyordu. Örneğin Voltaire onun hakkında şunları yazıyordu: "Tarihçilerin hemen hemen hepsi, özellikle Katolik olanlar oy birliği içinde Thomas More'u ya da Morus'u yasaların kurbanı erdemli bir insan, bilgili, hoşgörülü, iyiliksever bir bilge sayıyor; oysa aslında o boşinançlara bağlı ve barbar bir zalimdi." Güya More birçok insanı inançları yüzünden işkenceden geçirtmiş ve yaktırmıştı. "VIII. Henry'nin kilise üzerindeki otoritesini yadsıdığı için değil, bu barbarlıkları yüzünden idam cezasını hak etti. Güle oynaya ölüme gitti; ama bunun yerine ciddi ve bir parça barbarlıktan uzak bir karaktere sahip olsaydı daha iyi olurdu." (Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, 135. bölüm: Kral VIII. Henry ve İngiltere'deki Dinsel Devrim Üstüne).

Onsekizinci yüzyılın ortasında hür fikirlerden çıkan sesin yanı sıra ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Protestanlardan yükselen sese, bay James Anthony Froude'nin sesine de kulak vermek yerinde olur, bu kişi 1870'te Londra'da yayımlanan *"History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of the Spanish Armada"* adlı kitabında İngiliz Reformasyon tarihini Protestanlara özgü basmakalıp bir tarzda burjuva görüş açısın-

dan düzeltip, yerine oturtmaktadır. More'un sözümona "zındıkları kovuşturmasına" çok kızan bu bay, onun idamını haklı göstermeyi ve açıklamayı kendine görev edinir. "Toplumu tehdit eden" görüşlerin (opinions subversive of society) beslendiğine dair en ufak bir kuşku üzerine idam cezasını uygulamak ondokuzuncu yüzyılda bile zorunlu olabilir. 1848'de İngiltere güya bu zorunluktan uzak değildi. Şayet İngiliz Chartist'leri* Paris'teki "katiller" ve "isyancılar"la ilişkiye geçmiş olsaydı bu durum ortaya çıkabilirdi. 1848'de Paris'teki "isyancılar" onun reçetesine göre, ama kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmiş olsaydılar, acaba bay Froude "kana susamış sırtlanlar" için ulurken nasıl bir ses çıkaracaktı? Savaşta karşı tarafa ateş etmek çok güzeldi de, yalnız karşıdan açılan şu allahın belası ateş olmasaydı!

More'un sözümona hoşgörüsüzlüğüne Protestan dedikoducuların kanıtlanmamış bazı iddialarından başka bir de kendisince kaleme alınmış mezar taşındaki ibare kanıt oluşturur; şöyle ki: "Furibus, homicidis, haereticis molestus", "o hırsızların, katillerin ve zındıkların acımasızca üstüne gitmiştir." Sözcüklerin bir araya getirilişi "zındıklar" için pek de hoş görünmüyor, ancak "molestus" sözcüğü, manevi silahlar dışında başka silahlarla da mücadele etme zorunluğunu asla içermiyor. Bu tür manevi bir mücadeleden More elbette kaçınacak değildi. More'un hoşgörü anlayışına göre, insan "kesin"** gerekçeler öne sürerek karşısındakinin ağzını kapatmamalıydı. İnandığı şeylerin önemini belirtmek ve rakibinin inançlarını sarsmak için insanın tüm manevi gücünü seferber etmesi şayet hoşgörüsüzlük sayılacaksa, böyle bir şey More'un aklına asla gelmezdi. More'un mücadeleci karakteri, rakibinden kendisine riayet etmesini talep etmeyecek kadar fazlasıyla enerjikti, ama kendi silahlarını körleştirmeye de yanaşmazdı. Taşı her zaman gediğine oturtmasını bilirdi. Yaşlı kadınlar bu konuda ve de kullandığı "düşüncesiz" "kaba" sözler-

* Chartizm: İlk İngiliz ulusal işçi hareketi; adını 1838'de kaleme alınmış 'People's Charter'dan alır. Başlıca talepleri: Genel, eşit ve gizli seçim hakkı, parlamento reformu ve parlamento seçimlerinin her yıl yapılması. 1839'daki ayaklanma girişimi bastırılmıştır. Chartizm Marks ve Engels'i de etkilemiştir-ç.

** Yazar burada, "kaba güç kullanarak, vurarak" ve "kesin, ikna edici" anlamlarına gelen "schlagend" sözcüğüyle kelime oyunu yapıyor-ç.

den dolayı More'a ahlaksal bir öfke duyabilir. Bizim cansız ve ikiyüzlü çağımız, o günlerde sonuç alana kadar sürdürülen manevi mücadelenin sertliğini, aramızda iffetlilik taslayan az sayıda kişinin hoşuna gitse de çatışmanın heyecanı içinde bazen devam eden bu sertliği hoş görmeyebilir. Ancak bu konuşma tarzının yalnız kendisi hoşgörüsüzlük için başlı başına bir kanıt oluşturmaktan uzaktır.

More zındıkları ne dereceye kadar kovuşturduğunu, Lord Chancellor'luk görevinden ayrıldıktan sonra 1533'te yazdığı "Savunma"sında kendisi anlatır. Gerçeğin ta kendisi izlenimini bırakan bu anlatılanlar, diğer tarafa da yabancı olmadığı sürece, olaylar vasıtasıyla doğrulanır ve sırf bu yüzden güven duymayı hak eder, çünkü gerçeği çarpıtmaktan More'un hiçbir çıkarı yoktu ve bilinçli şekilde yalan söylemek ona hiç yakışmaz. "Savunma"sını yazdıktan kısa süre sonra ölüme gitti, çünkü yalan söylemek istemiyordu!

Adı geçen eserinde şöyle diyor: "Kralın meclisinde yer aldığım zaman ve Lancaster dukalığının başbakanıyken, ama özellikle Lord Chancellor olduğumda ruhbanları nasıl kayırdığım bilinmektedir. İyileri övüyor, hatırlarını sayıyordum, mazbut insanların başına dert açan ve onların toplumsal konumlarına leke getiren hayırsızları cezalandırma konusunda ihmalkar davranmıyordum. Dinin emirlerine uymayıp aksine hareket ederek hırsız ve katil olanlara fazla merhamet göstermiyordum, onlar da benden çok çekiniyordu." Dönemin Katolik ruhbanlarıyla olan ilişkisini, böylelikle de bu ruhbanların kendisini karakterize ettikten sonra More, zındıkları kovuşturan biri olduğu iddialarına geçer: "Aralarından (Luthercilerden) bazıları, başbakanken hizmetkarlarımı bahçemdeki bir ağaca bağlatıp eşek sudan gelene kadar dövdürerek canlarından bezdirene kadar sorguya çekme alışkanlığında olduğumu söylediler. Bu nezih heriflerden bazıları bu masalı her yerde o kadar çok anlattı ki, iyi bir dostum herkesin bundan söz ettiğini duydu. Bu herifler böyle bir şey iddia edecek kadar yüzsüzse kim bilir daha neler anlatacaklar? Şayet büyük çapta bir soygun, iğrenç bir cinayet ya da kutsal ekmeğin saklandığı çanağın çalınması ya da kötü niyetle yerinden kaldırılması gibi kiliseye leke getiren suçlar söz konusu olduğunda bu gibi

insanları sorguya çekilmek üzere bazen memurlara ya da hapishane yöneticilerine bırakıyordum... Ancak hırsızlara, katillere ve kiliseleri soyanlara karşı böyle davrandıysam bile, hayatımda zındıklara inançları yüzünden, sadece iki olay dışında, asla bir zarar vermedim." Sonra bu iki olay ayrıntılarıyla anlatılır. İlk olayda söz konusu More'un hizmetindeki gençlerden biridir, bu genç More'un evinde başka bir gence piskoposun kutsama töreniyle nasıl alay edileceğini öğretmek ister. Bunun üzerine More, "çocuklara davranıldığı gibi" onu ev halkının önünde hizmetkarlarından biri vasıtasıyla falakaya yatırır. Öteki "zındık avı" tımarhane kaçkını bir mecnunla ilgilidir, bu kişinin başlıca eğlencesi kuddas ayinlerine katılmak ve "kutsal ayin" sırasında çığlıklar atarak ortalığı velveleye vermektir. More bu mecnunu bir gün evinin önünden geçerken bir polis memuruna yakalatır, sokaktaki bir ağaca bağlatarak sopayla dövdürür.

İnsanların zındıkları ve cadıları tereddüt etmeden yakmaya hazır olduğu bir dönemde herhalde bu iki dayak cezasının sözünü etmeye değmezdi.

More devam eder: "Zındıklık yüzünden bana teslim edilenlerden hiçbiri, tanrı hakkı için bırakın dayak ya da tokat yemeyi, azar bile işitmemiştir. Bulunduğum makamın bana yüklediği görev onları güvenli bir hapishanede tutmaktı - ama Georg Konstantin'in gizlice sıvaşmayı başaramayacağı kadar güvenli olanında değil." Luthercilerin iddiasına göre More adamın hapishaneden kaçması üzerine öfkeden küplere binmişti. Oysa aslında o bu yüzden kimseye, hatta gardiyana bile kötü bir söz söylememişti, ona şöyle demişti: "'John, şu parmaklıkların tekrar düzeltilmesini ve sıkıca kapanmasını sağla, yoksa kaçan tutuklu sonuçta yine gizlice içeri girebilir'. Konstantin bunu yapmakta (yani sıvışmakta) haklıydı. Oturmaktan rahatsız olduğu için yerini değiştiren bir kimseye kızacak kadar anlayışsız biri değilim herhalde." More zındıklara karşı acımasızca davrandığına dair anlatılanların yalan olduğunu söyler: "Zındıklar konusunda kimse beni yanlış anlamasın. Ben onların yanılgılarından nefret ediyorum, yoksa kendilerinden değil. Bu yanılgıların ortadan kalkmasını, kişilere dokunulmamasını arzu ederdim."

Bu eserden More'un dinsel konuları ele alış tarzını niteleyen

bir bölümü daha buraya alalım: "Şimdi de bu heriflerin bende gördükleri ve bu yüzden beni kınadıkları sonuncu hataya, yani benim ciddi konular arasına gülünç fıkralar, nükteler ve eğlendirici anekdotlar katma hatama gelelim. Horatius* şöyle der: *ridentem dicere verum* (quid vetat) - insan hakikati niçin gülerek söylemesin ki! Görüşlerini ciddi ve resmi şekilde vaz etmektense neşeli bir tarzda açıklamak benim gibi işinin ehli olmayan birine daha çok yakışabilir."

More haklıydı, o yeni Katolisizmi vaz eden biri değildi. Dinle ilgili polemiklerinde ciddi kalmaya ne kadar uğraşırsa uğraşsın şakacı yanı her zaman kendini göstermiştir. İşsiz proletaryayı elinden tutmak için dinsel vakıflara el koyulmasını VIII. Henry'den talep eden ve dinsel bir alay sırasında dağıtılan *supplication of beggars* (dilencilerin dilekçesi) başlıklı el ilanına karşı 1529'da kaleme aldığı *supplication of souls* (zavallı ruhların dilekçesi) adlı polemiğinden bazı bölümleri okumak epey eğlenceli olacak. Adı geçen el ilanının yazarı Fishe ruhbanların manastırlardan dışarı atılmasını, kırbaçlanarak çalışmaya zorlanmasını ve evlendirilmesini talep ediyordu; böylece üretim ve ülke nüfusu artırılacaktı. More bu öneriye çok gülmüştü: "Krala verilen bir dilekçe düşünün ki, bununla ruhbanların soyulması, yağmalanması, zincire vurulması, dövülmesi ve - evlendirilmesi isteniyor! Adamın evlilik hakkında ne düşündüğünü, onu sonuncu kötülük olarak saymasından anlamak mümkün ve hiç kuşku yok ki, evliliği iyi bir şey olarak görseydi, onun ruhbanların başına gelmesini dilemezdi."

More daha sonra araf'tan söz eder, buradaki zavallı ruhlar, şayet vakıflar ortadan kaldırılırsa kendileri için dua edecek kimse kalmayacağı için, avuçlarını yalayacaktı. Ayrıca zavallı ruhlar ne acılara katlanmıyor ki! Bir düşünün, onlar dünyada olup biten bütün saçmalıkları görmeye mahkum edildiler. Üstelik ölenler ne de çabuk unutulur! Şimdi araf'taki adam karısının vakit geçirmeden başkasıyla nasıl evlendiğini, çocukların nasıl neşelendiğini ve fırlatıp atılmış eski bir pabuç gibi hemen unutulan babayı artık kimsenin düşünmediğini seyretmek zorundadır. Ancak

* Horatius: (M.Ö. 65-8); Romalı ozan; en ünlü eseri *Satyr* (Yergiler)'dir-ç.

zaman zaman kadının aklma ölmüş kocası gelir, o da, şayet tam o sırada ikinci kocasıyla kavga etmişse.

More, "Confutation of Tyndalles Answer"inde Protestan vaız Barnes'ı halkın karşısında iki kadınla, bir tüccarın karısıyla ve "Botolphs Wharf" adlı aşevinin sahibesiyle tartıştırır. Söz konusu, gerçek Hıristiyan din adamının kim olduğunu belli eden işaretlerdir. Barnes kendini, kutsal kitaba doğru yorumu getiren ve kutsal kitaba göre yaşayan biri olarak gösterir. Bunun üzerine aşevinin sahibesi şöyle der: "Aziz yumurcağın (malkin) başı üstüne! Rahip efendi sözünü ettiğin bütün işaretler, aşevimdeki işaretin ya da hardalcı dükkanındaki işaretin karşısında dikiş tutturamaz. Birinin işaretini gördüğüm yerde sıcak somun, diğerini gördüğüm yerde de bir kase hardal bulacağımı bilirim. Ama bu senin iki işaretin, üstüne para saysam bile, bana en ufak bir güvence vermiyor."

More "teolojik" yazılarını işte bu tarzda kaleme almıştır. Ömrünün sonuna doğru bu yazıların giderek neşesini kaybettiği ve zaman zaman esrik, fanatik bir özellik gösterdiği, örneğin "Utopia"da açıkladığı daha önceki ilkeleriyle çelişen şeyleri bu yazılarında söylediği doğrudur. Bu değişmenin nasıl meydana geldiğini araştırmak tarihten çok psikolojinin alanına girer; More gibi ateşli bir ruhun, çatışmanın heyecanı içinde haddini aşmasını ve daha önceki görüş açısıyla çelişen şeyler öne sürmesini, rakiplerine düşman olmaktan kendini alamamasını ve taassupa düşmesini, idamını beklerken zındanda kaleme aldığı yazıların bir esrime niteliği taşımasını ancak rakip bir ruhbandan başka kimse itici, ahlak dışı bulamaz. Bu yazılardan More'un lehinde ya da aleyhinde malzemeler çıkarmayı Katolik ve Protestan ruhbanlara bırakıyoruz. Bizim için bu yazılar olsa olsa patolojik yönden ilginçtir, oysa biz sadece sosyalist ve düşünür More'dan bahsediyoruz. More'un teolojik eserleri, şayet onun niçin Protestanların değil de Katoliklerin yanında yer aldığını kavradığımız zaman, kendiliğinden anlaşılacaktır. More Katoliklerin tarafını tutmaya karar verdikten sonra bunu izleyen her şey bu adımın sadece doğal bir sonucuydu. Ama Protestanlığa karşı çıkmasının nedenleri dogmatik, teolojik değil, politik ve ekonomik nitelikteydi; onu Katoliklere katılmaya iten, ilk bölümde değindiğimiz genel ola-

rak Hümanizmi de harekete geçirten aynı nedenlerdi. Ama bu nedenler, yerel ve kişisel etkiler sonucu More'da tamamen kendine özgü bir biçim almıştır. Bu nedenleri bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla göreceğiz.

DÖRDÜNCÜ FASIL

POLİTİKACI MORE

1. Onaltıncı Yüzyılın Başlarında İngiltere'de Politik Durum

Onbeşinci ve onaltıncı yüzyılda Avrupa'nın genel politik durumunu daha önce ilk bölümde karakterize etmiştik. Bu durumun İngiltere'de aldığı biçimleri anlatmak için birkaç sözcük yeterli olacaktır.

Ortaçağ'a özgü zümrelerden en güçlü ikisi onbeşinci yüzyılın sonlarında neredeyse tamamen krala boyun eğmişti: Soylular ve kilise. Gördüğümüz gibi o günlerde bu iki zümrenin zayıflamasına yol açan genel gelişme süreci İngiltere'de özel bazı durum ve koşullar tarafından teşvik edilmişti. Feodal soyluların iktidarı beyaz ve kırmızı güller arasındaki içsavaş nedeniyle müthiş bir darbe yemişti. Ataları gibi soyguncu İngiliz baronları önce "kutsal topraklar"da, sonra Fransa'da yağmaya çıkarak toprak ve insan ele geçirmeye çalıştı. Ancak bu sömürü olanakları kendilerine kapandığı, Hıristiyanlar "kutsal topraklar"ı ve daha sonra da İngiltere Fransa'yı kaybettiği zaman İngiliz baronlarına, geriye kalan tek sömürü nesnesini, yani İngiltere'deki toprakları ve insanları ele geçirmek için birbirleriyle çatışmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı.

1453 yılında tüm Fransa topraklarından sadece Calais kenti İngilizlerin elindeydi. Birkaç yıl öncesine kadar zaptedilmiş ülkelerden büyük kazanç sağlamış olan soylu İngiliz sömürücülerden geniş bir kesim kendini birdenbire "sevgili anavatan"ın dar alanına sıkışmış buldu. Sömürücülerden oluşan bir "nüfus fazla-

lığı" ortaya çıktı. Fransa'yı sömürürken alışmış oldukları savurgan yaşamlarını sürdürmek istediklerinde sömürüden elde ettikleri kazancın herkese yetmediğini gördüler. Bu "nüfus fazlalığı"nın doğal sonucu bir "varoluş savaşı"ydı, İngiliz soylularının birbirini karşılıklı kılıçtan geçiren ve soyup soğana çeviren iki düşman kampa bölünmesiydi, bunun için öne sürülen bahane de York ya da Lancester hanedanlarının İngiltere tahtı üzerindeki haklarını savunmaktı. York ve Lancaster hanedanlarının yandaşları arasındaki beyaz ve kırmızı güller savaşı güya bir "hak savaşı"ydı, yani taht üzerinde hak iddia etme savaşıydı, hemen hemen "yoksul insanların hakları" için himaye taraftarı gümrükçülerle serbest ticaretten yana olanlar arasındaki savaşa benziyordu. Aslında bu, iki sömürücü kampın sömürü nesnesini ele geçirme savaşıydı, bu yüzden büyük bir kin ve acımasızlık hüküm sürüyordu. Her iki taraf da hiçbir soyluya acımama ilkesini benimsemişti, savaş alanında düşmeyen soylu beyleri cellatın kılıcı bekliyordu. Yaklaşık otuz yıl (Fransa'daki mülklerin kesin kayıp yılı 1452'den 1485'e kadar) süren bu korkunç kıyımda soyluların neredeyse tamamı telef oldu, bu şekilde kaybedilen mülkler kralın eline geçti, kral böylelikle feodal soyluların güç ve yetkilerinden yoksun yeni bir soylular sınıfı yarattı. Gerçi büyük mülk sahipleri tekrar bir güç haline gelecekti, ancak bu, krallığa direnme ve onu kendilerine bağımlı duruma getirme cesaretini gösterebildikleri zaman gerçekleşecekti. Oysa içsavaşın bitmesinden yedi yıl önce dünyaya gelen Thomas More'un döneminde böyle bir durum söz konusu değildi. More'un yaşadığı dönemde yüksek soyluların neredeyse tamamı kralın kuklalarıydı, mülklerini egemen krala ya da onun babasına borçlu, bu yüzden de tamamen ona bağımlıydılar.

Soylular gibi ruhbanlar da kralın hizmetkarları düzeyine inmişlerdi. Normanlar tarafından işgal edildikten (1066) sonra İngiltere'den başka Avrupa'da belki de hiçbir krallık papalığa bu kadar bağımlı değildi. Normanlar ülkeyi kilisenin yardımıyla ele geçirmişti, bu yüzden şimdi İngiltere tahtına çıkan muzaffer Norman duka'sı "Fatih" William kendini papanın vasalı ilan etti. Daha sonra vatansız John krallığını vasallık olarak yıllık 1000 Mark (1 Mark=2/3 gümüş pfund) tutarındaki bir haraç karşılı-

ğında papadan tekrar geri alacaktı. İngiliz soyluları Haçlı Seferlerinin kendilerine doğudaki yağma olanaklarını açık tutacağını umut edebildikleri sürece İngiltere'deki Norman feodal monarşisi papalığın önem ve gücüne katkıda bulunmak için her türlü nedene sahipti. Ne ki, onüçüncü yüzyılın sonlarına doğru yağma umutları git gide azalınca İngiliz şövalyeleri ile baronları için Fransa'nın sömürülmesi ön plana çıktı; -aynı zamanda gümrükler ve çeşitli zorluklar tarafından engellenmeyi istemeyen İngiliz tüccarlarında kendilerine kazançlı bir ticaret yapma olanağı tanıyan Fransız mülklerini ele geçirme düşüncesi ağır basmaya başladı*-, ancak Fransa'ya karşı savaşta papa İngilizlerin yanında değil, karşısındaydı; oysa Fransa ondördüncü yüzyılda papayı tamamen kendi kuklası haline getirecekti! Bu muhalefet İngiltere'de papaya karşı, diğer Latin olmayan ülkelere göre daha çabuk yayılan düşmanca bir hava yarattı bu hava, papalığın sömürdüğü bütün bölgelerde ondördüncü yüzyıldan itibaren git gide artan bir şekilde Roma'dan ayrılma çabalarını tahrik eden eylemleri güçlendirdi. Papaya karşı bu muhalefet daha sonra Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de destek bulduğu sınıflara göre iki birbirine düşman akıma ayrıldı: Bir yanda köylülerden, zanaatçılardan, ara sıra da alt kademedeki soylulardan başlayan *demokratik* akım, öte yanda kraldan, onun kuklalarından ve tüccarlardan başlayan *monarşist* akım. Birincisi John Wycliffe'in (1324-1484) öğretilerinden destek alıyordu ve Lollhardie'ler grubunu oluşturuyordu. Monarşist akım kilise dogmalarını sarsmadan parlamento kararlarıyla papanın gücünü ve sömürüsünü önemli ölçüde kısıtlamakla, hatta neredeyse tamamen ortadan kaldırmakla yetiniyordu. Daha 1360 yılında parlamento bu hedefe yönelik kararlar almıştı. 1390 yılında, mülklerini ve yaşamını kaybeden her İngilize bir yabancıdan gelir getiren mülkleri bağış olarak kabul etmek ya da bunları onun adına yönetmek ya da ülke dışına para göndermek yasaklanmıştı. Ne ki, papalar buna al-

* Özellikle Guienne (eski başkenti Bordeaux ile birlikte) İngilizler için önemliydi, çünkü oradan tuz ve şarap alıyorlardı. Fransa kralı 1450'de bu bölgeyi zaptedince, İngilizlere ne kadar gerekli olduklarını bilerek bu iki metaya hemen ihracat vergisi koydu. Thorold Rogers, *Six Centuries of Work and Wages*. s. 96.

dırış etmeyince bu hükümler İngiliz anayasasının bir maddesi haline gelen Dokunulmazlık Yasası (statut Praemunire) vasıtasıyla özel bir yaptırım gücü kazandı, bu yasanın uygulanıp uygulanmayacağı ve ne dereceye kadar uygulanacağı krallara bağlıydı. Bu nedenle krallar papalıktan neredeyse tamamen bağımsız hale gelmişlerdi, statut praemunire'yi kesin ve hoşgörüsüz uygulayacakları tehditiyle papalara her zaman baskı yapabiliyorlardı. Ulusal ruhbanların papalardan bağımsız şekilde krallığa hükmedebildikleri günler geride kalmıştı. Ulusal ruhbanlar krala bağımlı hale düşmeksizin kendilerini papanın boyunduruğundan kurtaramıyorlardı. Papanın İngiltere'deki gücü azaldıkça ruhbanlar aynı oranda kralın hizmetkarları durumuna geliyordu.

Papalığın İngiltere'de tekrar önem kazanmasına Türk tehlikesinin hiçbir katkısı olmadı. Avrupa'da Türklerden en az korkması gereken ülke İngiltere'ydi.

Böylece More'un yaşadığı dönemde İngiliz soyluları ile ruhbanları kralın uysal hizmetkarları olmuşlar ve krala o günlerde Avrupa'nın hiçbir ülkesinde görülmeyen mutlak bir iktidar sağlamışlardı.

Ne ki, krallıkla birlikte yurttaşların ve köylülerin de durumu iyileşmişti. Avrupa'da onüçüncü yüzyılın sonu ile ondördüncü yüzyılın başında genel olarak köylülerin durumlarını önemli ölçüde düzelttiklerini birinci fasılda belirtmiştik. Serflik giderek kaybolmuş, şahsi hizmetler zaman zaman bütünüyle kaldırılarak vergiye dönüştürülmüştü, bu durum feodal beylere de bazı yararlar sağlayan bir dönüşümdü. Serflerin şatolardaki angarya hizmetlerinin yerine, karşılığında para olan yanaşmaların, ücretli işçilerin çalışması geçti. Ücret karşılığında birinin hizmetine girmek zorunda kalanların sayısı o günlerde hâlâ çok azdı*; ücretler

* "Tarımdaki ücretli işçiler kısmen, boş zamanlarını büyük mülk sahiplerinin yanında çalışarak değerlendiren köylülerden, kısmen de asıl ücretli işçilerin bağımsız, göreli ve mutlak sayıları fazla olmayan bir sınıfından oluşuyordu. Bu sonuncular da aslında kendi işi gücü olan köylülerdi, aldıkları ücretten başka dört ve daha fazla dönüm tutan tarlaları malikaneleriyle beraber kendilerine ayırıyorlardı. Ayrıca asıl köylülerle birlikte komün topraklarından da yararlanıyorlardı, burada sürülerini otlatıyorlardı, aynı zamanda bu topraklardan yakacak olarak odun, tezek vs. elde ediyorlardı." Marx, *Kapital*, 3. Basım, 1. Cilt, s. 740.

yüksekti. En ufak bir neden ücretlerin çabucak yükselmesine yetiyordu. 1348 yılında ilk defa İngiltere'de görülen "kara ölüm" vebanın yol açtığı yıkımlar, sayısız içgücünü kentlere çeken yeni sanayilerin gelişmesi -örneğin ondördüncü yüzyılda Norwich'teki yün dokumacılığı- ya da kırsal bölgelerde bir ev sanayisinin ortaya çıkması ve bu yüzden ücretli işçi sayısının azalması, ayrıca ücretli askerleri cezbeden savaşlar ve bunlar gibi bir dizi durum ve koşul ondördüncü yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de işçi ücretlerinin genellikle yüzde 50, geçici olarak daha da fazla artmasına neden oldu.

Feodal beyler umutsuzluğa kapıldılar. Parlamento üzerinden işçileri çalışmaya zorlamak ve ücretleri düşürmek için uğraştılar. Bu *statutes of Labourers*'in ilki 1349 yılında çıktı. Ancak büyük mülk sahipleri bu yasaları yeterli görmüyordu. İşçileri ve köylüleri doğrudan tekrar serfliğin boyunduruğuna sokmaya çalıştılar. Ne var ki, bu baskıya uzun süre katlanmak mümkün değildi. İşçiler ve köylüler 1381 yılında Wat Tyler'in önderliğinde ayaklandılar. Ayaklanma tam anlamıyla başarıya ulaşmadı. Önderleri ihanet sonucu öldürüldü, ayaklananlar tekrar dağıldı, elebaşıları idam edildi, Lollhardie grubu acımasızca kovuşturuldu. Ancak ayaklanma mülk sahiplerini akıllarını başlarına getirecek derecede ürkütmüştü; köylüleri ve işçileri zorlamaktan vazgeçtiler. Onbeşinci yüzyılın içsavaşları feodalizmin direncini tamamen kırdı.

Böylece İngiltere'de mağrur, kendine güvenen, güçlü bir özgür köylüler zümresi ortaya çıktı. Ondördüncü yüzyıldan onyedinci yüzyıla kadar ordularıyla korku salan işte bu köylülerdi, Fransız şövalyelerini, daha sonra da Stuart'ın süvarilerini yenilgiye uğratan onlardı. Bir sınıf oluşturdukları ve ondan bu anlamda yararlanmayı kavradıkları zaman kralın otoritesini tehlikeye düşürebilecek bir malzeme haline geldiler. Köylüler başka bir sınıfla bağlantı kurmadıkları sürece bir tehlike teşkil etmiyordu; politik, ulusal amaçlar güden bir çaba içinde değillerdi, çıkarları komün çevresini pek aşmıyor, eyalet (county) sınırlarının dışına hemen hemen hiç çıkmıyordu. Bu çevre içinde rahat bırakıldıkları zaman durumlarından hoşnuttular.

İngiliz köylüleri sahip oldukları bu kadar derin özgürlük duygusuna karşın VII. ve VIII. Henry'nin, yani More'un döneminde

kralın mutlakiyetçiliği için bir engel oluşturmuyordu. Kral onlara aldırış etmiyor, hatta genellikle dostça duygular besliyordu, çünkü köylüleri büyük mülk sahiplerinin, More'un yaşadığı dönemde başlayan ve ileride ele alacağımız, saldırılarına karşı bir savunma aracı olarak görüyordu.

Krallık, köylüler zümresinin güçlenmesinden çok burjuvazinin gücünün hızla artmasından dolayı yıkıma uğradı. Bu iki zümreden birini oluşturan zanaatçılar o günlerde dikbaşlı ve kendine güvenen, mücadeleden çekinmeyen, huzursuz bir öğeydi. Köylülerin yanı sıra onlar da Lollhardie grubuna asker vermişti. Ancak zanaatçılar da tıpkı köylüler gibi yaşıyor ve en azından taşra kentlerindekiler devlet için değil, kendi komünleri için çalışıyordu, bu denli isyankar ve komünle ilgili sorunlarda inatçı olabilirlerken, ülke sorunları üzerindeki etkileri sürekli değildi. More'un döneminde lonca zanaatçılarının sayısı kimi taşra kentlerinde azalmaya başlamıştı bile ve bu kentlerde o kadar çabuk güçten düşmüşlerdi ki, daha VIII. Henry'nin halefi VI. Edward tahttayken onun vasileri loncaları yağmalama, tıpkı VIII. Henry'nin kilise mallarına el koyması gibi lonca varlıklarına kral adına el koyma cesaretini gösterebilmişlerdi. Bütün bunlar modern mülkiyet biçiminin kutsallığına ilişkin temellerin atıldığı bir dönemde oluyordu.

Ne ki, loncalara Londra'da değil, sadece taşra kentlerinde el koyuluyordu. Londra loncalarına el sürmeye kimse cesaret edemiyordu. Londra burjuvazisi More'un döneminde bir güç haline gelmişti, İngiliz kralları ona kiliseden, soylulardan, köylülerden ve taşra kentlerinden daha çok saygı duyuyordu. Ticaretin, ilk bölümde betimlediğimiz merkezileşme eğilimi Avrupa'da Fransa ve İngiltere'den başka hiçbir yerde bu kadar erken ve kapsamlı şekilde baş göstermemişti, en erken ulusal devlet haline gelen de bu iki ülkeydi. Paris ve Londra ülkenin tüm ekonomik yaşamını kendilerine hizmet eder duruma getiren ilk kentlerdi, efendileri de ülkenin gerçek efendileriydi.

Rogers haklı olarak şöyle der: "Hiç kuşkusuz Londra ilk günlerinden itibaren hem büyüklük ve zenginlik hem özel önemi, askeri gücü ve enerjisi bakımından diğer İngiliz kentlerinden tamamen farklıydı, Londra işte bu askeri gücü ve enerjisiyle ileri

gelen soyluların (magnates) ezici iktidarından kendi surları içinde kurtulmaya çalışıyordu... Ortaçağ'ın sayısız politik mücadeleleri sırasında Londra'nın yanında yer alan taraf sonuçta galip çıkıyordu, hem de genellikle çok kısa sürede." (Th. Rogers, age, s. 106, 108, 109).

Ancak Londra'da en güçlü zümre tüccarlardı. Londra her şeyden önce bir ticaret kentiydi. İngiltere'nin, More'un döneminde bile büyük önem taşıyan ticareti burada yoğunlaşmıştı. Onüçüncü yüzyılda hâlâ Hanse birlikleri İngiliz ticaretinin büyük bölümüne aracılık ediyordu; bu birliklerin en gelişmiş sömürgelerinden biri olan çelik işletmesi (Steelyard) Londra'da bulunuyordu. Ancak İngiltere'nin ticaret filosu çok çabuk gelişti; İngiliz gemileri onbeşinci yüzyılda Fransa'ya, Hollanda'ya, Portekiz'e ve Fas'a seferler yapıyordu; Baltık denizine nüfuz ederek Hanse birlikleriyle amansız bir rekabete giriştiler; özellikle bu yönde çalışan tek bir ticari şirket vardı ve adı da *Merchant adventurers* (deniz aşırı ticaret yapan tüccarlar)dı. Balıkçılığın gelişmesi ticaret filosunun büyümesini de teşvik ediyordu. İngiliz denizcileri gitgide daha gözüpek ve girişken hale geldi, gerçekdışı denize açılma cesaretini gösterdi. Ticaret ve balina avcılığı onları İzlanda'ya kadar götürdü, keşifler çağında Kuzey denizinde, gerçi İspanyollarla Portekizlilerinki kadar kazançlı olmayan, ama onlarınki gibi gözüpeklik ve denizcilik bilgisi gerektiren keşifler yapacaklardı. More'un ölümünden birkaç yıl sonra Rusya'nın kuzey kıyısındaki Arhangelsk'e giden yolu, o zamanlar tek liman kenti "Moskoviens"i bulacaklardı, daha 1497'de John Cabot Bristol'den denize açılarak Labrador'u keşfetti ve böylece Kolumbus'tan hemen hemen on dört ay önce Amerika kıtasına ulaştı (G. Bancroft, *Kuzey Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*-Leipzig 1845, 1. Cilt, s. 9).

İleride İngiltere'yi bir ticaret devi haline getirecek olan bu önemli keşifler ve denizcileri heyecanlandıran bu gözüpek girişimcilik ruhu More'un döneminde daha yeni yeni önem kazanıyordu. O günlerde İngiltere çok yakın ülkelerle ticaret yapıyordu; en önemlisi Hollanda ile yapılan yün ticaretiydi. Yün dokumacılığı Hollanda'da erken -onuncu yüzyıldan itibaren- gelişmiş ve ülkeyi çok zenginleştirmişti. Ancak onyedinci yüzyıla kadar

Avrupa'da yün ihraç eden iki ülke vardı: İngiltere ve İspanya. Ama İngiliz yünü İspanyol yününden daha kaliteliydi ve Hollanda için ona ulaşmak çok daha kolaydı. Bu yüzden İngiltere, Hollanda ile yapılan yün ticaretinin tekelini elinde tutuyordu, tıpkı geçen yüzyılın altmışlı yıllarına kadar Amerikan Birliği Güney Eyaletlerinin İngiltere'ye dokuma sanayisi için zorunlu ham maddeyi, yani pamuğu tedarik etme tekelini elinde bulundurması gibi. Hollanda'nın zenginleşmesiyle birlikte İngiltere, daha doğrusu yün üreten büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve krallar da zenginleşti. Ne ki, büyük toprak sahiplerinin zenginliklerindeki artış, More'un dönemine kadar, bir yandan içsavaşlar ve bunların yol açtığı yıkımlar, müsadereler, diğer yandan ücretleri aşağıya çekmek için gerekli proletaryanın, bir işsizler ordusunun bulunmayışı nedeniyle önlenmişti. Bu acınası sefalet eksikliğine halkın refahı doğrultusunda çare aramaya ilk defa More'un döneminde başlanıyordu. Ancak bu dönemden itibaren büyük toprak sahipleri de yün tekelinden elde edilen kazançtan kendilerine uygun bir pay aldı. O güne kadar arslan payı tüccarlara ve kralara düşüyordu: Yün ihracatından alınan gümrük vergileri İngiltere kralının en verimli kaynağını, mutlakiyetçiliğin en sağlam dayanaklarından birini oluşturuyordu. Ticaret geliştikçe Kralın nüfuzu artıyordu, ama öte yandan da tüccarların çıkarlarına hizmet etmeye zorlanıyordu. Egemenlikleri VII. Henry ile başlayıp Elisabeth'le sona eren Tudor'lar ticari çıkarlarla kendi çıkarlarının birbirinden ayrılmadığını çok iyi anladılar ve bu yüzden genel olarak ticareti ellerinden geldiğince teşvik ettiler. Despotça yönetmelerine karşın krallığın yanı sıra ülkede belirleyici güç olan Londra burjuvazisi onların egemenliğinden şikayetçi değildi: Londra burjuvazisinin geçimi neredeyse tamamen ticarete bağlıydı, kimileri doğrudan kimileri de dolaylı. Ticaret geliştiği sürece öfkelenmeleri için bir neden yoktu.

Böylece Tudor'ların egemenliği hiçbir engelle karşılaşmadı; bu, İngiltere'nin o güne kadar gördüğü en sınırsız, en mutlak egemenlikti. Ama İngiliz burjuvazisinin bu yüzden kölelik zihniyetine saplandığı sanılmamalıdır. Gücünün farkındaydı ve çıkarlarıyla çeliştiği zaman krala karşı koymaktan çekinmiyordu. Tudor'ların büyük çoğunluğu ne kadar ileri gideceğini ve her za-

man olmasa da sık sık bu sınırı aştığında halk tarafından tekrar geri püskürtüleceğimi bilmeseydi mutlak egemenlikleri yüz yıldan fazla sürmezdi.

Halkın, özellikle Londra halkının direnme gücü ve özgürlük bilinci Tudor'lar iktidarının önündeki biricik engeldi. Emirlerindeki parlamento acz içindeydi. Soylularla ruhbanların temsilcilerinden başka, onüçüncü yüzyıldan itibaren kentlerin temsilcileri de parlamentoya atanıyordu, elbette sırf bütçeyi onaylamaları için zorlamak amacıyla. Kentlerin gücüyle birlikte temsilcilerinin nüfuzu ve yasama üzerindeki etkileri de artıyordu. İngiltere parlamentosunun özelliklerinden biri de şuydu: Ondördüncü yüzyılda alt katmanlardaki soyluların temsilcileri, makam sahibi ruhbanlarla birlikte Lordlar Kamarasını oluşturan üst katmanlardaki soylulardan ayrıldı ve kent temsilcileriyle birleşerek Avam Kamarasını oluşturdu. Parlamentonun nüfuzu doğallıkla arkalarına aldıkları sınıfların gücüne ve bu sınıfların ittifakına bağlıydı. İki düşman taraf dengede olduğu zaman kralların işi kolaylaşıyordu. Onyedinci yüzyıla kadar parlamentonun nüfuzu temsil ettiği sınıfların gücü olarak egemen güç karşısında hep zayıf kalmıştır, çünkü parlamento şahısların etkilerine açıktı. Burjuvazi görünüşe aldanmıyor ya da kuru gürültüye pabuç bırakmıyordu, ama temsilcileri aynı durumda değildi: Öyle ya, kral isterse hoşlanmadığı parlamento üyelerini vatan haini diye astırabiliyordu! Kral parlamentoya boyun eğdiği zaman bunu parlamentonun haklarını göz önüne aldığı için değil, çıkarları parlamento tarafından savunulan güçler karşısında duyduğu korkudan dolayı yapıyordu.

Halkla başa çıktıktan sonra Tudor'ların parlamentoyla ilgilenmelerine gerek kalmamıştı.

Acz içinde, şahsi etkilere boyun eğmiş, büyük bölümü kralın soylu ve ruhban kuklalarından bir araya getirilmiş parlamentolar Tudor'lar döneminde İngiltere tarihinin en kötü parlamentolarıydı. Yasamayı tamamen krala bırakıyorlardı ve kralın kendilerinden talep ettiği cellatlık hizmetine ses çıkarmadan yerine getiriyorlardı. Sadece bir konuda onlar da kimi zaman hoşgörüsüzdü ve kralları alttan almaya zorluyorlardı, çünkü kitleler onların arkasındaydı: Bu, bütçenin onaylanması konusuydu.

Bütün bu sözü edilen durum ve koşullar görünürde garip bir çelişkiyi gün ışığına çıkarıyordu: More'un yaşadığı dönemde krallığın mutlak iktidarı Avrupa'nın hiçbir yerinde İngiltere'deki kadar güçlü değildi; ama kentlilerle köylülerin özgürlük duygusu ve kendine güveni belki de buradaki gibi başka hiçbir ülkede bu kadar güçlü bir biçimde gelişmemişti.

2. Despotlardan Nefret Eden Monarşi Yandaşı More

More bu betimlenen durum ve koşulların ürünüydü. Sözü geçen çelişki bu yüzden eserlerinde de yansır. Ateşli mizacı yüzünden belki de bu çelişki onda olduğu kadar kimsede böylesine derin izler bırakmamıştır. Hümanistlerin, kral gerçi gereklidir ama filozofların hizmetinde olmalıdır, diyen öğretisine büyük bir hevesle sarıldı. Bu öğretiyi genişleterek kralın halkın hizmetinde olması gerektiğini savundu. Başkalarında sadece edebi bir lafazanlık olan şeyler onda kesin bir kanı haline geldi. Her İngiliz gibi o da despotluktan nefret ediyordu, ama krallığın gerekliliğine de inanıyordu. Halkın çıkarlarına aykırı davrandığı zaman kralın tahttan indirilmesini haklı buluyordu, ancak sadece başka, daha iyi bir kralı tahta çıkarmak için.

More'un politik görüş açısı özet olarak böyleydi. Politik düşüncelerini ve etkinliklerini kısaca betimleyerek onun bu görüş açısını açıklamak bütün politik çatışmalarını anlatmaktan daha yararlı olacaktır.

More'un ilk politik açıklamaları epigramlarında karşımıza çıkar. Bizi burada ilgilendirenler kralları ele aldığı epigramlarıdır. Bize tipik gelen birkaçını aktarıyoruz. "İyi ve Kötü Kral" başlıklı biri şöyle:

İyi kral nedir? Kurtları kovan
Bir çoban köpeği. Peki kötü kral, kurtun ta kendisi.

Bir diğeri "Bir Despotla Bir Kral Arasındaki Fark" adını taşıyor:

Yasal kralı iğrenç despottan
Ayıran nedir?

Despot yurttaşlarını köle sayar,
Kral ise kendi çocukları.

Bu ayrım, kralın hüküm sürmesine göz yuman ama yönetmesine izin vermeyen meşrutiyetçilerin hayallerini anımsatıyor. Ne var ki, örneğin Temmuz krallığının meşrutiyetçi teorisyenleriyle More arasında bir fark vardır. Meşrutiyetçi teorisyenler çelişkiyi örtmek için hayallere sığınıyordu, teorik görüşlerinin sonucu cumhuriyetti, oysa bir anlık çıkarları belirli bir kralı cumhuriyete tercih etmeyi gerektiriyordu. More ise monarşinin gerekliliği konusundaki teorik kanısını, epigramlarını kaleme aldığı dönemde hâlâ kral olarak hüküm süren VII. Henry'nin despotizmine karşı duyduğu nefretle birleştirebilmek için kendi hayallerine ihtiyacı vardı. Meşrutiyetçilerin hayalleri korkakça bir oportünizmin, More'unkiler ise inatçı bir muhalefetin sonucuydu. More'un o dönemde despotların baskı rejiminden, günü gününe uymazlığı yüzünden en katı otosansüre zorlayan bir baskı rejiminden çekinmediği şu epigramından anlaşılmaktadır:

"Krallık Makamını Halkın İradesi Bahşeder ve Kaldırır":

Kim ki her zaman insanların başında bulunur,
O bunu başında bulunduğu insanlara borçludur.
Ama asla onların istediğinden
Daha uzun kalmamalı başlarında
O halde neden kurum satar aciz egemenler?
Bulundukları makam belli bir süre için sadece aittir onlara.

Adı "Tahakküm Hırsı" olan şu epigram da aynı şekilde hiç sakınmadan kaleme alınmıştır:

Birçok kral arasında -eğer bulunursa bir tanesi-
Bulmak zordur ülkesiyle yetineni.
Birçok kral arasında -eğer bulunursa bir tanesi-
Bulmak zordur ülkesini yönetmesini bileni.

Zihninin hangi düşüncelerle dolu olduğu, Lukianos'un "Des-

pot Katili" adlı diyalogunu Grekçeden Latinceye çevirerek buna bir cevap yazmasından anlaşılıyor*. "Despot Katili"nin öyküsü şöyle: Birisi yaşlı despotu öldürmek amacıyla onun şatosuna gider. Ne ki, karşısına despotun oğlu çıkar, bunun üzerine onu öldürür, ama kılıcını cesedin üzerinde saplanmış halde bırakır. Despot gelir, oğlunun orada ölü yattığını görür, umutsuzluğa kapılarak katilin kılıcıyla intihar eder. Katil, despotu öldürecek olana vaat edilen ödülü talep eder. More yazdığı cevapta, katilin despotu öldürmediği için ödül üzerinde bir hak talep edemeyeceğini ayrıntılarıyla açıklar. "Sözde despot katili olan sana ödülün verilmemesini savunuyorsam, bunu despotun ölümüne üzüldüğüm için yapmıyorum. Onu gerçekten öldürseydin hiç yakınmazdım, tersine seni daha çok över, takdir ederdim, ödülü almanı haklı bulurdum. İşte bu yüzden sana karşı çıkıyorum, ödülü sana çok görüyor ve şikayette bulunuyorum, çünkü sen despotu öldürmedin".

More'un biyografisini yazan ruhbanlar, onun böyle bir konuyu ele almasını sırf dilbilgisine duyduğu ilgiden kaynaklandığı görüşünü yaymaya çalışırlar. Stapleton tarafından kaleme alınan More biyografisinin 1849'da Paris'te yayımlanan Fransızca çevirisine bir yorum yazan Katolik Audin şu açıklamayı yapmak zorunda kalır: "'Despot Katili' politik bir inancın ikrarıdır. More despotizmden nefret ediyor; tanrısal adalete inanmıyor; kötü bir krala baş kaldıran herkesi bağışlamaya hazır." "Despot Katili" konusunu ele alması bize göre de sırf bir üslup denemesi değildir, tersine başka biçimlerde söylenemeyen şeyleri ifade edebilmek için bir bahanedir bu.

3. Londra Burjuvazisinin Temsilcisi More

Kısa süre sonra More "krallık makamı karşısında duyduğu özgüven"in bir lafazanlık olmadığını kanıtlama fırsatı buldu. Yirmi altı yaşındayken adı belirtilmeyen bir seçim bölgesinden, olasılıkla Londra'dan parlamentoya girdi; parlamentoyu halkı

* *Thomae Mori Dialogi Lucianei e Greco in Latinum sermonem conversi, adjecta declamatione qua Luciani Tyrannicidea respondetur.*

soymak üzere yasal bir bahane bulması için VII. Henry toplamıştı. Bundan önceki 1496/97 parlamentosu İskoçya ile aralarında çıkacak bir savaş tehlikesi yüzünden krala hiç duraksamadan onbeşte iki tutarında bir meblağ ödenmesini onaylamıştı. Onbeş belirli bir meblağdan alman mülkiyet vergisiydi; bu meblağ kontluklardan (counties), kentlerden ve köylerden, ruhbanlardan toplanıyordu. 1500 yılında İngiltere'deki Venedik elçisi bir onbeştenin getirisini 37.930 sterlin olarak hesaplıyordu. Seebohm da aynı sonuca varır (*Oxford Reformers*, 2. basım, s. 145).

Parlamentonun uysallığı ile birlikte kralın açgözlülüğü artıyordu. Kral More'un da yer aldığı 1504/05 parlamentosundan, Roper'e göre, onbeşte üç tutarında bir meblağın onaylanmasını istedi. Ancak Roper'in yanılmış olması mümkündür. Başkaları daha düşük tutarda bir talepten söz eder. Güya bu meblağın bir kısmı İskoçya kralıyla evlenen kızı Margarete'nin çeyizine harcanacak, bir kısmı da oğlu Artur'un şövalyeliğe yükselme töreni nedeniyle yardım olarak kralın kendisine verilecekti. Bu küstahça talebin değerini verebilmek için, oğlu şövalye oluyor diye krala yardımda bulunma yükümlülüğünün feodal anayasadan kaynaklandığı ve çoktan beri uygulanmadığı bilinmelidir; bu yükümlülük son defa ondördüncü yüzyılın ortalarında kral III. Edward'ın oğlu Kara Prens'in şövalyelik töreni nedeniyle yerine getirilmişti. Ayrıca Artur 1502 yılında genç yaşta hayata veda etmişti!

Buna rağmen parlamento talebi onaylama isteğinde olmayı pek de kötü bulmuyordu. Yasa tasarısı iki oturumda parlamentodan geçebilmişti, çünkü "yapılan son tartışmada More aleyhte öyle argümanlar ve nedenler öne sürmüştü ki, kralın talebi reddedilmişti. Tartışmada hazır bulunan kralın müşavirlerinden Tyler hemen krala koşmuş ve tüysüz bir delikanlının bütün çabaları boşa çıkardığını söylemiştir." Roper olayı bize böyle anlatır. Ne yazık ki işin aslı tam olarak aydınlatılmamıştır. Kesin olan, VII. Henry'nin talebinin bütünüyle reddedilmeyip sadece kesinti yapılarak bir kısmının kabul edilmiş olmasıdır; kral da "soylularına ve yurttaşlarına duyduğu derin şefkat ve sonsuz teveccühten dolayı" 30.000 Sterlin'le yetinmiştir.

Tahmin edilebileceği gibi VII. Henry bu genç muhalife öfke-

lenmişti. Önce baba More'un yakasına yapıştı, çünkü oğlunun el koyabileceği bir serveti yoktu. Yaşlı John More'u Tower'e hapsetti ve ondan 100 Sterlin tutarında fidye kopardı. Ancak bu kadarı öcünü almaya yetmiyordu. Genç politikacı despotun öfkesinden kurtulmak için kamu yaşamından çekilmek ve gizlenmek zorunda kaldı. Onun keşiş olmak amacıyla manastıra kapanmasının bu döneme rastladığını söyleyebiliriz. O günlerde More ülkeyi terketmeyi bile düşünüyordu.

Kral zamanla bu "tüysüz delikanlı"yı unuttu. Ancak More kralın dikkatini yeniden üstüne çekmemek için sakınmak ve parlamentodan uzak kalmak zorundaydı. Ama onun bu süre içinde boş durmadığını, 1509'da VII. Henry'nin ölümünden hemen sonra Londra'da under-sheriff makamına getirilmesinden anlıyoruz; bu atama onun hukukçu olarak iyi bir ün kazandığını kanıtlar. More bu makamda yurttaşlarının güvenini çabucak kazanmış, ama aynı zamanda ülkesinin ekonomik durumunu da derinden kavramıştır, zira kısa süre sonra onu Londralı tüccarların mutemeti olarak önemli görevlerde görürüz. "Bilginliği, bilgeliği, bilgisi ve deneyimi nedeniyle kendisine büyük değer veriliyordu", diye Roper anlatıyor, "daha kral VIII. Henry'nin hizmetine girmeden önce kralın onayıyla İngiliz tüccarların ısrarlı başvurusu üzerine bunlarla Steelyard tüccarları arasındaki belirli önemli anlaşmazlıklara arabuluculuk yapmak için iki defa sözcü olmuştu", yani bildiğimiz gibi Hansa birlikleriyle olan anlaşmazlıklara. Bu son kısım Roper'in bir yanılgısına dayanıyor. Hansa birlikleriyle olan anlaşmazlıklara More daha sonraları arabuluculuk yapmıştır. Buna karşılık doğru olan, More'un sözcülüğe atanmasını kabul ettirenlerin İngiliz tüccarları olmasıydı. Bu sözcülüklerden ilki 1515 yılına denk gelir. More "Utopia"sının ilk kitabının başında bundan söz eder: *"Eşine az rastlanır üstün zekasıyla tanınmış yenilmez İngiltere kralı VIII. Henry ile değerli Kastilya kralı arasında birkaç yıl önce önemli bir bozuşma olmuştu. Bu işi görüşmek ve düzeltmek üzere o tarihte sözcü olarak Felemenk'e gitmiştim. Yanımda iş ve yol arkadaşı olarak eşsiz insan Cuthbert Tunstall vardı"** vs.

* *Utopia*, age., s. 51.

Sonradan V. Karl olarak tahta çıkacak olan ve Alman kayzeri Maximilian ile İspanya kralı Ferdinand'ın halefi prens Karl henüz üç yaşındayken 1503 yılında o zamanlar iki yaşındaki Fransa prensesi Klaudia ile nişanlanmıştı. Diplomatik ilişkilerin değişmesi kısa süre sonra bu nişanın bozulmasına ve Karl'ın, sonraki İngiltere kralı VIII. Henry'nin kızkardeşi Maria ile 1506'da nişanlanmasına yol açtı; ama 1514'te Maximilian Fransa ile ittifakın güçlenmesi açısından Karl'ın tekrar bir Fransız prensesiyle, ilkinin kızkardeşiyle nişanlanmasının daha yararlı olacağına karar verdi. Birinci ve üçüncü gelinin babası XII. Louis ikinci "sabık" gelinle, ondört yaşındaki Karl tarafından terk edilen İngiliz prensesi Maria ile evlendi.

Bu nişanlar dizisi More'un dönemindeki mutlakiyetçiliğe tipik bir örnek oluşturur. Bu dönemde dağınık devletçikler evlilikler vasıtasıyla büyük devletler haline geliyordu ve becerikli birer çöpçatan olamayanlar yetkin bir "devlet adamı" sayılmıyordu.

Maximilian ile Karl'ın sadakatsizliğine VIII. Henry doğallıkla çok kızmıştı. 1515 yılında Karl Hollanda'nın yönetimini üstlendi; bunun üzerine Henry onu ve Hollandalıları cezalandırmak için Hollanda'ya yün ihracını parlamento aracılığıyla hemen yasakladı. Ancak bir süre sonra Henry ile Karl tekrar barıştı, yün ihracatına koyulan yasak da hem İngiliz tüccarları hem de Hollandalılar için tatsız bir durumdu. More'un sözcülük görevine getirilmesinin nedeni ticareti yeniden yoluna koymak içindi. More bu görevi büyük bir başarıyla yerine getirdi ve bu yüzden 1517'de İngiliz ve Fransız tüccarları arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için benzer amaçlarla Calais'ye gönderildi.

More o kadar yararlı olmuştu ki ve Londra'daki, bu nüfuzlu, büyük kentteki saygınlığı o kadar önemliydi ki Henry onu sarayına çekmek için her türlü nedene sahipti. Ancak More bunu reddetti. Kralın kendisine bağlamak istediği yıllık ödentiyi bile geri çevirdi; Erasmus'un yazdığı gibi, o bu yüzden yurttaşlarının güvenini kaybedeceğinden korkuyordu: "Eğer yurttaşlarla majesteleri arasında ayrıcalıklar yüzünden zaman zaman görüldüğü gibi bir anlaşmazlık baş gösterecek olursa, bu yıllık ödenti nedeniyle krala karşı yükümlü duruma düşeceğim için yurttaşlar bana güven duymayabilir". Demek ki More, Londralılarla kral arasın-

da bir çatışma çıkacak olursa yurttaşların özgürlüğünden yana yer almaya kararlıydı.

Gerçekten de More'un VIII. Henry'den hoşnut olması için hiçbir neden yoktu. VII. Henry kesesine düğüm üstüne düğüm atan cibilliyetsiz bir cimriydi, altınları üst üste yığıyor ve fırsat bulduğu her yerde ve her şekilde halkın kanını emiyordu. Oğlu ise sevecen ve eli açık biriydi, savurganlığıyla ticareti ve sanatları destekliyor, yeni bilimlere, Hümanizme yakınlık duyuyordu: Kısacası döneminin ideallerine uygun düşen liberal bir veliahttı. Tahta çıkışı herkes tarafından sevinçle karşılandı. More da yeni kralın kendisini filozofların yol göstericiliğine bırakacağını, halka bir köle sahibi gibi değil bir baba gibi davranacağını umuyordu. VIII. Henry'nin taç giyişini bir methiye ile kutladı, ancak burada yeni kralın övgüsünden çok selefine yönelik yergi öne çıkıyordu ve şu sözlerle bitiyordu:

Selam olsun sana ey yüce kral,
Ve dahası, herkes seni çok sever!

VIII. Henry hükümetinin ilk işi kralı popüler yapmak için çaba harcamaktı. Öncelikle babasının gayretkeş kuklaları olan ve halkın kanını emen iki bakanını, Empson ile Dudley'i astırmaktı. Hükümet yaptığı her şeyi, sadece kralın emirlerini yerine getirdiğini söyleyerek mazur gösteriyordu.

Kısa süre sonra Henry'nin politikasının pek de popüler olmayan bir yanı ortaya çıktı. Fransa'ya karşı kurulmuş sözümona "Kutsal birlik"e girdi (1512) ve 1514 yılına kadar süren savaşa katıldı, bu savaş İngiltere'ye pahalıya mal oldu, karşılığında hiçbir yarar ve ün sağlamadı. Henry başkaları için, özellikle de "kutsal papa"yı korumak üzere yapılan bu "kutsal savaş" sırasında büyük kazanç sağlayan Aragonlu Katolik Ferdinand için kestaneleri ateşten alma gafletinde bulundu.

Savaş giderlerine bir de sarayın savurganlığı ve yeni binaların çılgınlığa varan inşaat masrafları ekleniyordu. Henry elli saray inşa ettirdi; o kadar sabırsızdı ki, çalışmaların bir an bile durmasına izin vermiyordu. Henry İngiltere'de ilk defa gece ve pa-

zar vardiyalarını geniş çapta yürürlüğe sokan kişi olma ünvanını hak ediyordu.

Babası hazinelerini çoğaltmak için halkın kanını emdiyse oğlu da çektiği sürekli para sıkıntısından kurtulmak için halkı eziyordu. Savurganın para hırsı cimrininkinden çok daha baskın çıkmıştı. Vergiler aşırı derecede arttı, en yoksul ücretli bile vergiye bağlandı: Yeni vergi yasalarından birine göre, yıllık ücreti iki Sterlin olan işçi bir şilin, bir ile iki Sterlin arasında kazananlar altı Pens ve düşük ücretliler de dört Pens vergi ödeyecekti. Ayrıca nüfus başına bir şilin vergi alınacaktı!

Buna ek olarak paraların kalitesini düşürme ve sahte para basma çarelerine de başvuruldu, bu durum doğallıkla sırf geçici bir kazanç sağlıyordu, ama özellikle borçları ödemek söz konusu olunca bu işin çok karlı olduğu görüldü. Yönetiminin daha ilk yıllarında Henry bir şilinlik sikkenin gümüş katkısını 142'den 118 gran'a indirmişti.

4. "Utopia"daki Politik Eleştiri

VIII. Henry gibi bir kral "sürüsünü kurtlara karşı koruyan bir çoban köpeği" değildi, tersine kurtun ta kendisiydi. More çok büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Bu duygu içinde "Utopia"sını kaleme aldı*. "Utopia"nın ikinci kitabında, eğer makul bir şekilde yönetilir ve örgütlenirse bir devletin ne kadar mutlu olabileceğini betimliyordu. Önce devletlerin ne kadar kötü yönetildiklerini, özellikle Henry rejiminin hangi hastalıklardan mustarip olduğunu sergiliyordu. Bu kitap onaltıncı yüzyılın başlarındaki ekonomik ve politik durum için önemli bir belgedir, More'u politikacı olarak nitelemesi açısından önemlidir. Bu yüzden iyice ayrıntılara girmek zorundayız.

Kitabı değerlendirirken kimi zaman krala yönetilen saygı do-

* 'Utopia'nın olasılıkla kaleme alındığı ev bugün Londra'nın görülmeye değer yerlerinden biri olan Crosby Hall adlı bir meyhanedir, 1466 yılında inşa edilmiştir ve Bishopsgate sokağındadır. 1505 yılındaki ilk evliliğinden birkaç yıl sonra More evi satın almış, 1523'te dostu Lucca'lı tüccar Antonio Bonvist'e satmıştır. Evi satın aldığı yıl belli değildir, olasılıkla 1515 yılından öncedir. Bkz. *Charles Knight*, Londra, 1. Cilt, s. 322.

lu hitap şeklinden ötürü şaşkınlığa düşmemek gerekir, tıpkı arasıra Hıristiyanlıktan saygıyla söz eden onsekizinci yüzyıl materyalistleri hakkında bir yargıya varırken olduğu gibi. Her ikisinde de muhalif eleştirmenin sanatı yazılı metni değil, satır aralarını okutabilmesinden ileri gelir.

Böylece More da "Utopia"da kendi görüş açısının savunulmasını bir başkasına, Raphael Hythloday'e bırakır. Bununla beraber kendi görüşlerine kısmen karşı çıkan biri olarak o da tartışmaya katılır. Ne ki More'un dedikleri değil Raphael'in söyledikleri önemlidir. More zaman zaman sözcü olarak gittiği Felemenk'in Brügge kentinde Raphaelle nasıl karşılaştığını anlatır. More ve dostu Peter Giles Raphael'den bir kralın hizmetine girmesini talep ederler. Raphael bu isteği reddeder ve nedenlerini ayrıntılarıyla tartışır. Bu bölüm sözcüğü sözcüğüne aktarılmayı hak ediyor:

"Doğrusu, sevgili Raphael, dedi, niçin bir kral yanına girmediğinize şaşıyorum. Hangisine baş vursanız sizden hoşlanır ve yararlanır. Boş zamanlarında bütün bu bildiklerinizi seve seve dinler değişik memleket ve insan örneklerinden değerli dersler alırdı. Üstelik siz de hem kendinize hem de ailenize, dostlarınıza, parlak bir durum sağlardınız."

"Ailemden yana pek kaygım yok, dedi Raphael, onlara karşı ödevimi yaptım sanıyorum. Herkes varını yoğunu ihtiyarlığında, ölüm döşeğinde, elleri zaten hiçbir şeyi tutamaz olunca başkalarına bırakır. Bense genç ve sapa sağlamken her şeyimi yakınlarıma verdim. Bana bencil demeye dilleri varmaz her halde; daha fazla para kazanmak için benim bir krala kölelik etmemi isteyemezler."

"Yanlış anlamayın, dedi Peter; ben sizin kral yanına uşak olarak değil, bakan olarak girmenizi söylemek istedim."

"Krallar, dostum, ikisini pek ayırmazlar birbirinden. Bakanı da kendilerine hizmet eden bir adam diye görürler."

"Bakan ya da başka şey, dedi Peter; benim istediğim sizin halka, insanlara daha yararlı olmanız ve kendiniz için daha mutlu bir hayat sağlamanız."

"Daha mutlu mu dediniz? Duygularıma, tabiatıma aykırı bir

durumda nasıl mutlu olabilirim? Ben şimdi özgür bir insanım, dilediğim gibi yaşıyorum. Zengin saraylıların kaçı aynı şeyi söyliyebilir? Hem kralların gözüne girmek isteyen o kadar çok insan var ki. Ben ve benim yaradılışta üç dört kişi saraya girmezsek, kral boşluğumuzu farketmez, merak etmeyin."

O zaman ben (More) söze karıştım:

"Siz paraya, devlet koltuğuna düşkün değilsiniz, orası belli. Bana da sorarsanız sizin gibi bir insana, bir imparatorluğun başındaki insandan daha fazla saygı duyarım. Ama bana öyle geliyor ki, sizin kadar büyük yürekli, olgun düşünceli bir adam rahatlığı pahasına da olsa zekasını kamu işlerinde kullanmalıdır. Bunu en verimli olarak yapmanın yolu da büyük bir kralın danışmanları arasına girmektir. Çünkü siz nasıl olsa şerefinize ve doğruluğa aykırı tek söz edemezsiniz. Bildiğiniz gibi kral öyle bir kaynaktır ki, iyilik de kötülük de oradan sel gibi akar halkın üstüne. Devlet işlerine alışkın olmasanız bile bunca bilginiz ve zekanızla en cahil bir krala bile çok yararlı bir bakan olabilirsiniz."

"İki yönden aldanıyorsunuz, dostum Morus, dedi Raphael; hem iş, hem de kişi yönünden. Bende gördüğünüz üstünlükten çok uzağım. Ama yüz kez daha üstün de olsam benim rahatımı kaçırmamın devlet işlerine bir yararı olmaz. İlkin şundan ötürü: Krallar yalnız savaşı düşünürler, bense bu sanatları ne anlarım, ne de anlamak isterim. Yalnız barışa yararlı sanatlar kralların pek umurunda değildir. İş yeni ülkeler kazanmaya geldi mi, bütün yollar iyidir onlar için: Din iman akıl dinlemezler, ne günaha girmekten çekinirler ne kan dökmekten. Buna karşılık kazandıkları memleketlerin halkını iyi yönetmekle pek uğraşmazlar.

"Kralların danıştığı insanlara gelince: Bunların bir takımı ağızlarını açmaz, çünkü söyleyecek sözleri yoktur, kendileri akıl danışmak durumundadırlar. Bir takımınınsa akılları erer, işe yarayacaklarını da bilirler; ama her zaman gözde olan yetkilinin düşüncesini paylaşırlar, ortaya attığı budalalıkları alkışlarlar. bütün bu aşağılık asalakların tek kaygısı, yüz karası bir dalkavuklukla, kralın tuttuğu adamın desteğini kazanmaktır. Bir takımı da kendilerini beğenmiş kişilerdir, yalnız kendi düşüncelerine değer verir, kimseyi dinlemezler. Bunda da şaşılacak bir şey yok,

çünkü tabiat herkese kendi yarattığını sevip okşama içgüdüsünü verir: Karga da, maymun da kendi yavrularına gülümser yalnız.

"Yükselme tutkusunun, para kaygısının ya da kendini beğenmişliğin ağır bastığı bu danışma kurullarında yapılan nedir? Biri çıkar da geçmiş zamanlardan ya da yabancı ülkelerden örnek getirip yeni bir düşünce ileri sürecek olursa, bütün dinleyenlerin akılları başlarından gider; hepsini, hele kendini beğenmişleri bir telaştır alır, akıllılık ünlerini yitirmekten, budala sayılmaktan korkarlar. Kafalarını eşeleye eşeleye bu düşünceyi çürütecek kanıtlar ararlar, bellekleri, mantıkları bu çürütmeyi beceremedi mi, şu beylik lafın ardına sığınırlar: 'Bizim babalarımız böyle demiş, böyle yapmışlar. Keşki biz de babalarımız kadar akıllı olabilsek.' Böyle der ve büyük bir kehanet yumurtlamış gibi böbürlenerek yerlerine otururlar. Onlara bakacak olursanız, atalarından daha akıllı bir adam çıktı mı, insanlık batar.

*"Bununla beraber atalarımızdan kalan en güzel kurumları yaşatmakta, geliştirmekte hiç de ateşli değiliz. Biri onları düzeltmeye, yenileştirmeye kalktı mı ilerlemeye katılmamak için eskiye sarılırız."**

Bunu Kardinal Mortonla ilgili daha önce bir kısmını aktardığımız bölüm izliyor.

"... Bununla birlikte sizin için yine de ayni şeyi düşünüyorum ve krallara, saraylara karşı duyduğunuz tiksintiyi yenmek isterseniz, görüşlerinizle insanlara büyük yararlar sağlayabileceğinize inanıyorum. Kişisel tiksinmelerimizi halkın yararına aşmak, her iyi yurttaş gibi, sizin için de bir ödev sayılmaz mı? Eflatun der ki: Günün birinde filozoflar kral, ya da krallar filozof olursa, insanlık o zaman mutluluğa kavuşur. Filozoflar krallara öğüt vermeyi bile küçümserlerse o mutluluktan çok uzaktayız demektir."

"Filozoflara haksızlık ediyorsunuz, dedi Raphael; doğruyu saklayacak kadar bencil değillerdir. Birçokları düşündüklerini yazdılar: Dünyayı yönetenler isteselerdi bu kitaplarda doğru yo-

* *Utopia*, age., s. 56-59.

lu ararlardı. Ne yazık ki peşin yargılarla bağlanmış, düşünceleri ta çocukluktan sakat ilkelerle yuğrulmuştur. Eflatun bunu bilmiyor değildi; kralların kendileri filozof olmadıkça başkalarını dinlemeyeceklerini anlamıştı. Kral Dionisios'un sarayındaki hazin denemesinden çıkan sonuç buydu.

Diyelim ki ben de bir kralın bakanı oldum. Ona en doğru yolları gösteriyorum; yüreğinden ve ülkesinden kötülük tohumlarını söküp atmaya çalışıyorum. Beni sarayından kovmaz, ya da dalkavuklarının alayları karşısında yalnız bırakmaz mı dersiniz?

Fransa kralının bakanıyım, örneğin. Kral en akıllı politikacıları da çağırmış, sarayında düzenlediği bir gizli toplantıya kendisi başkanlık ediyor. Bu soylu, bu yaman kişiler kafa kafaya vermiş şunları görüşüyorlar: Kral efendileri hangi oyunlar, hangi entrikalarla Milano'yu elinde tutabilir; hep kendisinden kaçan Napoli'yi nasıl kendine bağlayabilir; en sonunda Venedik'i nasıl alaşağı edip bütün İtalya'yı avucuna alabilir ve nasıl, Felemenk, Brabant, Burgonya ve daha önce kazanılmış nice ülkeleri tahtının çevresinde toparlayabilir?

Biri kalkıyor diyor ki: 'Venedik'le bir anlaşma yapıp işimize elvermedikce bozmayalım. Kuşkularını gidermek için ona biraz açılalım, hatta parsanın birazını ona bırakalım. Sonradan nasılsa onun da elinden alacağız.'

Bir başkası bu işte Almanları kullanmayı, bir üçüncü İsviçrelileri parayla kazanmayı öne sürüyor. Biri, yüce İmparatoru altınla avlamaktan, öteki Aragon kralına Fransa'nın olmayan Navarre krallığını peşkeş çekmekten, bir başkası, Kastilya kralına bir anlaşma umudu verip sarayında büyük paralarla casuslar beslemekten söz ediyor.

Derken en zor, en belalı, en çözülmez sorun, İngiltere sorunu geliyor ortaya. Bu kör düğüm karşısında, her türlü ihtimali önlemek için şöyle bir karara varılıyor: Bu devletle barış koşullarını konuşmak, hep gevşek durması gereken dostluk bağlarını biraz sıkmak; ona ağızdan Fransanın en iyi dostu demek, yürektense onu en tehlikeli düşman saymak. İskoçyalıları, hep ileri karakol nöbetçileri gibi tetikte tutmak ve İngiltere'de bir kıpırdama görülür görülmez ilkin onları ileri sürmek. Sürgündeki bir prensle gizliden gizliye anlaşıp İngiltere tahtındaki haklarını koruyacak-

mış gibi görünmek ve gereğinde onu kralın kötü niyetlerine karşı kullanmak...

İşte böyle büyük hesapların yapıldığı bir kral toplantısında, savaştan başka düşünceleri olmayan o derin politika dehaları karşısında ben ortaya çıkıp hepsinin dolaplarını düzenlerini bir yana bırakıp şöyle diyorum: 'İtalyayı rahat bırakıp Fransada kalalım. Bu memleket bile bir tek insanın yönetemeyeceği kadar büyüktür; kral onu daha da büyütmeye çalışmamalıdır. Dinleyin, baylar, Akhoria'lılar böyle bir durumda bakın nasıl bir karara vardılar:*

Utopia adası karşısında, Euronston kıyılarındaki bu memleket bir gün savaş açtı; çünkü kral, eski bir evlenme dolayısıyla, komşu memleketin miras olarak kendine kaldığını ileri sürüyordu. Komşu krallık yenilip Akhoria'lıların uyruğuna girdi. Ama çok geçmeden görüldü ki o komşu memleketi elde tutmak, orasını savaşla ele geçirmekten hem çok daha zor, hem çok daha pahalı. İkide bir ya orasını korumak, ya da bir ayaklanmayı bastırmak için ordular yollamak gerekiyordu. Böylece vergi yoluyla alınan paralar boşuna harcanıyor, üstelik de kan gövdeyi götürüyordu. Niçin bunlar? Bir tek insanın boş gururu için. Akhoria'lılar savaştan baş kaldıramaz oldular, arada bir kavuştukları barış da savaştan daha az belalı değildi; çünkü savaş askerlerin ahlakını bozmuştu: Hepsi talan etmeye, adam öldürmeye alışmışlardı; yurtlarına dönünce rahat durmuyorlardı. Bu yüzden dirlik düzenlik kalmıyor, yasalar sayılmaz oluyordu. Asıl nedense şuydu: Kafasını iki memleketin sorunlarına dağıtmış olan kral ne birini yönetebiliyordu ne ötekini. Akhoria'lılar bu kötü duruma, çektikleri bunca sıkıntıya bir son vermek istediler, büyük bir halk kurultayı toplayarak krala dediler ki: İki devletten birini seç; iki tahtta birden oturamazsın; koca bir ulusu bir kralın yarısı yönetemez; hiç kimse bir başka efendinin buyruğundaki katırcıyı tutmaz.

Bu iyi kral hak vermiş ulusuna yeni krallığını dostlarından

* Akhoria: Grekçe khora=ülke, toprak ile olumsuzlayan a önekinden oluşan bu sözcük Utopia=Varolmayan ülke gibi benzer bir anlam taşıyor.

birine bırakmış, o da sonra kovulmuş oradan. Kendisi eski yurduyla yetinmiş.

Şimdi dönelim benim işe. Bu hikayeden sonra daha da ileri gidip kralın kendisine anlatsam ki, kendi yüzünden ulusları birbirine düşüren bu savaş tutkusu, hazinesini tüketip halkını perişan ettikten sonra Fransa'yı büsbütün batırabilir. Desem ki ona: Devletli efendimiz, mutlu bir raslantıya borçlu olduğunuz barıştan yararlanın; babalarınızın yurdunu işleyin; onu rahatlığa, mutluluğa kavuşturun; halkınızı sevin ve onun sevgisi de sevinç versin size. Halkın zorbası değil, babası olun. Bırakın öteki krallıkları: Size miras kalanı yeter de artar bile size.

Böyle bir konuşmayı Fransa kralı nasıl karşılardı dersiniz, sevgili Morus?'

'Çok kötü karşılardı,' dedim.

'Dahası var, dedi Raphael; Fransa'nın dış politikasını gözden geçirdik. Bu konuda bakanların aradığı efendilerinin şanı şerefiydi. Şimdi para işlerine gelelim. İçeride nasıl bir yönetim ve adalet yolu tuttuklarına bakalım. Biri çıkar, krala der ki: Devlet paranın değerini verirken artırsın, alırken indirsin. Böylelikle kral hem borçlarını kolayca öder, hem de hazinesini hemen doldurur. Bir başkası yalancıktan bir savaş ihtimalinden sözedip yeni bir vergi koyalım, der: Paralar toplandıktan sonra kral barıştan yana olduğunu söyler ve bu mutlu kararın kiliselerde büyük törenlerle kutlanmasını, ister. Halk bayram eder, halkının kanı dökülmesin diye savaştan vazgeçen merhametli kralını göklere çıkarır.

Bir başkası krala çok eskiden konmuş, ama unutulup gitmiş, küf tutmuş bir yasayı hatırlatır: Kimse bu yasayı bilmediği için herkes çiğnemektedir. Ona uygun olarak yeniden cezalar yerine getirilmeye başlandı mı, bir gelir kaynağı, hem de şerefli bir kaynak sağlandı demektir.

Bir başkası şöyle bir yolu daha kazançlı görür: yüksekce para cezaları isteyen yeni yasaklar çıkaralım; bu yasakların çoğu halkın yararına olsun. Kral bu yasaklardan çıkarlarına zarar gelecek kişilere büyük paralar karşılığı olarak kaçamak yolları versin. Böylece hem halkın duası kazanılır, hem de yasağı çiğneyenlerle yasaktan kurtulmak isteyen imtiyazlılardan bol bol para koparılır. İşin güzel yanı da şu ki, yasaktan kurtulmak isteyenlerden ne kadar

çok para alınırsa kral o ölçüde halkın saygı ve sevgisini kazanır: Bakın, derler, ne kadar iyi yürekli bir kral: Sevdiği insanları koruyor, halka zarar verme hakkını pek pahalıya satıyor onlara!

Bir başkası krala yargıçlarla anlaşmayı, çıkarlarını onlara sağlatmayı salık verir: Efendimiz, der, yargıçları sarayına çağırmalı, sofrada onlarla hazinesini ilgilendiren sorunları tartışmalı. Bir dava ne kadar haksız olursa olsun onu haklı gösterecek bir yargıç bulunur: Ya her iddianın tam tersini savunma alışkanlığıyla, ya yenilik, aykırılık hevesiyle ya da krala yaranmak isteğiyle. O zaman bir tartışmadır başlar; değişik, çelişik görüşler apaçık bir gerçeği bulandırırlar; hakkın ta kendisi haksız gibi gösterilir. Kral bu çatışmadan yararlanıp sorunu kendi çıkarına göre kestirip atar. Çatışmaya yol açanlar utançlarından ya da korkularından kralın düşüncesine katılırlar ve işte o zaman yargıçlar cesaretle ve vicdan rahatlığıyla yargılarını verirler. Kralın isteğini kitaba uydurmaktan kolayı mı var? Ya yasalarda yeri bulunur, ya da bir yasanın sözleri gereğince yorumlanır. Dine devlete bağlı bir yargıç için de kralın hakkı bütün hakların üstünde değil midir?

Politika ahlakının ilkeleri şunlardır ve devleti yönetenler bunlarda anlaşmışlardır:

'Bir ordu besleyen kralın ne kadar parası olsa azdır.'

'Kral, istese bile, haksızlık edemez.'

'Kral uyruklarının ve mallarının ortaksız sahibidir: Uyruklar herhangi bir şeyden, kralın keyfi istediği ölçüde yararlanabilir'.

'Halkın yoksulluğu kralın varlığını korur.'

'Zenginlik ve özgürlük devlete baş kaldırmaya, hor bakmaya götürür. Özgür ve zengin adam haksızlığa, zorbalığa kolay katlanamaz.'

'Yoksulluk ve açlık yürekleri çökertir, ruhları köreltir, insanları acı çekmeye, köle olarak yaşamaya alıştırır: öylesine ezer ki onları, boyunduruklarını sarsmaya güçleri kalmaz.'

*Şimdi söyleyin, dostum; çıkarları ve sistemleri gereği tam tersini düşünenlere böylesi öğütler vermek sağırlara masal anlatmak olmaz mı?"**

* *Utopia*, age., s. 76-81, 83

Buradaki metnin tamamı o günlerin krallıklarına yönelik yıkıcı bir yergidir. More'un politik ilkelerini oluşturur, saraydan uzak duruşunun haklılığını gösterir.

5. Despotlardan Nefret Eden More Kralın Hizmetine Giriyor

"Utopia"yı yazdıktan iki yıl sonra More'u sarayda, kısa ama parlak bir kariyerin başlangıcında buluruz; on yıldan fazla sürmeyen bu kariyer onu kraldan sonra ülkede en yüksek makama, bir Lord-Chancellor makamına götürecektir. Bu iki yıl içinde More'da böyle bir fikir değişikliğine yol açan ne olmuştur? Bu konuda sadece varsayımlara bağlı kalıyoruz. Kanımızca More'daki değişikliğin can alıcı noktası "Utopia"nın kazandığı başarıda aranmalıdır.

Kitap yalnız bilgeler dünyasında değil, devlet adamları arasında da çok büyük bir başarı kazandı. İlerideki bölümde bu konuya döneceğiz. Elimizde dolaysız bir kanıt bulunmasa da "Utopia"nın More'un Londra'daki nüfuzunu artırdığını rahatlıkla tahmin edebiliriz. Komünizmi kimseyi ürkütmüyordu, çünkü o günlerde henüz bir komünist partisi yoktu; mutlakiyetçiliği hedef alan eleştirisini, kralın savaşmak yerine halkın refahını sağlamakla yükümlü olduğuna dair talebini, yükselen burjuvazi ile Hümanizmin özlemle beklediği bu talebi hiç çekinmeden ve açıkça ifade ediyordu. Feodal dönemde kral öncelikle savaşta orduları yönetiyordu; ekonomik yaşama karışmıyordu, bu görevi, onun bu işte parmağı olmadan sınırlı kooperatifler yerine getiriyordu. Modern kral, yani burjuvazinin kralı her şeyden önce burjuvazinin zenginleşmesini sağlamalıydı. Burjuvazi bu tür savaşların değil, ticari çıkarlara hizmet etmeyen savaşların aleyhindeydi. Henry böyle ticari amaçlı olmayan savaşlara sırf gurur yüzünden ve feodal geleneklerden etkilenerek tenezzül etmiştir. Bu durumda More'un ayrıntılı açıklamalarına burjuvazi elbette kulak kabartacaktı.

More'un komünizmi hümanistlere ve burjuvaziye göre hoş, sevimli bir hayalcilikti; egemen politik durum ve koşulları hedef alan eleştirisi içlerinden geçenleri ifade ediyordu.

More'un çağdaşları üzerinde "Utopia"nın yarattığı büyük etki, VIII. Henry'nin bile kaçınamadığı bu etki buradan anlaşılmaktadır. More "Utopia"sıyla herkesin beğenisini kazanan politik bir program hazırlamış, böylelikle İngiliz politikacıları arasında ilk sıraya yükselmiş oluyordu. Şimdi More istese bile, özellikle de mevcut mutlakiyetçiliğe yönelik gözüpek eleştirileri yüzünden, artık saraydan uzun süre uzak kalamazdı. Böylece More kendini kamu yaşamının dışında tutan biri olmaktan çıkmıştı; İngiltere'ye hükmeden kent Londra'nın gözdesi, o günlerde kamuoyunu oluşturan hümanistlerin gözdesi More kazanılması ya da yok edilmesi gereken politik bir etken haline gelmişti. Henry daha önce de More'u kazanmayı denemişti; şimdi onu hizmetine almak için her şeyi sunuyordu. Böyle ısrarla yapılan bir çağrıyı geri çevirmek kadiri mutlak kralın düşmanlığını üzerine çekmekle, sık sık idamla sonuçlanan vatan hainliğiyle eş anlamlıydı o zamanlar. Mutlakiyetçilik şahsi olduğu gibi kamusal bir muhalefete de göz yummak istemiyor ve şu ilkeye göre davranıyordu: Kim benden yana değilse bana karşıdır.

Saraya karşı duyduğu isteksizliği aşması için "Utopia" nedeniyle More'a uygulanan baskı her ne kadar eskisinden çok daha ağır olmuşsa da, öte yandan bu isteksizlik de epey azalmıştı "Utopia"nın yarattığı etki o kadar büyüktü ki, Henry'nin ödün vermek, ezilen halkın yükünü hafifletmek zorunda kaldığını varsaymak için yeterli neden mevcuttur. Kesin olan, "Utopia"nın yayımlanmasından birkaç ay sonra VIII. Henry'nin savaş politikasından vazgeçmesi ve Fransa'yı istila etme planlarından bir bölümünü ertelemesidir. 1518 şubatında Tournay Fransa'ya geri verildi ve Dauphin (Fransa veliahtı) ile Henry'nin kızı Maria arasında söz kesildi. İngiltere'nin Fransa'daki istila savaşları, feodal dönemin bu geleneksel kalıntıları böylece sona ermiş oldu.

Hümanistlere çok iyi davranan kardinal Wolsen 1516 yılında başbakan olmuştu; Seebohm çeşitli nedenlerden dolayı Wolsen'in, "Utopia"daki ilkelerin hiç olmazsa yıllık giderleri kısıtlayacak şekilde uygulanmasını kabul ettiği sonucuna varır.

Barış politikası, tutumluluk, Hümanizme yakınlık: Bütün bu olasılıkları o günlerde VIII. Henry'nin sarayı sunuyordu. Bu olasılıklar yanıltıcıydı, ama mevcuttu. Bu durumda More kellesine

mal olabilecek direncini sürdürmeli miydi? Yoksa tüm kuşkularına karşın pratik eylemlere geçmeyi mi denemeliydi? Bunun için kendi görüş açısından kralın sarayı dışında başka bir olanağı var mıydı? Acaba VIII. Henry makul uyarılara açık biri değil miydi? Elleri cebinde boş oturmaktan ve sırf ütopyalar yazmaktansa bir denemeye girişmek daha iyi olmaz mıydı?

Kanımızca yalnız bu düşünceler ve "Utopia"nın etkileri More'daki fikir değişikliğini anlaşılır kılmaktadır, aksi takdirde inançlarına sıkı sıkıya bağlı, şöhret ve servet peşinden koşmayan böyle bir kişilikte meydana gelen bu fikir değişikliği bizim için bir bilmece olarak kalacaktır. Biz gerçekten de başka bir açıklama denemesiyle bile karşılaşmadık. More'un biyografisini kaleme alanların birçoğu gibi "Utopia"yı bir üslup denemesi ya da bir şaka sayanlara göre bir açıklama da gerekli değildi.

İlk defa Seebohm, More'un politik ilkeleri ve 1516-1518 yıllarını kapsayan süre içindeki davranışları arasında görülen çelişkiye açıklık getirmeye çalışmıştır (1. Basım, s. 353 vd.): Seebohm'a göre, Henry'nin More'u kazanmayı yararlı bulmasına ve önerilerini dinleyeceğine dair More'a umut vermesine neden olan "Utopia"nın edebi başarısıdır. Bu açıdan Seebohm'la aynı fikirdeyiz, ancak More'un yazar olarak kazandığı nüfuzun, VIII. Henry'nin onu kazanmaya ve daha sonra hizmetinde kalmasına niçin bu kadar değer verdiğini açıklamak için yeterli olmadığını belirtmek zorundayız. Kanımızca More'un İngiltere'deki en güçlü ve hızla yükselen sınıflardan birinin mutemeti ve temsilcisi haline gelmiş olduğu çok az göz önüne alınmıştır. "Utopia"nın etkisi ile yazarının saray üzerindeki nüfuzunu bize ancak More'un Londra, Londra'nın da İngiltere için taşıdığı önem açıklar.

6. Lutherciliğe Karşı Mücadelede More

Bir yıl önce, 1517'de Almanya'da başlamış olan Reformasyon hareketi, More VIII. Henry'nin sarayına geldiği zaman İngiltere'de de hissedilmeye başlamıştı. More da bu harekete karşı tavır almak zorundaydı; Reformasyon'un, Hıristiyanlardan bir bölümünün papalıktan ayrılması, Hıristiyanlığın parçalanması anlamına geldiği anlaşılır anlaşılmaz diğer hümanistlerin büyük

çoğunluğu gibi More da bu harekete kararlı bir biçimde karşı çıktı.

Daha önce ilk bölümde hümanistleri genel olarak Reformasyona karşı harekete geçiren motifleri açıklamıştık. Bu motifler More'u da özellikle etkiliyordu. Bunların kiliseye özgü motifler olmadığını bir önceki bölümde göstermiştik. More kilisenin hatalarını açık seçik görmüş ve gözler önüne sermekten çekinmemişti. Buna karşın Katolik kilisesi onu Luther'i kötülediği için azizler arasına katmak istiyorsa ona iyi bir yoldaş verebilir. Örneğin Reformasyonun adını bile duymak istemeyen ve Calvin'i alaya alan Rabelais ile yan yana koyabilir. Rabelais *"Gargantua ile Pantagruel"* adlı romanın ikinci kitabının önsözünde, insanın alınyazısına ilişkin öğretiyi vazeden Calvin'e şu güzel unvanı verir: "Prédestinateur, imposteur et séducteur" (alınyazıcı, düzenbaz ve baştan çıkarıcı). Cenevre'de kendisine pastor (çoban) diye hitap edilmesiyle yetinen fanatik Calvin dördüncü kitapta bölüm 5'ten 8'e kadar koyun tüccarı Dindenault (Dindon=baba hindi) olarak alaya alınır. Aynı kişinin yaptığı koyun pazarlığı, Protestanların Son Yemek hakkındaki ağız dalaşını hicveder. Aynı kitabın 32. bölümünde Kalvinizme doğrudan saldırılır. Burada şöyle denilir; Gayri tabiilik (antiphysie) doğa karşıtı ve iğrenç ayak takımını, "Cenevreli düzenbaz Calvin'in ecinnileri" olan (Les demoniacles Calvins, imposteurs de Genéve) sinsileri, ikiyüzlüleri de doğurdu.

More'u Reformasyon karşıtı haline getiren motifler politika ve ekonomi alanında aranmalıdır. Bu fasılda bizi ilgilendiren sadece politik motiflerdir.

Bu kitabın yazarı için More'un eserlerini incelemek söz konusu olduğu zaman More'un Reformasyona muhalefetinin, politik kaynaklı olduğu sürece mutlakiyetçiliğe karşı çıkmasına hamledilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak bu kanının tutarsız olduğu ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere More krallığa muhalif değildi, tersine onu hümanistlerin büyük çoğunluğu gibi çok gerekli buluyordu. Onaltıncı yüzyılda tüccarlardan başka krallığı zorunlu gören başka hiçbir sınıf yoktur. Ne ki More teori yönünden tüccarları aşsa bile pratik ilişkilerde onların sınıfsal çıkarlarını savunuyordu. Sermaye her zaman "düzen"den söz edi-

yordu, ara sıra da "özgürlük"ten. "Düzen" onun en önemli yaşam öğesiydi; Londra burjuvazisinin düşün dünyası içinde büyümüş olan More bu yüzden, bağımsız bir halk hareketinden başka hiçbir şeyden çekinmeyen biri, "düzenden yana bir kişiydi". Parolası şuydu: Her şey halk için, ama halk tarafından değil.

Oysa Almanya'da Reformasyon bir halk hareketi olarak başlamıştı. Alman ulusunun tüm sınıflarının ortak sömürücüsü Roma'daki papalıktı. Sınıflardan biri papalığa başkaldırınca zorunlu olarak diğer sınıfları da birlikte sürüklüyordu. Kentler, şövalyeler, köylüler, herkes Roma'ya karşı kralları dehşete düşüren bir hız ve şiddetle baş kaldırdı. Ama hareketin ileri aşamalarında Roma'nın sömürüsüne karşı mücadele, alt sınıflarda genel olarak sömürüye karşı bir mücadeleye dönüştü, Almanya'nın Roma'ya karşı ulusal ayaklanışı bir içsavaş, bir Köylüler Savaşı haline geldi. Bu içsavaşta alt sınıfların gücü kırıldıktan sonra Almanya'da Reformasyon giderek sırf hanedanlara özgü bir sorun biçimine girdi.

Lutherciler başlangıçta ulusun tüm sınıflarına hitap ediyordu; ne ki ulus içindeki çelişkilerin uzlaşmaz olduğunu ve belirli bir sınıfı seçmek zorunda kaldıklarını görünce krallığın yanında yer aldılar. Luthercilerdeki bu değişiklik ancak 1525'teki büyük Köylüler Savaşı'ndan sonra iyice su yüzüne çıkmıştır. More'un, krallık için taşıdığı tehlike yüzünden Lutherci öğretiye saldırması buradan anlaşılmaktadır. More bu saldırıyı, "Martin Luther'in İngiltere Kralı VIII. Henry'ye Yağdırdığı Hakaretlere Thomas More'un Cevabı"* başlıklı 1523'te Latince kaleme aldığı bir yazısında yapar.

Yazının başlığı bile bu polemiğin nedenini bize açıklar. Önceki bölümde VIII. Henry'nin "Yedi Sakrament" konusunda Luther'e karşı yazdığı kitaba değinmiştik. 1521'de kaleme alınan bu kitaba Luther 1522'de hiç de nazik olmayan bir cevap yazmıştır**. Luther burada Henry'yi "budala, kaba, eşek kafalı,

* *Thomae Mori responsio ad convitia Martini Lutheri congesta in Henricum Regem Angliae ejus nominis Octavum.*

** İngiltere Kralı Henry'nin Kitabına Dr. Martin Luther'in Cevabı. Latincesi de mevcuttur.

inancın ne olduğunu bilmeyen akılsız bir soytarı" diye tanımlamakta, ayrıca şöyle demektedir*: "İngiltere kralı utanmadan yalanlarını kustuysa ben de onun bu yalanlarını şen şakrak tekrar boğazına tıkadım; zira o bununla benim bütün Hıristiyanlık öğretime küfrediyor ve pisliğini onurlu kralımın, yani öğretisini haiz olduğum İsa'nın tacına sürüyor; bu yüzden ben bu pisliği efendimin tacından alıp onun tacına sürersem hiç şaşırmasın; tüm dünyaya İngiltere kralının bir yalancı ve bilgisizin biri olduğunu ilan ediyorum".

İşçilere ait yayın organlarının "kabalığı"ndan ıstırap çeken tüm dinibütün Protestanlara önerimiz şudur ki, Martin Luther'lerini dikkatle okuyup kendilerini buna alıştırsınlar.

More yukarıda adı geçen yazısında Latince aynı şekilde kaba bir cevap vermiştir. Atterbury'e göre More çağdaşları arasında Latince sövmek için büyük bir yeteneğe sahip tek kişiydi. "Cevabın" büyük bölümünü, ayyaş ve kara cahil diye gösterdiği Luther'e karşı şahsi saldırıları tutuyordu. Bunun yanı sıra papalığı savunan ve yeni öğretinin devlet açısından içerdiği tehlikeyi açıklayan bir bölüm yer alıyordu. Şöyle deniliyordu: "Hıristiyan inancının düşmanları her zaman papalık makamının muhalifleri olarak ortaya çıkmıştır. Lutherciler tarafından papalığa iğrenç bir biçimde küfredilmesi gibi eğer insanların hataları makama isnat edilirse, o zaman bu yalnız papalık için değil, krallık için de, genel olarak bütün devlet yöneticileri için de geçerli olur; halk düzenden ve yasadan yoksun duruma düşer. Toplumun başında kötü yöneticilerin bulunması hiç olmamasından iyidir. Bu yüzden papalığı kaldırmaktansa reforme etmek daha akıllıca olur".

Beş yıl sonra More "Sapkınlık ve İnanç Sorunları Üzerine Diyalog"unu** yayımladı. Burada daha çok teolojik tartışmalara yer veriliyordu. Ama en önemlisi yine de dünyevi sorunlarla ilgili tartışmalardır. Bize göre More'un Reformasyon karşısındaki politik konumunu özellikle aşağıdaki alıntı niteler: "Luther tüm zehirine tuz biber olarak özgürlüğü katmıştır; halka inançtan başka hiçbir şeyin gerekli olmadığını söyleyerek özgürlüğü övü-

* Yazım biçimini günümüze uydurduk.

** *A dialogue concernyng heresies and matters of religion.* 1528.

yor. Orucu, duayı ve benzer şeyleri gereksiz birer külfet gibi gösterip insanlara, eğer inançlı Hıristiyanlarsa krallardan, Kutsal Kitap dışında maddi manevi bütün törelerden ve yasalardan kurtulmuş tam bir özgürlük içinde İsa'nın akrabaları olduklarını da vazediyor. Despot diye tanımladığı papaların, kralların ve hükümetlerin egemenliğine katlanmanın ve göz yummanın bir erdem olduğunu söylemesine rağmen halka, inanç vasıtasıyla elde edeceği özgürlükten dolayı bunlara karşı artık yükümlü olmayacağını, haksızlığa uğrama yükümlülüğünde olmayacağını beyan ediyor. Aynı öğretiyi Tyndall vazediyor. Bu öğreti köylülerin o kadar hoşuna gitti ki, Luther'in söylediği başka şeyleri göz önüne almadılar ve nasıl bir sonuç çıkarabileceğine aldırmadılar. Dışkutsal beyler ruhbanlara yönelik kendi suçlamalarını duymaktan memnun oldu; halk ruhbanları, dışkutsal beyleri, her kent ve kömündeki yöneticileri hedef alan kendi suçlamalarını duymaktan hoşnut kaldı. Sonuçta iş o hale geldi ki, hareket, zorbalığın açıkça ortaya çıkmasına yol açtı. Elbette bu en güçsüzlerle birlikte başladı. Önce zavallı sekterlerden oluşan bir güruh, zındıklığı teşvik etmek için bir araya geldi ve beyleri sevindirecek şekilde önce bir başrahibe, sonra da bir piskoposa baş kaldırdı. Dışkutsal beyler olayı örtbas etti, çünkü kilisenin mülklerine kendileri göz dikmişti, ta ki Esop'un masalındaki, peynirin gölgesini yakalamak için peyniri bırakan köpeğin başına gelenlerin neredeyse benzer şekilde kendi başlarına gelmesine kadar. Zira Lutherci köylüler kısa sürede beylere karşı da baş kaldıracak kadar cesaretlenmiş ve güçlenmişti. Beyler durumu vaktinde görmeseydiler, başkalarının mülklerine göz dikeyim derken az daha kendi mülklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. Ama Almanya'nın bu bölgesinde bir yaz mevsiminde 70.000 Lutherciyi kılıçtan geçirerek ve kalanları köle haline getirerek kendilerini kurtardılar; ne var ki bunlar insanların başına çoktan bir yığın felaket getirmiş, zarar ziyan açmıştı. Ancak bu zındıklar büyük kentlerdeki yöneticilerin ihmali yüzünden Almanya'nın ve İsviçre'nin birçok bölgesinde o kadar güçlendiler ki, sıradan halk sonuçta yöneticileri kendilerine uymaya zorladı; eğer yöneticiler tam zamanında bu işin çaresine baksaydılar, yönetici ve önder olarak kalırlardı."

Burada bir Reformasyon çağdaşından, Reformasyonun temelinde yatan sınıf mücadelesinin belirli bir yere kadar açık seçik karakterize edilişini görüyoruz. Ne var ki More, papalığa karşı mücadelenin sömürüye karşı bir mücadele olduğunu anlamamıştır. Bunun suçunu, İngiltere'nin bir sonraki fasılda ele alacağımız kendine özgü ekonomik durum ve koşulları taşımaktadır. Burada söz konusu sadece More'u Reformasyona karşı çıkmaya iten politik nedenlerden birinin, yani Reformasyonun popüler niteliğinin, ulusal bir hareket, bir halk hareketi olarak niteliğinin betimlenişidir. Reformasyonun ulusal niteliği bir başka anlamda da More'a ters geliyordu. Hümanistlerin birçoğu gibi More kararlı bir biçimde hem uluslararası hem de ulusal bir zihniyete sahipti. Hümanizmin anavatanı İtalya'da bu güya çelişkili tutum, gösterdiğimiz gibi, ekonomik durum ve koşullara bağlıydı. Hıristiyanların papalık tacı altında birleşmesi İtalya'nın ulusal çıkarlarını ya da daha doğrusu İtalya'daki egemen sınıfların maddi çıkarlarını yakından ilgilendiriyordu. İtalya dışında ve özellikle Latin olmayan ülkelerde bu uluslararası zihniyetin hiçbir maddi dayanağı yoktu, sadece ideolojik bir garabetti, halk üzerinde etkili olmuyordu. Ancak More'un uluslararası zihniyeti gerçek durum ve koşullarda görünüşe göre kendine bir açıklama buluyordu: Bilindiği gibi More hanedan savaşlarına karşıydı ve gerçek maddi çıkarların savunucusuydu; bu çıkarlar Hıristiyanların birliğini ve barışını gerektiriyordu; ne ki bu birleştirici gücü Katolisizmin temsil edeceğine inanmak ideolojik bir yanılsamaydı. Papanın kendisi dünyevi bir kral haline gelmişti ve diplomatik entrikalar, hanedan savaşları konusunda egemen meslektaşlarıyla yarışıyordu.

7. Krallıkla İhtilafta More

Lutherciliğe karşı ortak muhalefet VIII. Henry ile More'u birbirine yaklaştırmıştı. Ayrıca More'un saray işlerine ilişkin bilgisi ve önemi de artmıştı. Bu yüzden hızla "kariyer" yapması bir mucize değildi. Kraliyet meclisine alındıktan ve gelen dilekçelerle ilgili uzmanlık makamına (Master of Requests) getirildikten bir ay sonra özel danışmanlığa (Privy Councillor) atandı.

Birkaç yıl sonra (1521) Henry onu hazine dairesi yöneticisi (Treasurer of the Exchequer), bir çeşit maliye bakanı ve bundan kısa süre sonra 1529 yılına kadar görevde kaldığı, Lancaster dukalığının şansölyesi yaptı. More'un üzerinde pek de etkisi olmayan şövalyelik (Knight) sınıfına yükselişi olasılıkla bu döneme rastlar. Bundan böyle adının önüne "Sir" sözcüğü gelmiş oluyordu! Sir Thomas More ya da Sir Thomas, ama hiçbir zaman Sir More. "Sir" sözcüğü her zaman önadla birlikte kullanılır, buna karşılık soyad kullanılmayabilir.

Halk hareketlerine muhalefet ederek krala koşulsuz boyun eğmesi için kendisini ayartan bu saygın makamlar yine de More'un başını döndürmemiştir. Krala kendi başına karşı çıktığını, ilkesel görüş açısını ne saray hizmetinin ne de Reformasyonun değiştirdiğini, halkların çobanı kralın egemenliğini zorunlu, halka eziyet eden despotlara boyun eğmeyi onur kırıcı bulduğunu kanıtlamak için gerekli fırsat, 1523'te Wolsey onu parlamento sözcüsü, yani başkan seçtirdiği zaman doğmuştu.

Parlamentonun işi baştan beri yapılageldiği gibi öncelikle bütçeyi onaylamaktı. More'un buradaki görevi pek de hoş değildi; sözcünün işlevi bugünkü gibi Avam Kamarası'ndaki oturumların sadece başkanlığını ve yöneticiliğini üstlenmek değil, ayrıca bütçeyi kaleme alıp tanzim etmek ve Kamara'ya sunmaktı, yani günümüz maliye bakanlarının işlevlerinden birkaçına benziyordu (Thorold Rogers, age., s. 308). Henry doğallıkla More'un görevinin, taleplerini "ayaktakımı"na beğendirmek olduğunu düşünüyordu; doğrusu bu çok gerekliydi, çünkü Avam Kamarası yeni vergileri onaylamaya kesinlikle yanaşmıyordu. Başbakan kardinal Wolsey gözdağı vermek için hışımla parlamentoya gitti. More'un bu konuda kendisine yardımcı olmasını bekliyordu. Roper'in anlattıklarına göre Wolsey, kendine maşa olarak seçtiği adamın kadiri mutlak bakana karşı Avam Kamarası'nın haklarını nasıl savunduğunu hiddetli bir şaşkınlık içinde izlemek zorunda kaldı. Öfkeden tepesi atarak koşar adım parlamentodan uzaklaştı. Sonuçta Henry amacına ulaştı, ne ki parlamento üyelerini ancak ölümle tehdit ederek korkuttuktan sonra.

Roper'in anlattıklarına epey itiraz edenler olmuş ve olay henüz yeterince aydınlanmamıştır. Biz de bu konuyu kapatmak zo-

rundayız, aynı durum Roper'in aşağıda yer alan anlattıkları için de geçerlidir: Bu cansıkıcı, müziç insanı (More'u-ç) bertaraf etmek istiyorlardı, ama kimse ona açıkça saldırmaya cesaret edemiyordu. Yurttaşlar arasındaki nüfuzu, Avam Kamarası'nın haklarını çekinmeden savunması nedeniyle, hiç kuşkusuz azalmaktan çok artmıştı. Bu yüzden onun elçi olarak İspanya'ya gönderilmesini isteyerek sözde terfi ettirilmiş gibi ülkeden uzaklaştırmaya çalıştılar. More tuzağı farkederek Henry'nin kendisi için düşündüğü bu şerefi "sağlık sorunlarından" dolayı geri çevirdi.

Ne olursa olsun More kısa süre sonra kralla daha ciddi bir ihtilafa düşecek ve bu başka türden bir terfi ile sonuçlanacaktı.

VIII. Henry, çocuk yaşta ölen kardeşi Artur'dan dul kalmış İspanya prensesi Katharina ile evlenmişti. Ne var ki, kadın yaşlandıkça cansıkıcı hale gelmişti; Henry nedimelerinden Anna Boleyn'le, Fransa sarayında cilve sanatını öğrenmiş ve uygulamış olan bu güzel ve nüktedan kızla tanışınca aşkından yanıp tutuşmaya başladı ve Katharina'dan boşanarak Anna ile evlenmeyi kafasına koydu. Ancak papa boşanmayı onaylamayınca Henry Katolik kilisesinden ayrıldı ve İngiltere'de Reformasyonu harekete geçirdi.

Bunlar anlatılageldiği ve Zschokke tarafından hoş bir öyküde aktarıldığı gibi oda hizmetçilerinin ve nedimelerin kaprisleri yüzünden insanı neredeyse dünya tarihinin yazıldığına inandırabilecek olgulardır. Buna göre Henry aşkından daha az yanıp tutuşsaydı ve Anna daha az cilveli olsaydı bugün İngiltere hâlâ Katolik olacaktı.

Aslında bunun temelleri ve kilisedeki bölünmenin nedenleri bu aşk macerasından çok daha derinde yatmaktaydı. VIII. Henry'den önce, onun döneminde ve sonra birçok Katolik kralın çekici olmayan karısı ve yanı sıra çekici metresleri vardı, ama bundan dolayı kilisede bir bölünme meydana gelmedi; VIII. Henry'den önce ve sonra papalardan pek çoğu doğru bulduğu zaman boşanmaları onaylamıştı. Bu durumda sorulacak soru şu: Tam da Henry'nin boşanması nasıl oluyor da bu kadar geniş kapsamlı dönüşümlerin başlamasına yol açıyor?

Mutlak hükümdarların evlilikleri, özellikle onaltıncı yüzyılda, kendine özgü bir niteliğe sahipti. İmparatorluğun toprakları,

bunları serbestçe kullanma hakkına sahip olan kralların mülküydü ve bu mülkü ellerinden geldiğince büyütmeye çalışıyorlardı. Devletler henüz modern ulusal devletler gibi istikrar kazanmamıştı ve sürekli değişikliğe uğruyordu; kimi yerde toprakların bir parçası elden gidiyor, kimi yerde yenileri katılıyordu; bazen iki ülke evlilik vasıtasıyla birleşiyor, bazen bir bölge küçük komşu bir devletle yapılan miras mukavelesiyle "toparlanıyordu". Büyük mülk sahiplerinde olduğu gibi krallar arasında da hızla artan bir toprak hırsı hüküm sürüyordu, bu yüzden sonu gelmeyen savaşlar, diplomatik entrikalar, kurulduğu gibi kolayca çözülen ittifaklar vs. kaçınılmaz hale geliyordu. Diplomatik bir ittifakın en sağlam biçimi evlilik anlaşmasıyla desteklenen ittifaktı: Böylelikle "dost"un yanma eş olarak bir casus yerleştirilmiş oluyordu. Elbette ki evlilik anlaşmasına pek fazla güvenmemek gerekiyordu, ama yine de bir parça parşömenden çok daha iyi bir güvence sağlıyordu. Ayrıca evlilikten doğan miras hakkını da yabana atmamalıydı.

Bu durum ve koşullarda "aile kutsallığı"nın nasıl bir manzara arz ettiği tasavvur edilsin. Çocuklar birbiriyle, yaşlı kadınlar oğlanlarla, ihtiyar adamlar genç kızlarla evlendiriliyordu.

Daha önce değindiğimiz gibi VII. Henry döneminde İngiltere'nin İspanya ile birleşmesi, Aragonlu Katharina ve Henry'nin en büyük oğlu Artur arasındaki nikahla pekiştirilmişti. Artur nişanlandığı zaman altı yaşındaydı. Onbir yaşında evlendi ve bir yıl sonra öldü. Yedi yıl sonra Artur'un kardeşi VIII. Henry ağabeyinden dul kalan Katharina ile evlendi. Evliliğin bu kadar gecikmesinin nedeni, Henry'nin vaat edilen çeyizi vermek istemeyen sevgili kayınpederine pek güvenmemesiydi.

Henry'nin yönetimi sırasında İngiltere'nin İspanya ile ilişkileri de değişti. İspanya, Hollanda ve Almanya'nın birleşmesiyle V. Karl'ın elinde Fransa'nın boy ölçüşemeyeceği kadar büyük bir güç toplanmıştı. Bu yüzden, Fransa'ya karşı üstünlük sağlamış olan İspanya-İngiltere ittifakı gereksiz hale gelmişti. İngiltere'nin İspanya ile dostluğu istikrarını kaybetti ve yerine birçok defa Fransa ile kurulan ittifak geçti. Böylece Katharina ile olan evliliğin anlamı kalmamıştı. Boşanma işlemlerini yalnız Henry değil, başbakanı kardinal Wolsen de yürütüyordu. Ancak Wolsen

Katharina'nın yerinde Anna Boleyn'i değil, bir Fransız prensesini görmek istiyordu.

Boşanma işlemlerini yürütmek için Henry ile Wolsen'i harekete geçiren aynı nedenler papayı boşanmaya karşı çıkmak için harekete geçiriyordu. Özellikle boşanma sorunlarının had safhaya vardığı 1527 ile 1533 yılları arasındaki dönemde papa Katharina'nm yeğeni V. Karl'a tamamen bağımlıydı. Papa VII. Kleman Henry'yi tatmin etmek için her yolu denedi; boşanmayı bile onaylayacaktı, bunun için kurallara uygun bir neden bulmasaydı adının kötü papaya çıkmasını ister miydi; ancak Karl böyle bir ödünün sözünü duymak istemiyordu. Çatışma o kadar alevlendi ki, sonuçta papanın İngiltere'nin mi yoksa İspanya'nın maşası mı olduğu sorusuna gelip dayandı.

Lutherciler de boşanmaya onay veremeyeceklerini açıkladılar, ama VIII. Henry'ye, İbrahim ve Yakup peygamberler örneği gibi, iki kadın almasını önerdiler. Tanrı krallarla soyun ataları için evlilik konusunda özel hükümler koymuştur. Luther, "kontesin ayyaşlığı ve çirkinliği" yüzünden Hessen kontunun da iki eş almasına izin vermişti. Ancak Henry Luther'in iznini hiçe sayarak geri çevirdi.

Büyüklük tutkusuna kapılan Henry, o günlerde papalığı hükmü altına almak ve sömürmek için çekişen güçlerle, Fransa kralı I. François ve Habsburglardan İspanya-Almanya kralı Karl ile rekabete girişebileceğini hayal etmişti. Hatta Alman kayzerinin tahtına bile göz dikmişti. Papa X. Leon öldüğü zaman Wolsen papalık makamına talip oldu, 1523'te Leon'un halefi öldükten sonra da tekrar adaylığını ilan etti. Ne ki Henry her defasında kendi kuklası yerine Karl'ın kuklaları VI. Adriyen (1522-23) ile VII. Kleman'm seçildiklerini görme zilletine katlandı. Boşanma sorunu Henry'yi, papaya hükmedemeyeceğine tamamen inandırmıştı, bu yüzden artık papaya boyun eğmemek, ülkenin efendisi, kilisenin efendisi olmak istiyordu, böylece geriye papalıktan ayrılmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu.

Bu politik motifin yanında bir de ekonomik motif mevcuttu: Pinti VII. Henry'den kalan hazine savaşlarda ve lüks içinde çoktan çarçur edilmişti. Ama 1523 parlamentosu, başka zaman ne kadar itaatkar görünse de, büyük miktarda paraların onaylanma-

sını kendinden beklememeleri gerektiğini gözler önüne sermişti. Bu durumda akla en yakın olan Almanya'daki akrabaları örnek alıp para sıkıntısını kilisenin servetine el koyarak sona erdirmek değil miydi? Ne var ki, manastırların tasfiyesine ancak More'un ölümünden sonra başlandı, ama manastırlar çok daha önce bu tehdite maruz kalmıştı, ruhbanlar böylelikle sindirilmiş ve bütçeye onay vererek despotun teveccühünü kazanmaları için hareket geçirilmişti. Daha sonra artık sızdırılacak büyük meblağlar kalmayınca mülklere el koymaya başlandı.

Kilisenin bölünmesi İngiltere'deki gibi hiçbir yerde bu kadar açık açık, sırf cinsel düşkünlüğün, büyüklük çılgınlığının ve mutlakiyetçiliğe özgü tamahkarlığın sonucu olarak bu kadar hayasızca ortaya çıkmamıştır. Dogmalarda, törenlerde hiçbir değişiklik yapılmadı, sadece papanın yerine kral geçti; papadan yana olmak gibi Luther'den yana olmak da aynı şekilde kötülendi.

More'un, Lutherciliğin başlangıcına olduğu gibi bu tür bir Reformasyona da yakınlık duyamayacağı aşikardı. Kendi uluslararası görüş açısından dolayı ulusal bir kilisenin kurulmasına karşı mücadele etmek zorundaydı. Aynı şekilde kralın otoritesinin artmasını da onaylayamazdı. Tam tersine o bu otoriteyi sınırlamak istiyordu, ama bu aşağıdan değil, yukarıdan gelmeliydi. Mutlakiyetçiliğin kısıtlanması, bağımlı kılınması zorunluğunu hissediyordu; ancak bu iş için halk arasında gerekli öğelerin bulunmadığına inanıyordu ve böylece birçok hümanistle paylaştığı, bizim de ilk fasılda değindiğimiz teorik bir yanılsamaya sığındı: Krallar papa tarafından sevk ve idare edilmeliydi, papa ruhbanlar meclisine bağlı olmalıydı ve bu meclis de Hümanizm ruhunu taşımalıydı. Yani mazruf aynı kalacak zarf değişecekti. Şimdi ise kral geliyor kiliseyi kendine bir engel olmaktan çıkarıp bir maşaya dönüştürüyordu! İşte bu noktada More yardımcı olamazdı.

More Henry'nin "Reformasyon"una karşı itirazlarını uzun süre dile getirmedi. Ancak duruşmasında suçlu bulunduktan sonra baklayı ağzından çıkardı: Nasıl ki Londra kenti parlamentonun herhangi bir edimine karşı yasalar çıkaramazsa, Hıristiyanlığın küçük bir bölümünü oluşturan İngiltere de kilisenin genel yasalarıyla çelişen yasalar çıkaramaz. "Belki bu ülkede olmasa

bile bütün Hıristiyanlık dünyasında piskoposların, üniversitelerin ve bilge kişilerin büyük çoğunluğu benden yana... Bu yüzden tüm Hıristiyanlığı temsil eden konseye karşı çıkarak kanaatimi bir krallık konseyine uydurmak zorunda değilim".

Bunlar o dönemin dilinde hiç esirgemeden açık açık söylenmiş sözlerdi.

More'un görüş açısı tutarsız olduğu kadar da pervasızdı. İlk fasılda Almanya ve İngiltere'deki Hümanizmin tutarsızlığına dikkati çekmiş ve bundan dolayı da çabucak ortadan kayboluşunu açıklamıştık. Hümanistlerin büyük çoğunluğu sırf teorisyenlerden, profesörlerden ve edebiyatçılardan oluşuyordu, ne ki Reformasyon fırtınası koptuğu zaman bunlar hemen sindiler ve geri çekildiler. Ateşli bir mizaca sahip olan More ise bunu yapmadı. Zaten isteseydi bile yapamazdı. Politik nüfuzu, dikkati çekmeden kendisini ortadan kaldıramayacakları kadar büyüktü; ya krala hizmet etmeliydi ya da yok olmalıydı. More'un karakteri göz önüne alındığında bu seçeneklerle birlikte kaderi belli olmuştu.

More'un sonu tedricen, adım adım geldi; önce git gide yükselmeye başladı ve ülkede kraldan sonra gelen en yüksek makama kadar çıktı. Ne varki, More başlangıçtan bu yana kralın boşanmasına itiraz etmiş ve boşanmayı savunmaya yanaşmamıştı. Henry ise son an'a kadar onu kazanmayı umut ediyordu, bunun için de pek çok nedeni vardı, çünkü o günlerde More'un popülaritesi durmadan artıyordu. 1529 yılında More, Cuthbert Tunstall ve John Haclet ile birlikte, bir yanda İngiltere ile Fransa'nın diğer yanda İspanya'nın bulunduğu taraflar arasındaki barış görüşmelerinde İngiltere'yi temsil etmek üzere Cambray'a gönderildi. Barış özellikle İngiliz tüccarları için çok büyük bir önem taşıyordu, çünkü Hollanda ile ticaret savaş yüzünden olumsuz yönde etkilenmişti. More ve arkadaşları görüşmeleri büyük bir maharetle* yürüttüler ve tüm beklentileri aşan, İngilizleri, özellikle de tüccarları çok memnun bırakan bir anlaşmayı kabul ettirdiler. Bu kadar işe yarayan ve sevilen bir insanı mümkünse kazanmaya çalışmalıydı.

Wolsey, Anna Boleyn'in entrikalarının kurbanı olunca, onun

yerine İngiltere başbakanlığına More atandı (1529); bu makama ilk defa yüksek soylular sınıfı dışından ve ruhban olmayan biri geliyordu. More istemeye istemeye görevi kabul etti, yapacak başka bir şey yoktu. Göreve başlarken yaptığı konuşma onun ruh halini bize sezdirir. Norfolk ve Suffolk düklerinin refakatinde resmi tören alayı ile Westminster sarayına gelen More burada toplanmış halkın önünde görevine başladı. Norfolk dükü yeni başbakanın meziyetlerini öven pohpohlayıcı bir konuşma yaptı. More verdiği cevapta, bilge ve muktedir selefini ve onun sonunu hatırladığı zaman bu terfiye başkalarının düşündüğü gibi pek sevinemediğini belirtti. "Atandığım bu makamı, insana gerçek şan, şöhret sağlamayan, külfet ve tehlikeyle dolu bir yer sayıyorum. Selefimin örneğinde görüldüğü üzere makam ne kadar yüksekse düşüş de o kadar sert oluyor. Bu koltuk şayet kralın teveccühü olmasaydı, üzerinde kılıç sallanan Demokles'inkinden hiç de daha rahat olmazdı".

More'un tekin olmayan sezgileri çok kısa bir süre sonra doğru çıkacaktı. Tarafsız kalmayı denedi, ama yapamadı. Kendisinden, tüm yüreğiyle nefret ettiği eylem ve davranışlara vasıta olması istendi. Henry satın aldığı Paris, Orleans, Angers, Bourges, Toulouse, Bologna, Padua ile şantaj yaptığı Oxford ve Cambridge üniversitelerinin raporlarını Avam Kamarası'nda okuması için More'u zorladı. Bu raporlar Henry'nin boşanmasını dinsel kurallara uygun bir boşanma diye ilan ediyordu. More sahip olduğu kanaat ve inançla artık bu makamda kalmanın mümkün olmayacağını anladı ve görevinden istifa etti (1532).

8. More'un Sonu

More'un kaderi istifa etmesiyle birlikte belli olmuştu. Despota öyle bir zamanda karşı çıkmıştı ki, o sırada Henry maiyetindeki herkese ihtiyaç duyuyordu ve ülkesinin yurttaşlarından oluşan bir

* Rabelais "Gargantua ile Pantagruel"in 2. kitabının 18.-20. bölümünde büyük İngiliz şansölyesi (un grand clerc d'Angleterre) Thaumaste adında birine yer verir, bu kişi Paris'te Pantagruel ile sırf işaretler vasıtasıyla çok komik bir görüşme yapar. Bu Thaumaste ile bizim (Thomas) More'umuz kastedilmiş olmalı; kimsenin anlamadığı işaret dili de Cambray'daki barış görüşmelerine ilişkin diplomatik buluşmayı hicvediyordu.

sınıfa karşı savaş açmıştı. Böyle bir durumda istifa etmek, kralın gözünde isyanı ve vatan hainliğini teşvik etmek demekti. Geçmişin avukatları diye tanımlanabilecek bazı tarihçiler, More'un mahkum edilmesiyle sonuçlanan yargılama komedisinden söz etme sırası geldiği zaman, More'un gerçekten bir asi ve vatan haini olduğunu kanıtlamak için her türlü zahmete girmekten kaçınmamıştır. Daha önce de adı geçen Froude şöyle diyor: Mücadelenin merkezindeki ana sorun, kralın kilisenin başına geçip geçmemesiydi. Geçmemesi gerektiği savı, aforoz'un geçerli sayıldığı, Henry'nin de artık kral olmadığı savıyla aynı anlama geliyordu (!) Demek ki Henry'nin kilisenin başına geçmesini reddetmek vatan hainliğiydi (Froude, *History of England*, 2. Cilt, s. 220-221). Bu yapay mantığın bilinçli yalanını, aforoz'un aslında More ile diğer "din şehitleri"nin idamlarının nedeni değil, sonucu olmasından anlamak mümkün. Papanın fermanı ancak bu idamlardan ve More'un ölümünden üç yıl sonra, 1538'de kaleme alınarak yayımlandı.

More gerçekten bir asi olsaydı bile bu durum bizi öfkelendirmezdi. Biz bu iddiayı reddediyorsak, bunu, More'u "temize çıkarmak" için değil, sadece tarihsel gerçeğin çıkarları için yapıyoruz. Bay Froude ile hempalarının sahtekarlığı, yalnız VIII. Henry'nin despotizmine değil, üstelik More'a da kendi gerçek karakterinden tamamen farklı bir karakter kazandırıyor.

More elini eteğini kamu yaşamından tamamen çekti, başına neyin geleceği konusunda kendisini bir an bile aldatmıyordu. Ne ki, beklediği darbe düşündüğünden geç geldi. More'un nüfuzu ve saygınlığı çok büyüktü; Henry onu ortadan kaldırmadan önce kazanmak için her yolu deneyecekti. More'un ödüllerde, yüksek makamlarda gözü yoktu. Belki de tehditle yola getirilebilir, mahrumiyetle zorlanabilirdi.

More için eziyet ve müşkülatla dolu günler başladı. Zaten pek geniş yer tutmayan mülklerine kral el koydu. Nakit parası da fazla değildi; saraydaki görevlerini, başladığı zamankinden daha az varlıklı biri olarak bırakmıştı. Şimdi büyük bir mahrumiyet içinde Londra yakınlarındaki Chelsea'de yaşıyordu.

1533 yılında, dinsel tezahürler ve benzer saçmalıklar gördüğünü iddia eden ve Kent ilinin kutsal bakiresi denen Canterbury'li rahibe Elisabeth Barton aleyhine dava açıldı. Rahibe, kralın Anna Boleyn'le evlendikten sonra bir ay bile geçmeden

öleceği kehanetinde bulunmuştu. Rahibeyle rastlantı sonucu bir defa karşılaşmış olan More'u da dava kapsamına aldılar; gerçi More onun bir madrabazdan başka bir şey olmadığını hemen anlamış, kendisine epey soğuk davranmıştı. İddia o kadar temelsiz ve More'un saygınlığı o kadar büyüktü ki, Lordlar Kamarası Kent'li rahibe ile yoldaşlarının vatan hainliğiyle suçlanmasını öngören yasa tasarısını, şayet listeden More'un adı silinmezse, kabul etmeyeceğini açıkladı. Henry buna razı olmak zorunda kaldı. Rahibe diğer altı rahibeyle birlikte idam edildi; More bu defa paçayı kurtarmıştı. Kızı Margarete bu sevinçli haberi kendisine verdiği zaman şöyle dedi: "Ertelemek, iptal etmek değildir".

Norfolk dükü More'u krala boyun eğmesi için ikna etmeye çalıştı: "Kralla kapışmak tehlikelidir, bu yüzden kralın isteğini yerine getirmenizi arzu ederdim. Zira, tanrı aşkına, kralın öfkesi ölüm demektir". More, "hepsi bu kadar mı, Mylord?" diye karşılık verdi, "bu, Sizinle benim aramda sadece tek bir fark yaratır, ben bugün öleceğim, Siz yarın".

1533 Kasımında parlamento kralı törenle İngiliz kilisesinin başına geçirmek için toplandı. Ayrıca Henry'nin ilk evliliğinin geçersiz, ikincisinin geçerli olduğunu da kararlaştırdı; bu karara göre Katharina'nın kızı Maria haleflikten dışlanıyor, Anna'nın kızı Elisabeth Henry'nin yasal halefi ilan ediliyordu. Bu önerilerin kabulünü teyit ve tasdik eden bir yemin metni kaleme alındı ve Londra ile Westminster'deki bütün rahiplere, bu arada More'a da sunuldu. More metnin tamamı üzerinde yemin etmeyi reddetti, sadece haleflikle ilgili bölümü onaylamaya hazır olduğunu belirtti. Bunun üzerine tutuklanarak Tower'deki zındana atıldı. Bir yıldan fazla orada sefalet içinde tutuklu kaldı, bir süre sonra elinden kitaplarını da aldılar: Hepsi boşunaydı, bedensel gücünü kırabilirlerdi, ama moral gücünü asla; yemin etmeyi hâlâ kesinkes reddediyordu.

Nihayet hakkında dava açıldı.

Parlamento, yeminin reddedilmesiyle ilgili herhangi bir ceza tespit etmemişti. Bu durumu düzeltmek için sonradan, eğer bir kimse "kralın şahsını, kraliçeyi ya da mirasçılarını söz ya da yazıyla onurundan ve unvanından mahrum bırakmayı kötü niyetle arzu ederse, isterse ya da umarsa", bunun vatan hainliği olduğuna karar verdi.

More, yemini reddetmesinin nedenlerini ısrarla açıklamamış-

tı. Ne var ki, susmak vatan hainliği değildi. Zor duruma düşen yargıçlar garip bir tanığın, savcı Rich'in ifadesine sığındılar; tanık, More'un kendisine, parlamento kralı kilisenin başına geçirme hakkına sahip değildir, dediğini iddia etti.

More, uzun zamandır sefilin biri olarak tanıdığı böyle bir kişiye başka hiç kimseye yapmadığı bir itirafta bulunacağını varsaymanın ne kadar büyük bir saçmalık olduğuna boş yere dikkati çekmeye çalıştı. Rich ile More'un Tower'deki görüşmesinde hazır bulunan diğer tanıklar boş yere bir şey duymadıklarını öne sürdüler. Jüri heyeti tanıklardan aşağı kalmıyordu. İddianameyi bile okumadan More'u suçlu buldu. Karar şöyleydi: "Suçlu, şerif William Bingston'un refakatinde Tower'e geri götürülecek ve oradan Tyburn'e kadar Londra sokaklarında sürüklenecek, yarı ölü bir hale gelene kadar darağacında sallandırılacak, sonra hâlâ hayattaysa cinsel organı kesilecek, karnı yarılacak, barsakları çıkarılıp yakılacak. Bedeni dörde bölünüp her parçası kentin dört kapısında ama kellesi Londra köprüsünde mızrağa geçirilecek".

Kral More'un cezasını boynunu vurma cezasına indirdi. More bunu işitince şöyle dedi: "Tanrı dostlarımı böyle bir lütuftan korusun!"

More son an'a kadar mizahı elden bırakmadı. Son sözleriyle bile nükte yapmaktan geri kalmadı.

More 6 Temmuz 1535'te Tower'de idam edildi. Giyotin baştan savma kurulmuştu, merdivenleri çıkarken sallanıyordu. Bu yüzden, kendisine refakat eden Tower'in komutanına şakayla şöyle dedi: "Lütfen çıkmama yardım et, aşağıya nasıl olsa kendim inerim". Buradan halka hitap etmeyi denedi, ama engellendi. Roper, "dua ettikten sonra" diye anlatır, "cellata dönerek güleç bir yüzle: 'Cesaret, yapacağın işten çekinme. Boynum kısadır, iyi nişan al ki mahçup olmayasın'."

İşte ilk büyük komünist ütopyacı böyle öldü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
'UTOPIA'

BİRİNCİ FASIL

EKONOMİST VE SOSYALİST MORE

1. More Sosyalizminin Kökleri

Hümanist ve politikacı olarak More çağdaşları arasında ilk sırada yer alıyordu, sosyalist olarak hepsinden çok ilerideydi. Politik, dinsel, hümanist eserleri bugün çok az sayıda tarihçi tarafından okunmaktadır. Şayet "Utopia"sını yazmasaydı adı, kader arkadaşı ve dostu Rochester piskoposu Fisher kadar duyulmayacaktı. Sosyalizmi onu ölümsüz kıldı.

Bu sosyalizm nereden kaynaklanıyor?

Biz, idealist okula bağlı tarihçiler gibi, politik ve ekonomik gelişmeyi kendisine uyumlu hale getirecek fikirleri insanların kafasına yerleştiren, zihinleri aydınlatan kutsal bir ruha inanmıyoruz. Biz daha çok, ekonomik gelişme tarafından toplum içinde yaratılan çelişkilerin ve zıtlıkların özellikle elverişli bir mizaca ve konuma sahip insanları, gözleri önünde cereyan eden gelişmeyi anlamak ve bu gelişmenin yol açtığı acıları ortadan kaldırmak için düşünmeye ve araştırmaya sevk ettiği görüşünden hareket ediyoruz. O andaki gerçek durum ve koşullara ne kadar uygun düşerse, yükselmeye çalışan sınıfların çıkarları gereğiyse ve ne kadar doğruysa çağdaşları ya da en azından o çağdaki sınıflar üzerinde daha çok etkili olan politik ve toplumsal düşünceler işte bu şekilde ortaya çıkar. Bu yüzden belirli düşünceler sadece belirli durum ve koşullarda etkisini gösterir, belli bir süre ilgiyi çekmeyen, hatta alayla karşılanan düşünceler birkaç on yıl sonra heyecan uyandırır, genellikle de fazla derine inmeden doğal bir şeymiş gibi benimsenir. İdealist tarihçiler bunun neden böyle ol-

duğunu açıklayacak durumda değildir; bu yüzden bütün idealist filozoflar gibi sonuçta sevgili tanrılarına, bir gizeme sığınırlar: Toplumda bir düşüncenin geçerli olup olmayacağına karar veren "çağın ruhu"dur. Bu çağın ruhu denilen şey, hür fikirliler ve tanrıtanımazlarca kabul edilse bile, kutsal ruhun yeni biçiminden başka bir şey değildir.

Belirli düşüncelerin etkisini sadece materyalist tarih anlayışı açıklar. Bu anlayış, her çağın, kendisini belirleyen özel düşüncelere sahip olduğunu, bu düşüncelerin de toplumsal gelişmenin lokomotiflerini oluşturduğunu reddetmeyi aklından geçirmez. Ama o bununla yetinmez, bu lokomotifleri harekete geçiren itici güçleri araştırır ve onları maddi durum ve koşullarda bulur.

Düşüncelerin, kitleleri etkilemeye başlamadan bir süre önce oluşması gerektiği bellidir. Halk kitleleri genellikle yeniliğe düşkün olmakla suçlanır. Tam tersine, onlar gayet büyük bir inatla eskiye bağlı kalır. Yeni ekonomik durum ve koşulların geleneksel olanlara ve buna uyan düşüncelere aykırılığı, kitleler bunun bilincine varmadan önce iyice yüksek bir aşamaya çıkmış olması gerekir. Araştırmacı düşünürün öngörüsü sınıfların uzlaşmaz karşıtlığını çoktan anlarken sıradan insan rastlantı sonucu yalnız kendi çekişmelerini fark eder; araştırmacı sırf toplumsal devrimlerle ortadan kaldırılabilecek sosyal kötülükleri görürken sıradan insan hâlâ, zamanın geçici olarak kötü olduğu, kısa süre sonra tekrar düzeleceği umuduyla avunur. Biz burada, yozlaşmış sınıfların büyük çoğunluğuyla görmek istemeyen üyelerinden söz etmiyoruz, tersine çıkarları görmek olan, ama yeni durum ve koşullarla burun buruna gelmeden önce görmeyen, yükselen sınıfları hedef alıyoruz.

Böylece dönemlerinin, yani çağdaşlarının önünde olan yetenekli pek çok düşünür bu dünyadan geçmiştir. Ama onlar da belirli düşünceleri, bunlara uyan maddi durum ve koşullar mevcut olmadan geliştiremedi. Düşünceleri yeni oluşan maddi durum ve koşullar tarafından sınırlandırılmıştı, ama bu koşullar yükselen sınıflara bu düşünceleri benimsetecek kadar henüz yeterince belirgin değildi.

Ancak bir düşünür maddi durum ve koşullara dayanarak, eğer ortaya yeni çıkan üretim tarzını ve onun toplumsal sonuçla-

rını çağdaşlarının büyük çoğunluğundan yalnız daha önce fark etmekle kalmayıp bu üretim tarzından hareketle gelişen ve onun karşıtını oluşturan üretim tarzını kafasındaki diyalektik bir süreç vasıtasıyla sezmeyi başarırsa, döneminden bütün bir çağı aşan şekilde önde olabilir.

Thomas More bu düşünce atılımını başaran az sayıdaki düşünürlerden biridir; kapitalist üretim tarzının yeni yeni başladığı bir dönemde bu üretim tarzının özüne öylesine nüfuz etmişti ki, kafasında tasarladığı ve bu üretim tarzının zararlarını ortadan kaldırmak için karşısına çıkardığı zıt üretim tarzı modern sosyalizmin önemli ilkelerinden pek çoğunu içeriyordu. Çağdaşları onun anlattıklarının etki ve önemini doğallıkla anlamamışlardı. Kendisi de bunun tam anlamıyla bilincinde değildi. Biz bunu ancak bugün anlayabiliyoruz. Son üçyüz yıl içinde meydana gelen devasa ekonomik ve teknik dönüşümlere karşın "Utopia"da bugün sosyalist hareket içinde hâlâ etkili olan bir dizi eğilimle karşılaşırız.

Dediğimiz gibi biz, düşüncelerini kutsal ruhtan türeten tarihçilere dahil olmadığımız için, bu olağandışı fenomende aklımıza takılan ilk soru bunun nedenleridir. Ruhçuluğa ve kahinliğe kapılmak istemiyorsak o dönemde More'u tek başına sosyalist teorilere eğilimli ve ehil hale getiren şeyin, bir dizi özgül koşulun birbirini izlemesi olduğunu belirtmeliyiz; Münzer'in sosyalizmi More'unkinden tamamen farklı bir nitelikteydi ve bu yüzden burada göz önüne alınması mümkün değildir.

Buna karşın More'un biyografisini kaleme alanlardan hiçbiri bugüne kadar -anlaşılır nedenlerden dolayı- bu sorunla uğraşmamıştır ve More da bu konuda bize çok az bilgi verir; inanıyoruz ki, bu kısmen kişisel kısmen yerel nitelikteki nedenlerden birkaçını burada sıralayabiliriz; bu nedenler, ilk bölümde betimlediğimiz genel durumla olan bağı içinde sosyalizmin, babası olan kapitalizmden önce teorik ifadesini bulmuş olduğunu anlaşılır hale getirecektir.

Bu koşullar, özetlersek, More'un karakteri, felsefi eğitimi, ekonomi alanındaki faaliyetleri ve İngiltere'nin ekonomik durumudur.

More'un karakterini, sosyalizminin nedenlerinden biri diye

görmek mümkündür. More'un ne kadar lütufkar, yardımsever olduğunu, yoksullara ve ezilenlere acıdığını Erasmus'tan dinlemiştik; Erasmus ona yoksulların velisi diyordu.

Onaltıncı yüzyılda eğitimin maddi koşulları batıda sadece kuzey ülkelerinde böylesine özgeci kişiler için elverişliydi. İtalya'ya yaklaştıkça bu koşullar elverişsizleşiyor ve kentlerde bencil, kıskanç tüccar ruhu üstün geliyordu. İtalya'nın tüccarlar cumhuriyetlerinde ve Latin monarşilerinin limanlarında yeni üretim tarzının önemli özelliği olan sınırsızca bir bencilik hüküm sürüyordu; o günlerde bu bencilik hâlâ açık açık, pervasız, meydan okuyan devrimci bir inatçılıkla hüküm sürüyordu. Bu, muhteşem bir bencilikti, kendisince bile aşağılık sayılan ve geleneksel ikiyüzlülüğün arkasına sığınan bugünkü korkak, yalancı, hain bencilikten tamamen farklıydı.

Genel olarak Alman ve İngiliz kentlerinde, İtalya'daki ve daha zayıf bir oranda Fransa ile İspanya'daki kentlere göre tamamen farklı ekonomik koşullar hüküm sürüyordu. Çok defa tarım ve böylelikle sınırlı kooperatif koşulları, yani doğal komünizm kentlerdeki üretim tarzının da temelini oluşturuyordu; kent ve köy henüz hiçbir yerde kesinkes ayrılmamıştı. "1689 yılında Bavyera dükü, Münih kenti sakinlerinin ortak otlaklar olmadan yaşamlarını asla sürdüremeyeceğini itiraf etmişti. Buna göre, o günlerde tarım yurttaşların hâlâ temel beslenme kaynağı olmalıydı." (G. L. v. Maurer, *Kentlerdeki Durum ve Koşulların Tarihi*, 1. Cilt, s. 273). Onaltmcı yüzyılın başında İngiltere'de feodalizmin kanatları altında devam etmiş, ancak o günlerde başka bir tarım sistemine yerini bırakmaya başlamış olan doğal tarım komünizmi varlığını sürdürüyordu. O zamanlar özellikle halkın alt katmanlarında doğal komünizme uygun karakteristik özellikler egemendi; bu özelliklerin tamamı, modern hümanist ve saraylı kişilere özgü yaklaşım nedeniyle ve koşulların kendisine zorla kabul ettirdiği özsansür yüzünden bir parça gizli bir şekilde More'da karşımıza çıkar. Onun neşesinde, inatçılığında, boyun eğmeyişinde, özgeciliğinde ve yardıma hazır oluşunda komünist "merry old England"ın bütün karakteristik özelliklerini belirgin şekilde görürüz.

Ama yoksullara acımakla sosyalist olunmaz. Proletarya'ya il-

gi duyulmazsa kimse sosyalist olmaz, hele insanın kendisi proleter değilse hiç. Ancak bu ilgiden sosyalist zihniyetin ve düşüncelerin doğması için kendine özgü ekonomik bir durum, sürekli kitlesel bir fenomen olarak çalışan proletaryanın mevcudiyeti ve öte yandan ayrıntılı bir ekonomi bilgisi gereklidir.

Sırf lumpen bir proletaryanın mevcudiyeti, modern bir sosyalizmi değil, yardımseverliği, sadakayı yaratır. Ekonomi bilgisi olmadan sosyalizme değil, duygusal boş laflara ve sosyal makyajlara ulaşılır. More'un döneminde İngiltere ekonomik gelişme bakımından, örneğin Almanya'dan çok daha ileriydi. Bu gelişmeye ilişkin bilgilere ulaşma fırsatı açısından, More'un konumu kuzey ülkelerinde neredeyse tek örnekti. O günlerde bilimsel, sistemli düşünmeyi, genelleştirmeyi öğrenmiş, yani kendilerinden teorik bir sosyalizm beklenebilecek kişiler sadece hümanistlerdi. Ama kuzey Avrupa'da Hümanizm hiçbir sınıfın özel bir ilgi göstermediği ekzotik bir bitkiydi. İtalya'daki hümanistler pratik yaşamın ortasında yer alır ve bu yüzden dönemlerinin ve ülkelerinin ekonomik, politik eğilimlerine bir ifade kazandırırken Alman hümanistlerinin büyük çoğunluğu pratik yaşamdan zerre kadar haberi olmayan, güncel mücadeleler için silahlarını geçmişten kuşanmayıp, bu mücadelelerden ürkerek geçmişte yaşamak üzere çalışma odalarına kapanan birer akıl hocasıydı.

Almanya'nın gelişmesi bilimle yaşam arasındaki uçurumu kapatmaya katkıda bulunmamıştır. Tam tersine, Almanya onaltıncı yüzyıldan itibaren git gide artan ölçüde vahşete, barbarlığa düşerek, köylüleşerek yozlaşmıştı, Almanya'nın bu yozlaşmadan ancak onsekizinci yüzyılın sonunda tekrar kurtulması, sadece bilimin gerçek yaşamdan tamamen yalıtlanmadan korunup devam ettirilmesiyle mümkün olmuştur.

Almanya'daki bu yozlaşmanın başlıca nedeni, onbeşinci yüzyılın sonundan bu yana ticaret yollarındaki değişmeydi, ki bu, Almanya'daki ekonomik gelişmeyi yalnız engellemekle kalmamış, üstelik bir süre için adeta ekonomik bir gerilemeye dönüştürmüştü.

Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısında Portekizlilerin yaptığı keşifler Hindistan'a bir deniz yolu açmıştı. Aynı zamanda Küçük Asya ve Mısır üzerinden doğuyla olan eski bağlantılar, daha ön-

ce Orta Asya'daki kervan yollarının yerli halklar arasında patlak veren devrimler nedeniyle kapanmasından sonra Türklerin yayılması yüzünden kesintiye uğramıştı. Böylelikle yalnız Akdeniz havzasındaki ülkelerin ticareti değil, üstelik Almanya'daki, büyük ırmakların kıyısında bulunan ve sırf İtalya ile kuzey ülkeleri arasında aracılık yapmakla kalmayan, kısmen de başka yollardan, Trabzon ve Karadeniz üzerinden, karayoluyla Rusya üzerinden doğuyla ticaret yapan kentlerin ticareti de felce uğramıştı. Böylece Alman kentlerinin, özellikle Baltık Denizi'ndeki Hansa kentlerinin ve güney Almanya'daki Nürnberg, Augsburg gibi kentlerin can damarları kesilmiş oluyordu. Ren ırmağı kıyısındaki ve Kuzey Denizi'ne dökülen ırmak ağızlarındaki kentler pek fazla zarar görmedi, ancak yaptıkları ticaretin bir önemi yoktu ve bu ticaret yönünü değiştirmişti. Artık doğudan batıya, güneyden kuzeye değil, tam tersi yöndeydi. Ondördüncü yüzyılda Konstantinopel'in (İstanbul) bulunduğu ve onsekizinci yüzyılda Londra'nın bulunacağı konum gibi, onaltıncı yüzyılda da Anvers kenti dünya ticaretinin merkezinde, doğudan gelen ve artık Amerika'nın da katıldığı, oradan bütün Avrupa'ya yayılan hazinelerin birleşme noktasında bulunan bir konuma gelmişti.

Anvers'in yakın oluşu İngiltere, özellikle Londra ticareti üzerinde teşvik edici etkiler yapmış olmalıydı. İngiltere daha More'un döneminde kendi başına deniz aşırı mülkiyet elde etmeyi denedi, ne ki başlangıçta pek başarılı olamadı. Almanya'da ticaret çökerken İngiltere'de aynı oranda gelişiyordu.

Ticari sermayeden giderek sanayi sermayesi meydana çıkmaya başlıyordu: İngilizler yün işleme atölyelerini Flaman örneğine göre kendi ülkelerinde kurmaya ve daha VIII. Henry döneminde ise bağımsız yün dokumacılığı zanaatındaki gerilemeden yakınmaya başladılar. III. Richard döneminde bir parlamento tutanağına göre (an Act touching the merchants of Italy) İngiltere'deki İtalyan tüccarları büyük miktarlarda yün satın almakla ve dokumacılara işlettirmekle itham edilmişti. Yeri gelmişken küçük bir not: Profesör bay Philippson *"II. Philipp, Elisabeth ve IV. Henry Döneminde Batı Avrupa"* Berlin 1882, s. 49, adlı kitabında "küçük zanaatçıların büyük sanayi tarafından soğurulduğunu, hatta yok edildiği"ni anlatır! Elbette ki böyle büyük bir sanayinin o

günlerde en ufak bir izi bile yoktur, meğer ki kapitalistler tarafından sömürülen her sanayi, hatta ev sanayisi de büyük sanayi diye tanımlanmak istensin.

More'un döneminde İngiltere'de hissedilen durum, sanayi sermayesinin filizlenmesinden çok tarımda kapitalist üretim tarzının başlamasıydı. Kapitalizmin sanayiden önce tarımda meydana çıkması İngiltere'nin ilginç özelliklerinden biridir.

Bunun nedenine daha önce değindik; bu neden, İngiliz yününün, kendisini yün işletmeleri için her yerde aranan bir hammadde haline getiren kalitesinde aranmalıdır. Yünün yanı sıra İngiltere'de önemli zırai metalar -kentlerin büyümesinden dolayı- inşaat ve yakacak odunu ile Flaman bira üreticileri için arpaydı. Yüne olan talep, bir yandan işletmeler öte yandan taşıma araçları geliştikçe artıyordu. İngiliz yünü ilk defa öncelikle Hollanda'da pazar buldu; onbeşinci yüzyılın sonunda ise bu pazar bir yandan İtalya'ya öte yandan da İsveç'e kadar genişledi. Bu durum, VII. Henry'nin 1490'da Danimarka ve Floransa ile imzaladığı iki ticaret sözleşmesinden anlaşılmaktadır (Geo. J. Craik, *The History of British Commerce*. 1. Cilt, s. 203, 204).

Pazarla birlikte İngiliz tüccarlarının ve büyük mülk sahiplerinin yün üretimini genişletme çabaları da arttı. Bunun için en basit çare, köylünün kullanma hakkının olmadığı komün otlaklarını büyük mülk sahiplerinin giderek artan oranda kendi ellerine geçirmesiydi. Böylece köylü hayvan yetiştirme olanağını git gide kaybetti, ihtiyaç duyduğu gübreden yoksun kaldı, işleri alt üst oldu, hızla maddi yıkıma sürüklendi. Ama büyük mülk sahiplerinin toprak hırsı, Köylünün topraktan "kurtulması"ndan daha çabuk artıyordu. Akla gelen her çareye başvurarak bu konuda yardımcı olundu. Yalnız tek tek köylüler değil, hayır, birçok köyün ve hatta küçük taşra kentlerinin nüfusu, üreticilerin değerli metasına, yani koyunlara yer açmak için yerlerinden edildi.

Büyük mülk sahipleri mülklerini kendileri yönettikleri ya da kısa bir süre için görüldüğü gibi, bunların bir kısmının yönetimini, gerekli işletme malzemelerini, tarım araçlarını, hayvanları vs. avans olarak verdikleri kiracılara devrettikleri sürece mülklerinin genişlemesi mülk sahibinin elindeki iş malzemelerinin kısıtlılığıyla hâlâ sınırlı kalıyordu. Şayet iş malzemelerini de çoğalt-

mak için elde maddi olanak yoksa mülkü genişletmek anlamsızdı. Kiralanmış toprakları kendi sermayesiyle ücretli işçilere işleten kapitalist kiraçılar ortaya çıktığı zaman bu sınır kalktı ve büyük mülk sahiplerinin toprak hırsı ölçüyü aştı. Bu sınıf İngiltere'de onbeşinci yüzyılın son otuz yılı içinde sahneye çıktı. O zamanlar elde ettikleri yüksek kazançtan dolayı bu sınıf onaltıncı yüzyılda çabucak büyüdü ve bu kazanç yalnız sermayelerinin birikmesini hızlandırmakla kalmadı, üstelik kentlerdeki kapitalistlerin de ilgisini çekti.

Kazancın artması, Amerika'dan Avrupa'ya, önce İspanya'ya çok büyük miktarda değerli madenlerin ithal edilmesi yüzünden özellikle altın ve gümüşteki değer kaybına bağlanmalıdır; bu enflasyonun etkisi kralların sahte para basması nedeniyle teşvik edilmiş olmalı*.

Enflasyon, onaltmcı yüzyıl boyunca tarım ürünleri fiyatlarının iki buçuk, üç misli yükselmesine yol açtı. Buna karşılık toprak rantı genel olarak uzun bir süre hiç yükselmedi, çünkü kira anlaşmalarının süresi çok uzundu, bu rant epeydir tarım ürünlerinin fiyatları oranında artmıyordu, yani takdiri (nominel) olmasa da reel olarak azalıyordu. Kiracılar toprak rantının yükselmemesinden dolayı kazançlarını artırıyordu. Bu durum yalnız sermayeleri ve kiracı sayısını çoğaltmakla kalmadı, üstelik büyük mülk sahiplerini, mülklerini genişletmek üzere çaba göstermek, bu şekilde kayıplarını telafi etmek için yeniden teşvik etti.

Sonuç küçük çifçilerin hızla proleterleşmesiydi. Buna aynı zamanda feodal maiyetlerin dağıtılması da eklendi; bu konuya burada ayrıntılı şekilde girmemize gerek yok, çünkü onu ilk bölümde ele almıştık ve bu maiyetlerin İngiltere'de öyle önemli bir özellikleri de yoktur. Maiyetler her durumda çalışan halk için bir yüktü: Yerleştikleri yerlerde beslenmelerini sağlayan, haraç ödemekle yükümlü köylüler için; dağıtıldıkları yerlerde işsiz sayısını artırarak ücretli işçiler için.

Ondördüncü ve onbeşinci yüzyıl İngiliz köylüleri ile ücretli işçileri için altın çağdı. Bu dönemin sonunda her ikisi de aniden

* Kanımca Rogers (Six Centuries etc., s. 345 vd.) Sahte para basımına bu bağlamda aşırı önem veriyor.

ve doğrudan doğruya koyu bir sefaletin içine düştüler. İşsizlerin sayısı korkunç boyutlara ulaştı. En ağır cezalar bile ne onların sayısını azaltacak ne de suç işlemelerini önleyecek durumdaydı. Suçun cezası kesin değildi, ama kesin olan suç işlemekten çekinmenin cezasıydı: Açlıktan ölmek.

O günlerde tarım alanında kalabalık bir sınıf oluşturmaya başlayan mülksüz işçilerin sayısı işsizlerin durumundan çok da iyi değildi. Önceki iki yüzyıl içinde parlamento yasalarının pek fazla elde edemediklerine, onaltıncı yüzyıldan itibaren işsizler yedek ordusunun ezici varlığı nedeniyle kolayca ulaşıldı. Reel ücretler düştü, çalışma zamanı arttı. Gıda maddelerinin fiyatı yüzde 300, ücretlerse sadece yüzde 150 oranında yükseldi. Kent ve köydeki İngiliz işçilerinin sürekli düşüşü More'un döneminden itibaren başlamıştı, durumları onsekizinci yüzyılın son ve ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde en alt düzeye kadar inmişti; en azından belirli bir kesimi bu durumlarını bir parça düzeltmek için disiplinli işçi örgütleri kurdu ve egemen sınıflardan bazı ödünler kopardı. Ne var ki ondördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda kardeşlerinin ele geçirdiği elverişli duruma İngiliz işçileri bugüne kadar ulaşamadı. Kapitalist üretim tarzı koşullarında belli bir ölçüyü aşamıyorlar.

Ücretler ve toprak rantı azaldı, kazanç arttı, böylelikle kapitalizm gelişti.

Kapitalizm önce sanayiyi, sonra da tarımı hükmü altına alırsa başlangıçta görünüşe göre hayırsever olarak ortaya çıkar. Pazarın ve üretimin durmadan genişlemesi için çalışmak zorundadır, bununla beraber işgücü tedariki oldukça yavaş ilerler. Böyle bir sanayinin başlangıçtaki sürekli şikayeti işçi kıtlığıdır. Kapitalistler kalfaları ve yanaşmaları kendilerine çekmek için zanaatçılardan ve çifçilerden daha yüksek ücret ödemek zorundadır; böylece ücretler yükselir.

Bazı ülkelerde kapitalizm işte bu şekilde başladı ve bir nimet gibi karşılandı. İngiltere'de ise kapitalizm önce tarıma el attı ve onu en kapsamlı biçimine, yani otlak ekonomisine yaymak için baştan aşağı değiştirdi. Tarım yöntemlerinin düzeltilmesi sayesinde işçilerin gereksiz hale getirilişi bununla el ele ilerliyordu. Tarımda kapitalizm işçilerin kesinkes, doğrudan işten atılması

anlamına geliyordu. Bu işten atılmalar İngiltere'de en katı biçimde, hem de sanayinin yavaş geliştiği ve maddi destek gerektiren çok az işgücünü, en az da köyden gelen vasıfsız işçilerin işgücünü talep ettiği bir dönemde vuku buluyordu. Köylerdeki işçilerin kendi üretim aracından, yani topraktan ayrılması, toprak mülkiyetinin hızla birkaç elde toplanmasıyla birlikte yürüyordu.

Bu yüzden Avrupa'da, daha başlangıçta kapitalist üretim tarzında işçi sınıfı için elverişsiz mevcut eğilimlerin İngiltere'deki gibi bu şekilde açıkça gün ışığına çıktığı başka bir ülke yoktu. İşçi sınıfının acele yardıma ihtiyacı vardı.

Böyle bir ekonomik durumun, More'un karakterindeki bir insanı düşünüp taşınmaya ve katlanılmaz koşulları hafifletmeye yarayacak çareler aramaya sevk etmesi akla yakındır. Bu tür çareler arayan ve öneren yalnız More değildi. O dönemden kalma sayısız belgeden ve parlamento tutanaklarından, o günlerde vuku bulan ekonomik devrimin bıraktığı derin izleri ve genel olarak taşra soyluları ile onların kiracılarının kirli oyunlarının nasıl mahkum edildiğini anlarız.

Ama yardım önerilerinde bulunanların hiçbiri geniş bir ufka sahip değildi, hiçbiri yeni üretim tarzının yol açtığı acılara sadece daha yüksek, başka bir üretim tarzına gerçerek son verilebileceği kanısını taşımıyordu. More dışında bunların hiçbiri sosyalist değildi.

Daha önce değindiğimiz gibi yalnız Hümanizm alanında teorik bir sosyalizm ortaya çıkabildi. More bir hümanist olarak sistemli düşünmeyi, genelleştirmeyi öğrendi. Bir hümanist olarak döneminin ve ülkesinin ufkunu aşan geniş bir görüş alanı kazandı. Klasik Antikçağa ait eserlerden, o çağın yaşadığı dönemdekinden farklı olan toplumsal koşullarını öğrendi. Platon'un aristokratik-komünist bir toplum ideali onu, mevcut koşulların karşıtı olduğu için her çeşit sefaletten uzak toplumsal koşullar bulmaya sevk etmek zorunda bırakmıştı. Platon'un otoritesi, böyle bir toplumu sırf bir hamhayaldan daha fazlası saymak için, onu insanlığa çabaya değer bir hedef olarak göstermek için cesaret vermişti.

Bu bakımdan Hümanizm More'un gelişmesine uygundu. Ama İngiltere'nin bilimsel bakımdan içinde bulunduğu durum

Almanya'dakine benziyordu: Hümanizm İngiltere'de de ulusal yaşamda kökleri olmayan ithal edilmiş ekzotik bir bitkiydi ve sırf akıl hocalarının sorunu olarak kaldı. More sadece hümanist olsaydı sosyalizme pek nüfuz edemezdi. Ancak biliyoruz ki, More'un babası, Erasmus'un ve öteki hümanist dostlarının üzüntüyle karşıladıkları gibi, onu araştırmalarından uzaklaştırmış, hukuk fakültesine sokmuş, ama sonra da pratik yaşamın ortasına bırakmıştır. More'un Londralı tüccarlarla ne kadar yakın bir ilişki içinde olduğunu, onların mutemetliğini yaptığını, çıkarlarını savunmak için her önemli vesilede sözcü gönderildiğini de biliyoruz. More'un görevde bulunduğu makamların çoğu onu ekonomi sorunlarıyla ilgilenmeye zorlamıştır; ama bu makamlara getirilişi de onun ekonomiden anlayan biri sayıldığını kanıtlar.

Onun sevilen bir hukukçu olduğunu, tanınmışlığı nedeniyle 1509'da under- sheriff makamına getirildiğini biliyoruz; bu makamda halkın ekonomik yaşamına vakıf olmak için yeterince fırsat bulmuştu. Ticari görüşmeleri yürütmek için katılmış olduğu birçok sözcülük görevine de değinmiştik. Bunların ilki onu 1515 yılında Brügge kentine götürmüştü. Aynı yıl parlamento onu su yolları komiserliğine (commissioner of sewers) atadı, Seebohm'un dediği gibi bu görev, "pratik becerisinin oyanlanması"ydı (*Oxford Reformers*, 2. Basım, s. 337). İkinci sözcülük görevi için, İngiliz ve Fransız tüccarları arasındaki anlaşmazlığı düzeltmek üzere 1517'de Calais'ye gitti. 1520 yılında onu sözcü olarak, İngiliz tüccarlarıyla Hansa tüccarları arasındaki anlaşmazlığın arasını bulmak için Brügge'de görürüz. Sonra hazinedar, 1523'te de Avam Kamarası'nın sözcüsü oldu, bu iki makam da maliye alanında deneyimli olmayı gerektiriyordu ve kısa süre sonra Lancaster dükalığı şansölyeliğine, yani krala ait mülklerin baş yöneticiliğine getirildi. Gerçekten de, döneminin ekonomik yaşamını tanımak isteyen bir kimsenin eline geçen fırsat olsa olsa ancak More'unki kadar olurdu. Ve o bu yaşamı dönemin en modern görüş açısından, yani önlerine dünya ticaretinin açıldığı İngiliz tüccarlarının görüş açısından tanıdı. More'un ticaret sermayesiyle olan bu sıkı bağı kanımızca yeterli netlikte belirtilmiyor. Biz, More'un modern düşünmesini, sosyalizminin modern bir sosyalizm olmasını bu yakın bağa veriyoruz.

Sanırım More sosyalizminin en önemli köklerini ortaya çıkardık: Onun lütufkar, doğal komünizme uyan karakteri; kapitalizmin işçi sınıfı için zararlı sonuçlarını özellikle net bir şekilde belli ettiren İngiltere'nin ekonomik durumu; klasik felsefenin pratik ekonomik faaliyetlerle başarılı birleşimi. İşte bir araya gelen bütün bu durum ve koşullar More gibi çabuk anlayışlı, gözüpek, gerçek bir dahi'de modern sosyalizmin önsezisi sayılabilecek bir ideal yaratmıştır.

2. "Ütopya"daki Ekonomi Eleştirisi

More ekonomi teorileri ileri sürmemişti; bunun vakti henüz gelmemişti. Ama döneminin ekonomik ilişkilerini ne kadar net bir şekilde gözlemlediğini ve modern sosyalizmin temellerinden birini oluşturan, insanın içinde yaşadığı maddi ilişkilerin bir ürünü olduğuna dair önemli ilkeyi ne kadar seçik idrak ettiğini, bir sınıfın sadece ekonomik ilişkilerde yapılacak uygun bir değişiklikle kalkındırılabileceğini "Ütopya"sında kanıtlamıştır ve kitabın eleştirel bölümü kimi noktalarda güncelliğin tüm çekiciliğini bugün hâlâ korumaktadır.

More'un ekonomiyle ilgili öngörüsünü, atılganlığını ve aynı zamanda lütufkarlığını kendi sözlerinden daha iyi bir biçimde karakterize edemeyiz.

"Ütopya"nın birinci kitabından, İngiltere'nin ekonomik durumunu canlı bir şekilde betimleyen bir bölümü aktarmak istiyoruz. Bu bölüm, kardinal Morton'daki sahnenin bir episodunu oluşturuyor; daha önce, bu episod içinde yer alan More'un kiliseyle ilgili görüş açısı için tipik açıklamalarını bir önceki bölümün üçüncü faslında aktarmıştık.

Raphael Hythloday İngiltere'ye kardinal Morton'u ziyarete geldiği zaman başından geçenleri anlatır.

"Bir raslantı beni bu bilgin din adamının sofrasında yasa bilgisiyle ün salmış laik bir aydın kişiyle karşılaştırdı. Bu adam, bilmem nasıl, hırsızlara karşı yasanın gösterdiği sertliği övmeye başladı. Hırsızların nasıl onar yirmişer şurada burada darağaçlarına asıldığını sevine sevine anlatıyordu:

"Böyleyken ne iştir anlamıyorum, dedi; sadece birkaç hırsız asılmaktan paçasını zor kurtardığı halde, bugün İngiltere'de yine de hırsızlardan geçilmiyor."

Kardinalın evindeki söz özgürlüğünden yararlanarak dedim ki:

"Bu sizi hiç şaşırtmamalı. Ölüm cezası böylesi durumlarda hem haksız, hem yararsızdır. Öldürmek hırsızlığı cezalandırmak için çok ağır, hırsızlığı önlemek içinse çok hafif bir cezadır. Her çalan ölümü haketmedikten başka, açlıktan ölmemek için çalan adama en korkunç işkenceleri de yapsanız yine çalar. Bu konuda İngiltere'nin ve daha birçok memleketlerin adaleti, öğrencileri yetiştirecek yerde döven kötü öğretmenlere benziyor. Hırsızlara en ağır cezaları verecek yerde, toplumun bütün üyelerine yaşama olanaklarını sağlasanız ve kimse kellesi bahasına çalmak zorunda kalmasa daha iyi olmaz mı?"

"Toplum bunu düşünmüş, dedi yasacı; zanaat da tarım da halka birçok geçim yolları sağlamış. Ama öyle insanlar var ki çalışmaktansa adam soymayı daha akıllıca buluyorlar."

"İşte bunu söylemenizi bekliyordum, dedim. Size iç ve dış savaşlardan eli ayağı sakat dönenlerden söz etmeyeceğim. Ama sorarım size: Kaç asker Cornwall ve Fransa savaşlarından, kral ve yurt uğruna neler yitirmedi, göz, kol, bacak, nelerinden olmadı. Bu zavallıların artık eski zanaatlarını yapacak halleri yoktu. Yeni bir zanaata geçmeye de yaşları elverişli değildi artık. Bırakalım bunları: Savaş her zaman olmaz diyelim. Her gün gözlerimizin önünde olup bitenlere bakalım. Halkın yoksulluğa düşmesinin baş nedeni aristokratların çokluğudur. Bu yararsız, bu bal vermez arılar başkalarının alın teriyle geçinmekte, topraklarında çalışanları daha fazla kazanmak için derisine kadar yüzmekte, bunun dışında başka gelir kaynağı bilmemektedirler. Ama iş keyif için para harcamaya geldi mi, bu adamların yapmayacağı delilik yoktur. Bu uğurda varlarını yoklarını havaya savurup dilenciliğe kadar düşerler. Üstelik kendileriyle birlikte başka işler-*

* Cornwall sakinleri 1497 yılında VII. Henry'ye öfkelenerek Londra'ya yürüdüler, ancak Blackheath savaşında yenildiler.

de hayatlarını kazanamayacak bir sürü aylak uşaklarını da yoksulluğa sürüklerler.

"Uşaklar hastalanır, ya da efendileri ölecek olursa kapı dışarı edilirler. Çünkü aristokratlar boş oturan uşakları besler, ama hasta uşakları beslemezler. Çok kez de mirascı babasının beslediği uşakları besleyecek durumda olmazlar. Bütün bu insanlar çalmak cesaretini gösteremezlerse açlıktan ölmeye katlanmak zorundadırlar. Başka ne yapabilirler? İş aramaktan sağlıkları da, sırtlarındaki elbiseler de yıpranır. Sap sarı suratlar ve yırtık pırtık elbiselerle zenginlere baş vurdukları zaman kimse yüzlerine bakmaz. Köylüler bile iş vermez onlara. Onlar da bilir ki keyifler, cümbüşler içinde yaşamış, kılıç kalkan kullanmaya, halka yukarıdan bakmaya alışmış bir adam kolay kolay kazma kürek kullanmaya, boğaz tokluğuna yoksul bir çiftçinin hizmetinde çalışmaya alışamaz."

Bu sözlerime şöyle karşılık verdi yasacı:

"İşte devlet asıl böylesi insanları beslemeye ve çoğaltmaya çalışmalı. Böyleleri işçilerden, çiftçilerden çok daha yürekli, çok daha zevkli insanlardır. Yürekce de, kafaca da onlar güçlüdür. Savaş oldu mu ordu öyleleriyle kurulur ancak."

"Öyleyse, dedim, size göre hırsızlar ne kadar çoğalırsa ordular da o kadar şanlı şerefli, başarılı olur. Bu aylaklar tükenmez bir asker kaynağı demek sizce. Gerçekten de hırsızlar hiç kötü asker olmuyorlar, üstelik askerler de hırsızlıktan hiç de çekinmezler. Her iki meslek arasında çok benzerlikler vardır. Ne yazık ki bu toplum yarası yalnız İngiltere'yi değil bütün ulusları kemirmektedir.

Fransa daha belalı bir salgının pençesindedir. Memleketi baştan başa devletin parayla tuttuğu, alaylara ayırdığı sayısız sürüler sarmış, kuşatmıştır. Barış zamanında hem de. Kısa bir süre duraklamalara barış denebilirse. Bu berbat sistemi kuranlar, sizde sürü sürü aylak uşaklar besleyenlerle aynı kafadalar. Bu korkak ve kuşkulu politikacılara göre devletin güvenliği hep silah altında tutulacak büyük, zorlu, savaş görmüş kimselerden kurulu bir orduya bağlıdır. Halk arasından toplanacak askerlere güvenmezler. Savaşları da nerdeyse askerin görgüsü artsın diye

yaparlar: Sallust'un dediği gibi, bu koca insan mezbahasında askerin yüreği ya da eli barış yüzünden yumuşamasın diye.

Fransa bu yırtıcı hayvanları beslemenin ne tehlikeli bir şey olduğunu başına gelenlerle öğreniyor. Oysa Romalıların, Kartacalıların, daha nice eski ulusların tarihine bir göz atsa yeterdi. Hep ayakta duran bunca ordular ne işine yaradı Fransa'nın? Toprakları talan edildi, şehirleri yıkıldı, imparatorlukları battı. O nerdeyse beşikten yetiştirme askerler bir işe de yarasalardı bari. Usta Fransız askerleri derleme İngiliz askerleriyle birkaç kez karşılaştılar. Ne sonuç aldıkları üstünde durmayacağım; çünkü beni dinleyenlere hoş görünmek istediğim sanılabilir.

Gelelim sizin uşak askerlere. Bunlar işçi ve çiftçilerden daha cesur, daha gürbüz olur diyorsunuz. Yoksulluk yüzünden bedence ve ruhca iyice çökmüş olanlar dışında, işçi ve çiftçileri aylak bir uşağın yıldıracağını hiç sanmıyorum. Uşaklar daha iri yarı, daha gürbüz olabilirler; çünkü zenginler çürütecekleri insanları öyleleri arasından seçerler. Ama bu sağlam, bu yakışıklı delikanlıların aylaklık içinde uyuşmaları, kadın işlerinde yumuşamaları yazık değil mi? Onları şerefli bir zanaata sokup, ellerinin emeğiyle yaşamaya alıştırıp çalışkan ve yararlı kişiler arasına katmak daha doğru olmaz mı?

Neresinden bakarsak bakalım, bu aylak uşak sürülerinin memlekete bir yarar getirebileceğini sanmıyorum. Savaşta bile işe yaramazlar. Kaldı ki savaşı önlemek de her zaman elinizdedir. Üstelik bu sürüler barış zamanında da baş belasıdır. Oysa insan savaştan önce barışa önem vermeli, barış üstünde kafa yormalı.

Soylular sınıfı ve uşak takımı sizi kaygılandıran çapulculukların tek nedenleri değildir. Yalnız sizin adaya özgü bir belâ daha var başınızda."

"Nedir o?" diye sordu Kardinal.

"Bütün İngiltere'yi saran koyun sürüleri. Başka yerlerde o kadar tatlı, o kadar tok gözlü olan bu hayvanlar sizin memleketinizde öyle aç gözlü, öyle doymak bilmez olmuşlar ki insanları bile yiyorlar, kırları, köyleri, evleri silip süpürüyorlar."

Gerçekten, en ince, en değerli yünü çıkaran krallığınızın her yanında soylular, zenginler hattâ pek sayın rahipler bile toprak

için birbirine giriyorlar. Bu zavallılara iratları, türlü kazançları, toprak gelirleri yetmiyor; işsiz güçsüz oturup keyif çatmak, devlete bir yarar getirmeden halkın sırtından geçinmek gözlerini doyurmuyor adamların. Geniş tarım topraklarını boşaltıp otlak yapıyorlar. Evleri yıkıp kiliseyi bırakıyorlar yalnız, onu da ağıl olarak kullanıyorlar. En çok oturulan en çok işlenen yerleri çöle çeviriyorlar. Ormanlara, parklara, av hayvanlarına ayırdığınız yerler yetmiyormuş gibi.

Böyle doymak bilmez cimrinin biri binlerce dönümlük yeri kuşatıveriyor. İçindeki namuslu çiftçileri evlerinden çıkarıyor: Kimini yalan dolanla, kimini zorla, kimini de türlü yollardan tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakarak. Doyuracak karınları paralarından çok fazla olan bu köylüler (tarım çok kol isteyen bir iştir çünkü) çoluk çocukları, dulları yetimleri, ana babaları ve torunlarıyla yollara düşerler. Doğdukları evden, karınlarını doyuran topraktan ağlayarak uzaklaşır zavallılar ve barınacak yer bulamazlar. O zaman kap kacaklarını, pılılarını pırtılarını yok bahasına satarlar. Onlar da bitince ne kalır yapılacak: Çalmak ve Tanrı buyruğuyla asılmak. Yoksulluklarını dilencilikle sürdürmek isteyenler de çıkabilir: Onları da serseri diye yakalayıp zindana atıverirler. Oysa nedir suçları bu insanların? Çalışmaya can attıkları halde kendilerine iş verecek kimseyi bulamamak. Hem hangi işe girebilirler zaten? Topraktan başka şeyden anlamazlar ki. Ekim biçim olmayan yerde iş yoktur onlara. Eskiden yüzlerce kolun çalıştığı topraklarda koyunları otlatmaya bir tek çoban yeter.

Bu kötü yolun bir başka sonucu da birçok yiyecek fiyatlarının artmasıdır. Bununla da kalsa iyi: Otlaklar çoğaldıktan sonra korkunç bir salgın sürülerle koyunu öldürüverdi. Tanrı sanki böylece sömürgenlerinizin doymaz pintiliğini cezalandırmak istemiş. Keşki bu belâyı koyunların değil kendilerinin başına indirseydi. Bunca sürü yok olunca yün fiyatları öyle yükseldi ki en yoksul dokumacılar yün satın alamaz oldular. Alın size bir sürü işsiz daha. Gerçi koyun sayısı pek çabuk artar, ama fiyatları yine de düşmez; çünkü satıcılar azalmıştır. Yün ticareti birkaç zengin fırsatcının eline geçmiştir; onlar da satmakta acele etmez, büyük kazanç olmadıkça satmazlar yünleri. Aynı sebeple başka hayvan

fiyatları da arttı, hem daha da fazla; çünkü sütçülük, yağcılık, tarım yapılmayınca bu işlerde kullanılan hayvanlar hiç yetiştirilmez oldu. Büyük beyleriniz koyunlara verdikleri önemi öküze ineğe vermiyorlar tabiî. Uzak yerlerden bir deri bir kemik kalmış hayvanları çok ucuza satın alıyorlar, otlaklarında besleyip ateş pahasına satıyorlar.

Korkarım İngiltere'nin daha çok çekeceği var bu yürekler acısı yolsuzluklar yüzünden. Şimdiye kadar hayvan besleyiciler fiyatları yalnız sattıkları yerde yükseltebildiler. Ama satın aldıkları yerde hayvan azalma ve çoğalmalarına vakit bırakılmazsa İngiltere'nin hayvan sayısı farkına varılmadan azalır ve memleket korkunç bir kıtlığa düşer sonunda. Böylece bir avuç vicdansızın cimriliği yüzünden adanıza zenginlik getirmesi gereken şey yoksulluk getiriyor.

Usulca duyulan darlık herkesi masraflarını kısmaya ve hizmetçisine yol vermeye zorluyor. Kapı dışarı edilenler nereye gidiyorlar? Dilenmeye ya da çalabilirlerse, çalmaya.

Bu yoksulluk nedenlerine gösteriş için çılgınca harcanan paralar da ekleniyor. Uşaklar, işçiler, köylüler, hemen bütün sınıflar giyeceklerinde yiyeceklerinde görülmedik bir lükse kaçıyorlar. Bir de o fuhuş yerleri, ayyaşlık, cümbüş ve türlü kumar yuvaları. Buralara dadananlar bütün paralarını kaptırır ve kayıplarını kapamak için hırsızlık yoluna girerler.

Adanızı bu toplum vebalarından, bu suç ve yoksulluk tohumlarından kurtarın. Öyle yasalar çıkarın ki köyleri, çiftlikleri yıkan beyler ya hepsini yeniden yapmak, ya da toprağı yeniden çiftlik kuracak insanlara bırakmak zorunda kalsınlar. Zenginlerin cimri bencilliğini firenleyin. Sömürme, tekel kurma hakkını alın ellerinden. Aylak insan bırakmayın memleketinizde. Tarımı büyük ölçüde geliştirin. Yün işlikleri ve daha başka üretim kolları yaratın. Yoksulluk yüzünden bugünedek hırsızlık, serserilik ya da uşaklık eden, aşağı yukarı ayni kaderi paylaşan bir sürü insan oralara gidip yararlı bir çalışma yoluna girsin. Bütün bu anlattığım dertlere çare bulamazsanız, adaletinizle övünmeyin: İnsafsızca, budalaca yalan söylemiş olursunuz.

Milyonlarca çocuğu bozucu, körletici bir eğitimin pençesinde bırakıyorsunuz. Erdem çiçekleri açabilecek bu körpe fidanlar

*gözlerinizin önünde kurtlanıyor; büyüyüp suç işledikleri zaman, yâni içlerine çocukluktan giren kötülük tohumları acı meyvalarını verdiği zaman ölüm cezasına çarptırıyorsunuz onları. Sizin yaptığınız nedir biliyor musunuz? Asma zevkini tadabilmek için hırsızlar yaratmak."**

More, kahramanı Raphael Hythloday'ın ağzından döneminin ekonomik alandaki uygunsuzluğunu sert bir biçimde eleştirdikten sonra en iyi ceza sisteminin incelenişine geçer. İğrenç idam cezası yasasına karşılık hırsızların cezalandırılması için darağacını da hapishaneyi de değil, zorunlu çalışmayı önerir. O günlerde duyulmamış bir hoşgörü.

Bu açıklamalardan sonra, önemli bir kısmını ikinci bölümün son faslında aktardığımız politik durumun eleştirisi gelir. Bu sefalet, bu uygunsuzluk ortadan nasıl kaldırılacaktır?

"Şimdi, sevgili dostum Morus, içimi açıp en mahrem düşüncelerimi söyleyeceğim. Malın mülkün kişisel bir hak olduğu, herşeyin parayla ölçüldüğü bir yerde toplumsal adalet ve rahatlık hiçbir zaman gerçekleşemez. Ama siz aslan payını kötülere bırakan bir toplumda doğru bir yan bulursanız, büyük çoğunluk yoksulluk içinde kıvranırken doymak bilmez bir avuç insana memleketin bütün zenginliklerini sömürten bir devlet mutlu olabilir derseniz o başka.

Utopia'nın kurumlarını başka uluslarınkiyle karşılaştırınca bir taraftaki bilgeliğe ve insanlığa hayran olmaktan, öbür taraftaki akılsızlığa ve barbarlığa vahlanmaktan kendimi alamıyorum.

Utopia'da yasalar sayıca çok azdır. Yönetim bütün yurttaşları aynı ölçüde yararlandırır. Herkes değerinin karşılığını görür. Ortak zenginlik öyle eşitçe dağıtılır ki herkes bütün yaşama kolaylıklarına bol bol kavuşur.

Başka her yerde "senin benim" ilkesi ile, karmaşık olduğu kadar da kötülüğe elverişli bir toplum düzeni kurulmuştur. Binlerce yasa çıkarılır yine de ne herkes ev sahibi olur, ne kimsenin

* *Utopia*, age., s. 60-66.

mülkü korunabilir, ne de başkasınınkinden kolayca ayrılabilir. Her gün sürüyle açılan ve bir türlü bitmek bilmeyen dâvalara bakın.

Bunları düşünürken Eflâtun'a candan hak veriyorum ve mülk ortaklığını istemeyen uluslara yasa hazırlamaya yanaşmamış olması beni hiç de şaşırtmıyor. Bu büyük dâhi çok önceden görmüş ki insanları mutluluğa ulaştırmanın tek yolu, eşitlik ilkesini uygulamaktır. Oysa mülkün tekelde ve mutlak olduğu bir devlette eşitlik kurulamaz sanırım, çünkü orada herkes türlü yollarla kazanabildiği kadar kazanmakta haklı görür kendini ve ulusun zenginliği, ne kadar büyük olursa olsun, önünde sonunda başkalarının yoksulluğuna göz yumacak küçük bir azınlığın eline geçer.

Çok kez zenginin mutluluğuna ermek daha çok yoksulun hakkıdır. Cimri, ahlâksız, yararsız nice zenginler yok mu? Buna karşılık dürüst, kendi halinde, zanaatı ve durmadan çalışmasıyla devlete yarar görmeden yararlı olan sayısız yoksullar var.

İşte bütün bunlar beni kesin olarak şu inanca götürdü ki, mülk sahipliğini ortadan kaldırmak memleketin zenginliğini eşitce, doğrulukla dağıtabilmenin ve insanlığı mutluluğa kavuşturmanın biricik yoludur. Mülkiyet hakkı toplumsal yapının temeli oldukca en kalabalık ve en işe yarar sınıf yoksulluk, açlık, umutsuzluk içinde yaşayacaktır.

Kötülüğü hafifletecek çareler bilmiyor değilim; ama bunlar hastalığı iyi edemeyecek ilâçlardır. Örneğin şunlar:

Bir kişinin elde edebileceği toprağı ve parayı sınırlandırmak.

Zorbalığa ve bozgunculuğa karşı sert yasalar komak.

Yükselme tutkusu ve entrikaları kötüleyip cezalandırmak.

Devlet görevlerini parayla satmamak.

Ben de Raphael'e dedim ki:

"Sizin düşüncelerinize katılmak şöyle dursun, bence, tam tersine, mülk ortaklığını uygulayan memleket dünyanın en yoksul memleketi olacaktır. Halkın yiyecek, giyecek ihtiyaçlarını nasıl karşılayacaksınız? Herkes işten kaçacak ve başkasının emeğiyle geçinecek. Yoksulluk tembelleri işe sürse bile, yasa herkesin hakkını başkalarına karşı korumayacağı için durmadan baş kaldıranlar olacak ve sizin devlette kan gövdeyi götürecek.

Kargaşalığın önüne nasıl geçeceksiniz? Memurlarınızın sözde bir üstünlüğü olacak sadece: Korku saygı veren şeyi almış olacaksınız üstlerinden. Kimseyi kimseden üstün saymayan bu hep bir sıradan insanların nasıl bir devleti olabileceğini düşünemiyorum bile."

*"Böyle düşünmenize şaşmıyorum, dedi Raphael; hayal gücünüz böyle bir devleti tasarlamaya yetmiyor, ya da yanlış tasarlıyor onu. Ben Utopia'da beş yıl yaşadım ve bu yeni dünyayı eskisine haber vermek için ayrıldım oradan. Siz de oraya gitmiş, orada nasıl yaşandığını görmüş olsaydınız, dünyanın hiçbir yerinde daha düzenli bir yer olmadığını söylerdiniz benim gibi."**

Böylece More'un ideal toplumunu betimlemeye geçmek için gerekli irtibat noktası belirtilmiş oluyor.

3. İngiltere'de Reformasyonun Ekonomik Eğilimleri

Komünistimizi ütopyalarında takip etmeden önce bir sorunun daha ayrıntılarına girmek zorundayız; bu soru cevapsız kalırsa araştırmamız da tamamlanmamış olur: More'un her çeşit sömürüden nefret edişi, Katolikliği savunmasıyla, manastırların ve papanın sömürüsüyle nasıl bağdaşmaktadır?

Bunun cevabı tek kelimeyle şudur: Halkın Katolik inancı vasıtasıyla sömürülüşü İngiltere'de More'un döneminde iyice azalmıştı. Burada Katolikliğin daha çok başka bir yanı öne çıkmıştı, yani halk kitlelerinin proleterleşmesine engel olan yanı. Bu proleterleşmenin karşıtı olarak More, daha önce tartıştığımız politik ve hümanist motifler bir yana bırakılırsa, Katolik inancından yana yer alma hakkına sahipti.

İngiltere papanın sömürüsüne en erken ve en fazla boyun eğen ülkelerden biriydi. Ama ondördüncü yüzyıldan bu yana, ikinci bölümün dördüncü faslında açıkladığımız gibi, İngiltere'nin papaya bağımlılığı ve böylece papa tarafından sömürülüşü de hissedilir derecede azaldı. Sömürüye nereye kadar göz yumacakları tamamen kralların keyfine kalıyordu. Papalar sadece ga-

* *Utopia*, age., s. 86-89.

nimeti krallarla paylaşarak İngiltere'den para çekebiliyorlardı. "Kutsal baba" ile "gerçek inancın savunucusu" birbiriyle pazarlık ediyordu. Papanın af fermanlarının, Reformasyonu harekete geçirecek olan satışı söz konusu olduğu zaman papa, VIII. Henry'ye, eğer izin verirse İngiltere'deki satışlardan elde edilecek gelirin dörtte birini kendisine bırakmayı önerdi. Ancak Henry paranın üçte birinden daha azma razı olmayacağını bildirdi. Af fermanları böylece krallar için bir gelir kaynağı, yeni bir vergi haline geldi, bu vergiyi kralların yerine, sömürünün yol açtığı tüm nefreti üstlerine çekerek gelirden pay almak üzere papalar topluyordu. Papalar İngiltere'de kralların vergi tahsildarları olmuştu.

Yalnız dünyevi iktidar değil ruhbanlar da papadan neredeyse bütün bütüne kopmuştu, kendilerinin ya da krallığın işine gelmediği zaman Roma'ya kilise vergisi ödemiyorlardı. VIII. Henry'ye onda altı ödeyen aynı ruhbanlar ("Utopia"nın yayımlanmasından bir yıl önce, 1515'te) papaya sadece onda bir ödemeyi bile reddediyordu. Papa talebini yarıya indirdiği halde onlara sözünü geçiremedi.

Papalıktan ayrılmak, Almanya'daki gibi, Roma'nın sömürüsüne bir son vermek için demek ki İngiltere'de tek çare değildi. Ancak biz More'un Almanya'daki Reformasyona karşı tutumunu Almanya'nın değil İngiltere'nin durum ve koşullarına göre değerlendirmek zorundayız. More Reformasyonun sadece Almanya'ya özgü bir sorun olarak kalmayacağını önceden fark etmişti ve kısa süre sonra Luthercilik İngiltere'de kendini hissettirmişti. Ancak Lutherciliğin İngiltere'de her şeyden önceki hedefi pek öyle papalıktan ayrılmak filan değildi, daha çok manastırlara ve dinsel vakıflara el koymaktı. Gerçekten de bu durum daha sonra Henry'nin kiliseye ilişkin Reformasyonunda en güçlü ekonomik motif oldu. Henry'yi bu yola politik bir neden, yani papalık için İspanya ile mücadelede uğradığı yenilgi ve ekonomik bir neden, yani vergileri artırmak artık amacı aştığı ve tehlikeli bir hale geldiği zaman onu kilisenin mal varlığına el atmaya zorlayan çektiği para sıkıntısı itmişti. Çevresindekiler, yani kilisenin toprak mülkiyetinin "serbest rekabete", başka bir deyişle arazi yağmacılarına terk edileceği anı açgözlü bir sabırsızlıkla bekle-

yen büyük toprak sahipleri ve arazi spekülatörleri onu bu konuda cesaretlendiriyordu.

Kilisenin toprak mülkiyeti İngiltere'de önemli bir mülkiyetti. Bir dizi belgede toplam arazilerin üçte biri gösterilmektedir, tıpkı Almanya ve Fransa'daki gibi. Bulabildiğimiz en yüksek tahmin *Wade'in History of the Middle and Working Classes*, Londra 1835, s. 38 vd., adlı kitabında yer alıyor, buna göre kilisenin İngiltere'deki toprak mülkiyeti toplam arazilerin onda yedisini tutuyor. Müthiş bir iddia, ama ne yazık ki buna gerekçe olarak en ufak bir kanıt yok. Wade'in ötekilerden bu denli ayrılan bir veriyi nereden aldığını bilmiyoruz. Belki de bir yanlış anlamaya dayanıyor.

Bu devasa toprak mülkiyeti üzerindeki geleneksel üretim tarzı İngiltere'nin öteki mülkleri üzerindekinden çok daha uzun bir süre devam etmiştir. Feodalizm, manastır iktidarının ve saygınlığının dayandığı ekonomik temeldi. Manastırlar bu ekonomik temele ellerinden geldiğince sıkı sıkıya sarılıyordu. Elbette onlar da ortaya çıkan yeni üretim tarzına ödün vermek zorunda kalıyorlardı, ama bunu isteyerek yapmıyorlardı. Sağlam yapıya sahip bu birliklerde feodal gelenekler, güller savaşlarında yok olmuş eski soyluların ardından gelen yeni soylular arasındaki geleneklerden çok daha canlı şekilde sürüyordu. Yeni soylular ince eleyip sık dokumadan o günün kapitalist akımlarına kapılırken ve kazanç hırsını en başta gelen bir tutku haline getirirken, manastırlar toprak mülkiyeti bakımından iktidarlarının temelini hâlâ sırf topraklar üzerinde değil, üstelik insanlar üzerindeki tasarrufta görüyordu. Ortaçağ'da yaptıkları gibi topraklarının ve arazilerinin bir bölümünü birçok yarı feodal işçiyle işletmeye devam ediyorlardı. Serfleri, iyi davranarak kendilerine bağlamaya çalışıyorlardı; onların birer kiracıya dönüşmesine artık engel olamadıkları zaman çok uzun süreli kira anlaşmalarıyla kendilerini güvence altına almayı deniyorlardı. Bu yüzden manastırlar kırsal kesimdeki halkın proleterleşmesine pek katkıda bulunmuyordu, köylü nüfusunun en yoğun olduğu mülkler manastırlarınkiydi.

Bütün bu mülkler birdenbire kapitalist sömürüye terk edilmiş olsaydı nasıl bir etki yaratacağını tasavvur etmek mümkündür. Yalnız birçok manastır sakini değil, üstelik kiracılarının büyük

bir bölümü ile diğer küçük çiftçiler de hızla proleterleşmek zorunda kalıyordu. İşsiz proletaryanın sayısı aniden büyük boyutlara ulaştı. Ancak manastırlarla birlikte aynı zamanda Ortaçağ'ın yoksullara yardım eden güçlü kuruluşları da çöktü; kilisenin bu işlevini ilk bölümde ele almıştık. İngiltere bu konuda kendine özgü bir özellik göstermiyordu, bu yüzden üzerinde daha fazla durmuyoruz. Sonuç: Manastırlara el koyulması, yoksul sayısının artmasıyla ve yoksulların sonuncu sığınaklarının yok edilmesiyle aynı anlama geliyordu.

More, Reformasyonun Almanya'daki gibi ilk etkilerini, yani kralların ve soyluların kilise mülklerini kendi servetlerine kattıklarını gördü; Luthercilerin İngiltere'de de kilise mülklerine el koyulması için çığlık çığlığa feryat ettiklerini gördü; köylülerin proleterleşmesine ve sömürülmesine karşı çıkan biri olarak More İngiltere'nin kendine özgü ekonomik durumunu göz önüne alarak Reformasyonun aleyhinde olduğunu açıklamak zorundaydı.

Luthercilerin talepleri manastırlarla sınırlı kalmadı. Loncaların servetine de el koyulmasını istediler. Büyük bölümüyle toprak mülkiyetine yatırılan, genellikle vakıflardan oluşan bu servet hastanelerin, okulların ve bakım evlerinin ayakta kalmasına, yoksullaşmış lonca üyelerinin desteklenmesine, evlenenlere çeyiz tedarikine, dul ve yetimlerin bakımına ve de benzer şeylere yarıyordu. Proleterleşmeye, özellikle zanaatçıların proleterleşmesine karşı bu vakıfların nasıl da büyük bir engel teşkil ettiği kolayca anlaşılıyordu. Bu vakıflar, meydana çıktıkları döneme uygun olarak kısmen bir kilise karakteri taşıyordu; bunlar, ölenlerin ruhuna düzenlenen ayinler, şapellerin idamesi ve benzer şeyler nedeniyle hükümlere bağlıydı. Bu hükümler İngiltere'deki Luthercilerin lonca servetine göz dikmelerine dinsel bir görünüş vermek ve "boşinanca dayalı örfleri" bastırmak için uygulamayı meşrulaştıran hususları oluşturuyordu.

Kilise ve lonca servetine el koyulmasını savunanlar taleplerini ekonomik motiflerden çok dinsel motiflere dayandırıyordu, karşıtları da bunu reddederken aynı şekilde davranıyordu. More da bu alanda muhaliflerinin yolunu izledi, kilise mülklerine ve dinsel vakıflara, kaleme aldığı Ayinlerin Savunusu (supplication of souls, 1529) adlı yazısıyla arka çıktı.

Kilise mülklerini hedef alan mücadele, ancak enerjik ve yetenekli savunucuları giyotini boyladıktan sonra sonuçlandı. More'un idamından bir yıl sonra önce zaviyelere, 1540'ta da büyük manastırlara el koyuldu. Ne var ki bütün bunlar, VIII. Henry'nin ihmalci ekonomi politikası ile kuklalarının arsız düzenbazlıkları nedeniyle devlet hazinesinin suyunu çekmesine bir son veremediği ve de umutsuza basılan sahte paralar artık bir işe yaramadığı için, sonunda loncaları ortadan kaldırmak ve servetine el koymak üzere riskli bir adım atıldı. VIII. Henry iktidarının son iki yılı içinde bunu hedef alan bir yasa çıkarıldı, ama bu yasa ancak Henry'nin oğlu VI. Edward döneminde yürürlüğe girdi. O zaman bile Londra'nın en güçlü loncalarına dokunmayı kimse göze alamadı (bkz. Thorold Rogers, *Six Centuries*, s. 110, 346 vd.).

VIII. Henry'nin iktidarda olduğu günlerde İngiltere'deki Reformasyon, halkı daha çok sömürmek ve kralın birkaç cibiliyetsiz kuklasını zengin etmek için başvurulan en pervasız uygulamalardan biriydi. Bu yüzden Reformasyon halkın arasında rağbet görmedi, tersine giderek artan bir şekilde antipatisini topladı. More'un öngördüğü, mücadele ettiği şey oldu bittiye getirildiği ve halk yapılan soygunun tüm ağırlığını üzerinde hissettiği zaman, More'un uğrunda öldüğü eğilimler galebe çaldı: Halk, Henry'nin oğlu VI. Edward tahttayken 1549'da ayaklanarak Protestan egemenlere karşı baş kaldırdı. Gerçi ayaklanma bastırıldı, ama halk kitleleri Henry'nin İspanyol Katharina'dan olan kızı Katolik Maria'yı tahta çıkarmayı başardı.

More Reformasyona karşı çıktığı zaman demek ki sömürülen halkın çıkarlarına ters düşmüyordu. Onun yazgısını belirleyen halktan daha ileriyi görmesi, Reformasyonun sonuçlarını öncelemesiydi, ki bu sonuçlar halkın büyük bölümünün bilincinde sonradan yer bulmuş ve halk More'u inançları uğruna, hem de bu inançların güçlü bir akım tarafından halk arasında henüz yayılmadığı bir dönemde, yaşamını feda etmeye zorlamıştı.

VIII. Henry'nin Reformasyonu sömürüye karşı bir mücadele değildi, halkın hiçbir ihtiyacına cevap vermiyordu. Ne ki VI. Edward'tan sonra gelen Kanlı Maria döneminde İngiliz halkı ile Katolisizm arasında ekonomik bir karşıtlık ortaya çıktı, ancak o zaman mutlakiyetçiliğin Reformasyonu geniş halk kitleleri için

ekonomik bir çıkar haline geldi, VIII. Henry'nin Anna Boleyn'den olan kızı ve Maria'nın halefi Elisabeth'i bu kadar popüler yapan uygulamalar nedeniyle Protestanlık ancak o zaman hazır duruma geldi.

Geniş halk katmanlarını İngiltere'de Reformasyona kazandıran karşıtlık İngiltere ile Roma arasında değil, İngiltere ile İspanya arasındaydı. İngiltere'nin papa tarafından sömürülüşü, bildiğimiz gibi, Henry'nin Reformasyonundan önce önemini kaybetmişti; bu yüzden İngiltere'de papadan Almanya'daki kadar nefret edilmiyordu. Ancak İngiltere ticari bir güç olarak ön plana çıktığı zaman çıkarları, onaltıncı yüzyılın en büyük ticari gücünü teşkil eden, Akdeniz'in batı havzasına egemen olan ve Okyanusu tek başına ele geçirmeye çalışan İspanya'nın çıkarlarıyla çatıştı. Ticaretini geliştirmeye uğraşan İngiltere'nin yolu hemen hemen her yerde İspanya tarafından kesiliyor ya da engelleniyordu. İngiltere'nin ticareti, barış hüküm sürmesine rağmen amansız bir gerilla savaşı yürüttüğü İspanyol ticaretine karşı mücadele içinde, sistemli şekilde korsanlık yaparak güçlendi. İberik yarımadası sahillerinden Kuzey Denizi'ne kadar İngiliz korsan gemileri, Amerika'dan gelen gümüş yüklü İspanyol gemilerini ya da Hindistan'ın değerli mallarını Lizbon'dan Anvers'e taşıyan zengin ticaret gemilerini kollayarak dolaşıyordu (1580'den 1640'a kadar Portekiz İspanya'nın bir eyaletiydi). Köle ticaretinin yanı sıra korsanlık İngiltere ticaretinin gelişmesinin temel taşlarından biriydi; her ikisi de resmen destekleniyordu. Elisabeth köle ticareti için gerekli gemileri kendisi yolluyordu, donanmasına ait gemiler korsanlık yapıyordu, ünlü gezgin Francis Drake gibi köle tacirleri ve korsanlar Elisabeth'in gözdeleriydi. Emri altında liman zabıtası bulunan İspanyol engizisyonu, ele geçirdiği yerde yakarak boşu boşuna korsanların gözünü korkutmaya çalıştı. İngilizler aynı acımasızlıkla cevap verdi. Sonunda Philipp'in sabrı taştı ve korsan yuvasını yok etmek için büyük bir donanma hazırladı; ama bilindiği gibi bunun sonu büyük bir hayal kırıklığı oldu. Bu durum liberal tarihçilerin, İspanyol "fanatizmi"nin sırtından ve burjuva korsanlığının lehine "özgürlükçü"ymüş gibi davranmak için rağbet ettiği bir bahanedir.

Denizlere egemen olmak için girişilen mücadelenin sonucu bu iki ulus arasında baş gösteren sınırsız öfke ile şiddetli nefretti.

İspanyollar onaltıncı yüzyılda İngiltere'nin "can düşmanı", bir İngiliz için bütün çirkinliklerin simgesiydi. Ama papa İspanya'nın kuklasıydı. Katolik olmak İspanyol olmak demekti, can düşmanına hizmet etmek, vatana, yani onun ticari çıkarlarına ihanet etmek demekti.

Bu karşıtlıktan Elisabeth'in popüler Protestanlığı doğdu; bu popüler Protestanlık nedeniyle Reformasyon ilk defa ulusal bir hareket haline geldi; VIII. Henry'nin saltanatı sırasında ise, ekonomik açıdan sadece borç batağına düşmüş bir kralın ve aynı şekilde borca batmış birkaç sefihin, açgözlü spekülatörlerin soygunculuğundan başka bir şey değildi.

Ne var ki, mutlakiyetçiliğin Reformasyonu İngiltere'de tek Reformasyon hareketi değildi. Ondan çok önce bir tarikat kurulmuştu, bu tarikat yalnız kilisenin değil, üstelik kralın ve dünyevi büyük mülk sahiplerinin sömürüsüne karşı da mücadele ediyordu, hem kralın Protestanlığına hem de aynı şekilde Katolisizme düşmandı. Tarikat halkın alt katmanları arasında, özellikle de More'un arka çıktığı köylülerin, kentlerdeki küçük esnafın ve proletaryanın arasında kök salıyordu. Bunlar, Wycliffe'in öğretisini izleyen, Kalvinizmde kendilerine daha uygun bir öğreti bulan, ardından da Püritanizmde karar kılan, önceden sözünü ettiğimiz Lollhardie grubuydu. Lollhardie'ler bir çeşit sosyalizm geliştirmişti; ama bu, More'un sosyalizminden tamamen farklıydı. Lollhardie'lerin sosyalizmi kısmen feodal, doğal Katolisizmin dinç ruhuyla, kısmen de yükselen burjuvazinin şen, kültürlü hazcı ruhuyla dolu görünüyordu. Bu sosyalizm, mümkün olduğunca alt düzeylere kadar bastırılmış ezilen, umutsuz sınıfların dışavurumuydu, karanlık, mahzun, çileci, barbarcaydı.

Bu karşıtlığa bir de More'un her çeşit halk hareketine karşı duyduğu antipati eklenirse, o zaman Lollhardie'lerden niçin hoşlanmadığı anlaşılır.

Öte yandan More, bir İngilizin görüş açısından, Alman Anabaptistleri* de mahkûm ediyordu, bunlar More'a yarı Lollhardie'ci yarı Lutherci gibi geliyordu. Haklarında vardığı yargı hiç

* Anabaptistler: Reformasyon döneminde kurulmuş bir tarikat, kiliseyi reforme etmeye çalışıyordu, yetişkinlerin de vaftiz edilmesini doğal karşılıyordu (-ç).

de hayırlı değildi. Johann Cochläus'a şunları yazıyordu: "Bir zamanlar Afrika'nın yaptığı gibi şimdi de Almanya her gün yeni canavarlar yaratıyor. Anabaptistlerden daha korkunç ne olabilir? Ve bu salgın birkaç yıldan beri nasıl da çevreye yayıldı!"

More 1532'de kaleme aldığı "Confutacion of Tyndalls Answere" başlıklı yazısında şöyle der: "Tyndall'ın, bir zamanlar yazettiği bu iğrenç zındıklığı yalnız savunmakla kalmadığını, üstelik bunun o günden beri Anabaptistlere eşlik ettiğini görebilirsiniz. O gerçek kilisenin kendi nezdinde olduğunu öne sürüyor ve şu sözleri söyleyenlerin de Kutsal Kitapla ve tanrı kelâmıyla uyum sağladığını iddia ediyor: Çocukların vaftizi geçersizdir; Hıristiyanlıkta ne manevi ne de dünyevi bir kral olmalıdır; kimse bir şey için bu benimdir dememelidir, çünkü tanrı kelâmına göre bütün topraklar ve mülkler insanların ortak malı olmak zorundadır; bütün kadınlar erkeklerin, hem en yakın akrabaların hem de en yabancı kişilerin ortak malıdır; her erkek her kadının kocası, her kadın her erkeğin karısı olmalıdır; son olarak aziz kurtarıcımız İsa sadece bir insandır, asla bir tanrı değildir."

Komünist More'un "iğrenç bir zındıklık" diye komünizmi lanetlemesi garip bir tutarsızlık gibi görünüyor. Ancak bu tutarsızlık rastlantısal kişisel bir fenomen değildi, temeli sosyalizmin başlangıcının özünde yatıyordu. More ile Münzer arasındaki karşıtlık, sosyalizmin tarihi boyunca süregiden, ancak Komünist Manifesto ile aşılan büyük karşıtlığın yani ütopyacılık ile işçi hareketi arasındaki karşıtlığın nüvesini barındırıyordu. Teorisyen More ile ajitatör Münzer arasındaki karşıtlık özü itibariyle tıpkı Owencilik ile Chartizm, Fouriercilik ile Fransa'daki eşitlikçi komünizm arasındaki karşıtlık gibi aynıdır.

İdeal devletinin gerçekleştiğini görmeye sabırsızlıkla can atan More, aşağıdan başlayarak sömürüye son verme girişimlerinden ürkerek çekinmiştir. Bu yüzden More'un görüş açısından komünizm olguların mantığı nedeniyle sınıf mücadelesi içinde gelişmemiştir; insanlığa onu yukarıdan zorla kabul ettirecek güçlü birini kazanmayı düşünmeden önce kafalarda hazır olması gerekiyordu.

Bu bir yanılsamaydı. Ama More en büyük zaferini özellikle bu yanılsamaya borçluydu; kapitalist üretim tarzına karşıtlık

oluşturan ama aynı zamanda daha önceki gelişim aşamalarını geride bırakan kapitalist uygarlığın kazanımlarını da koruyan bir üretim tarzını, kapitalist üretim tarzına olan karşıtlığı tepkiden ileri gelmeyen bir üretim tarzını tasarlayabilmemizi biz de bu yanılsamaya borçluyuz.

"UTOPIA"NIN BASIMLARI VE ÇEVİRİLERİ. ESERİN KOMPOZİSYONU

Sosyalist olarak More çağdaşlarından çok ilerideydi. Onlar More'u anlamıyordu. Ne ki bu yüzden "Utopia"nın, yazarının ölümünden sonra okur bulan ve anlaşılan eserlerden biri olduğu sanılmamalıdır. Eserin anlam ve önemi, sosyalizmin sırf bir düş olduğu savları son bulduktan ve çok reel sınıf mücadelelerinin içeriği haline geldikten sonra ilk defa yüzyılımızda açıklığa kavuşmuştur. Ancak "Utopia" çağının durum ve koşullarına o denli derinden kök salmış, bu geçiş döneminin genel huzursuzluğuna çok güçlü, yadsınmaz bir ifade kazandırmış ve bu dönemin ihtiyacına öyle cevap vermişti ki, tamamen anlaşılmaktan uzak olsa bile sefaletin içinde soylu bir direniş olarak yine de coşkuyla karşılanmıştır. Kitap çok revaç gördü ve kapış kapış satıldı. Latincesinin art arda yeni basımları yapıldı. "Utopia"nın ilk basımı 1516 yılı sonlarında Löwen'de yayımlandı. Hemen 1517'de bunu ikincisi izledi. Biri Paris'te, öteki More'un kendi girişimiyle Bale kentinde ünlü yayımcı Froben tarafından hazırlanan iki basımı daha yapıldı. Kitabın başlığı hiç de iddiasız değildi. İkiyüzlülük bugünkü gibi henüz çok yaygın değildi ve herkes kitabını kendisi övüyordu; bugün bu iş "tarafsız eleştirmen" olarak iyi dostların eline bırakılıyor.

Başlık şöyle: "Devletin en iyi durumuna ve yeni Utopia adasına dair gerçekten parlak bir kitapçık, eğlendirici olduğu kadar

yararlı da, kaleme alan seçkin ve uzdilli Thomas Morus, dünyaca ünlü Londra kentinin yurttaşı ve under-sheriff'i"*.

Bu iki nüshadan başka şu (Latince) nüshaları da bulduk: Paris 1520**, Löwen 1548, Köln 1555, Hannover 1613, Köln 1629, Amsterdam 1631, Oxford 1663, Glasgow 1750. Yetkin en yeni basımlardan biri de V. Michels ile Theobald Ziegler'in 1895'te Berlin'de "onbeşinci ve onaltıncı yüzyılın Latince Edebiyat Anıtları"nın 11. cildi olarak yayımladığı nüshadır.

Birbiri ardına yapılan basımlardan kitabın nasıl bir hayranlık uyandırdığı anlaşılmaktadır.

Ama bu yalnız Latinceye vakıf okurlarla sınırlı kalmadı, kitap kısa süre sonra uygar dünyanın bütün dillerine çevrildi.

Bildiğimiz kadarıyla ilk İngilizce çeviri 1551'de yayımlandı; bunu 1556'da ikincisi, 1597'de üçüncüsü ve 1624'te dördüncüsü izledi. Bu çeviri Raphe Robynson'undur ve özenli, yetkin bir çalışmadır. Çevirmen zaman ve mekan bakımından More'a çok yakın olmuştur, böylece özgün metnin ruhunu, kendisinden sonra gelen çevirmenlerin pek çoğundan daha iyi yansıtabilmiştir. Haklı olarak bu çevirinin tekrar tekrar yeni basımları yapılmıştır. Bunlar arasından özellikle kullanışlı olanı Pitt Press Series'ten çıkan ve hemen ikincisi yapılan basımdır. Burada Roper'in 'Life of Sir Thos-More'u, oldukça yararlı notlar ve artık kullanılmayan eski İngilizce deyimleri açıklayan küçük bir sözlük yer almaktadır.

1684 yılında G. Burnet'in birçok kez yeniden basılan çevirisi yayımlandı.

"Ütopya"nın, Robynson'unkinden daha kolay anlaşılan, ama bildiğimiz kadarıyla hiçbir değeri olmayan modern İngilizce çevirileri de mevcuttur.

* De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia, libellus vere aureus, nec minus salutaris quam festivus, clarissimi disertissimique viri Thomae Mori inclytae civitatis Londinensis civis et vice comitis. Son olarak şunlar yer alıyor: *Basileae apud Joannem Frobenium Mense Novembri MDXVIII.*

** 1520 yılı, G. de Gourmont tarafından Paris'te basılmış olan kitabın olası yayımlanış tarihi diye verilmiştir. Britanya Müzesi'nde bulduğumuz nüshanın birinci başlık sayfası eksik. Okura bir hitapla başlıyor: "Ad lectorem- Habes candide lector opusculum illud vere aureum Thomae Mori etc."

Eserin İtalyanca çevirisi 1548'de Venedik'te, İspanyolcası 1636'da Kordoba'da yayımlandı. İlk Fransızca çevirisi 1550 yılında J. Le Blond tarafından yapılmış ve bunu ötekiler izlemiştir (1643, 1650, 1715, 1730, 1789, 1842 vs). "Ütopya"dan kısa bir parçayı, Brissot de Marville'in 1782 tarihli 'Bibliotheque philosophique'inin 9. cildi içeriyordu. Fransız Devrimi'nde seçkin bir yeri olan aynı Brissot şu sözü ortaya atıyordu: Mülkiyet hırsızlıktır.

Kuzey Almanya lehçesiyle yapılan bir çeviri 1562'de Anvers'te yayımlandı.

Ancak "Ütopya"nın (ikinci kitabının) ilk çevirisi Almancaydı. Büyük Köylüler Savaşı'ndan bir yıl önce çevirinin yayımlanmasını sağlayan Claudius Cantiuncula'ydı. Rastlantı bu ya, Almancada yayımlanan bu ilk sosyalist eserin basımcısı Bebel adını taşıyordu.

Bildiğimiz başka Almanca çeviriler, 1612'de Leipzig'de ve 1704 ile 1753'te iki kez Frankfurt'ta yayımlanmış olanlarıdır ('İngiltere şansölyesi Thomas Morus'un Ütopyaları, J.B.K.'nin yeni ve serbest çevirisiyle'. Aşırı serbest ve çocuksu). Bunlardan başka geriye, aralarında en ucuz olan, 1864'da Reclam yayınevinden çıkan ve aynı yayınevinin 'Universal bibliothek' dizisinden tekrar yayımlanan basımını anmak gerekir. Kitabın fiyatı 40 kuruş ama metelik etmez. Ne ki "Ütopya"yı bu basımından okumak yine de hiç okumamaktan iyidir. Çevirmeni bay Hermann Kothe'nin More'umuza yaptığı muamele ne kadar yürekler acısı olsa da bütün bu tahrifata karşın More'un yüceliği hâlâ fark edilmektedir.

Görünüşe göre bay Kothe'nin "Ütopya"nın hangi dilde yazıldığına dair en ufak bir fikri yok, çünkü kitabı hiç kuşkusuz Fransızcadan çevirmiş! Bay Kothe bu aşırı serbest çevirisinde mümkün olduğunca çok sözcüğü olduğu gibi aktarmış ve böylece Utopia'nın karakterini tamamen değiştirmiş. Kothe'nin çevirisi, sanki birinin Shakespeare'i dolaylı olarak Fransızca üzerinden Almancaya çevirmesi gibi görünüyor. Fransızlardaki doğal ifade tarzı sözcüğü sözcüğüne aktarılınca Almancada zaman zaman bir özenti karakterini kimi zaman da özgün metnin yalın niteliğine tamamen ters düşen tiyatrovari bir ifade karakterini alıyor.

Bay Kothe işin kolayına kaçarak Fransızca birçok deyimi teklifsizce "çevirisine" katmıştır, ki bu deyimler ancak onsekizinci yüzyılda Almancaya girmiştir ve "Ütopya"ya tıpkı demir zırha giydirilen bir ceket gibi uymaktadır. Burada keşişlerin desisesi (Malice) (s. 32), kralların meclisi (Conseil) (s. 47), Syphogrant'ların otelinde (Hotel) toplanan Utopialıların ahlaki bir kitabın okunmasından (Lektüre) sonra öğle ve akşam yemeklerinin (Diners ve Soupers) sunulması (servieren) (s. 78) vs. gibi ifadelerle karşılaşırız. İkinci ya da üçüncü elden yapılan böyle düşüncesizce bir çevirinin özgün metnin ruhunu yansıtması söz konusu değildir. Sözcüklerin anlamı bile her zaman doğru verilmemiş, çevirmenin cahilliği yüzünden sözcükler anlamsız hale gelmiştir. Sou'yu* bir İngiliz madeni parasına dönüştürmüş (s. 31), Abt'ı (manastır başrahibi-ç.) Abbe (Fransız katolik rahibi-ç.) yapmış, maiyeti (stipatores) uşak düzeyine indirmiştir (s. 15), daha sonra bu uşakların "büyük işlere karşı cesaret ve istek"lerinden söz etmek, İngiliz ordusunun çekirdeğini oluşturduklarını söylemek onu hiç rahatsız etmemiştir. Ne garip uşaklardır bunlar! Latince özgün metinde Raphael Hytloday Hindistan'da bir kent olan Kalikut'a gelir, bu kent More'un döneminde Hindistan'ın Avrupa ile ticaretinin önemli bölümünü sağlıyordu. Bay Kothe bu kentin adını hiç duymadığı için onu tereddüt etmeden Kalküta'ya çevirmiştir, oysa ticaret kenti Kalküta onsekizinci yüzyıldan bu yana mevcuttur, "Ütopya"nın yazılışından ancak çeyrek yüzyıl sonra kurulmuştur.

5. sayfada Hytloday hakkında şöyle deniyor: "Kendini sadece felsefeye verdiği için Atina'nın dilini Roma'nın diline tercih etmiş; bu yüzden onlara en önemsiz konular hakkında Cicero'dan ya da Seneca'dan alıntılar yapar". Bay Kothe bu cümleyi yazdığı zaman ya hiçbir şey düşünmedi ya da Cicero ile Seneca'nın Grek olduklarını sandı. More elbette ki böyle saçmalıklar yazmamıştır. Aslında bu bölümün içeriği şöyle: "Kendini tamamen felsefeye verdiği için Latince'den çok Grekçe üzerinde çalıştı. Bu alanda Seneca ile Cicero'nun eserleri dışında Latince yazılmış önemli bir eser yoktur (Qua in re [philosophia] nihil quod

* Sou: Fransız para birimi, 5 centimes (-ç.)

alicujus momenti sit, praeter Senecae ac Ciceronis, exstare Latine cognovit).

More'un komünizminin böyle bir çeviride ne kadar saçma şekilde betimlendiğini tasarlamak mümkün. Örneğin bay Kothe (s. 71) kendine göre komünist Utopia adasında ketenbezinin fiyatını tahmin etmekten söz eder, oysa metnin bağlamında pretium'un buradaki anlamının kullanım değerinin tahmini olduğu ortaya çıkmaktadır. Acaba bay Kothe, para nedir bilmeyen bir toplumda fiyatın ne demek olduğunu bize açıklayabilir mi?

Biz bu tür bir yığın gaftan gelişigüzel birkaçını seçtik. Uzun süre başka çevirileri mevcut olmayan "Ütopya"nın Alman halkına ve özellikle Alman işçilerine ne şekilde sunulduğunu anlatabilmek için bu gaflar yeterli olacaktır. Kothe'nin çevirisine (1846 basımı) yazdığı önsözde bay Ottinger'in yaptığı gibi çeviriyi göklere çıkarmak ve aynı zamanda hoşgörüşüz edebi ahlak hocalığı rolünü oynamak gerçekten çok büyük bir cesaret ister. Ottinger sızlanıyor: "Çağımız kuru, verimsiz bir çağ. Herkes yazıyor, kendisi yazamayan bazıları başkalarının yazdıklarını çeviriyor... Neyse ki bu çevirilerin büyük bölümü kalıcı olmayan fasa fiso şeyler". Bay Kothe'nin çevirisini ölümsüz fasa fisolardan mı saymamız gerekiyor?

E. Fuchs'un 1896'da yayımladığı "Toplumbilimsel Makaleler Külliyatı"nda "Ütopya"nın ilk defa Dr. J. E. Wessely'nin çevirisiyle Kothe'ninkini gölgede bırakan ve eseri Almanca okumak isteyenlere önerilmesi gereken bir basımı yayımlandı. Elbette bu çeviri de sadece Kothe'ninkinden daha doğruydu, ama tamamen hatasız değildi. Özgün metnin zarif üslubunu yansıtmıyordu. Çevirmen Almancaya pek hakim değildi, cümleleri oldukça özensizdi, hatta yer yer anlaşılmıyordu. Ancak "Ütopya"nın karakterini Kothe'ninkine göre yine de daha iyi belli ediyordu, ayrıca eksiksiz oluşuyla da göze çarpıyordu. Burada More'un "Ütopya"ya eklediği ve Kothe'nin kendi çevirisine almadığı bir dizi şiir, mektup ve de More'un Anvers'teki dostu Peter Giles'e yazdığı mektup biçiminde bir önsöz yer alıyordu. Bu önsöz "Ütopya"nın hangi koşullarda meydana geldiğini bize göstermesi bakımından çok önemlidir. Kitap, çalışma odasına kapanmış bir bil-

genin değil, toplumsal yaşamın ve faaliyetin içinde yer almış bir kişinin eseridir.

More "Ütopya"da sanki kendi düşüncelerinin sonuçlarını değil de, Raphael Hytloday'in kendisine anlattıklarını yazmış gibi yapar. Bu tür hayal ürünleri hümanistler döneminde hiç de alışılmışın dışında bir şey değildi. Bunun örneklerini Grekler ve Romalılar vermişti. Örneğin Platon diyaloglarında kendi fikirlerini Sokrates'e söyletmiştir. Ancak kendisinin yerine bir başkasını konuşturmak onaltıncı yüzyılda klasik bir biçimi temcit pilavı gibi sunmaktan daha fazlasına tekabül ediyordu. Bu aynı zamanda kuşkucu despotizme karşı alınmış bir güvenlik önlemiydi.

More başkasından duyduklarını sadece kaleme aldığını açıkladıktan sonra devam eder: "Ama bu ufacık işi bitirmek için bile öteki dertlerim ve meşguliyetlerim bana hemen hemen hiç vakit bırakmıyor. Mahkemedeki işlerim bütün günümü alıyor; davanın birinde konuşmam, ötekinde dinlemem, birini hakem olarak sonuçlandırmam, ötekini karara bağlamam gerekiyor. Şimdi bu sorunlardan biri resmi işlerde, öteki özel meşguliyetlerde ortaya çıkıyor. Mahkemede hemen hemen bütün günümü yabancılara, kalan vaktimi de aileme ayırıyorum. Böylece kendime, yani araştırmalarıma hiç zaman kalmıyor. Çünkü eve geldiğim zaman karımla sohbet etmem, çocuklarımla şakalaşmam, hizmetçilerle konuşmam gerekiyor. Ben bütün bunları yerine getirilmesi zorunlu yükümlülüklerim olarak görüyorum. Şayet kendi evimde bir yabancı durumuna düşmek istemiyorsam bunların mutlaka yerine getirilmesi gerekir. Bir erkek doğanın ya da rastlantının ya da kendi seçiminin kendisine hayat arkadaşı yaptığı kişilere karşı şen ve sevecen olmak için gayret göstermeli, ama onları bağışlamak için fazla lütufkar davranmamalı ya da hizmetçilerine aşırı hoşgörü göstererek onları şımartmamalıdır. Bütün bu iş güç arasında günler, aylar, yıllar geçip gidiyor. Ne zaman yazayım ki? Ayrıca daha uykunun ve pek çok kişide, insan ömrünün neredeyse yarısını tutan uykudan hiç de daha az zaman almayan yemek yemenin sözünü etmedim bile. Bu yüzden yemekten ve uykudan çalarak kendime vakit ayırabiliyorum".

More, "Ütopya"nın niçin daha önce bitmemiş olduğunu bu şekilde mazur gösterdikten sonra dostuna, gönderdiği elyazması-

nı okumasını ve unuttuğu bir şey varsa eklemesini rica eder.

Bu mektupla okur, ilgisini çeken ve konuşmaları "Ütopya"nın içeriğini oluşturan kişilerle çok ustaca hemen önsözde tanıştırılır

More anlatıcı olarak boy gösterir ve şunları söyler: Kastilya prensi Charles'ın sözcüleriyle görüşmek üzere kral tarafından sözcü olarak Felemenk'e gönderilmiştir. Görüşmeler uzamış ve Charles'ın sözcüleri yeni direktifler almak için Brüksel'e gitmiştir. More bu fırsattan yararlanarak Anvers'e yolculuk yapar, burada Peter Giles ile yakın ilişkiler kurar (kitabın önsözünü ona ithaf eder). Günün birinde yolda Giles karşısına çıkar, yanında denizciye benzeyen bir yabancı vardır. Bu, Portekizli Raphael Hytloday'dir, serüven tutkusu yüzünden Amerigo Vespucci'nin bütün Amerika yolculuklarına katılmıştır, "bununla ilgili anlattığı öyküler basıldı ve şimdi elden ele dolaşıyor". Vespucci'nin dördüncü seferine de katılan Hytloday, Amerigo'nun Yeni Dünya'daki bir Kastell'de (kale)* bıraktığı yirmidört kişiden biridir. Ancak Raphael orada kalmaz. Yerli halkın dostluğunu kazanır ve onların yardımıyla o güne kadar bilinmeyen yerlere, bunlar arasında beş yılını geçirdiği Utopialılarınki gibi olağanüstü iyi kurumlara sahip çok uygar ülkelere de gider. Bu örnekleri Avrupa'ya göstermek için orayı terk eder. Hindistan'a gelir, Kalikut'ta Portekiz gemilerine rastlar ve bunlardan biriyle memleketine döner.

More bu çok gezmiş kişiye karşı büyük bir ilgi gösterir ve onu Peter ile birlikte evine davet eder. More'un evinde konuşmaya devam ederler. Peter Giles, Raphael'in bu mükemmel bilgilerini niçin bir kralın hizmetinde değerlendirmediğine çok şaşar. Bu durum, önceki bölümlerde karşılaştığımız o günün politik ve ekonomik koşullarının eleştirisine yol açar, eleştiri Utopialıların komünizminin övgüsüyle son bulur.

Bütün bunlar insanı hayran bırakan bir maharetle sergilenir. "Ütopya" keşifler çağma rastlıyordu. Avrupalılarm ufku birdenbire genişliyor, hem hayal gücünü hem de tamahkarlığı kamçıla-

* Bu, Kothe'nin Burnet'ten alarak Yeni Kastilya'ya, yani Don Kişot'un memleketine dönüştürdüğü Kastell'dir (Kale).

yan yeni, masalsı diyarlar gözlerinin önüne seriliyordu. Yeni bir keşfi anlatan her şey yutarcasına okunuyordu ve bunlara inanılıyordu. "Ütopya"dan kısa süre önce Amerigo Vespucci'nin, keşiflerini duyurduğu mektuplarının varlığı ağızdan ağıza yayılmıştı. 1507'de Vespucci'nin, yeni keşfedilen kıtaya yaptığı dört seferden (quatuor navigationes) ilkini anlatan betimlemesi yayımlandı ve kıtanın varlığı Kolumbus'unkinden çok daha geniş çevrelerde duyuldu. Amerigo'nun bu yayınlarının nasıl bir heyecan yarattığı Yeni Dünya'ya onun adının verilmesinden anlaşılmaktadır. Amerigo dördüncü yolculuğunda (1503-1504) Brezilya'da 18 derece güney enlemin altında, buraya yerleşmeyi düşünen 24 adamını bırakır (Sophus Ruge, *Keşifler Çağı Tarihi*, s. 335).

Ve More şimdi bu yirmidört kişiden birini meydana çıkarır ve ona yolculuk serüvenlerini anlattırır. "Ütopya"ya ilgiyi çekmek için bundan daha etkili bir yöntem yoktur.

Ayrıca More uydurduklarını gerçek olaylarla o kadar becerikli bir şekilde birbirine bağlıyordu ki, kimi çevrelerde Utopia adası, gerçekleşmeyecek bir düş, yani bir Ütopya değil, gerçekten mevcut bir ülke sayılıyordu. Çeşitli yerlerden papaya, Utopia'ya rahipler göndermek, oradakilere "yasamayla ilgili kendilerine borçlu olduğumuz parlak fikirlerine karşılık bir armağan olarak kutsal inancımızı götürmek" için başvuruldu. "Ütopya"nın çoğu kez gerçekten mevcut bir ada sanıldığını Beatus Rhenanus'un 1518'de Bale'den, Nürnberg'in tanınmış eşrafından Wilibald Pirkheimer'e yazdığı mektuptan da anlıyoruz. Bu mektubun uzunca bir bölümünü, More'un Alman ve Fransız hümanistleri arasındaki saygınlığını göstermesi bakımından tipik olduğu için buraya alıyoruz. "Şakalarının (epigramlarının) zeka ve eğitimini açığa vurması gibi, durum ve koşullar hakkında yerini bulan yargısını da More en yetkin şekilde (cumulatissime) 'Ütopya'da kanıtlıyor. Bu konuda söyleyecek fazla bir şeyim yok, çünkü ince eleyip sık dokuyan Budaus, yüksek bir eğitimin bu eşsiz ustası, Fransa'nın bu biricik şanı ve şerefi kapsamlı bir önsözde gereken övgüyü yapmıştı. Bu insanların (Utopialıların) yasaları ne Platon'da ne Aristoteles'te ne de sizin Jüstiniyen'inizin hukukunda mevcut. Utopialıların öğretileri belki onlarınki kadar felsefi değil, ama onlarınkine göre hiç olmazsa Hıristiyanlığa daha yakın. Ancak (esin perileri adına şu

şakacı hikayeyi bir dinleyin) geçenlerde burada deneyimli, zeki kişilerin bulunduğu bir toplulukta 'Ütopya'nın adı geçtiği ve ben de onu övdüğüm zaman, semiz, ablak suratlı bir darkafalı (quidam pinguis) More'un meziyetinin, mahkemede başkalarının ifadelerini kayda geçiren ve duruşmalarda kendi fikrini söylemeden öyle sessizce oturan bir zabıt katibinden daha fazla olmadığını öne sürdü. Her şeyi Hytloday anlatmış, More da sadece yazıya dökmüş. Demek ki More'un bütün meziyeti dinlediklerini tam olarak aktarmasından ileri geliyormuş. Hazır bulunanların birçoğu bunu alkışlarla karşıladı."

Bizim Cantiuncula'mız da Utopia adasının varlığına inanmış ve önsözünde bu konudaki tüm kuşkuları dağıtmaya çalışmıştı.

O günden bu yana bilindiği gibi darkafalıların gözleri açıldı. onaltıncı yüzyılda Ütopyayı gerçek sayıyorlardı. Bugün gerçekliğe -yani toplumsal üretime- ütopya diyorlar.

Özellikle profesörler çevresinde "Ütopia" çoğu kez hümanist bir eğlence, Platon komünizminin yeniden ortaya sürülmesi diye görülüyor. Oysa daha birinci kitap, eleştirel bölümüyle giriş kısmı "Ütopia"nın Platon'un Devletinden ne kadar farklı ve tamamen modern olduğunu kanıtlıyor. Platon'un araştırmasının çıkış noktasını oluşturan neden Sokrates ile sofist Thrasymachos arasındaki basit bir tartışmadır. Buna karşılık More, feodal toplumu yerinden oynatan en güçlü manivelaların birinden, yani deniz aşırı keşiflerden hareket eder. Platon, komünizmini doğruluk kavramının izahında bulur. More'un komünizmi ise mevcut politik ve ekonomik durumun eleştirisini temel alır.

Böylece More, Antikçağ'daki yüzeysel benzerlerinden önemli ölçüde ayrılan sosyalizmin temelini kendine dayanak seçer. Çıkış noktalarında olduğu gibi, talepleri ve hedeflerinde de More'un komünizmi Platon'unkinden çok farklıdır. Dış görünüşü bakımından elbette benzerlikler vardır, ama sadece yüzeysel bakan biri bu yüzden yanılabilir. More'un komünizmini Platon'unkiyle bir tutmak, bir kiremiti ve bir gülü, ikisi de kırmızı olduğu için, aynı nitelikte diye iddia etmek kadar makuldür.

UTOPİALILARIN ÜRETİM TARZI

1. Anlatılanlar

"Ütopia"nın ikinci kitabında Raphael Hytloday Utopia adasında hüküm süren ve kendisini hayran bırakan düzen, örf ve adetleri anlatır. Önce üretim tarzı hakkında anlattıklarına kulak verelim. Utopialıların aile, evlilik, politika, din ve öteki kurumları buna bağımlıdır ve bu üretim tarzından meydana çıkar.

"Utopia adasının 24 büyük ve güzel şehri vardır. Hepsinde aynı dil konuşulur; aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlüktedir. 24 şehrin hepsi aynı plan gereğince kurulmuştur ve hepsinde bölge özelliklerine göre biçimlenen aynı devlet yapıları vardır. Şehirlerin arası en az 24 mildir ve yürüyerek bir günde birinden öbürüne gidilir... Her şehrin tarım için en az 20 millik bir toprağı vardır. Genel olarak, toprak genişliği şehrin uzaklığı ile orantılıdır.

Hiçbir şehir yasanın çizdiği sınırları arttırma hevesine düşmez. Halk kendini toprağın sahibi değil, çiftçisi, işçisi diye görür. Tarlaların ortasında her türlü tarım araçlarıyla donatılmış çiftlik evleri vardır. Bu evlerde, her mevsimde, şehrin nöbet sırasıyla yolladığı işçi orduları oturur. Her çiftçi birliğinde kadın erkek en az 40 kişi ve iki köle vardır. Her topluluğun başında, birer aile babası ve anası olarak, aklı başında, ölçülü bir kadınla bir erkek bulunur. Her 30 çiftçi ya da aile birliği bir philarch'ın yönetimindedir. Her yıl, her birlikten 20 çiftçi şehre döner. Bunlar iki yıllık tarım nöbetini bitirmiş olanlardır. Bunların yerine 20

kişi tarım ödevi yapmaya gelir. Yeni gelenler, çiftlikte bir yıl çalışmış olanlardan ders görür, toprağı işlemesini öğrenir ve ertesi yıl kendileri de başkalarını yetiştirir. Böylece, çiftçilerin toptan acemi olması önlenir ve halkın yiyeceği bilgisizlik, görgüsüzlük yüzünden tehlikeye düşmez.

Bu her yılki yenileşmenin ve nöbet değiştirmenin bir amacı da, yurttaşların hayatını çetin el kol işlerinde uzun süre yıpratmamaktır. Bununla beraber, tarım işlerinden hoşlanan bazıları köyde daha uzun süre kalma izini alabilirler. Çiftçiler toprağı işler, hayvan besler, odun keser ve bunları karadan denizden şehre taşır. Tavukları çoğaltmakta çok akıllıca bir buluşları vardır...

*Her şehrin ve köylerinin yiyeceği içeceği en ince hesaplarla belirlenmiştir. Bununla beraber, çiftçiler harcadıklarından çok daha fazlasını yetiştirmeye çalışırlar. Artan yiyecek içecekler komşu memleketlere yollanır. Köyde bulunmayan eşyayı, kap kacağı, çiftçiler şehirden sağlarlar. Bunlar için şehir yöneticilerine başvurur ve dilediklerini karşılıksız ve beklemeksizin alırlar. Bu işleri, her ay, şehre tatile geldikleri zaman yaparlar. Hasat zamanı gelince, aile birliklerinin başları philarch'lar şehir yöneticilerine haber salar, ne kadar işçiye ihtiyaçları olduğunu bildirirler. Bunun üzerine hasatçılar belli bir zamanda sürü ile gelir ve hava güzelse, bir günde bütün ürünleri kaldırıverirler."**

Tarım konusu bu kadar, şimdi kentlere geçelim.

"Sokaklar ve meydanlar, hem ulaştırmayı kolaylaştıracak, hem de rüzgardan korunacak biçimde düzenlenmiştir. Evlerin rahatlığına diyecek yoktur, hepsi temiz ve güzeldir. Sokaklar boyunca, karşılıklı ve yanyana uzanırlar. Evlerin arkasında, geniş bahçeler vardır. Her evin bir kapısı sokağa, bir kapısı bahçeye açılır. Her iki kapı da bir dokunuşta açılacak kadar hafiftir. Kilitler anahtarlar yoktur. İsteyen girebilir. Çünkü evde hiçbir şey özel değildir, ne varsa herkesin malıdır. Utopialılar ev bark konusunda ortaklık ilkesine bağlıdırlar. Özel mülk düşüncesini kö-

* *Utopia*, age., s. 92-94.

künden yok etmek için her on yılda bir ev değiştirirler ve herkesin oturacağı ev kura ile belli olur.

Şehirliler bahçelerine büyük bir özen gösterirler. Üzümler, meyvalar, çiçekler ve türlü bitkiler yetiştirirler. Bu işi o kadar bilgi ve zevkle yaparlar ki, ben şimdiye kadar hiçbir yerde bu bahçelerden daha bereketlisine, daha verimlisine ve göze daha güzel görünenine raslamadım. Bahçeye düşkünlükleri sadece kendi zevkleri için değildir. Şehrin mahalleleri arasında en bakımlı bahçeyi kimler yapacak diye bir yarışma vardır. Doğrusu yurttaşlar için bundan daha hoş, daha yararlı bir uğraş düşünülemez.

Kadın erkek bütün Utopialılar usta birer tarımcı olmak zorundadırlar. Çocuklar erkenden tarımı okulda öğrenir ve şehre yakın köylere tarlalara geziye götürülüp öğrendiklerini yerinde görürler. Orada çalışanları seyreder, kendileri de çalışmalara katılırlar. Bu tarım çalışmaları onların beden güçlerini de geliştirir. Bütün Utopialıların katılmak zorunda olduğu tarım dışında, herkes özel bir iş eğitimi görür. Kimi dokumacılık öğrenir, kimi duvarcılık, desticilik, kimi demircilik ya da dülgerlik. Başlıca zanaatlar bunlardır. Bütün adalılar bir örnek giyinirler. Yalnız kadınla erkeğin, bekarla evlinin kılıkları değişir. Giysilerde hem güzellik, hem de rahatlık aranır. Yazın da kışın da giyilebilir. Her aile kendi giyeceklerini kendi yapar. Kadın erkek, yukarıdaki zanaatların birini öğrenmek zorundadır. Kadınlar, güçsüz oldukları için, yün ve keten işlerinde çalışırlar daha çok. Zor işleri erkekler görür. Genel olarak, herkes ana babasının zanaatında yetişir. Çünkü, en tabii olarak tutacakları yol budur. Ama bir başka zanaata heves ve yeteneği olan çıkarsa, o zanaatla uğraşan bir başka aileye evlatlık olarak girer. Babası da, hükümet de, onun dürüst bir aile babasının hizmetine girmesine yardım ederler. Bir zanaati edindikten sonra bir başkasını öğrenmek isteyen olursa, ona da bu olanak verilir. Şehrin ihtiyaçlarına aykırı düşmemek şartıyla, yurttaş öğrendiği her iki zanaatten birini benimsemekte özgür bırakılır

Syphogrant'ların başlıca ve hemen hemen tek görevi, kimsenin aylaklığa, tenbelliğe düşmemesini ve herkesin zanaatini canla başla yapmasını sağlamaktır. Utopialıların sabahtan akşama

kadar koşu hayvanları gibi işe sarıldıklarını da sanmamalı. Böyle yorucu bir hayat, ruh için de, beden için de işkenceden ve kölelikten beterdir. Oysa, Utopia'dan başka yerlerde işçinin yürekler acısı durumu budur. Utopialılar günün ve gecenin yirmi dört saatini eşit parçalara bölmüşlerdir. Yirmi dört saatin yalnız altı saati işe ayrılmıştır: Üç saat öğleden önce yemeğe kadar; üç saat de, iki saatlik dinlenmeden sonra, akşam yemeğine kadar. Akşam saat sekizde yatarlar ve tam sekiz saati uykuya verirler. Bizim öğle dediğimiz saat onlar için birdir. Çalışma, uyku ve yemek saatleri dışındaki zamanı, herkes istediği gibi kullanabilir...

Ama burada ileri sürülecek olan ciddi bir karşı-düşünceyi eklemek zorundayım. Belki diyecekler ki bana: 'Günde altı saat çalışma halkın ihtiyaçlarını gidermeye yetmez. Utopia yoksulluğa düşer.' Hiç de öyle değil. Tersine, altı saat çalışma bütün rahatlıkları bol bol karşıladıktan başka, ihtiyaçların çok üstünde bir ürün de sağlıyor. Başka memleketlerde nice insanların aylak gezdiklerini düşünürseniz, Utopia'da neden bunun böyle olduğunu anlarsınız. Halkın yarısı olan kadınların hemen hepsi bazı yerlerde aylaktır, kadınların çalıştığı yerlerdeyse hemen bütün erkekler. Hiçbir iş görmeyen bir sürü rahip ve din adamları da görülür. Bunlara, soylular ve derebeyleri denilen bütün zenginleri, bir de onların sürü sürü uşaklarını, giyimli kuşamlı, eli bıçaklı adamlarını ekleyin. Tenbelliklerini uydurma sakatlıklar altında gizleyen sapasağlam sayısız dilencileri de unutmayın. Göreceksiniz ki, alın terleriyle insanlığı besleyenlerin sayısı sanıldığından çok daha azdır. Gerçekten yararlı ve zorunlu işlerde çalışan insanların ne kadar az olduğunu düşünün. Paranın her şey olduğu çağımızda yalnız lüksün ve ahlaksızlığın buyruğunda çalışan bir sürü boş ve yararsız zanaatlar görülüyor. Ama bu durumda, bütün işçileri yararlı ve zorunlu ürünleri bol bol sağlamak üzere dağıtacak olursak, gündelikler o kadar düşer ki, hiçbir işçi kazancı ile geçinemez. Diyelim ki, sadece lüks eşya yapanları ve hiçbir şey üretmeden iki işçinin emeğini ve payını yiyenleri yararlı işlere sürüyoruz, o zaman bu işçilerin besleyici ürünleri ve rahatlıkları, hatta tabiata uygun zevkleri sağlamak için iki kat daha çok vakitleri olacak.

Bu anlattıklarımın doğruluğu Utopia'da açıkça görülür. Köy-

leriyle birlikte bütün bir şehirde, çalışabilecek yaşta ve güçte oldukları halde yasaya uygun olarak çalışmayan kadın erkek sadece beşyüz kişi vardır. Syphogrant'lar da bunlar arasındadır. Böyle iken onlar bile, halkı coşturmak için çalışırlar. Syphogrant'ların, rahiplerin salık vermesiyle bilim kollarında gelişmesi istenen kimseler de kol gücüyle çalışmak zorunda değildirler. Ama bunlardan biri umulan başarıyı gösteremezse, yeniden işçiler arasına yollanır. Buna karşılık, boş zamanlarında çalışıp bilgi edinen bir işçi, işten alınır ve bilim kollarında çalışanlar arasına sokulur. Elçiler, rahipler, tranibore'lar ve eskiden Brazanes, bugünse Adamus denilen şehir başkanı da bu okumuş kişiler arasından seçilir. Halkın üst yanı hiç aylak kalmaz, yararlı işlerde çalışır, az zamanda bol ve kusursuz işler çıkaracak şekilde yönetilir. Utopia'da her şey düzenli ve bakımlı olduğu için iş azalır Utopia halkı bizdekinden çok daha az çalışır.

Dünyanın başka yerlerinde evlerin yapılması ve onarılması birçok insanın durmadan çalışmasını gerektirir. Çünkü, babanın büyük masraflarla yaptığı ev savruk bir oğula miras kalıp zamanla yıkılır gider ve onun mirasçısı evi onarmak için yeniden avuç dolusu para dökmek zorunda kalır. Hatta, bazan gösteriş meraklısı bir evlat baba evini hor görür ve çok geçmeden onu bırakıp başka bir yerde dünyanın parasıyla bir başka ev yapmaya kalkar, Utopia'daysa her şey önceden öylesine hesaplanmış düzenlenmiştir ki, yeni arsalarda yeni evler yapıldığı binde birdir. Evin eskiyen yeri hemen onarılır ve çöküntüler önlenir. Böylece, yapılar az masraf ve az emekle sağlam tutulur. Çoğu zaman, işçilerin eli boş kalır ve evlerinde gereç hazırlamak, tahta ve taş yontmakla vakit geçirirler. Bir yapı kurmak gerekince, hazır gereçlerle iş çarçabuk bitirilir.

Utopialıların giyimleri de, bakın, ne kadar ucuza gelir. Çalışırken deri ya da post giyerler ve bu giysi yedi yıl dayanır. Sokağa çıkınca, kaba iş elbiselerini saklayan bir pelerin giyerler. Bu pelerinin rengi yünün kendi rengidir ve bütün adada aynıdır. Böylece, hem başka memleketlerden daha az yün kumaş harcarlar, hem de bu kumaş, boyanmadığı için, daha ucuza gelir. Ama keten kumaşlar daha kolay yapıldığı için daha çok kullanılır. Keten olsun yün olsun, dokumanın inceliğine bakmaz, temizlik ve

beyazlık ararlar. Genel olarak, bir giysi iki yıl gider, oysa başka yerlerde herkesin yünlü ipekli, renk renk dört beş kat giysisi vardır, hatta, süsüne düşkünler on giysiyi bile azımsarlar. Utopialıların öyle bir merakları yoktur. Çok giysi ile insan ne kendini soğuktan sıcaktan daha iyi koruyabilir, ne de daha zarif olur.

*Görülüyor ki, Utopia'da herkes gerçekten yararlı işler ve zanaatlerde çalışırlar, her istediklerini bol bol buldukları için, el işlerinde uzun süre çalışmazlar; ürünlerde çok fazla bir artış oldu mu, gündelik işleri bırakıp, hep birlikte bozuk yolları onarmaya giderler. Hem gündelik hem de olaganüstü işleri olmadı mı, çalışma süresi bir genelgeyle kısaltılır. Çünkü, devlet yurttaşların yararsız işlerle yorulmasını istemez."**

More'un, komünist bir toplumda çalışma zamanının kısaltılması konusundaki ayrıntılı açıklamaları Marx'ınkilerle karşılaştırılsın. Her ikisinde de benzer düşünce silsilesi görülecektir. "*Kapital*"de şöyle deniyor: "Kapitalist üretim biçiminin ortadan kaldırılması iş gününün zorunlu çalışmayla sınırlanması olanağını sağlar... Emeğin üretici gücü arttıkça iş günü daha da kısaltılabilir, iş günü kısaldıkça emeğin yoğunluğu artabilir. Toplumsal açıdan bakılırsa emeğin üretkenliği de emeğin tasarrufuyla birlikte artar. Bu durum, sadece üretim araçlarındaki tasarrufu içermekle kalmaz, üstelik bütün yararsız çalışmaları da kaçınılır hale getirir. Kapitalist üretim tarzı her işte tasarrufa zorlarken kendi anarşik rekabet sistemi bir yığın zorunlu, ama aslında gereksiz işlevlerin yanı sıra toplumsal üretim araçlarının ve işgücünün hadsiz hesapsız şekilde israfını doğurur. Emeğin yoğunluğu ve üretici gücü mevcutsa toplumsal iş gününün maddi üretim için gereken bölümü daha kısa, bireyin özgürce zihinsel ve toplumsal faaliyetler için ele geçirdiği zaman dilimi daha uzun olur, toplumun çalışmaya ehil tüm üyeleri arasında işler eşit dağıtıldığı zaman çalışmanın doğal zorunluğunu toplumun katmanlarından biri kendinden uzak tutamaz ve başka bir katmanın üstüne atamaz. İş gününün kısaltılması için mutlak sınır çalışmanın bu yöne doğru genelleştirilmesidir. Kapitalist toplumda serbest zaman,

* *Utopia*, age., s. 96-105.

kitlelerin ömrü çalışma zamanına dönüştürülerek bir sınıf için üretilir" (*Kapital*, 1. Cilt, 3. Basım, s. 541).

Utopia'daki zanaat ve tarım hakkında söyleyeceklerimiz bu kadar. Yorgunluktan bitap düşene kadar icra edilmezse her ikisi de belirli bir çekiciliği olan meşguliyetlerdir. Zanaatçıların ve çiftçilerin işi tekdüze, körleştiren bir çalışma değil, çeşitlilik gösteren bir meşguliyettir. Onların her biri emeklerinin ürünleriyle bir çeşit kişisel ilişki içindedir; bu ürünler onların gururu ve kıvancıdır. Biz elbette kapitalist toplumdaki zanaatçıları ve çiftçileri göz önüne almıyoruz, onlar bu toplumda kılık değiştirmiş proletaryadan, kapitalistler için artık-değer üreticilerinden başka bir şey değildir.

More, katı bir çalışma zorunluğunu gerekli hale getirmemek için tarım ve zanaatın yeterli çekiciliğe sahip olduğunu varsayabiliyordu. Peki ama tatsız, itici, sevimsiz işlerde durum nasıldı? Bunların yerine getirilmesini çekici kılmak için o dönemde hâlâ büyük bir otoriteye sahip dini yardıma çağırıyordu.

"Utopialılar arasında, dine fazla sarılıp bilimi bir yana bırakan, yer yüzüyle ilgili bilgileri hor görenler vardır. Ama tenbelliğe ve aylaklığa düşmek de istemezler. Çünkü, bu insanlar öbür dünyada mutluluğa ancak çalışmak ve iyi işler görmekle varılacağına inanırlar. Kimi, hastalara bakar, kimi yolları köprüleri onarır, kanalları temizler, toprağa çeki düzen verir, taşları kumları taşır, ağaç kesip biçer, kentlere at arabalarıyla odun, buğday, meyva daha birçok yiyecek taşır; bunlar sadece halk için çalışmakla kalmaz, özel işlerde de, birer uşak gibi, hatta köle gibi çabalarlar. En çamurlu, en çetin, en belalı, insanların çoğunu tiksindiren, ürküten işleri candan ve yürekten yüklenirler; başkaları rahat etsin, dinlensin diye kendileri didinir dururlar ve bunun karşılığını beklemezler. Başkalarının yaşayışına karışmaz, kendi yaptıklarıyla övünmezler. Çalışmada köle durumuna indikleri ölçüde, halkın gözünde yükselirler.

Bu kimseler ikiye ayrılır: Bir bölüğü bekar yaşar, kadından uzak durmakla kalmayıp, ağızlarına et koymazlar; hatta her türlü hayvan davranışlarından kaçınanlar da vardır. Bu dünyanın zevklerini zararlı sayıp hepsinden kaçınırlar ve bütün çabalarını

*umutlarını öbür dünyanın nimetlerine kavuşma yoluna korlar. Bu nimetlere bir an önce kavuşmanın sevinci, tutkusu içindedirler. Bir bölümüyse, yine çalışmaya düşkün olmakla beraber, evlenirler ve evliliğin ödevlerini zevklerini benimserler. Onlara göre, tabiata uymak ve yurda çocuk yetiştirmek gerekir. Çalışmaya engel olmamak şartıyla dünya zevklerini hor görmezler, daha gürbüz olmak ve yorgunluğa daha iyi katlanmak için hayvan eti de yerler. Utopialılar bu sonuncuları daha akıllı, birincileriyse daha ermiş sayarlar."**

More'un dönemindeki tembel, ayyaş ve burnu büyük cüppelilere keskin bir tezat oluşturan bu ideal, alçak gönüllü, tutkulu işçi keşişler hoş olmayan işleri yapma konusunda yine de yeterince ortada görülmüyordu. Dinibütün birinden kesinlikle talep edilemeyen, örneğin hayvan kesmek gibi insanı vahşileşmek zorunda bırakan işleri yerine getirenler elbette vardı. More Utopialıları bundan uzak tutmak istiyordu. Ama bu işlerin de yapılması gerekiyordu. Böyle sıkıntılı bir durumda More ilkelerinden ödün vermek zorunda kalarak Utopia sakinleri arasından bir sınıfa bu zorunlu işi yaptırıyordu:

"Utopialılar, bütün savaş tutsaklarını değil de, ancak silah elde yakaladıklarını köle yaparlar. Köle çocukları, ya da başka memleketlerde köle olanlar, Utopia'ya ayak basar basmaz özgür sayılırlar. Ama Utopialılar arasında ağır suç işleyenler, kölelikle cezalandırılır. Bazen da başka ülkelerde ağır suçlar işleyip ölüm cezasına çarptırılanlar, Utopia'da köle olurlar. Bu çeşit köleler çok boldur orada.

Bunların çoğunu pek az bir parayla, hatta genel olarak bedavaya alırlar. Bu köleler durmadan çalışmak zorundadırlar. Kendi aralarında köle olanlara daha da sert davranırlar. Çünkü Utopialı köleler, bu kadar kusursuz bir devlette, en erdemli şekilde eğitildikten sonra, gene de kötülük yaptıkları için, daha da kötü sayılır, daha büyük bir cezayı hakkeder onların gözünde.

Bir başka çeşit köleleri de vardır onların: Bazen başka bir

* *Utopia*, age., s. 161-162.

*ülkede didinip duran yoksul bir işçi, kendi isteğiyle Utopia'da köle olur. Utopialılar, böylelerine çok iyi davranırlar; neredeyse kendi özgür yurttaşlarıymış gibi saygı gösterirler onlara. Yalnız bu adamlar daha çok çalışmaya alışık oldukları için, biraz daha fazla iş verilir onlara. Bu yabancı köleler Utopia'dan gitmeye niyetlenirse (ki binde bir olur bu) Utopialılar onu zorla tutmazlar, eli boş da göndermezler kendi ülkesine".**

Ancak hüküm giymiş suçluların durumu da umutsuz değildir:

*"Ağır suçlar genel olarak kölelikle cezalandırılır. Utopialılara göre, böylelerini çarçabuk öldürüp ortadan kaldırmaktansa, bu yolu seçmek, hem suçlulara daha uygun bir ceza, hem de topluma daha yararlıdır. Çünkü onların çalışmaları, ölmelerinden daha hayırlıdır. Başkaları aynı suçu işlemesin diye bir örnek de olurlar. Ama böyle cezalandırılanlar baş kaldırıp dikine giderlerse, hapsin de zincirlerin de tutamadığı gözü dönmüş azılı hayvanlar sayılıp öldürülürler. Köleliğe sabırla katlananların ise bir umudu kalır hayatta. Çünkü onlar acı çeke çeke adam olup yola geldikten sonra; pişman olduklarını, ceza görmekten çok suç işlemenin üzüntüsünü duyduklarını gösterince; ya Başkanın yetkisiyle, ya da halkın isteğiyle, kölelik cezaları hafifletilir ya da tamamiyle bağışlanır."***

Bu köleler mezbahalarda ve mutfaklarda çalışır; kent dışındaki mezbahalardan hayvanlar pazara getirilir,

"Sonra Utopialıların köleleri bunları keserek, bir kere daha yıkayıp temizlerler. Utopialılar, özgür yurttaşlarına hayvan kestirmezler. Çünkü hayvan öldüre öldüre, insan huyunun en tatlı yönü olan acıma duygusunun, yavaş yavaş körleşip yok olacağını düşünürler. Utopialılar, kokusu ile havayı bozup salgın hasta-

* *Utopia*, age., s. 135-136.
** *Utopia*, age., s. 139.

*lıklara sebep olmasın diye, kirli, pis, ya da tiksindirici herhangi bir şeyin şehre girmesine de izin vermezler."**

İş ve işçiler konusu bu kadar. Şimdi toplumun, tek tek üretim yapan komünlerle ve dış ülkelerle olan ekonomik ilişkilerine geçelim.

"Her Utopia şehrinin Amaurote Kurultayına üç elçi gönderdiğini söylemiştim. Kurultayın ilk oturumlarında, adanın değişik bölgelerindeki ekonomi durumu incelenir. Neyin nerde bol, nerde kıt olduğu belli olunca, o yıl mutsuz şehirlerin eksikleri, daha mutlu olan şehirlerin bolluklarıyla giderilir ve bu iş çıkarsız olarak yapılır. Veren şehir verdiği şehirden karşılık istemez. Alansa verene hiçbir şey borçlu olmaz. Böylece, bütün Utopia bir tek aile, bir tek ev gibidir. Gelecek yılın nasıl olacağı bilinmediği için, Utopia ihtiyaçlarını iki yıl için karşılar, bu ihtiyacı aşan fazla ürünleri, buğdayı, balı, keteni, odunu, boya, deri, balmumu, içyağını, hayvan ve daha başka şeyleri dışarıya yollar. Bu malların yedide biri, gönderildikleri memleketlerin yoksullarına bedava dağıtılır. Üst yanı, insaflı fiyatlarla satılır

*Bu ticaret yoluyla, Utopia'ya sadece altın ve gümüş değil, yararlı maddeler, örneğin, demir girer. Utopialılar bu alış verişe başlayalı beri inanılmayacak kadar zengin olmuşlardır."***

Komşu kentler ve devletler Utopia'ya borçluydu. Devlet hazinesi, savaş durumunda kiralık asker tutabilmek ve düşmanın bir bölümüne rüşvet yedirebilmek için, durmadan çoğalıyordu. Kendileri para kullanmıyordu, bu yüzden altına da ihtiyaçları yoktu. Altına talep doğmasın diye,

"Utopialılar kendi geleneklerine uygun ama, altını tanrılaştıran bizim törelerimize aykırı bir kullanma yolu bulmuşlar. Yiyeceklerini içeceklerini topraktan ya da camdan güzel biçimli ama az değerli kaplara koyarlar; altın ve gümüşse, ortak evlerde ol-

* *Utopia*, age., s. 108-109.
** *Utopia*, age., s. 114-115.

sun, özel evlerde olsun, en bayağı işlerde kullanırlar. Hatta oturaklarını bile altın ve gümüşten yaparlar. Kölelerinin zincirlerini, çok kötü suçlar işlemiş mahkumların nişanlarını yapmak için bu madenlerden yararlanırlar. Mahkumların parmaklarında ve kulaklarında altın halkalar, boyunlarında altın gerdanlık, başlarında altın bir çenber vardır." *

İşte More ideal komünist toplumunun ekonomik ilişkilerini bu şekilde tasarlıyordu.

2. Eleştirisi

Konuyla ilgili birkaç bilgi kırıntısından dolayı kimse More'un amacının modern bilimsel sosyalizmin savlarıyla tamamen çakıştığını iddia etmek istemiyor. Sosyalizm iki olguya dayanır: Proletaryanın sınıf olarak ortaya çıkışı ve bilimi hizmetine alan, onu bugün her fabrikada planlı düzenlenmiş toplumsal bir çalışma sistemine zorlayan makineli büyük işletmelerin gelişmesi. Büyük işletme teknik temeli oluşturur, bilimsel sosyalizme göre proletarya bu temel üzerinde, eğer politikada yetkili bir etken haline gelmişse, kendi çıkarına uygun olarak üretime biçim verir.

Ne ki kapitalist üretim tarzı kendi kusurlarını, bu kusurları aşmak için belirlenmiş öğelerden daha çabuk geliştirmiştir. Proletarya kendini bir sınıf olarak hissetmeden ve araştırmacılar tarafından toplumsal dönüşümün taşıyıcısı olacak güç diye meydana çıkarılmadan önce değişmez bir kurum ve halkın küçük ama önemli bir parçası olmak zorunda kalmıştı. Öte yandan meta üretim sistemi altında büyük işletme sadece kapitalist biçimde meydana çıkabilmişti, bu durum, büyük sermayeler birkaç elde toplandıktan ve karşısında mülksüz, iş arayan bir proletarya ordusu yer aldıktan sonra mümkün olmuştu.

Yeni bir toplumun nüvesi ortaya çıkmadan önce sermaye ve proletarya, kitlesel sefalet ve aşırı zenginlik uzun süre var oldu. Bu nüve kendini göstermediği sürece, kapitalist üretim tarzının

* *Utopia*, age., s. 116-117.

yol açtığı acıları onun karşıtını tertipleyerek ortadan kaldırma çabaları temelsiz ve sosyalizm de ütopyacı bir sosyalizm olarak kalmak zorundaydı, asla bilimsel bir sosyalizm olamazdı.

Bu durum ondokuzuncu yüzyılın başında hâlâ devam ediyordu ve More'un döneminde kim bilir ne kadar elverişsizdi! Daha ondokuzuncu yüzyılın başında belirli hedefleri olan belirli bir işçi hareketi baş göstermişti; More'un işçi hareketi diye karşılaştığı olaylar genellikle zanaatçı ve köylü öğelerden bir araya gelen gizli birliklerdi, umutsuz ayaklanmalardı. Daha ondokuzuncu yüzyılın başında kapitalist imalathanelerden büyük işletmelere geçişi görmek mümkündü. More'un döneminde kapitalizm İngiltere'de sanayiyi ve tarımı ele geçirmeye başlamıştı. Kapitalizmin egemenliği henüz teknik dönüşümleri gerçekleştirecek kadar uzun bir süreyi kapsamıyordu; kapitalist meta üretimi ile basit üretim arasındaki fark nitelikten çok aşama farkıydı.

Bugün kapitalist büyük işletme ile çiftçilerin ya da zanaatçıların işletmeleri arasındaki fark açık açık göze çarpmaktadır. Kapitalist işletme ötekilerden sadece büyük değildir, üstelik başka aletlerle, başka türlü, başka yöntemlere göre üretmektedir.

Basit üretimle kapitalist meta üretimi arasında böyle bir fark onaltıncı yüzyıl İngilteresinde henüz mevcut değildi. Tüccarın yününü dokuyan işçiler bunu lonca dokumacısının işçileri gibi aynı şekilde yapıyordu. Aralarındaki tek fark, tüccarın dokuma ustasından daha çok işçi çalıştırmasıydı ve dokumacı kalfasının günün birinde usta olma sırasının kendisine geleceğini umut etmesiydi, oysa kapitalist tüccarın ücretli işçisi hiçbir zaman kapitalist olma şansına sahip değildi. O günlerde kapitalist üretim tarzı ile loncaya özgü üretim tarzı arasındaki fark teknik değil, sosyal bir farktı: Zanaat her ikisinin de temelini oluşturuyordu.

Tarımda da durum buna benziyordu. Kapitalist kiracıların işletmeleri feodal küçük çiftçilerin işletmelerinden başlangıçta sadece büyüklüğü bakımından ayrılıyordu. Tarım yöntemlerinde bir iyileşme, yetkinleştirilmiş aletlerin kullanımı kapitalist işletmelerde henüz farkedilmiyordu. Ancak insanlar yine de gereksiz hale getirilmişti, ama bu çiftçilerin üretkenliğini artırarak değil, zirai üretimde pek fazla hüner istemeyen bir biçime, yani zıraattan otlak işletmesine geçilerek sağlanmıştı.

More'un döneminde İngiltere'deki kapitalizmin uyumsuzlukları bu kadar seçik bir şekilde ortadayken, bu kapitalizmin dayandığı ve More'un da kendi anti-kapitalist toplumunun kuruluşuna çıkış noktası aldığı teknik temeller bu yüzden hâlâ zanaat ve tarımdı.

Demek ki More'un birçok noktada modern sosyalizmden ayrılmak zorunda kalması doğaldır. More politika konusunda kimi yönlerden -şayet insan onu onaltıncı yüzyıl değil de yirminci yüzyıl ölçülerine göre değerlendirecek kadar akılsızsa- bize bir gerici gibi gelir; proletaryanın gelişmemişliği nedeniyle o her çeşit halk hareketinin karşısındaydı ve meşruti monarşiyi savunuyordu; böylece More'un sosyalizmi de bize birçok yönüyle ekonomik açıdan geri kalmış görünür. Şaşılması gereken, durumun böyle olması değildir, tersine elverişsiz koşullara karşın More'un sosyalizminin, geri kalmışlığının yanı sıra, modern sosyalizmin başlıca belirtilerinden birçoğuna sahip olmasıdır; böylece onu haklı olarak yeni dönem sosyalistleri arasında saymak gerekir.

More'un komünizminin modern olmayan yanları, çıkış noktası aldığı ve almak zorunda kaldığı üretim tarzının zorunlu sonuçlarıdır. Bu modern olmayan yanlardan biri de özellikle her bireyin belirli bir zanaata bağlanmış olmasıdır.

Modern büyük sanayide en önemli görev bilime düşer. Bilim, üretimde rolü olan mekanik ve kimyasal güçleri sistemli şekilde araştırır; üretim tarafından biçimi değiştirilen değişik maddelerin mekanik ve kimyasal özelliklerini de araştırır; sonuçta araştırdığı ilkelerin teknikte uygulanmasını sağlar. El işçileri için geriye, makinelerin ya da kimyasal sürecin gözetimi sırasında boş, değersiz, ama kolay öğrenilebilen zahmetsiz işler kalır

El emeğinin bu değersizliği ve basitliği bugün aşağılanışının en önemli nedenlerinden birini oluşturur. O artık zihni meşgul etmez, çekiciliği de kalmamıştır onun, itici ve köreltici etkilerde bulunur. Becerikli işgücünü beceriksizle, deneyimliyi deneyimli olmayanla, güçlüyü güçsüzle değiştirme olanağını sağlar. Aynı zamanda kapitalisti giderek artan uzman işçi mevcudunu elinde tutma zorunluğundan kurtarır. Bilimin üretime uygulanışı da üretim ilişkilerini durmadan değiştirir; zira bilim yerinde saymaz

ve sürekli yeni iyileştirmelere zorlayan rakiplerin baskısı da azalmaz. Dünün makineleri bugün eskimiştir ve yarın artık rekabet edecek durumdan çıkmıştır. İşçi, yarın başka bir fabrikada tekrar iş aramak için bugün dün çalıştığı makineden farklı başka bir makinede çalışır.

Proletarya üretimi düzenlemeye başlar başlamaz, işçi sınıfını aşağılayan bu nedenler ve de birçok öğe onun gelişmesine biçim verecektir. Makinelerde işlerin basitleştirilmesi işçiye zaman zaman işini değiştirme, uyumlu bir düzen içinde, bugün hiç de üretici olmayan jimnastiğin yaptığı gibi, onu güçlendiren ve canlandıran bir dizi meşguliyet kaslarını ve sinirlerini çalıştırma olanağını tanır. Arka arkaya değişik işlerde çalıştıktan sonra içinde uyuyan yeteneklerinin bilincine varır, bir makineyken özgür bir insan olur. Çalışma zamanının kısalmasını sağlayan bilimle meşgul olmak işine tekrar zihinsel içeriğini de kazandırır, işinin tüm teknik ve ekonomik mekanizmayla olan bağını, bu mekanizmanın doğal köklerini anlamasına neden olur. Böylece işçi açlık yüzünden çalışmaya mecbur olmak yerine çalışma zorunluğunu idrak ederek işini özgürce yapar hale gelir.

Büyük işletme üretimiyle mümkün, ama zorunlu da olan iş değiştirmenin yerine More, daha önce dediğimiz gibi, her işçinin belirli bir zanaata bağlı kalmasını getirir. Zanaatta aletlerin kullanımı ve hammadde üzerindeki etkisinin öğrenilmesi, sistemli bilimsel bir araştırmanın değil, kişisel, genellikle rastlantısal deneyimlerin birikmesinin sonucudur. Bu durum imalathanelerde de söz konusudur. Ama burada her üretim süreci değişik kısmi işlere ayrılır, her işten bir işçi sorumludur ve bunu öğrenmek, belirli bir üretim sürecinin bütün işlerini ve yöntemlerini öğrenmek kadar zaman almaz. Çalışması mümkün olduğunca üretken olması için gerekli beceriyi kazanana kadar işçiyi uzun bir süre kendi kısmi işine bağlamak imalathanede nasıl zorunluysa, faaliyetleri çeşit çeşit olan zanaatta da, mesleğin tüm inceliklerini bilen becerikli bir usta ile sürekli ilişki içindeki işçinin genç yaştan itibaren belirli bir mesleğe bağlanması teknik bir zorunluktur. Yukarıda belirttiğimiz gibi zanaatçılık hâlâ belirli bir çekiciliğe sahip olduğu için bu bağlılık hiç de kötü görünmez.

Peki ama zanaatla ilgisi olmayan faaliyetlerde, More'un dö-

neminde sayıları artmış olan gündelikçi işçilerin çalışmasında, kirli, tiksindirici işlerde, mezbahalarda, evlerin ve kentlerin temizliğinde vs. durum nasıl? Sosyalizme karşı dargörüşlülerin öne sürdüğü gözde bir itiraz olan bu nahoş işler bütün ütopyacılar için genel bir sıkıntının nedeni olmuştur. Fourier bunu, çalışma yaşamına kattığı psikolojik, genellikle dahicesine düşünülmüş motifler aracılığıyla ortadan kaldırmayı denemiştir. More da buna, o günlerde hâlâ güclü olan dinin yardımıyla ulaşmaya çalışmıştır. Ama dini yeterli bulmadığı için kölelerin zorunlu çalışmasına sığınmayı, başkaları için çalışan mülkiyetten ve haklardan yoksun bir sınıfı komünist ideal devletine katmayı gerekli görmüştür. Bu durum kendisine zor gelmiş, böyle bir sınıf mevcut olmasaydı başlarına daha kötü şeyler gelecek olan insanları bu sınıfa dahil ederek işin ağırlığını biraz olsun hafifletmek için kıvranıp durmuştur. Alçaltılan sınıfı tamamen ortadan kaldırmak, dayanak aldığı teknik temel yüzünden mümkün değildi. İlk defa modern büyük sanayi ve bilimsel teknik, değişik işlerin hoş ve hoş olmayanlarının dengede tutulması, geri kalan nahoş işlerin basitleştirilerek tüm çalışmaya ehil kişilerce değişimli yapılabilmesi, böylece özel çalışma zorunluğunun mağdur, bir tek işçi sınıfının üzerinden kaldırılması olanağını sağlamaktadır. Bugün bile hoş ve hoş olmayan işler arasındaki fark epey azalmıştır, ama bu, önceleri hoş olan işlerin tüm çekiciliğini kaybetmesi şeklinde olmuştur. Öte yandan modern teknik yine de bir dizi hoş olmayan işi katlanılır hale getirmeyi ya da tamamen yok etmeyi başarmıştır. Ne var ki, bugüne kadar teknik genel olarak bu yönde henüz çok şey yapmamıştır. Çalışmanın rahat ve hoş oluşunu destekleyip teşvik etmek kapitalizmin sorunu değildir. Onun derdi, çalışmanın nahoşluğunda bir artışa yol açsa bile, işgücünden tasarruftur. Ancak işçi sınıfı üretim tarzı üzerinde belirleyici etkilerde bulunduğu zaman bilim, tüm gücünü nahoş işlerin ortadan kalkması sorununun çözümüne vermek için, harekete geçirilecektir. Modern tekniğin, tüm ciddiyetiyle işe koyulduğu zaman, çözemeyeceği bu tür bir sorun yoktur. Ayrıca bugünkü nahoş işlerin büyük bir bölümü sanayiyi kırsal bölgelere taşıyarak bertaraf edilecektir; bu konuya ileride döneceğiz.

Modern bilimsel tekniğin mevcudiyeti, nahoş işlerin ve bun-

ların özel bir işçi sınıfına havale edilmesinin zorunluğunu ortadan kaldırmaya mutlaka yeterli olacaktır. Bu yüzden artık "Ütopia"nın kölelerine ihtiyacımız yoktur.

Bu bağlamda modern sosyalizmle çelişen üçüncü bir eğilimi anmamız gerikiyor: Utopialıların kanaatkarlığı.

More, toplumunun yurttaşlarını elden geldiğince bedensel işlerden kurtarmak -ki bu tamamen modern bir eğilimdir-, onlara zihinsel ve toplumsal faaliyetler için serbest zaman kazandırmak istiyordu. Bunun çaresi çalışmayı örgütlemektir, böylece ekonomik yaşamdaki mevcut anarşinin, bugünküyle karşılaştırılırsa More'un döneminde pek kayda değer olmayan bir anarşinin yol açtığı tüm yararsız işlerden kaçınılacaktır; daha sonra herkese iş ve sonuçta da ihtiyaçların kısıtlanması gelecektir.

İlk iki noktada More'un modern sosyalizmle ortak yanları vardır, ama sonuncuda değil. Gerçekten de bugün, teknik iyileştirmelerin birbirini kovaladığı, üretim tarzının, kapitalizmin sınırlarına dayanan ve gelişmek için bu sınırları zorlayan bir üretkenlik aşamasına ulaştığı aşırı üretim çağında çalışma zamanını kısaltabilmek için ihtiyaçları kısıtlama zorunluğundan söz etmek durum ve koşulları yanlış değerlendirmenin garip bir belirtisi olurdu.

More'un döneminde durum farklıydı. Zanaatçıların üretkenliği çok yavaş gelişiyordu, genellikle yerinde sayıyor, zaman zaman da tamamen körleniyordu. Tarımda da durum buna benziyordu. Bu temel üzerindeki komünizm, işçi sayısına oranla üretimde önemli bir artış umudu vermiyordu. Demek ki ihtiyaçları kısıtlamak, çalışma zamanı önemli ölçüde kısaltılmak istendiği zaman söz konusuydu.

Kapitalizmin, More'un tanık olduğu etkisi aşırı üretim değil, üretim azlığıydı. Koyun otlakları genişledikçe tarım alanları daraldı. Bunun sonucu gıda maddelerinin fiyatındaki artıştı (Amerika'dan Avrupa'ya akan gümüş ve altının da kısmen etkisi vardı). More'un, Utopialılarını çok yalın göstermeye iten neden bu durumdan çok dönemindeki çılgınlık derecesine varan lükstü, bu lüks egemen sınıfların her iki cinsiyetinde de, günümüzün moda tutkunu en savurgan kadınlarımızdakinden çok daha ileri gitmişti. Bu hem giysilerde hem de ev mefruşatında görülen bir lükstü.

Sanatsal bir ihtiyacın tatminine değil, sadece zenginliğin teşhirine yarayan şatafatlı bir yaşam biçimi ortaya çıkmıştı. More'un bu duruma şiddetle karşı çıkmasının ve o hırsla tamamen karşıt bir aşırılığa düşerek Utopialıları post ve bir örnek yün giysiyle yetindirmesinin nedenini anlamak kolaydır.

Ancak More'un keşişlere özgü bir çileciliği vazettiği sanılmamalı. Tam tersine. Gereksiz işlerle topluma yük olmayan zararsız hazlar konusunda onun gerçek bir Epikürcü olduğunu göreceğiz.

More'un modern olmayan yanları birçok yerde, dönemindeki geri kalmışlığın kendisine kabul ettirdiği kısıtlamalar halinde ortaya çıkar; ancak bunlar, karakterinin ve idealinin modern niteliğini karartacak kadar, onu etkilememiştir.

Kalıntılarını hâlâ çiftlik, köy ve kentlerdeki sınırlı kooperatiflerde görüp tanıdığı hem doğal komünizmin hem de bildiğimiz gibi kendisine hiç de yabancı olmayan Platon'un komünizminin tersine More'un sosyalizmi ile bugünkü sosyalizmin hangi özelliklerinin ortak olduğu araştırıldığı zaman hemen anlaşılacaktır.

Gelişmemiş üretim tarzı yüzünden bu örnekleri izlemek akla yakın gelse de More, o zamanlar özellikle ticaretin temsil ettiği kapitalizmin özüne, kendi komünist savlarını başlayan yeni dönemin belirtisi olarak kazandıramayacak kadar derinden nüfuz etmişti.

İlk bölümde doğal toplumdaki dışta bırakırlığın ve sınırlılığın dünya ticareti tarafından nasıl aşıldığını gördük; Platon sınırlı kooperatifin yerine ekonomik birlik olarak ulusu geçirerek doğal toplumu aşmayı başaramamıştı.

Dünya ticareti ise doğal toplumun zümrelere özgü dışta bırakırlığını da aşmıştır.

Ortaçağ kentleri gibi Platon'un devleti de keskin sınırlarla birbirinden ayrılan zümrelere bölünmüştü ve komünizm Platon'da en üst zümrenin bir ayrıcalığıydı.

Kapitalizmin yaşam ilkesi ise serbest rekabettir: Rekabet koşullarının herkes için eşit olması, yani zümreler arası farkların kalkması. Kapitalizm küçük toplumları bir ulus halinde birleştirdiği zaman eğilimi de tüm zümreleri tek bir ulus içinde kaynaştırmaya kadar varmıştır.

Kapitalizmin bu eğilimleri More'un komünizmine de uyar. More'un deneyim ve araştırma sonucunda tanıdığı geçmişteki komünal ve zümresel komünizmin tersine bu komünizm ulusaldır. Tamamen bağımsız gruplar ve komünler halinde ulusu parçalamak isteyen bugünün anarşizminden çok daha moderndir.

Utopia'da senatonun, değişik komünlerin delegelerinden oluştuğunu gördük; ulusu temsil eden bu delegeler üretimi örgütler, üretimi güven altına almak için ihtiyaçları ve araçları tespit eder, ürünleri bu istatistiğin sonuçlarına uygun şekilde dağıtır. Komünler ürünlerini başka bir komünün ürünleriyle değiştiren meta üreticileri değildir. Herkes tüm ulus için üretir. Üretim araçlarının, özellikle de toprakların ve arazilerin sahibi komün değil ulustur. Ürün fazlasını meta olarak dış ülkelere komün değil toplum satar. Buradan elde edilen gelir topluma kalır. Altın ve gümüş ulusun savaş harcamalarını karşılar.

Kapitalizmde ise sadece rekabet koşullarının eşitliğiyle sonuçlanan ulus içindeki herkesin eşitliği More'un komünizminde herkes için eşit çalışma yükümlülüğü haline gelmek zorundaydı. Bu önemli ilke onu sıkı sıkıya modern sosyalizme bağlar; çalışmayanların, sömürenlerin komünizmi olan Platon'un komünizminden ayırır. Platoncu devletin ayrıcalıklı zümresi, sadece kendileri komünizmde yaşayan 'bekçi'leri çalışmayı onur kırıcı bulur; çalışan yurttaşların ödedikleri vergilerle yaşar.

Herkes için eşit çalışma yükümlülüğü "Ütopya"da önemsiz bir istisna tarafından ihlal edilir: Çalışmaya ehil kişiler arasından birkaç bilge bundan muaf tutulur. Yanı sıra bilgelerden özenli bir çalışma bekleyebilmek için bedensel çalışmanın pek çok alıştırma ve sebat gerektirdiği zanaat sisteminde bu istisna zorunluydu. Çalışmayı üretici bir jimnastiğe dönüştürme olanağı tanıyan makine bu istisnayı gereksiz kılar; ayrıca ayrıntılarına girmemizi gerektirecek kadar önemli değildir.

Angarya işçilerinin varlığı Utopialıların eşitliğiyle elbette çelişir. Biz bu çelişkinin nasıl açıklanması gerektiğini önceden biliyoruz. Ayrıca More, dönemindeki üretim tarzının geri kalmışlığına verdiği bu ödüne karşın, köleleri kalıtsal bir zümre değil, bir sınıf haline getirerek modern karakterini mümkün olduğunca korumuştur. Kölelerin çocukları birer köle değildir; bunlar iste-

dikleri zaman durumlarını değiştirebilen ya yabancı ücretli işçilerdir, ya da kendi kusurları yüzünden alçalan ve kendi iyi davranışları nedeniyle tekrar yükselebilen angarya işlerde çalışmaya mahkum edilmiş, toplumsal konumunu kaybetmiş kişilerdir.

Ancak özellikle dikkati çeken ve tamamen bugünkü sosyalizmde tasavvur edilen nokta, erkek ve kadın için çalışma yükümlülüğündeki eşitliktir, kadının sanayide meslek hayatına katılmasıdır. Kadınların da erkekler gibi bir zanaat öğrenmesi gerekir. Bu konuyla ilgili olarak şimdilik bunlar yeter, sonraki bölümde kadınların çalışması konusuna bir başka bağlamda geri döneceğiz.

Burada söz konusu sadece Utopialıların üretim tarzıdır. Bir de önemli, tipik bir özelliğe değinelim: Kent ve köy arasındaki karşıtlığın kalkması.

Bu sorun, sanayinin kentlerde toplanması sonucunda meydana çıkan, çok modern bir sorundur; kentler, dünya ticareti olarak büyük kentleri doğuran ticaret tarafından yaratılmıştı, büyük kentler de zihinsel uyarımların tüm araçlarını ve aydınları kendi içinde toplayarak ve de köyleri maddi manevi ıssızlaştırarak insanları bedensel yönden yıpratmaktadır. Sorun elbette büyük kentlerin nedenini, yani meta ticaretini tanımayan bir toplumda çözülebilir.

More'un döneminde çözüm henüz bugünkü gibi acil değildi; henüz kimse bugünün devasa kentlerini tasavvur edemiyordu. Bununla beraber kent ve köy arasındaki karşıtlık o zamanlar bazı bölgelerde oldukça belirgin bir hal almıştı. Bunu, pastoral şiirlerin (önce onbeşinci yüzyılda İtalya'da) meydana çıkmasından anlıyoruz; bu şiirler kentlilerin köy yaşamına duyduğu özlemi dile getiriyordu ve aynı zamanda köy halkı için uydurulmuş duygusallığı ve saflığı sergileyerek kentlilerin köy yaşamını anlama konusunda ne çok şey kaybettiğini gösteriyordu.

More, modern üretim tarzının büyük kentlerde zararlı bir büyümeye yol açan eğilimini gözlemek fırsatına sahipti, zira Londra o günlerde en hızlı büyüyen kentlerden biriydi. More'un dönemindeki Londra'nın nüfusuna ilişkin güvenilir bir bilgiye ne yazık ki ulaşamadık. Kentin hızla büyüdüğü, More'un doğumundan yüz yıl önce 1377'de nüfusunun 35.000 olmasından an-

laşılabilir (Rogers, Six Centuries etc., s. 117). Buna karşılık More'un ölümünden 55 yıl sonra 1590'da Giovanni Botero, yaklaşık 160.000 kişilik nüfusuyla Londra'yı Napoli, Lizbon, Prag ve Gent ile aynı sıraya sokar. Graunt'a göre 1661'de nüfusu 460.000, King'e göre 1683'te 530.000, Sir William Petty'ye göreyse 696.000'dir (*Encyclopaedia Britannica*, Londra maddesi). Bu son iki yazar kentin sınırları konusunda farklı düşünüyordu. Kent o kadar hızlı büyüyordu ki, daha Elisabeth döneminde genellikle politik açıdan ciddi endişelerin uyanmasına neden oluyordu. Londra'nın politika yaşamında oynadığı seçkin rol hatırlansın. 1580 yılında kraliçe, kentin kapılarından üç İngiliz mili uzaklıktaki bir çevrede yeni ev yapımını, sert bir şekilde cezalandıracağını söyleyerek, yasakladı ve her evde sadece bir ailenin ikamet etmesini emretti. Yasa elbette kağıt üzerinde kaldı, ama bu bile başkentin hızla büyüdüğünü kanıtlamaktadır.

Kent içinde doğadan yalıtlanmış olmayı More da çok ağır bir şekilde hissediyordu; elimizde onun Colet'e yazdığı, doğaya olan özlemini ifade eden bir mektup daha var. Fırsat düşer düşmez çevredeki bir köye, bugün metropolün bir semti olan Chelsea'ye yerleşmek için Londra'yı terketti.

Londra'daki durum ve koşullar, More'un öngörüsü, merakı ve özlemleri, işte bütün bunlar kent ve köy arasındaki karşıtlığı kaldırma zorunluğunun kendisince tam olarak anlaşılabilmesi için bir araya gelmişti.

Ne var ki, bu karşıtlığı kaldırmak ancak sanayiyi kırsal bölgelere nakletderek, sanayiyi tarımla birleştirerek mümkündür. Ama bu düzeltmenin genel bir köylüleşmeye yol açmaması gerekiyorsa, o zaman küçük çiftçilerin üretim tarzına zorunlu şekilde bağlı olan yalıtlanmayı ortadan kaldırmaya yarayacak teknik araçlar mutlaka mevcut olmalıdır. Kişisel ilişkiler yerine başka yollarla iletişimi sağlayacak araçların, yani basının, postanın, telgrafın, telefonun çok gelişmiş olması gerekir, aynı şekilde ürünlerin, makinelerin, hammaddelerin vs. ve insanların iletişim araçları da: yani demir yollarının, buharlı gemilerin vs. Sonuçta her zirai işletme o kadar genişlemiş olmalıdır ki, tek bir işletmede çok sayıda işçinin yoğun biçimde bir araya gelmesine ve böylece bu tür bir yoğunlaşmanın sağlayacağı zihinsel uyarımlara

olanak tanımalıdır: yani yüzlerce işçiyi, çalışmaların yönetilip yönlendirildiği "çiftlik"te birleştiren zirai büyük işletme.

More'un döneminde bütün bu önkoşullar mevcut değildi. Ancak onun amacı halkın köylüleşmesi değil, daha yüksek manevi bir kültür düzeyine çıkmasıydı. Demek ki tarımla sanayinin birleşmesi ona göre mümkün değildi. Bu yüzden kendisini sınırlayarak her yurttaşa belirli bir süre için tarımda çalışmayı önermek, çocukları küçük yaştan bu işlere alıştırmak ve kentlerin büyüklüğü için aşmalarına izin verilmeyen bir ölçü koymak zorunda kalmıştı. Kentlerin, yetişkin sayısı 10-16 olan 6.000 aileden az ya da fazla bir nüfusu aşmaması gerektiğini ileride göreceğiz. Bu önlemler elbette modern sosyalizmin özüne uymuyor. More toplumunun kuruluşuna temel aldığı küçük burjuva üretim tarzı yüzünden bu önlemleri icat etmek zorunda kalmıştır.

Biz burada More'un hedeflerinin yine de modern olduklarını görüyoruz. Ama onların gerçekleşmesi, dönemindeki üretim tarzının geri kalmışlığından doğan engele takılmıştır. Bu üretim tarzı, özellikle basiretli, özellikle sistemli bir eğitimden geçmiş ve o zamanlar İngiltere'de mevcut özellikle elverişli koşullar altında ekonomik duruma vakıf More gibi bir gözlemcinin sözü geçen üretim tarzının eğilimlerini idrak etmesini sağlayacak kadar yeterince gelişmişti, ama bunu aşmak için gerekli araçları sunacak kadar değil.

Böylece More'un komünizmi de eğilimlerinin birçoğunda moderndir, araçlarının birçoğunda ise modern değildir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

UTOPİALILARDA AİLE

1. Anlatılanlar

Ev idaresinin biçimi üretim tarzına, aile ve evlilik biçimleri ve kadının konumu ev idaresine bağımlıdır. Şimdi More'un, ideal komünist toplumunda bu ilişkilere nasıl biçim verdiğine bakalım. Bu bağlamda en uygun şey More'un nüfus sorunuyla ilgili düşüncelerini de ele almak olacaktır.

"Ütopia'da şehir, ailelerden meydana gelir. Çoğu ailelerde ise, akrabalar bir araya toplanmıştır. Evlenme çağına gelen genç kızlar, evlenip kocalarının evine giderler. Ama bütün erkek çocuklar kendi ailelerinde kalır ve bu ailenin en yaşlı erkeğinin sözünden çıkmazlar. Ailenin başı bunarsa, yaş bakımından hemen sonra gelen, onun yerini tutar.

Köydekiler bir yana, her şehirde altı bin aile vardır. Gerekli yurttaş sayısı ne azalsın, ne de aşırı şekilde artmasın diye, bir ailede onüç ondört yaşlarında çocukların, hiçbir zaman ondan az ve onaltıdan çok olmamasına dikkat edilir. Onüç ondört yaşından küçük çocuklar bu kuralın dışında kalırlar. Ama ötekilerin durumu kolayca düzenlenir; çünkü onüç ondört yaşında çocuğu fazla sayıda olan aileler, aynı yaşta çocukları daha az sayıda olan ailelere verirler bunları. Bir şehirde nüfus gerektiğinden çok artarsa, bu şehirde oturanların bazıları, daha az nüfusu olan başka şehirlere aktarılır Eğer bütün adada nüfus artarsa, o zaman her şehirden bir takım yurttaşlar seçilir. Bunlar, boş toprakları olan bir yerde, Utopia yasalarına uygun yeni bir

şehir kurarlar. Orada oturan köy halkı, canları isterse bu yeni şehri kuranlara katılır, onlarla beraber otururlar. Böyle birleşip beraber oturanlar, aynı hayatı sürmeye kolayca alışırlar; ve her iki tarafın da yararına olurdu. Çünkü Utopialılar, yasalarıyla bu işi öyle bir düzenlerler ki, o zamana kadar şehirlerin de köylerin de işine yaramayan toprak, şimdi her ikisi için de bereketli olur. Eğer yeni şehri kurmak üzere aldıkları topraklarda oturanlar, Utopialılarla beraber oturmaya ve onların yasalarına uymaya razı olmazlarsa, Utopialılar bu adamları yeni şehrin sınırları dışına atarlar. Baş kaldırır, karşı koyarlarsa, o zaman da Utopialılar onlarla savaşırlar. Çünkü toprağı boş tutmak, hiçbir şekilde bundan faydalanmamak, tabiat kurallarına göre o toprak sayesinde beslenmesi ve rahat etmesi gereken başka adamların da bu toprağı ele geçirip kullanmalarına engel olmak, Utopialılara göre savaş açmak için son derece haklı bir sebeptir. Eğer bir şehrin nüfusu çok azalırsa ve öteki şehirlerin nüfusunu azaltmadan bu şehri doldurmanın yolu yoksa (söylediklerine göre böyle bir durum, bir veba salgını yüzünden, yalnız iki kere olmuştur şimdiye kadar), o zaman Utopialılar, kendilerine bağlı yabancı şehirlerden gereken sayıda adam getirerek orasını doldururlar. Çünkü kendi adalarında bulunan bir şehir yıkılıp yok olacağına, yabancı şehirlerin bu hale düşmesini tercih ederler.

Ama gelelim yine Utopialıların birlikte yaşamalarına. Anlattığım gibi, aileyi en yaşlı adam yönetir. Karılar kocalarına, çocuklar ana babalarına, gençler yaşlılara hizmet ederler. Her şehir, dört eşit bölge ya da mahalleye bölünmüştür. Her mahallenin ortasında, içinde her çeşit eşya bulunan bir pazar yeri vardır. Bütün ailelerin ürettiği mallar, bu pazar yerine getirilip, orada belirli evlerde, ambarlarda ve depolarda biriktirilir. Her ailenin büyüğü ya da evin başı, para ödemeden, karşılık olarak başka bir mal, rehin olarak bir eşya, ya da bir senet vermeden, kendisine ve birlikte oturanlara gereken malları bu pazar yerinden alıp götürür. Her şey bol olduğuna göre, hiç kimsenin gereğinden fazlasını istemeyeceği de bilindiği için, ne diye herhangi bir şey esirgensin aile başından? Bir şeyden yoksun kalmayacağına güveni olan da, ne diye bunun gereğinden fazlasını istesin? Herkes bilir ki, bütün canlı varlıklarda, açgözlülüğün nedeni ya kor-

*ku ya da yoksulluktur. İnsanda ise, bazen yalnız kendini beğenmişlikten gelir açgözlülük. Çünkü faydasız ve boş şeyleri gösterişle ortaya serip, başkalarından üstün geçinmeyi şanlı bir iş sayar insanlar. Utopialılar arasında böyle kötü huyların yeri yoktur."**

Pazar yerlerinin yanı sıra gıda maddeleri için pazarlar vardır, önceden kesilen ve temizlenen hayvanlar buraya getirilir. Kesim işlemi, hastalıklara yol açan pislikler ve çürüme kokuları kente girmesin diye, dışarıda, nehir kıyısında yapılır.

"Her sokakta, eşit aralıklarla birbirinden ayrılan ve başka başka adlar taşıyan büyük halkevleri vardır. Syphogrant'lar burada otururlar. Bu evlerin çevresinde, onbeş aile bir yanda, onbeş aile de öteki yanda olmak üzere otuz aile oturur. Her halkevinin sorumlusu, belirli bir saatte çarşıya gidip, bu otuz ailedeki insan sayısına göre yiyecek alır.

Her şeyden önce, hastahanelerde yatan yurttaşların yiyecekleri düşünülür... bu hastahanelerde, en usta hekimler yurttaşlara o kadar iyi bakarlar ki, orada yatmak varken kendi evinde yatmak isteyen bir hasta bulunmaz bütün şehirde...

Öğle ve akşam yemeklerini haber veren boru ötünce, kendi evlerinde ya da hastahanelerde yatanlar bir yana, bütün aileler bu halkevlerinde toplanır. Buraya gereken yiyecek sağlandıktan sonra, bir adamın çarşıdan yiyecek alıp kendi evine götürmesi yasak değildir. Ama hiçbir Utopialı da büyük bir sebep olmadan bu hakkını kullanmaz. Çünkü isteyen evinde yemekte serbest olduğu halde, kimse bunu pek doğru bulmaz. Üstelik de hemen orada yakındaki halkevinde güzel ve lezzetli yemekler hazır dururken, evde uğraşa uğraşa kötü bir yemek pişirmek düpedüz saçma sayılır. Bu halkevlerinde, bütün aşağılık, zahmetli ve ağır işleri köleler görürler. Ama yemekleri pişirip kotarmak ve her şeye çeki düzen vermek ödevi, sırayla her ailenin kadınlarına düşer. Utopialılar yemeklerde, sayılarına göre, üç ya da üçten fazla masa kullanırlar. Erkekler duvardan yana otururlar, kadın-

* *Utopia*, age., s. 106-108.

lar karşılarındadır. Birden bire yemeği bırakmalarını gerektiren bir durum olursa, kimseyi rahatsız etmeden kalkıp çocukların odasına gidebilirler.

Sütninelerle bebeklere özel bir oda verilir. Odada ocaklar, temiz su ve beşikler vardır. Gerektiği zaman bebekleri yatırırlar. Canları isteyince de onları ocak başında kucağa alırlar, oyunlarla oyalarlar. Ölüm ve hastalık bir yana, her ana kendi çocuğunu emzirir. Ananın ölümü ya da hastalığı halinde, yöneticilerin eşleri, hemen bir sütnine bulurlar bebeğe. Çok kolaydır bu. Çünkü şefkatin bu çeşidi Utopia'da çok övüldüğü için, sütninelik yapabilecek bütün kadınlar, bu işi seve seve üstlerine alırlar. Emzirdikleri çocuk da büyüyünce, sütninesini öz anası bilir. Beş yaşından küçük çocuklar, sütninelerinin yanında kalırlar hep.

*Evlenemeyecek kadar küçük olan bütün kız ve erkek çocuklar sofrada hizmet ederler. Eğer bunu yapamayacak yaşta iseler, uslu uslu sofranın çevresinde ayakta dururlar. Sofradan kendilerine verilenleri yerler. Bunun dışında, ayrıca bir yemek saatleri yoktur onların."**

Bunu birlikte yenen yemeklerin ayrıntılı tasviri izliyor, her ne kadar hoşa giden özellikler gösterse de bu bölümü atlamak zorundayız, çünkü öze ilişkin ve önemli bir şey içermiyor, ayrıca bizi konumuzdan da uzaklaştıracaktır. Tasvir şu şekilde bitiyor:

"Öğleden sonraları çalıştıkları için, Utopialıların öğle yemekleri uzun sürmez. Ama akşam yemeklerinden sonra dinlendikleri ve uyudukları, böylece yediklerini daha iyi ve daha kolay sindirebildikleri için, bu yemekler biraz daha uzun sürer. Her zaman müzik vardır akşam yemeklerinde. Çeşitli çerezler, meyvalar, tatlılar da eksik değildir sofrada. Yemek odasına hoş kokular yayılsın diye, çeşitli otlar, buhurlar yakılır: dört bir yana güzel kokulu sular serpilir. Evet, sofradakilerin keyiflenmesi için, ellerinden geleni yaparlar. Çünkü onlarca, zararsız olan her zevk yerindedir.

İşte Utopialılar böylece beraber yaşarlar şehirlerde. Ama

* *Utopia*, age., s. 109-111.

*köylerde, komşularından uzak, yalnız oturanlar, öğle ve akşam yemeklerini kendi evlerinde yerler. Yurttaşların bütün yiyecekleri oralardan geldiği için, köyde oturan hiçbir aile herhangi bir yiyecekten yoksun kalmaz."**

Utopialıların ev idaresi konusu bu kadar. Şimdi, ne gariptir ki kölelik bölümünde ele alman evliliklerine geçiyoruz:

"Kadınlar onsekiz yaşından, erkekler yirmi iki yaşından önce evlenemezler. Utopia'da ancak ölüm son verir evliliğe. Ama karı-koca birbirini aldatırsa, ya da eşlerden biri dayanılmayacak kadar huysuzsa, durum değişir. Böyle bir derde düşen evliler, yöneticiler kurulunun izniyle, eski eşlerini bırakıp, bir yenisini alabilirler. Ama suçlu olan eş, hem ömrünün sonuna kadar rezil olur herkesin gözünde, hem de bir daha hiç evlenemez. Sırf vücudu sakatlandı, ya da bir illete tutuldu diye, bir adamın suçsuz karısını bırakmasına hiçbir zaman razı olmaz Utopialılar. Yardım görmeye, avutulmaya en çok muhtaç olduğu bir anda bir insanın kenara atılmasını; yaşlıların (yaşlılığın kendisi bir çeşit hastalık olduğuna göre) kalpsizce hırpalanmasını, çok kötü bir davranış sayarlar. Karı koca iyice anlaşamıyorlarsa, başka biriyle daha rahat, daha sevinçli yaşayacaklarını umuyorlarsa, o zaman her ikisinin isteği üzerine boşanıp, başkalarıyla evlenebilirler. Ama yine yöneticiler kurulunun iznini almak şarttır. Yöneticiler ile onların eşleri, durumu iyice tartışıp incelemedikçe, hiç kimseye boşanma hakkı vermezler. Bu hak öyle kolay kolay da verilmez. Çünkü bilirler ki, başka biriyle şıp diye evlenivermek umudu, bir karı-kocanın sevgisini çabucak bozabilir.

Evlilik kurallarına bağlı kalmayanlar, en ağır cezaya çarpılıp, köle olurlar. Eğer bu suçu işleyenlerin her ikisi de evliyse, o zaman aldatılan koca ile aldatılan kadın, canlarının istediği gibi, ya birbirleriyle, ya da başkalariyle evlenebilirler. Ama aldatılan koca ya da aldatılan kadın, kendilerine karşı bu kadar kötü davrananları hâlâ seviyorlarsa, köleliğe mahkum olan suçlu eşlerinin bahtlarını paylaşmak şartıyla, evli kalabilirler. Bazen de,

* *Utopia*, age., s. 111-112.

*suçlu eşin pişmanlığı, suçsuz eşin de candan sevgisi, Başkanı o kadar duygulandırır ki, merhamete gelip, köleye yeniden özgürlüğünü bağışlar. Ama suçlu eş, bir süre sonra aynı suçu yeniden işlerse, onu ölüm cezasına çarptırmaktan başka çare kalmaz o zaman."**

Bu anlatılanlara, Utopia'da kadınların konumu için tipik olan birkaç cümle eklemek gerekiyor:

*"Kocalar karılarını, ana babalar da çocuklarını yola getirmek için gerekeni yaparlar. Ama bunlardan biri çok korkunç bir suç işlediyse ve açıkça cezalandırılması toplumun yararınaysa, durum değişir."***

*"Yasa kimseyi zorla savaşa sürüklememekle beraber, isteyen kadınlara kocalarıyla birlikte orduya katılmalarına izin verir, hatta bunu teşvik eder, şeref sayar. Savaşta her kadın kocasının yanıbaşındadır. Herkesin çevresinde çocukları, yakınları vardır. Aralarındaki bağlar onları ister istemez birbirine yardım etmeye zorlar. Bir kocanın karısız, bir kadının kocasız, bir oğulun babasız savaştan dönmesi büyük bir ayıp sayılır."****

*"Rahipler, karılarını memleketin en ileri gelenleri arasından seçerler; kadınlar da dul ya da yaşlı olmak şartıyla, rahiplik mesleğine girebilirler."*****

Bu alıntılar, Ütopyalıların aile, evlilik vs. biçimlerini anlayabilmek için yeterli olacaktır. Bu konuda anlatılanlar çok geniş olduğu için tamamanı buraya almak bizi amacımızın dışına çıkaracaktır.

2. Eleştirisi

Utopia'da birlikte yenen yemeklerin nasıl en ince ayrıntıları-

* *Utopia*, age., s. 137-138.
** *Utopia*, age., s. 139.
*** *Utopia*, age., s. 151.
**** *Utopia*, age., s. 163.

na kadar betimlendiğine daha önce dikkati çekmiştik. Bu bir rastlantı, More'un kişisel hevesi değildir, komünizminin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Modern sosyalizmi meydana getiren büyük sanayi toplumsal bir çalışma sistemidir; büyük sanayi işletmesi yüzlerce, hatta binlerce erkeğin, kadının ve çocuğun ortaklaşa, plana uygun şekilde birlikte çalışmasını gerektirir. Modern sosyalizmin ulaşmaya çalıştığı şey, çalışmanın bu toplumsal karakterinin toplumdaki tüm üretim alanlarına yayılması ve ürüne el koyma tarzının üretim tarzıyla uyum sağlamasıdır. Genel toplumsal sistemin, modern sosyalizmin ulaşmaya çalıştığı komünist ya da başka deyişle sosyalist karakteri çalışmanın bugün belirli bir dereceye kadar mevcut olan toplumsal karakterinden doğar.

More'un hareket noktasını oluşturan zanaat ve tarım ise belirli, çok yüksek bir dereceye kadar küçük işletmelerin birbirinden yalıtlanmasını koşullar. Bu yüzden o yemeklerin ve eğlencelerin toplumsal karakterini iyice vurgulamak zorundaydı. Modern sosyalizm için bu alandaki birliktelik ikincil öneme sahip bir konudur, More'un sosyalizmi içinse bir yaşam koşuludur. More bu noktada bugünkü sosyalizmden çok Antikçağ'ın sosyalist denilen fenomenlerine, özellikle Platon'un komünizmine yaklaşır.

More'a göre birlikte yenen yemekler sadece toplumsal dayanışmayı pekiştirmeye yarayan bir araç değil, üstelik kadının ev işlerinden hiç olmazsa kısmen kurtulmasını sağlayan bir araçtı.

Böylece sosyalist bir sistemin karakteri için genellikle iyi bir denektaşı oluşturan bir alana geldik. Bir sosyalistin kadına karşı takındığı tavırdan, kendisi hakkında bir şey bilinmese dahi, onun hangi yönü seçtiği genel olarak anlaşılır.

Küçük burjuva sosyalisti ya da hatta gerici sosyalist diye tanımlanabilen kişiler kadını ev işleri alanına sürer, böylece onu kamu yaşamından dışlar. Modern proletarya sosyalizminde durum farklıdır. Bu sosyalizm büyük sanayiyi ve ev idaresi işlerinin değişik kollarını profesyonelce işletilen kamu sanayilerine dönüştüren, işçilerin, hâlâ mevcutsa, bireysel ev idarelerini giderek daha çok emek ve malzeme israfı sayan, ev kadınının sadece işgücünü sınırsızca harcamasıyla ve yaşamdan beklediklerini en

aza indirmesiyle evin reisi için katlanılır hale gelen bir israf sayan bir üretim tarzını çıkış noktası alır.

İşçinin evinde kadının işi böylece giderek sırf gereksiz hale değil, üstelik önce kadın için, sonra da kocası için katlanılmaz bir yük durumuna da gelir.

Ama aynı zamanda büyük sanayi de git gide artan bir oranda kadınlardan sanayide yararlanma olanaklarını ve avantajlarını meydana çıkarır. Kadın böylelikle ev işlerinin sınırlılığından ve yalıtlanmışlığmdan kamu yaşamına çekilir, sınıf mücadelesiyle karşılaşır, politik gelişmeye ilgi duyması için zorlanır ve sonuçta içinde politik faaliyet isteği uyanır.

Kadının ev işlerinden kurtuluşu mutlaka politik emansipasyonuna yol açar. Kamu yaşamında cinsiyetlerin hukuksal eşitliği bu durumda her modern proleter sosyalistin ve küçük burjuva değil, kapitalist bir temelden hareket eden her büyük ütopyacının da talebidir.

Başka konularda gözlemlediğimiz gibi More bu konuda da benzer şekilde davranmıştır: Modern sosyalizmin, dayandığı maddi koşullar henüz mevcut değilken, bir ilkesini öncelemiştir. O bu ilkeye, karşılaştığı kapitalist nüvelerden hareket ederek bir mantık yürütme sonucunda ulaşmıştır.

Burjuva kadınının, önce büyük tüccarın karısının ev işlerinden nasıl kurtulduğunu, böylece zihinsel ve kamusal faaliyetlere ehil hale geldiğini (birinci bölümde) gördük. Ayrıca kapitalist tüccarların temsilcisi ve hümanist More'un teorik ve pratik olarak ileri boyutlarda kadının emansipasyonu düşüncesini nasıl savunduğunu da gördük. Ancak o kadının emansipasyonu düşüncesine, komünizme özgü herkes için aynı çalışma yükümlülüğü ilkesini katınca bu düşünce hümanist emansipasyoncularınkinden farklı bir görünüş kazandı; burjuva kadınının sömürüyü temel alan emansipasyonu, toplumdaki her kadının mesleki çalışma temeli üzerindeki emansipasyonu haline geldi.

Böylece More, dahi bir araştırmacının, gözlerinin önünde cereyan eden gerçek gelişmeyi kavradığı zaman toplumsal gelişme hedeflerine nereye kadar önceleyebileceğine dair parlak bir kanıt oluşturur; ama More aynı zamanda böyle bir sezginin her zaman

yetersiz olacağını da kanıtlamıştır, çünkü düşünce, uyarımlarını aldığı aynı koşullar içinde kendi engelleriyle de karşılaşır.

More birlikte yenen yemekleri düzenleyerek kadının ev işlerinden kurtulmasını kısmen sağlamıştır, çünkü bu ev idaresinin güçlü temelini, yani çiftçiliğe ve zanaata dayanan üretim tarzını olduğu gibi bırakmak zorunda kalmıştır.

Aynı üretim tarzı her ayrı işletme için ayrı bir ev idaresine tekabül eden, tipik olarak Roma ailesinde gelişmiş olan bir aileyi gerektirir (bkz. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Stuttgart 1886, s. 33). Latince familia sözcüğü gerçekten de kan bağı ile birbirine bağlı olanların bütününü değil, belirli bir işletmeye bağlı olanların bütününü tanımlar. Özellikle çiftçinin karısı ile çocuklarının tarlayı sürerken, hayvanları otlatırken çiftçiyle birlikte olması doğaldı; daha sonra işletmenin genişlemesi icap edince onlara torunlar vs. de katılıyordu. Ancak bu aile üyeleri dışında, işletmede de çalışan köleler Roma'da aileden sayılıyordu; buna karşılık işletmeden ayrılan, örneğin evlenen kız çocukları artık aile üyesi sayılmıyordu. Aile reisi işletmenin yöneticisiydi, aile üyeleri ona yönetici olarak itaat etmek zorundaydı. Roma ailesinde çocuklar aile reisinin karşısında köleler gibi aynı konumdaydı, çocuk babanın hükümranlığından (patria potestas), sadece babasının onu en azından görünüşte bir köle gibi hem de üç kez olmak üzere satması sonucunda kurtuluyordu. Anne de aile reisine boyun eğiyordu.

Ortaçağ'da ataerkil köylü ailesi ve ev idaresi, bu kadar göze çarpan bir şekilde olmasa da, buna benzer bir durumdaydı. Bu aile de belirli, yalıtlanmış bir işletmenin yönetimine bağlı olanların bütünüydü, ekonomik bir birimdi.

Ortaçağ zanaatçılarında da her işletme kendine bir ev idaresi, bir aile oluşturuyordu, ustanın başka işletmelerde çalışan çocukları aileye ait değildi, buna karşılık çıraklar ve kalfalar, ustayla akraba olmasalar bile, ki genellikle akrabaydılar, aile üyesiydiler. Zanaatın kimi incelikleri aile sırrıydı, oğul bu sırrı küçük yaştan beri izlediği babasından kolayca öğreniyordu. Kimi zaman bir işletme sadece tek bir aileyle (kan akrabalığı anlamında) sınırlıydı ve bu aile içinde miras olarak kalıyordu. Ortaçağ'da köylülerde olduğu gibi zanaatçılarda da işletme ile ev idaresi bir-

birine sıkı sıkıya bağlıydı. Birlikte üretenler yine birlikte tüketiyordu. Aile reisi üretimi yönetiyordu ama ailece çalışarak elde edilen ürüne tek başına el koymuyordu.

Kapitalist işletmede durum farklıdır. Meydana çıktığı her yerde bu işletme daha baştan işletme sahibinin ve işletme yöneticisinin ev idaresini ayırmıştır; böylece bir yandan ücretli işçilere lonca kalfasından yoksun kendi ev idaresini kurma olanağını tanır, öte yandan işletme sahibi lüks içinde yüzerken işçinin açlıktan ölme olasılığı da ortaya çıkar; oysa lonca zanaatında her ikisi de yemeğini aynı masada yiyordu. Kapitalizmin zanaat üzerindeki ters etkisiyle zanaatta da işletme ile ev idaresinin birliği git gide gevşemiş ve sonuçta tamamen ortadan kalkmıştır. Köylülerde ise bu birlik genel olarak hâlâ sürmektedir.

More'un döneminde tarımda ve sanayide ev idaresi hâlâ sıkı sıkıya işletmeye bağlıydı. More bu bağı da (köylüler için değilse bile en azından kentteki zanaatçılar için) birlikte yenen yemeklerle gevşetiyordu, ama onu yine de tamamen çözemiyordu.

Bu yüzden More'da karşımıza klasik biçimiyle denilecek kadar ataerkil aile çıkar, çünkü sırf bir düşünce ürünü olarak, reel nesnelerin özünü örten ve genellikle zor idrak edilmesine neden olan her çeşit rahatsız edici teferrüattan arınmıştır. Utopia'da aileler, Ortaçağ'daki zanaatçı aileleri gibi üretim ortaklıklarıdır, büyük bölümü kan bağıyla birbirine bağlıdır, ama bu zorunlu değildir. Ailenin büyüklüğü tekniğin göz önüne alınmasıyla belirlenir. Çiftçi aileleri zanaatçı ailelerinden büyüktür; birinde en az 40, ötekinde 10-16 yetişkin üye vardır. Bir ailenin fazlalık üyeleri başka bir ailedeki boşluğu doldurur. En yaşlı üye işletmenin yöneticisi, aile üyelerinin efendisidir.

More bireysel ev idaresini, ataerkil aileyi kendi ütopik toplumuna aktardığı zaman elbette bunun sonuçlarını, kadınlar için elverişsiz olduğu sürece mümkün olduğu kadarıyla hafifletmeye çalışarak, kabulleniyordu.

More sadece kadının bir dereceye kadar erkeğe olan bağımlılığını değil, üstelik ataerkil aileye özgü cinsiyetler arası ilişki biçimlerini de olduğu gibi bırakıyor ve genç kızların evlilikten önce iffetlerini korumasını, evliliğin kadın tarafından bozulmasının ya da zinanın vs. kesinkes yasaklanmasını talep ediyordu. Bu

mevzuat o kadar derine kök salmıştır ki, maddi temellerinden bazıları çoktan değiştiği halde bugün bile çoğu kez olduğu gibi geçerlidir.

Neredeyse dört yüzyıl önce More bundan daha fazlasını yapamazdı. Yapabildiği tek şey evlilik ilişkilerindeki katılığı yumuşatmaktı. Ne var ki, cinsiyetlerin eşitliğini sağlamak için giriştiği çabalarda kadınlara da erkeklerin özgürlüğünü vermek yerine, kadınlar için geçerli kısıtlamalara erkekleri dahil ederek ilişkilerin katılığını daha da artırmıştır. Böylece evlilikten önce her iki cinsin iffetlerini korumasını talep etmiş, her ikisine de zinayı yasaklamıştır. Boşanma nedenlerini ise çok az da olsa hafifletmiştir. Ayrıca o evliliklerin karşılıklı sevgiye dayanmasını istiyordu; bu istek, kadın şayet erkeğin kölesi olmayacaksa ve her evlilik dışı ilişki erkeğe yasak olacaksa yerinde bir talepti. Sonradan pişman olmayı ve boşanma arzusunu engellemek için More'un aklına garip bir fikir gelmiştir; gelinle damadın evlilikten önce birbirini çıplak görmesi için olanak sağlar; bu buluşuyla Thomas'ımız bize hangi konuda hafifçe iç geçirdiğini duyurmak ister gibidir, yani Alice'inin güzelliğini düğünden önce kendisine göstermemeleri konusunda; öyle olsaydı belki bu güzelliği kanıksayacaktı.

Bu tür kılı kırk yarmalar, bir düşünceyi gerçekleştirmek için olanaklar icat etme çabalarının zorunlu sonuçlarıdır; ancak gerçek durum ve koşullar bu düşünceyi, gerçekleşmesi için gerekli koşulları sunmadan sadece harekete geçirecek kadar gelişmiş olmalıdır.

Aile ve evliliğe ilişkin açıklamalarında More'un dehası kendisini kısıtlayan gerçek durum ve koşullara karşı, üretim tarzıyla ilgili açıklamalarına oranla çok daha zor bir mücadele yürütmüştür. Bu yüzden sözü geçen açıklamalardakinden çok daha fazla şekilde, modern sosyalizme özgü ilkelerin yanı sıra geride kalmış bir üretim tarzına, geçmişteki bir aile biçimine uyan ilkeler de karşımıza çıkar. More'un ilkelerinden modern olanları birlikte yenen yemeklerdir, kadının kamu yaşamına elbette o günkü biçimde, katılmasıdır, savaşta, dinsel görevlerde ve de ileride göreceğimiz gibi memurların seçiminde, eğitimde yer almasıdır.

Kadının erkeğe bağımlılığının ve ataerkil bireysel ev idaresi-

nin devam etmesi, modern sosyalizmin eğilimleriyle, More'un kendi sosyalizminin eğilimleriyle çelişir.

Burada ele alman alanda da More'un Platon'la ortak bir yanı yok denilecek kadar azdır. More'un kadınlar toplumuna gerçekten hayranlık duyup duymadığına karar vermek zordur. Bunu bize anlatan Erasmus More'un sosyalizmini, bu konuda tamamen güvenilir bir kaynak saymamızı gerektirecek kadar anlayışla karşılamıyordu. Kesin olan, More'un "Ütopya"da katı kurallara sahip bir evliliği ve özgürce eş seçimini talep etmesidir, bu şekilde Platon'la doğrudan doğruya bir çelişki içindedir; Platon ise veciz bir pişkinlikle ve Attikalılara özgü bir horgörüyle kadınlar toplumunu ve bunun yanı sıra devletin talimatına göre cinsel seleksiyonu över; bu her iki düzenleme de günümüzün duygularına tamamen ters düşer.

More bu konuda Platon'a bizden daha uzak dururken, nüfus sorununa karşı tutumlarında ikisi birbirine çok daha yakındır ve modern sosyalizmden farklıdır. Her ikisi de ideal toplumlarında nüfusun sabit kalmasını zorunlu sayar. Nüfusun sabit kalmasını sağlayacak çareler elbette her ikisinde de çok farklıdır. More, Platon'un en akla yakın şey diye önerdiği çocukları terk etmeyi ve çocuk düşürmeyi hiç düşünmez. Döneminin gerçek politikasıyla belirgin şekilde çelişen sosyalist bir koloni ve göç politikası öneri. Kolonideki yerli halkın boyunduruk altına alınmasını ve sömürülmesini değil, eşit haklara sahip yurttaşlar olarak topluma dahil edilmesini ve kolonidekilerce sağlanan daha yüksek bir üretim tarzının avantajlarından yararlanmasını ister.

Ancak o da Platon gibi nüfusun belirli bir düzeyde kalmasını koşul olarak öne sürüyordu, çünkü her ikisi de toplumlarını tarım ve zanaat temeli üzerinde kuruyordu. Bu üretim biçimleri tutucudur, emeğin üretici gücünü çok yavaş ve fark edilmeyecek derecede geliştirir belli bir düzeye ulaştıkları zaman genellikle yerinde sayarlar. Bir ülkenin tüm verimli toprakları bir defa işgal edilirse, tarımı temel alarak nüfusun zarar görmeden hissedilir derecede artması artık mümkün değildir.

Sanayide ve tarımda büyük işletmeler meydana çıkar çıkmaz nüfus sorunu farklı biçimlenir. Bu üretim biçimi bilimi hizmetine alır ve onun yorulmadan yaptığı araştırmalarla, keşiflerle dur-

madan yenilenir, emeğin üretkenliğini sürekli yükseltir, böylece nüfusta belirli, düzenli bir artışı mümkün kılar. Böyle bir nüfus artışı zaman zaman bu üretim tarzının daha da gelişmesinde bir önkoşul yerine geçer. Emeğin üretkenliği, toplumda işbölümü geliştikçe, her fabrika kendisini sadece belirli bir metanın üretimiyle sınırladıkça, daha çok artabilir. Seri üretimin ve seri satışın durmadan artması, üretim tarzının bugünkü teknik koşullarda gelişmesi için bir önkoşuldur. Böyle bir artış yaşam standardının yükselmesiyle, yani bireysel tüketimin ve de tüketici sayısının artmasıyla mümkündür, ya sürüm alanlarının mekansal anlamda genişlemesi ya da nüfusun çoğalması gerekir.

Bu nüfus artışını düzenlemek belirli durumlarda uygun görülebilir. Nüfusun, More'un talep ettiği ve etmek zorunda olduğu gibi, aşılmasına izin verilmeyen bir sayıyla tahdit edilmesi modern sosyalizminki gibi modern bir üretim tarzının özüne aykırıdır.

UTOPİALILARDA POLİTİKA, BİLİM VE DİN

1. Politika

Üretim tarzı, ev idaresi, aile ve evlilik: bütün bunlar komünist bir sistemin kendine temel alarak tipik özelliklerini geliştirebileceği en önemli alanlardır. Bize göre politik ve ideolojik üstyapı çok önemli değildir. Komünist bir toplumda genellikle politika üstüne söylenecek pek bir şey yoktur. Böyle bir toplumda hüküm süren düşüncelere gelince, bu konuda bizimkilerden ayrılan kurumları anlatmanın, düşünceleri ve karakter özelliklerini açıklamaktan daha kolay olduğu itiraf edilmelidir. "Ütopia"daki dinsel ve felsefi açıklamalar o döneme göre büyük bir cesarettir ve More için çok tipiktir. Ekonomi alanındaki talepleri bugün de birçok yönden devrimci özellikler gösterirken felsefesi, eskimediği sürece en sığ liberalin bile altına imza atabileceği basmakalıp sözler haline gelmiştir. Bizim liberal tarihçilerimizin de en çok ilgisini çeken "Ütopia"daki felsefe ve din konuları olmuştur; bunlarla ilgili uzun makaleler kaleme almışlar, yazılarında komünizmi boş bir hayal ürünü diye birkaç değersiz sözle ve merhametli bir üstünlük duygusuyla reddetmişlerdir. "Ütopia"daki felsefe ve din More'un ikinci bölümde ele aldığımız edebi ve bilimsel konumu için çok önemli belgelerdir; ancak ideal toplumunun komünizmiyle zorunlu organik bir bağı yoktur.

Bu yüzden "Ütopia"da uzun uzun anlatılanlardan sadece en önemli bölümleri buraya alacağız, kendi yorum ve eleştirimizi en gerekli olanlarla sınırlayacağız. Bunların büyük bir kısmı ilk bölümde anlatılanların tekrarı olabilir.

Önce "Ütopia"daki politik durumu More'un nasıl tasavvur ettiğine bakalım.

"Otuz aile her yıl, eski dilde Syphogrant, yeni dilde philarch denilen bir baş seçerler. On syphogrant, 300 aile ile birlikte, eski dilde tranibore, yeni dilde baş philarch denilen birisinin buyruğu altındadırlar. 200 syphogrant, en dürüst, en uygun kimseyi seçeceklerine and içtikten sonra, halkın gösterdiği dört adaydan birini, gizli oyla başkan seçerler. Şehir dörde bölünmüş olduğu için, her bölümün bir adayı Kurultaya sunulmuştur. Başkan, zorbalığa kaçmadığı sürece, ömrü boyunca yerinde kalır Tranibore'larsa, her yıl seçilirler, ağır bir sebep olmadıkça da değiştirilmezler. Bütün öbür görevler de bir yıllıktır. Tranibore'lar her üç günde bir, gerekirse daha sık, başkanla birlikte toplanır, memleket işlerini görüşürler. Yurttaşlar arasında, binde bir çıkan anlaşmazlıklara çarçabuk çare bulurlar. Kurultayın her toplantısında iki syphogrant hazır bulunur ve bu iki halk temsilcisi her toplantıda değişir...

Kurultay ve büyük halk toplantıları dışında, bir araya gelip memleket işlerini konuşmak ölümle cezalandırılan bir suçtur. Bu da, başkanla tranibore'ların kolayca bir araya gelip, halkı zorbaca yasalarla ezmeye ve rejimi değiştirmeye kalkışmalarını önlemek için olsa gerektir.

*Önemli sorunlar önce syphogrant'ın seçim bölgelerine sunulur. Syphogrant'lar durumu ailelerine anlatırlar. O zaman sorun halk kurultayı önüne getirilir. Bazı sorunlar da, bütün ada halkının önüne getirilir."**

*"Her Utopia şehrinin Amaurote Kurultayına üç elçi gönderdiğini söylemiştim. Kurultayın ilk oturumlarında, adanın değişik bölgelerindeki ekonomi durumu incelenir."***

Bilindiği gibi bu senatonun görevi her kentin ihtiyacını ve ürettiği ürünleri gösteren bir istatistik çıkarmak, komünlerdeki fazla ve eksik üretimi dengelemekti.

* *Utopia*, age., s. 98-99.
** *Utopia*, age., s. 114.

Memurların işlevlerine gelince, biliyoruz ki:

*"Syphograntların başlıca ve hemen hemen tek görevi, kimsenin aylaklığa, tembelliğe düşmemesini ve herkesin zanaatini canla başla yapmasını sağlamaktır."**

"Ömürleri boyunca yüksek görevlere geçemeyeceklerini bildikleri için öfkeli olanlar, gerektiğinden fazla yükselmek isteyenler umuda kapılamaz Utopia'da. Utopialılar sevgi içinde birlikte yaşarlar. Orada hiçbir yargıç insana tepeden bakmaz, insanda korku uyandırmaz. Yargıçlara baba derler; onlar da birer baba gibi davranırlar. Yurttaşlar hiç zorlanmadan, gereken saygıyı isteye isteye gösterirler yargıçlara. Kılık bakımından Başkan bile öteki yurttaşlardan ayırd edilemez. Ne süslü püslü bir kaftanı, ne de tacı macı vardır. Onu öteki Utopialılardan ayıran tek şey, önünde yürüyen bir adamın, elinde bir küçük başak taşımasıdır. Piskoposu öteki yurttaşlardan ayırdetmek için de, önünde mum taşıyan bir adam yürür.

*Böyle iyi eğitilmiş insanlara birkaç yasa yettiği için, pek az sayıda yasa vardır Utopia'da... Utopialıların başka uluslarda en çok ayıpladıkları şeylerden biri, sayısız hukuk kitaplarının ve yorumların bile yetmeyişidir."***

Utopialıların iç politikada olduğu gibi dış politikadaki ilişkileri de yalındır. Yabancı halklarla antlaşmalar yapmazlar, çünkü bunlara sadece çıkarların gerektirdiği kadar uyulacağını bilirler. Onlar kendilerine ve komşularının ekonomik bağımlılığına güvenirler.

"Utopialılar savaştan da vuruşmadan da pek hayvanca bir şey diye tiksinir iğrenirler. Kaldı ki, bu işi insanların yaptığı kadar hiçbir hayvan yapmaz. Bütün öteki ulusların tersine, savaşta kazanılan şerefi şerefsizliğin ta kendisi sayarlar. Gerçi, her gün savaş talimleri yaparlar, hem de yalnız erkekler değil, kimi günler kadınlar da bu talime katılırlar ama bunu gereğinde elleri si-

* *Utopia*, age., s. 101.
** *Utopia*, age., s. 140-141.

*lah tutabilsin diye yaparlar; savaşa yalnız yurtlarını savunmak, dostlarının topraklarını düşmanlardan ya da zorbaların boyunduruğu altında ezilen bir ulusu kölelikten kurtarmak, kendi güçleriyle kurtarmak için girerler... ama onları en çok kızdıran da, dost memleket tüccarlarının herhangi bir yerde, ya haksız yasalarla, ya da iyi yasaların kötü yorumlanmasıyla, sözde adalet adına, haksızlığa uğramalarıdır."**

Bu son cümlede More'umuz tüccarlara epey arka çıkar.

Sadece başlangıç kısmını aldığımız savaşla ilgili çok abartılı açıklamaları, dönemindeki savaş düşkünlüğünü hedef alan iğneleyici bir yergiden başka bir şey değildir, ki burada örneğin Zapolet'ler adıyla geçen İsviçreliler bu işten pek karlı çıkmaz. Bu açıklamalar More'un komünist toplumunun aynı kültürel düzeydeki devletlerle çevrili olduğu varsayımına dayanıyor, ancak bu devletler "Ütopia"dakilere karşıt sosyal ve politik kurumlara sahiptir. More'un, modern sosyalizmin uluslararası dayanışması hakkında pek seçik bir fikri yoktur, oysa sosyalizm ulaşmaya çalıştığı sosyal devrimi, kapitalist üretim tarzının doğal olarak zorunlu ürünü diye görür ve bu nedenle bu üretim tarzının tüm ilkelere yayılacağını varsayar.

Savaşla ilgili açıklamalarından çok Utopia'daki iç politikaya ilişkin örgütler üzerine anlattıkları komünizmle daha sıkı bir bağ içindedir. Tamamen demokratik bu toplumda resmi makamların işlevi anlaşmazlıklara arabuluculuk etmekten başka neredeyse sırf çalışma yaşamını idare etmekten ileri gelir. More, modern sosyalizmdeki gibi aynı ilkeyi öne sürer, buna göre sınıfsal karşıtlıkların kaldırılmasıyla birlikte politik işlevler tavsayacak ve toplum politik bir devlet sisteminden üretici bir kooperatife dönüşecektir.

Ancak More'un bir kez olsun böyle bir toplumu başında kral olmadan tasavvur edememesi anlamlıdır. Gerçi kralın, tek başına hükümran olmak için çaba harcadığına dair kendisinden kuşku duyulmasını engellemekten başka yapacak işi yoktur, ama buna rağmen Utopia'da birinin başa geçmesi gerekmektedir.

* *Utopia*, age., s. 145-146.

2. Bilim

Şimdi Utopia'da bilimin hangi yeri tuttuğuna bakalım:

*"Her sabah gün doğmadan, serbest ders saatleri vardır. Yalnız bilim yolunu seçenler bu derslere gitmek zorundadırlar. Ama, başka herkes, kadın erkek, hangi zanaatten olursa olsun, bu derslere katılabilirler."**

Bu birkaç satır modern sosyalizmin en önemli ilkelerinden birini içermektedir: Bir zümreye ait bilim ayrıcalığının kaldırılması. Bilime toplumdaki bütün yurttaşların, erkeklerin ve kadınların eşit şekilde ulaşması sağlanır ve komünist toplumun güttüğü en önemli, belki de en öncelikli hedef herkesi zihinsel çalışmanın hazlarına katmaktır:

*"Ütopya'da toplum kurumlarının amacı, her şeyden önce, halkın ve teklerin ihtiyaçlarını gidermek, sonra herkese bedenin köleliğinden kurtulmak, düşüncesini özgürce işletmek, kafa yetilerini bilimler ve sanatlarla geliştirmek için mümkün olduğu kadar fazla vakit bırakmaktır. Utopialılar için gerçek mutluluk işte bu düşünce gelişmesinin ta kendisidir."**

Bu, ne doğal ne de Platoncu komünizme özgü olan, tamamen modern bir düşüncedir. Düşünmekten aciz ilk insan bilimsel faaliyetin hazlarından henüz haberdar değildi. Bilimsel faaliyetin yolu ancak şu şekilde açılabilmiştir: Bir yandan toplumsal öğeler hızlı bir gelişmenin akışına kapılmış, birbirine düşman sınıflar ortaya çıkmış, toplumsal dönüşümler insan iradesinden bağımsız bir gelişme göstermiş ve sosyal mücadeleler insanı düşünüp taşınmaya sevk etmiş, insan soyu bir tarihe sahip olmuştur; öte yandan da insan doğanın çekim gücünden kurtulmuş ve doğa nesnel bir şey olarak insanın kaşısında yer almıştır. Bilimsel araştırma ihtiyacının bu temelleri yeterli güce sahip bir biçimde

* *Utopia*, age., s. 102.
** *Utopia*, age., s. 105.

sadece kentlerde gelişmiştir; ama aynı zamanda bilimsel araştırmalara olanak sağlayan koşullar yine kentlerde ortaya çıkmıştır; kendisini bedensel çalışma zorunluğundan kurtararak zihinsel yaratıcılığın hazlarına bırakan bir sınıf oluşmuştur.

Çalışma ve bilim Antikçağ'da iki uzlaşmaz kutup gibidir. Bu durumda Platon'un devletinde de bilim egemen ve sömüren sınıfın ayrıcalığıdır.

Modern komünizm gibi aynı çalışma yükümlülüğüne ve buna göre herkesin eşitliğine dayanan More'un komünizmi, doğal komünizme benzer şekilde, sunulan hazlardan pay almak için herkese eşit olanaklar tanımak zorundaydı. Ancak doğal komünizmin son bulmasıyla meydana çıkan, hazların en büyüğü, en süreklisiyle birlikte, yani zihinsel çalışmanın verdiği hazla birlikte bu durum daha çok söz konusu olmalıydı. More bir hümanist olarak bu haza özel bir değer veriyordu, zihinsel yaratıcılık olmadan hayat yaşamaya değmezdi. İnsan ruhunu telef eden bedensel çalışmadan bütün yurttaşları, ihtiyaçları kısıtlama yoluna başvurmadan kurtarmak için teknik koşulların henüz meydana çıkmadığı göz önüne alınırsa More'un, Utopia yurttaşlarına zihinsel gelişme yolunu kapatmaktansa, onların ihtiyaçlarının kısıtlanmasına razı olduğu görülür. Bu konuyu daha önce ele almıştık ve More'un o günlerde tekniğin gelişmemişliği yüzünden sayıca az da olsa varoluşları "Ütopia"nın ilkeleriyle çelişen iki sınıf yaratmak zorunda kaldığını da biliyoruz: Genel çalışma yükümlülüğüne dahil olmayan bilgeler sınıfı ve zihinsel çalışmadan yoksun bırakılan köleler sınıfı. Ancak bilgelerin öteki yurttaşlara karşılık hiçbir maddi ayrıcalıktan yararlanmadıklarını özellikle belirtelim. Ayrıca More bunu, teşvik için hiç de gerekli bulmaz. Zihinsel çalışmanın bir eziyet olduğunu, insanların buna ancak göz kamaştırıcı ödüller kazanma umuduyla teşvik edilebileceğini, bu yüzden komünizmin sanat ve bilimin sonuyla aynı anlama geldiğini açıklayamadan önce burjuvazi kesinlikle çok yozlaşmış olmalıydı. Burjuva beyninin iktidarsızlığı hakkında nasıl da yıkıcı bir yargıdır bu!

Zihinsel çalışmanın hazlarını iyice vurgulaması yüzünden More'un duyusal hazları hor gördüğü sonucu çıkarılmamalıdır. Daha önce gördüğümüz gibi Utopia'da birlikte yenen yemekler

hiç de çileci bir yalınlıkta değildir. Yemekler bol ve çeşitlidir, tatlılar eksik olmaz, müzik ve hoş kokular duyuları uyarır. Utopialıların dünya görüşü de dert ve tasadan uzak, kalendercedir. Bu dünya görüşünün geniş bir betimlemesini "Utopialılarm Yolculukları" başlıklı bölümün sonunda buluruz. Bu arasöz Utopia'da bilimin yerini nitelemesi bakımından çok önemlidir; özellikle More'un döneminde büyük bir rol oynayan salt spekülatif bilimleri alaya alması ve doğabilimleri yüceltmesi ilgiyi çeker. Utopia'daki bilimler konusunda anlattıklarımızı, bu bölümden başka açıklama gerektirmeyen birkaç alıntıyla bitirmek daha doğru olacak. Okurlarımız şimdiye kadar anlatılanlara göre, burada yer alan düşüncelerin nereye kadar bir yandan komünizm, öte yandan More için karakteristik olduğunu kendileri takdir edecektir:

"Utopialıların böyle düşünmeleri hem edindikleri bilgilerden, okudukları kitaplardan, hem de bizim türlü çılgınlıklarımıza yer vermeyen bir devlet düzeni içinde gördükleri eğitimden geliyordu. Gerçi, çok küçük bir azınlık el kol işlerinden kurtulup sadece düşüncesini geliştirme yoluna girebiliyordu. Bunlar, daha önce söylediğim gibi, çocukken, mutlu bir yaradılış, keskin bir zeka ve bilime yatkınlık gösterenlerdi. Bununla beraber, bütün çocuklara bir kafa eğitimi ve bilim sevgisi verilmiyor değildi. Kadın erkek bütün yurttaşlar, bütün ömürlerince, boş vakitlerinde düşüncelerini geliştirmeye çalışırlar. Utopialılar bilimleri kendi konuştukları dilde edinirler...

Bununla beraber, müzikte, mantıkta, matematikte, geometride bizim bulduklarımızın hemen hemen hepsini bulmuşlardı. Her bilgiden yana bizim eskilerden aşağı kalmazlar, ama bizim yeni mantıkçılarımızın dolambaçlı oyunlarına akıl erdiremezler. Bizim okullarımızda gençliğe öğretilen kavram daraltma, kavram genişletme, yoku var sayma gibi ince kuralları henüz bulmuş değillerdir. Bağlı düşünce nedir bilmezler, hele o metafizik dili ile genel ya da evrensel adam dediğimiz şeyi, o devler devi yaratığı Utopia'da henüz kimse hiçbir yerde görmüş değildir. Buna karşılık, gökteki gezegenlerin dolaşımını kesinlikle bilirler. Güneşin, ayın ve kendi ufukları üstünde görülen yıldızların karşılıklı du-

rumlarını büyük bir yakınlıkla gösteren türlü aletler bulmuşlardır. Ama yıldızların insanlara dostlukları düşmanlıkları ve kahinlerin gökten çıkardıkları yalan dolanları düşlerinde bile görmemişlerdir. Onlar için kehanet, sadece yağmur, rüzgar, fırtına gibi olayların uzun bir incelemesine dayanarak olacağı önceden azçok kestirilebilmektedir. Bu olayların nedenleri, denizin yükselip alçalması, tuzu, göğün ve dünyanın kaynağı ve özü üstüne, sadece bir takım görüşler ileri sürerler. Sistemleri bazı noktalarda bizim eski filozofların sistemlerine uyar, bazı noktalarda onlardan ayrılır Ama yeni görüşlerde, bizde olduğu gibi onlar arasında da, ayrılık var.

Ahlak felsefesinde, onlar da bizim bilginlerimizle aynı sorunlar üzerinde durmaktadırlar. Onlar da gerek insanın ruhunda ve bedeninde ve gerek dış dünyada onu mutlu edebilecek şeyleri ararlar. Onlar da şunu sormaktadırlar kendi kendilerine: Acaba, iyi dediğimiz şey hem ruhun hem bedenin isteklerini mi karşılar, yoksa yalnız ruhun isteklerini mi?.. onlara göre zevk insan mutluluğunun tümü olmasa bile, belli başlı parçalarından biridir. İşin şaşılacak yanı, bu zevk ahlakını savunanların din kadar ağır ve sıkı, din kadar acıklı ve katı görüşlere başvurmasıdır... Erdem, Utopialılara göre, yaradılışa uygun yaşamaktadır. Tanrı insanı yaratırken başka bir yol düşünmemiştir onun için.

*Yaradılışın ittiği yana giden insan, sevgilerinde ve nefretlerinde aklın sesini duyan insandır. Akılsa önce varlığı ve sağlığı borçlu olduğumuz yüce Tanrı'yı sevmeye yöneltir bizi. Sonra da gamsız kasavetsiz yaşamasını öğretir ve kardeşlerimiz olan başka insanlarla sevincimizi paylaşma isteğini verir bize..."**

"Utopialılar düşünce zevklerini her şeyin üstünde görürler. Erdemli olmanın, lekesiz bir hayatın bilincine varmanın zevki en temiz, en özlenilir zevkler arasındadır. Bedenin verdiği zevklerin başında sağlık gelir. Çünkü, yeme içme gibi bütün öteki beden zevkleri sağlığın korunmasına yarar sadece...

Bu ilkelere dayanan Utopialılar beden zevklerine sadece zorunlu ve yararlı oldukları ölçüde önem verirler. Bununla bera-

* *Utopia*, age., s. 120, 121, 122.

*ber, onları sevinçle tadar ve hayatı sürdüren görevlere böylesine tatsız keyifler katan tabiat anaya şükrederler."**

3. Din

Şimdi Hristiyan felsefesinden çok pagan felsefesinden hareketle Utopia'daki dinsel kurumlara dönelim.

"Ütopia'nın değişik bölgelerinde, hatta bir şehrin değişik yerlerinde çeşitli dinler vardır. Kimi güneşe tapar, kimi Ay'a, kimi de başka bir gezegene. Eskiden şanlı şerefli ve erdemli bir hayat sürmüş olan bir adama, Tanrı, hatta Tanrıların en yücesi diye tapanlar da vardır. Ama Utopialıların büyük çoğunluğu ve en akıllıları, bütün bu putları bırakıp, bir tek Tanrı bilirler. Bu Tanrı bilinmez, anlaşılmaz, açıklanmaz bir varlıktır, insan zekasının sınırlarını aşar, bütün dünyayı bedeni, erdemi ve gücü ile kapsar. Bu Tanrıya Baba derler... Utopialıların dinleri ne kadar değişik de olsa hepsi şu inançta birleşirler: Dünyayı yaratan ve yürüten bir yüce varlık vardır; bu varlığın adı Utopialıların dilinde Mithra'dır... Utopialıların en eski yasalarından biri şudur: Kimse dininden ötürü kötülenemez.

Utopia'nın kurulduğu sıralarda, Kral Utopus oraya gelmezden önce, ada halkının din yüzünden birbirini yediklerini öğrenmişti. Memleketin bu durumda olması Kral Utopus'un orayı fethetmesini kolaylaştırmıştı. Çünkü çatışan mezhepler birleşecek yerde, düşmanla ayrı ayrı savaşıyordu. Utopus zaferi kazanır kazanmaz, ilk işi din özgürlüğünü yasalaştırmak oldu. Buna göre, her insan istediği dini tutabilir, başkalarını kendi dinine çekmek için elinden geleni yapabilir, yeter ki, bunu tatlılıkla, alçak gönülle, efendice yapsın ve inandıramadığı insanlara karşı zor kullanmasın, onları suçlamasın, ikilik yaratan tatsız sözlerden kaçınsın. Hoşgörür olmayanlar ve bağnazlar sürgün ve kölelik cezalarına çarptırılıyordu.

Kral bu yasayı yaparken, yalnız halkın rahatını kaçıran sürekli kavgaları kinleri ortadan kaldırmayı düşünmekle kalmıyor,

* *Utopia*, age., s. 129, 130.

böylelikle dinin gelişmesine de yardım edeceğine inanıyordu. İnanç konusunda hiç kesin kararlar almadı. Düşündü ki, belki de Tanrı insanların değişik inançları olmasını istemişti. Kral, bir başkasını zorlayarak, ya da korkutarak kendi inancına çekmeyi çok yersiz, saçma ve zorbaca bir davranış sayıyordu. Eğer dinlerin bir teki doğru, ötekileri boş inançlara dayanıyorsa, gerçek er geç meydana çıkacaktı, elverir ki, insanlar akıllıca davransınlar ve birbirini kırmasınlar. Ama eğer bu konu üstündeki çatışma ve tartışmalar sürüp giderse, en kötü insanlar en inatçı kişiler olduğu ve kötü inançlarında direttikleri için en iyi ve en yüce din ayaklar altına alınıp, boş inançlara kurban gider, güzelim ekinlerin çalılar arasında yok olması gibi.

*İşte, bu yüzden Utopus bu konuyu tartışmadı bile ve her insana tam bir vicdan ve inanç özgürlüğü verdi. Bununla beraber, ruhun bedenle birlikte olduğuna, dünyanın gelişi güzel yürüyüp gittiğine inanacak kadar insanlığı hor görenleri ahlak adına ayıpladı... Böylelerini yurttaş bile saymazlar. Çünkü, böylelerinin yasadan korkusu olmazsa, ahlaka da, toplumsal kurumlara da hiçbir saygı göstermezler. Çünkü, ceza kanunundan başka engel tanımayan ve bedenden başka bir varlığa umut bağlamayan bu adamlar yasaları ya gizliden gizliye kurnazlıkla, ya da kaba güçle bozacaklardır ister istemez. Onun için, bu kafada olanlar her türlü şereften yoksundur ve devlet işlerinde görev alamazlar. Bu yararsız, aşağılık kişileri herkes hor görür. Bununla beraber, bunlara hiçbir ceza da verilmez. Çünkü Utopialılara göre, istediği şeye inanıp inanmamak insanın elinde değildir. Ayrıca, onlar korkup düşüncelerini saklamaya, inanmadıkları şeye inanır görünmeye zorlanmazlar. Olduğu gibi görünmemek ve her çeşit yalan düzen Utopia'da büyük bir nefretle karşılanır. Ne var ki, bu adamların bilgisiz halk önünde inançlarından ulu orta söz etmelerine izin verilmez. Ama rahipler ve aklı başında adamlarla bu konuda tartışabilirler. Hatta, bu çılgınlığın yerini akıl alır diye, bu tartışmalar ayrıca teşvik de edilir.'**

Bu anlatılanlar, bütün inançlara karşı hoşgörü söz konusu olduğu sürece, Reformasyon'dan çok Aydınlanma çağına, dünya-

* *Utopia*, age., s. 155, 156, 157, 158, 159.

nın tanık olduğu en kanlı din savaşlarından kısa süre önce Calvin'in Servet'i yaktırdığı günlerden çok "Bilge Nathan"ın yazıldığı günlere uygun düşmektedir; ve bu savaşların, gerçekten dinler üstü bir dinsiz tarafından değil de, çok dindar bir mizaca sahip, insanlara duyduğu hayranlık derecesindeki sevgisini ve tutkusunu dışavurmak için yaşadığı günlere dinde tek bir biçim sunan, dinsizliği sağduyu eksikliği ile bir tutan bir kişi tarafından başlatılması bize çok daha muhteşem görünür. Onaltıncı yüzyılın materyalizmi gerçekten de sömürülen değil, sömüren sınıflardan kaynaklanır. Tanrıya ve ölümsüzlüğe inanmayanlar papalar, kardinaller, krallar ve saray erkanıdır; dini hor görmeleri halkı hor görmekle birdir. More'un materyalistleri vicdansız benciller diye devlet yönetiminden dışlamasını anlamak için bu durum gözönünde bulundurulmalıdır.

More onsekizinci yüzyılın hoşgörüsüne yaklaştığı zaman kendi ideal kilise örgütüyle Reformasyon'u önceliyor, hatta "Katolik şehit" olarak çoğu kez onu aşıyordu.

"Ütopia'nın rahipleri pek seçkin ermiş kişilerdir, onun için sayıları pek azdır. Her şehrin on üç tapınağında on üç rahip vardır... Halk, başka bütün görevliler gibi rahipleri de, entrikaları önlemek üzere gizli oyla seçer. Seçildikten sonra bunlar kendi kurumlarınca da onaylanırlar. Din işlerine bakarlar, törenlerini yönetirler, bir çeşit ahlak yargıçlığı ederler. Uygunsuz bir davranış yüzünden onların önüne çıkmak ve laf işitmek büyük ayıp sayılır. Suçluları cezalandırmak kralın ve öbür yargıçların işi ise de, rahiplerin yol gösterme ve ayıplama yetkileri vardır...

Çocukların ve gençlerin eğitimi ve öğretimi rahiplere bırakılmıştır. Okul kendilerine bilimden çok erdem ve ahlak vermeye çalışır. Utopia'da öğretmenin işi bütün görgü ve bilgisini körpe yaşta çocuğun kafasına cumhuriyeti koruyacak olan sağlam ilkeleri yerleştirmeye harcamaktır. Bu ilkelerle yetişen çocuk, bütün ömrünce onlara bağlı kalır, büyüyünce de devletin bekçisi ve yararlı bir üyesi olur. Devletleri dağıtan kötü ahlaktır. Kötü ahlakı yaratan da kötü ilkeler ve düşüncelerdir. Rahipler, karılarını memleketin en ileri gelenleri arasından seçerler; kadınlar da dul ya da yaşlı olmak şartıyla, rahiplik mesleğine girebilirler...

Utopialıların bir tek dini olmakla beraber, bütün değişik mezhepler başka yollardan hep aynı amaca yönelmiştir, bu da tanrısal varlığa yücelmektir. Onun için tapınaklarda ortak inançlara aykırı hiçbir şey görülmez ve duyulmaz. Her mezhebin özel törenleri evde, aile içinde kutlanır. Genel törenler özel mezhepleri incitmeyecek şekilde düzenlenir. Bundan ötürü, tapınaklarda hiçbir Tanrı resmi görülmez; herkes tanrısını dilediği biçimde tasarlamakta serbest bırakılır..

*Son bayram günleri tapınağa gitmeden önce, kadınlar kocalarının, çocuklar ana-babalarının ayaklarına kapanır, işledikleri bir suç ya da yerine getiremedikleri bir ödevi açığa vurur, af dilerler. Aile içindeki içini dökmelerden, saklı kalmış huzursuzluk bulutları dağılmış olur ve herkes tapınağa temiz bir yürek ve iyi niyetlerle gider."**

Bu ütopik kilise Luthercilikten, hatta Kalvinizmden bile ne kadar ileri gidiyor! Her ikisiyle ortak yanı, günah çıkarmayı, rahiplerin evlenme yasağını, tasvirlere tapınmayı kaldırmasıdır; Kalvinizmle olan ortak nokta da rahiplerin halk tarafından seçilmesidir. Ama More daha da ileri gider. Örneğin ruhbanların cezalandırma hakkını kaldırır ve kadınların rahip olmasına izin verir. Hatta tedavisi mümkün olmayan hastalara intiharı önermekten de çekinmez. More'u tüm mezheplerin üstünde yücelten şey, farklı inanç sahiplerinin birlikte ibadet etmesi ve özel ibadetlerin evlerde yapılmasını tavsiye etmesidir. Bu ise onaltıncı yüzyılın dilinde bugün sosyalizmin kabul ettiği aynı ilkedir: Dini özel sorun olarak ilan etmek.

"Ütopia"nın ne kadar devrimci olduğunu görüyoruz; yalnız uzak bir gelecek bakımından değil, üstelik döneminin en yakıcı sorunları açısından da devrimci. Sırf özel mülkiyete, kralların politikasına, keşişlerin cahilliğine ve tembelliğine değil, dinsel öğretilere de saldırıyor.

* *Utopia*, age., s. 162, 163, 165.

'UTOPİA'NIN AMACI

More, o günlerin toplumuna doğrudan doğruya karşıtlık oluşturan ideal bir toplumu ayrıntılarıyla sergiledikten sonra "Ütopia"nın sonuç bölümünde yaşadığı çağın toplumuna sert bir ifadeyle bir kez daha meydan okur. Modern sosyalizm bile, Hytloday'ın Utopia hakkında anlattıklarını bitirirken söylediği sözlerden daha sert bir toplum eleştirisini ifade edecek durumda değildir:

"Size bu devletin düzenini elimden geldiği kadar dürüstlükle anlatmaya çalıştım. Bu devlet bence yalnız devletlerin en iyisi değil, üstelik genel yarar ya da devlet adını almaya tek layık olanıdır. Çünkü başka yerlerde halkın yararından söz edenler, aslında kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmezler. Burada hiç kimsenin özel malı olmadığı için, herkes ortak yarar için canla başla çalışır. Kişisel yararla halkın yararı gerçekten birbiriyle kaynaşmıştır. Başka ülkelerde, devlet ne kadar zengin olursa olsun, kendi ambarını doldurmayan insan açlıktan ölmeyeceğine güvenemez. Onun için, ister istemez, memleketinden, yurttaşlarından daha çok kendini düşünür.

Utopia'da her şey herkesin olduğu için, ortak ambarlar dolu olduğu sürece, kimse hiçbir şeyden yoksun kalmaz. Devletin geliri hiçbir zaman haksızca dağıtılmaz. Utopia'da ne yoksula rastlanır ne dilenciye. Kimsenin hiçbir şeyi olmadığı halde, herkes zengindir. Dünyada kaygusuz, rahat yürekle, sevinçle yaşamaktan daha büyük zenginlik olabilir mi? Geçim sıkıntılarına düşmeden, karısının ağlayıp sızlanmalarını, yiyecek içecek istemele-

rini duymadan, oğlunun yoksulluğa düşmesinden, kızının çeyizsiz kalmasından korkmaksızın yaşamaktan daha mutlu ne olabilir? Utopialı kendisinin, karısının, çocuklarının, torunlarının, torunlarının torunlarını ve gelecek bütün soyunun rahat yaşayacağından hiçbir kuşkusu yoktur.

Ayrıca, Utopia devleti bütün bu yararları hem dün çalışıp bugün çalışamaz olanlara, hem de bugün bütün gücü yettikçe çalışanlara sağlar.

Böylesine haklı, böylesine eşit bir düzeni başka ulusların devletiyle karşılaştırmaya kimin dili varır? Ben kendi hesabıma, başka uluslarda eşitliğin ve doğruluğun en küçük bir izini bile görüyorsam kör olayım. Bir soylu kişi, bir para babası, bir tefeci, kısacası, hiçbir şey üretmeyen ya da, devlete yararsız süsler püsler yapıp satan, işsiz gücsüz, bolluk içinde güle oynaya yaşarken, beri yanda, işçinin, arabacının, demircinin, marangozun, çiftçinin, bir lokma ekmek için durmadan didinmesi, bunca alınteri ile, yük hayvanlarının bile zor dayanacağı yoksulluk içinde yaşaması hangi hakka, doğruluğa sığar? En çetin işleri gören bu insanlar o kadar yararlı kişilerdir ki, hiçbir toplum onlarsız bir yıl bile ayakta duramaz. Böyleyken bir hayvanın durumu onlarınkinden bin kat daha iyidir. Çünkü, hayvan onlardan daha az çalışır, yiyeceği hiç de onlarınkinden kötü değildir, hatta zevklerine daha uygundur. Üstelik hayvan geleceğinden de kaygulu değildir.

İşçiye gelince, nedir işçinin kaderi? Bugün için verimsiz, kısır bir işin altında ezilmektir ve yarın için beklediği de yoksulluk, dilencilik içinde geçecek bir ihtiyarlıktır. Aldığı gündelik, günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Nasıl kazancından bir parçasını biryana ayırsın da, yaşlı günlerindeki geçimini sağlıyabilsin?

Soylu denen kimselere, altınlar elmaslar içinde yaşayanlara, aylaklara ya da süsten geçinenlere, bu boş keyifleri körükleyip beslemekten başka işleri olmayan bu insanlara bu kadar bol keseden varlık dağıtan bir toplum haksız ve nankör bir toplum değil de nedir? O toplum ki, kendini asıl yaşatan çiftçinin, kömürcünün, arabacının, marangozun, işçinin dertleriyle kaygulanmaz, hiçbirine acımaz. O toplum ki, insafsız bencilliği

içinde, daha fazla iş, daha fazla çıkar sağlamak için, emekçi insanların gençlik gücünü kıyasıya harcar; zavallılar yaşlandılar hastalandılar mı, ellerinde avuçlarında bir şey kalmadı mı, iş başında sabahladıkları günler, gördükleri önemli bunca işler unutulur, bütün bunlara karşı toplumdan gördükleri ödül açlıktan ölmektir.

Dahası var. Zenginler her gün yoksulların gündeliklerini kıstıkça kısarlar. Bunun için yalnız hilelere başvurmakla kalmaz, yasalar da çıkarırlar. Devletin en yararlı insanlarına karşı böyle davranmak apaçık bir adaletsizliktir diyeceksiniz ama zenginler bu canavarlığı yasalar yoluyla bir adalet kılığına büründürmüşlerdir.

İşte bu yüzden, bugünün gösterişli devletlerini gözden geçirince, bunlar içinde benim gördüğüm tek şey şudur aldanmıyorsam: Zenginler cumhuriyet, halk egemenliği gibi parlak sözler altında yoksulların kuyusunu kazıyorlar. Türlü düzenler ve akla gelmedik yollarla bir taşla iki kuş vurmaya çalışıyorlar:

İlk sağlamak istedikleri, kimi az kimi çok haksızlıkla elde edilmiş bir serveti dünya durdukça dokunulmaz bir mülk haline getirmek; ikincisi de, yoksulların açlığından, bedenlerinden yararlanmak ve onları yok pahasına çalıştırmaktır.

İşte, zenginlerin devlet adına ve dolayısıyla yoksullar adına başvurdukları bu dolaplar birer yasa olmuştur.

Bununla beraber, doymak bilmez bir hırsla bütün bir toplumun mutluluğunu yapmaya yetecek kadar nimetleri aralarında paylaşan bu kötü, bu vicdansız insanlar Utopialıların mutluluğuna kavuşmaktan çok uzaktırlar.

Utopia'da cimrilik barınamaz. Çünkü orada paranın yeri yoktur. Para ortadan kalkınca, nice acıların kaynağı kurumuş, nice cinayetlerin kökleri sökülmüş olmuyor mu? Kim bilmez, yalan dolanın, haksızlıkların, soygunların, kavgaların, kargaşalıkların, ayaklanmaların, adam öldürmelerin, ihanetlerin, zehirlemelerin, bunca cezalarla ödenen bu suçların para ile birlikte ortadan kalkacağını? Para ile birlikte korkular, kaygılar, kuşkular, uykusuzluklar da insanların yakasını bırakacak-

*tır. Parasızlıktan doğuyor sanılan yoksulluğun ta kendisi bile, para yok olunca, yok olacak."**

Toplumun temellerine saldıran bu pervasız eleştiri karşısında Luther'in o çok övülen, "Ütopia"nın yayımlanmasından bir yıl sonra başlayan eylemleri, yani af fermanlarına değil, bunların kötüye kullanılmasına karşı çıkması ve attığı ileri adımlara kafasındaki mantıksal bir gelişme yüzünden değil, olayların gelişmesi nedeniyle zorlanmış olması ne kadar da sınırlı görünüyor! Kilise düzeninde hiçbir değişiklik yapmak istemeden sadece af fermanlarının kötüye kullanılmasına ilişkin uygulamaya saldıran bu kişiye karşı sonuçta Roma tüm gücünü seferber etmişken, öğretisi yaygınlaşsaydı toplumu temellerinden sarsacak olan kişiye (More-ç.) dokunulmuyordu ve reforme edilmiş kiliselerden herhangi biri gibi Katolik olmayan, hatta kimi yönlerden (tedavisi mümkün olmayan hastaların intiharı, kadınların rahip olması) Hıristiyanlık dışı bir kilise düzenini savunan bu kişi Katolik kilisesinin ermişlerinden biri ilan ediliyordu!

Bu iki kişiye yapılan muamelenin farklılığı garip görünse de bunun bir nedeni vardı. Luther kitlelere hitap ediyor, güçlü tarafların ve sınıfların çıkarlarını ifade ediyordu. More uğraşlarında yalnızdı; sadece dar bir bilgeler çevresine hitap ediyordu, halk onu anlamıyordu ve o da halk tarafından anlaşılmak istemiyordu. Bu yüzden "Ütopia"yı Latince yazmış, düşüncelerini bir yergi perdesinin ardına gizlemişti, böylece fikirlerini daha serbest ifade edebilmişti.

Bu noktada tarafımızca cevaplandırılması gereken son soruya geldik: More "Ütopia" ile hangi amacı gütmüştür?

Kimileri onu Platon'un "Devlet"ine öykünen bir eser saymıştır. Hatta bazıları yararsız bir fantezi demiştir ona. Özellikle Almanlar her ikisini de yakıştırmıştır. Örneğin "Ütopia" için "geçmişi araştırmanın hoş bir ürünü" diyen Rudhart başka bir yerde Utopia'nın kurumlarını "gerçekleştirilmesi gereken ve zorunlu" değil, "şen bir kişinin neşeli şakaları" diye ele almıştır (Rudhart, *Thomas Morus*, s. 119, 156). Son günlerde ise profesör Alfred

* *Utopia*, age., s. 168-171.

Stern More'un, "Hıristiyan sevecenliğini Platon'un komünizmiyle kaynaştıran en zeki ve en ünlü uyarlayıcı" olduğunu öne sürüyor ve bir sayfa sonra "Ütopia"yı "bir saatlik fantastik bir hayal oyunu" diye tanımlıyordu (Alfred Stern, *Reformasyon Döneminin Sosyalistleri*, Berlin 1883, s. 13, 14).

More'un komünizminin Platon'unkinden tamamen farklı bir nitelik taşıdığını, "geçmişi araştırmanın hoş bir ürünü" değil de, Yeniçağ'ın başlangıcındaki toplumsal uygunsuzlukların ve ekonomik gelişme nüvelerinin ürünü olduğunu, antika kitaplardaki bilgilere değil, somut gerçeklere ve olgulara dayandığını sanırız yeterince açıklamıştık. More'un komünizminde Hıristiyan sevecenliğinden de en ufak bir iz bulunmaz. Zira bu sevecenlik, muhtaç yoksulların ve bağışta bulunacak durumdaki zenginlerin varlığını şart koşan yoksulluk yardımından başka bir şey değildir. Hıristiyanlığın komünistlik hevesine kapıldığı yerlerde bu durum emeğin değil, dilenciliğin komünizmidir, çalışan proletaryanın değil, Lumpen proletaryanın komünizmidir. More'un komünizmi ne Hıristiyanlığa özgüdür ne de Platon'unki gibidir, kapitalizmden doğan modern bir komünizmdir.

Ayrıca "Ütopia"yı sırf bir şaka diye de göremeyiz. Bilgelerimize göre "Ütopia" bugün yazılmış olsaydı mahiyeti nedeniyle ya bir filoloji dergisine ya da bir tefrika sayfasına ait olacaktı.

"Ütopia"nın bir şaka diye anlaşılmasına kanıt olacak hiçbirşey yoktur. Her şey, özellikle de kitabın kendisi bunun tersini kanıtlar. Mevcut durum ve koşulların ağır bir eleştirisini içeren, döneminin ekonomik ve teknik koşullarına tamamen uyacak şekilde iyice düşünülmüş komünist bir sistem vazeden bir eseri şaka saymak için insanın kimi Alman profesörlerindeki safdilliğe sahip olması gerekir. More'un çağdaşları arasında eseri ciddiye alanlar da vardı. Budaeus, örneğin Lupsetus'a şöyle diyordu: "Dünyaya mutlu yaşamın bir modelini sunduğu 'Ütopia'sı için Thomas More'a çok minnettarız. Çağımız ve bizden sonra gelenler bu anlatılanları, devletlerin kendi kurumlarına örnek alacağı ve bunları ihtiyaçlarına uygun biçime sokacağı yetkin ve yararlı bir öğretiler okulu diye görecektir". More'un öteki çağdaşlarından birçoğu, Johannes Paludanus, Paulus İonius, Hieronymus Buslidianus gibi bilgeler ve devlet adamları hemen

hemen aynı şeyleri ifade etmişlerdir. Stapleton "Ütopia" ile ilgili, yukarıdaki alıntının içeriğine benzer bir dizi vecizeyi bir araya getirmiştir. Bütün bunlar "Ütopia"yı yöneticiler için devletlerini nasıl yönetmeleri gerektiğine dair tavsiyeler içeren bir kitap sayıyordu.

Ve kitap da tam o dönemi tasavvur ederek düşünülmüştü. O günkü görüşlere göre hükümdar için ve krallardan birini kendi tarafına çeken biri için her şey mümkündü. Hükümdarlara öneriler More'un döneminde arka arkaya yayımlanıyordu. Macchiavelli'nin *"Hükümdar"*ı ve Erasmus'un *"Hıristiyan Hükümdarlar İçin Ders Kitabı"* (institutio principis christiani) "Ütopia" ile aynı günlerde kaleme alınmıştı ve bunların da "Ütopia" gibi aynı amacı güttüğünden kuşku duymamız için hiçbir neden yoktur: Hükümdarlara devletin nasıl yönetilmesi gerektiğini göstermek.

"Ütopia" İngiltere hükümetini ve anayasasını etkilemek için özel bir amaç da güdüyordu. Bunu bize yalnız birinci kitap açık seçik göstermekle kalmıyor, üstelik Hutten'e yazdığı bizce bilinen mektubunda Erasmus da belirtiyordu: "Ütopia'yı, devletlerin kötü durumda olmalarının nedenini göstermek amacıyla yazdı, ama gözünün önünde hep inceden inceye araştırdığı ve iyice tanıdığı İngiltere'yi bulunduruyordu".

Gerçekten de Utopia adası İngiltere'dir. More, eğer komünist bir düzene sahip olsaydı İngiltere'nin nasıl görüneceğini ve yabancı ülkelerle ilişkilerini nasıl biçimlendireceğini göstermek istiyordu. Benzerlikleri tam olarak izlemek mümkündür: Ada, kıtadan sadece 15.000 adımlık bir boğazla ayrılır Başkent Amaurotum'un tasviri Londra'nın gerçeğe uygun bir tablosudur: Kent Anyder (Themse) ırmağının kıyısındadır, gelgitlerde birkaç mil kentin yukarı kısımlarına kadar yayılır. Kentin denize en uzak olduğu yerde iki yakayı taş bir köprü (London Bridge) birbirine bağlar, böylece gemiler mümkün olduğunca iç kısımlara girebilir vs. Amaurotum'un anlamı "sisli kent"tir (Grekçe amauros'tan; karanlık, puslu, sisli). Utopia adası ile Britanya adası arasındaki benzerlik İngiltere'de de genel olarak kabul edilmiştir.

Stow, eseri Survey of London, 2. Cilt, s. 458'de Londra ile Amaurotum arasında eksiksiz bir uygunluk bulur. Rudhart buna

karşı çıkar, ama böylece Göttingen Üniversitesi kitaplığının Londra'yı tanımak için doğru bir yer olmadığını kanıtlar sadece.

More örneğinden sonra Rabelais "*Gargantua ile Pantagruel*"inde ülkesini defalarca "Ütopia" adının ardına gizliyordu (2. kitap, 8., 23. bölüm, 3. kitap, 1. bölüm). "Rabelais'nin 'Ütopia'sı Fransa'dır, bu konuda bütün yorumcular hemfikirdir. O bunu ve Utopialılar kolonisi düşüncesini Thomas More'un 'Ütopia'sından almıştır". Esmangard'ın daha önce adı geçen yorumu "*Oeuvres de Rabelais*", 3. Cilt, s. 516.

"Ütopia"dan nasıl yararlanacağını bilmeyen tarihçiler ve ekonomiciler bu adı, More tarafından bile komünizmin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayal sayıldığına dair bir işaret diye görüyordu. Cansıkıcı tarihsel bir fenomeni karşıtına çevirmek için işte bu en doğru "bilimsel" yöntemdir: Gözlerini gerçeklere kapatarak Grekçe sözlükten kendine bir açıklama çıkarmak.

Utopialılarla ilgili anlatılanlarda sadece bir öğe hayaldir, bunun gerçekleşebileceğine More da pek inanmıyordu: Bu öğe, ulaşılmaya çalışılan hedef değildi, hedef nasıl ulaşılması gerektiğine dair tarz ve şekildi. More, komünizmi gerçekleştirebilecek sadece tek bir gücün olduğunu görüyor, ama ona güvenmiyordu. O bize "Ütopia"sında komünizmin gerçekleşmesini hangi şekilde tasavvur ettiğini gösteriyordu: Adı Utopus olan bir hükümdar ülkeyi zaptediyor ve kendi dehasının damgasına ülkeye vuruyor; Utopia'daki bütün kurumlar onun bu dehasına dayanıyor. Hükümdar komünist toplumun genel planını tasarlamış ve sonra tatbik etmiştir.

More ideallerinin gerçekleşmesini bu şekilde tasavvur ediyordu: O, haklı olarak adını "Ütopia"dan alan ütopyacı sosyalizmin atasıdır. Bu sosyalizm, amaca ulaşılabilirlikten çok, amaca ulaşmak için sahip olduğu ya da kullanmak istediği araçların yetersizliği yüzünden ütopyacıdır.

Bilindiği gibi More ütopyacı olmak zorundaydı. Henüz hiçbir parti, hiçbir sınıf sosyalizme sahip çıkmıyordu; devleti keyfince yöneten belirleyici politik güçler, o zamanlar yeni, belirli anlamda devrimci öğeler sayılan, değişmez geleneklere bağlı olmayan hükümdarlardı. Bunlardan birine komünizmi kabul ettirmek niçin mümkün olmasındı? Eğer biri isteseydi komünizmi tatbik

edebilirdi. Şayet hiçbiri istemezse halkın sefalet içindeki durumu değişmezdi. More böyle düşündü ve bu görüş açısından hareketle krallardan birini kazanmaya çalıştı. Ancak görevinin umutsuzlukla sonuçlanması konusunda asla yanılmadı. O, devrin hükümdarlarını çok iyi tanıyordu.

More "Ütopia"yı, Hytloday'ın anlattıklarının tümünü onaylamadığına dair güya bir çekince öne sürdükten sonra, şu sözlerle bitirir:

*"... ama şunu da saklamayacağım ki, Utopia devletinin birçok özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu." (optarium verius quam sperarim).**

Bu son sözler More'un yazgısının trajedisini, bir dönemin bağrında taşıdığı ve çözümü için henüz maddi koşulların mevcut olmadığı sorunlarıyla pençeleşen bir dahinin trajedisini, kendisini çağın yarattığı sorunların çözümünden yana yer almakla, yalnız da kalsa ve başlangıçta umutsuz da olsa egemenlerin kibrine karşı ezilenlerin haklarından yana yer almakla yükümlü hisseden karakter sahibi bir kişinin tüm trajedisini içerir.

More kişiliğinin büyüklüğünü çıktığı giyotin sehpasında da kanıtlamıştır, çünkü inancını bir hükümdarın keyfine kurban etmemiştir. Bu inancı çağdaşları tarafından çoktan takdir edilmişti. Dehasının büyüklüğünü ise o kadar çok övmelerine karşın kavrayamamışlardı; ilk defa günümüzde, bilimsel sosyalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte sosyalist More'u layıkiyle takdir etmek mümkün olmuştur. Tarihsel bir fenomen olarak sosyalizmin hedefleri ancak ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana o kadar seçik bir biçimde meydana çıkmıştır ki, sosyalist hareketin başlangıcından önemli ve önemsiz olanı, sürekli ve geçici olanı ayırıp yalıtlamak mümkün olmuştur. "Ütopia"da neyin "bir saatlik fantastik bir hayal oyunu" olduğunu, neyin geçmişe ait bir anı, neyin geleceğe ilişkin bir öngörü, neyin tarihsel bir olgu olduğunu kavramak ancak böylelikle mümkün olmuştur.

More'un yüceliğini, çağdaşlarından üstünlüğünü bu kadar be-

* *Utopia*, age., s. 174.

lirgin şekilde kanıtlayan, onun daha koşullar mevcut değilken, boş saatlerinde yarattığı fantastik hayallerle ilgisi olmayan, tersine çağının ekonomik eğilimlerinin özünü derinlemesine kavraması sonucunda ortaya koyduğu hedeflerin idrak edilmesi için üç yüzyıldan uzun bir sürenin geçmiş olmasıdır. "Ütopia" neredeyse dört yüz yıl eskidir, More'un dört yüzüncü doğum günü geldi geçti, idealleri ise henüz aşılmadı, bu idealler hedefe ulaşmaya çalışan insanlığın hâlâ önünde duruyor.